

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI
TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

*MALUMAT GAZETESİNDE YER ALAN PETERSBURG
MEKTUPLARI'NA (1897-1899) GÖRE RUSYA*

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Banu ŞENOL

ŞUBAT - 2023

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

MALUMAT GAZETESİNDE YER ALAN *PETERSBURG*
MEKTUPLARI'NA (1897-1899) GÖRE RUSYA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Banu ŞENOL

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ahmet KARAÇAVUŞ

ŞUBAT - 2023

TRABZON

ONAY

Banu ŞENOL tarafından hazırlanan “*Malumat* Gazetesinde Yer Alan *Petersburg Mektupları*’na (1897-1899) Göre Rusya” adlı bu Çalışma 10.03.2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı’nda **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı - Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA	Başkan	☐	☐	
Prof. Dr. Sezai BALCI	Üye	☐	☐	
Doç. Dr. Ahmet KARAÇAVUŞ	Üye	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Tülay İLHAN NAS
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ-Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Banu ŞENOL
08.02.2023

ÖNSÖZ

Rusya, batıda Doğu Avrupa'dan ve doğuda Vladivostok'a kadar uzanan bölgeye hâkim olmuş; güneyde ise Osmanlı Devleti ile sınırdış olduğu gibi Afganistan'ın kuzey sınırlarına kadar topraklarını genişletmiştir. Rusya, 19. yüzyılda hâkim olduğu bu geniş coğrafya üzerinde büyük bir Müslüman nüfusu da bünyesinde barındırmıştır. Ayrıca Rusya, I. Dünya Savaşı öncesi Avrupa kuvvetler dengesinde önemli bir yere sahip olmuştur. Bu tez çalışmasında daha önce araştırılmamış olan *Malumat* gazetesinde Cihangir Andican tarafından yayımlanan *Petersburg Mektupları*'ndan ellisi çevrim yazısı yapılmıştır. *Petersburg Mektupları*'nda konular çeşitlilik gösterdiğinden; Rusya Müslümanları, Rus kültür öğeleri ile Faşoda Meselesi, Fransa-Rusya İttifakı ve Hindistan üzerinden Rusya-İngiltere münasebetleri Cihangir Andican'ın vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda değerlendirilmeye çalışılmıştır. Tez çalışmasının amacı Rusya hakkında yapılan araştırmalara, Cihangir Andican'ın bakış açısından Rusya'yı değerlendirerek katkı sağlamaktır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında benden desteğini esirgemeyip bana yol gösteren danışman hocam Doç. Dr. Ahmet KARAÇAVUŞ'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca katkılarından dolayı Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA ve tezin düzenleme aşamasında yardımlarından ötürü Prof. Dr. Sezai BALCI hocalarıma teşekkür ederim.

Şubat, 2023

Banu ŞENOL

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET.....	VII
ABSTRACT	VIII
KISALTMALAR LİSTESİ	IX
GİRİŞ	1-5

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MEKTUPLARA YANSIYAN RUS KÜLTÜR UNSURLARI	6-25
1.1. Petersburg.....	6
1.2. Ekmek-Tuz Kültürü	12
1.3. Rusya’da Semaver, Çay Kültürü ve Alkol Tüketimi	14
1.4. Rus Kültüründe Hamam.....	17
1.5. Dreyfus Davası.....	18
1.6. İskandinavya’da Eğitim	21
1.7. Mektuplara Göre Rusya’da Merasimler.....	24

İKİNCİ BÖLÜM

2. MEKTUPLARA GÖRE 19. YÜZYILDA RUSYA MÜSLÜMANLARI	26-47
2.1. Rusya Müslümanlarının Nüfusu ve Adlandırılması.....	31
2.2. Rusya Müslümanlarının Dinî İdareleri.....	33
2.3. II. Katerina Dönemi Sonrası Rusya Müslümanlarının Vaziyeti.....	34
2.4. Abdürreşid İbrahim	39
2.5. İsmail Gaspıralı	43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MEKTUPLARA GÖRE 19. YÜZYILDA ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE SİYASİ OLAYLAR	48-65
3.1. Fransa-Rusya İttifakı.....	48
3.2. 1898 Faşoda Krizi	51
3.3. Hindistan Üzerinden İngiltere-Rusya Münasebetleri.....	56
SONUÇ ve ÖNERİLER.....	66
KAYNAKÇA	69
MEKTUPLARIN TRANSKRİPSİYONU	76
ÖZGEÇMİŞ.....	168

ÖZET

Bu tez çalışmasında Cihangir Andican'ın 1897-1899 yılları arasında *Malumat* gazetesinde yayınlamış olduğu *Petersburg Mektupları* çerçevesinde 19. yüzyılda Rusya ve uluslararası diplomasi değerlendirilmiştir. *Petersburg Mektupları*'ndan ellisi çevrim yazısı yapılmış ve bu mektuplar çerçevesinde Cihangir Andican'ın Rusya'ya ve uluslararası diplomasiye bakışı değerlendirilmeye çalışılmıştır. Cihangir Andican'ın *Malumat* gazetesinde belirli aralıklarla yayınlanan *Petersburg Mektupları*'nda konular çeşitlilik göstermiştir. Bu nedenle konu sınırlandırılarak Rusya'nın kültür unsurları, Rusya Müslümanları, Fransa ve İngiltere'nin Afrika'da Faşoda bölgesi üzerindeki mücadelesi, Fransa-Rusya İttifakı ve Hindistan üzerinden İngiltere-Rusya münasebetleri *Petersburg Mektupları* çerçevesinde incelenmiştir. Birinci Bölümde Petersburg'un kuruluşu, iklimi ve Petersburg'daki sosyal hayat, ekmek-tuz kültürü, Ruslarda semaver kullanımı, çay ve alkol tüketimi, Rusya'da hamamlar, Rusya'da merasimler, İskandinavya'daki eğitim ile Dreyfus Meselesi *Petersburg Mektupları* çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde Rusya hükümetinin Müslümanlara karşı uyguladığı Ruslaştırma siyaseti, Rusya Müslümanlarının 19. yüzyıldaki kültürel gelişmeleri ile Rusya Müslümanlarının toplumsal ve kültürel hayatlarından bahsedilmektedir. Üçüncü bölümde ise 1897 yılında Fransa Cumhurbaşkanı Mösyö Feliks For'un Rusya'yı ziyareti ile Fransa-Rusya ittifakından bahsedilmiş, Fransa ve İngiltere arasındaki Faşoda krizi ile bu krizin Fransa-Rusya ittifakına yansımaları değerlendirilmiştir. Ayrıca Rusya'nın Türkistan'ı işgal etmesi ile İngiltere'nin Hindistan sömürgesi için tehdit olarak gördüğü Rusya ile münasebetleri *Petersburg Mektupları* çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Cihangir Andican'ın bahsettiği Fransa-Rusya ittifakı, Almanya'nın öncülüğünde oluşturulan Üçlü İttifak'a karşı oluşturulmuş bir ittifaktır. Faşoda meselesi de 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde Avrupa'daki sömürge rekabetini ortaya koymaktadır. Nitekim Cihangir Andican, I. Dünya Savaşı'na varan süreçte kurulmaya başlayan ittifaklara ve 19. yüzyılın sonunda artmaya başlayan sömürge rekabetine değinerek 19. yüzyılda Avrupa'da oluşan bloklaşmalara ve devletlerarası mücadelelere dikkat çekmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cihangir Andican, Rusya, Uluslararası Diplomasi, Rusya Müslümanları, Kültür

ABSTRACT

In this thesis, Russia and international diplomacy in the 19th century were evaluated within the framework of the Petersburg Letters that Cihangir Andican published in the Malumat Newspaper between 1897-1899. Fifty of the St. Petersburg Letters were translated and within the framework of these letters, Cihangir Andican's perspective on Russia and international diplomacy was tried to be evaluated. The subjects of Cihangir Andican's Petersburg Letters published periodically in Malumat Newspaper have varied. For this reason, the subject was limited and the cultural elements of Russia, the Muslims of Russia, the struggle of France and England over the Fashoda region in Africa, the Franco-Russian Alliance and the England-Russia Relations over India were examined within the framework of the Petersburg Letters. In the first chapter, the establishment of Petersburg, its climate and social life in Petersburg, the bread-salt culture, the use of samovar in Russians, the consumption of tea and alcohol, the baths in Russia, the ceremonies in Russia, the education in Scandinavia and the Dreyfus Issue were tried to be evaluated within the framework of Petersburg Letters. In the second chapter, the Russianise policy of the Russian government against Muslims, the cultural developments of the Muslims of Russia in the 19th century and the social and cultural life of the Muslims of Russia are mentioned. In the third chapter, the visit of the French President Monsieur Feliks For to Russia in 1897 and the France-Russian alliance were mentioned, the Fashoda crisis between France and England and the reflections of this crisis on the France-Russia alliance were evaluated. In addition, Russia's occupation of Turkestan and Britain's relations with Russia, which it saw as a threat to the Indian colony, were tried to be evaluated within the framework of the Petersburg Letters. The France-Russia alliance that Cihangir Andican mentions is an alliance formed against the Triple Alliance formed under the leadership of Germany. The Fashoda issue also reveals the colonial rivalry in Europe at the end of the 19th century. As a result, Cihangir Andican drew attention to the blocs and interstate struggles in Europe in the 19th century by referring to the alliances that started to be formed in the process leading up to the First World War and the colonial rivalry that started to increase at the end of the 19th century.

Keywords: Cihangir Andican, Russia, International Diplomacy, Muslims of Russia, Culture

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
s.	: Sayfa numarası
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

Bu çalışmada *Malumat* gazetesinin 1897-1899 yılları arasında yayınlanan sayılarında Cihangir Andican imzasıyla yayınlanan *Petersburg Mektupları* isimli yazıların ellisinin çevrim yazısı (transkripsiyon) yapılmıştır. Bu çalışmada, *Malumat* gazetesi'ndeki Cihangir Andican tarafından kaleme alınan *Petersburg Mektupları* çerçevesinde Rusya kültürü, Rusya Müslümanları ve 19. yüzyıldaki siyasi gelişmeler değerlendirilmiş ve nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Tezin ana kaynağını teşkil eden *Malumat* gazetesindeki *Petersburg Mektupları* haricinde *Malumat* gazetesinde yer alan haberlerden de yararlanılmıştır. Ayrıca 19. yüzyılda yayımlanan *Tercüman* gazetesi ve dönemin diğer gazete ve dergilerinden olan *Sırat-ı Müstakim (Sebilü'r-Reşat)*, *Türk Yurdu* birinci el kaynaklarına başvurulmuştur.

Malumat gazetesi, Baba Tahir adıyla da bilinen Mehmet Tahir tarafından çıkarılmış ve gazetede “sâhib-i imtiyâz ve müdür-i mes‘ûlü ‘izzetli Mehmet Tahir Bey” ile “Directeur-Proprietaire Mehmed Tahir Bey” ibareleri yer almaktadır. *Malumat* gazetesi 11 Mayıs 1311 ile 7 Ağustos 1319 tarihleri arasında (1895'ten 1903 yılına kadar) 8 yıl boyunca 423 sayı yayınlanmıştır.¹ Ayrıca gazetenin ilk sayısında hukuk, musiki, elektrik, diplomasi, tarih, ahlak, musiki, biyoloji, ticaret, aşk, edebiyat, ziraat, tıp gibi çeşitli ve farklı alanlarda yerli ve yabancı bütün faaliyetlerden okurların haberdar edileceği; edebiyatta öne çıkmış yazarlarla eserlerinin tanıtılacağı ve dünyada olup biten en son haberlerin ve siyasi olayların değerlendirileceği belirtilmiştir.² 1897 yılında gazetede “Hilâfet-i Mu‘azzama-i İslâmiyye ve Devlet-i Âliyye-i ‘Osmâniyye’nin menâfi‘-i celîlesine ve ma‘ârif ve sanayi-i nefisenin ta‘ammüm ve terâkkisine hizmet eder ve her gün vakt-i zuhrda neşr olunur cerîde-i musavvere-i ‘Osmâniyedir” ibaresi yer almaktadır. Gazetede ibareden de anlaşılacağı üzere gazete “*Musavver Malumat*” olarak da geçmekte ve içeriğinde resimler bulunmaktadır. Ayrıca Musavver ibaresi *Malumat* gazetesinin Mehmet Tahir'in sahibi olduğu *Malumat*'ı ondan önce yayımlanan *Malumat* gazetesinden ayırmak için de kullanılmıştı.

Gazetenin şekilsel özelliklerinde ilk sayfalarında sırasıyla gazete numarası, yılı, Hicri tarih, yayınlandığı gün, Rumi tarih ve Miladi tarih yer almaktadır. Buna ek olarak Osmanlı Devleti dışında abonelere sahip olduğu gazetenin ilk sayfasında aboneliklerin gösterildiği “Memâlik-i ecnebiyye, Rusya ve İran'a” bölümünden anlaşılmaktadır. 1897-1899 yılları arasında *Malumat* gazetesinde

¹ Abdullah Uçman, “Malumat”, *DİA*, 27, Ankara, 2003, s. 543.

² Abdullah Uçman, “Dergiler Arasında Dergâh, Hayat, Malumat ve Bilgi Mecmuaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 4(7), 2006, s. 525.

Rusya, İngiltere, Yunanistan, Almanya, Avusturya Macaristan basınından haberlere rastlanmakta, gazete, o dönemdeki önemli siyasal olaylara yer vermektedir.

Petersburg Mektupları'nda bazı kelimeler silik olduğu için okunamamıştır. *Petersburg Mektupları*, gazetenin her sayısında düzenli olarak yayınlanmamış olup, her bir sayıda yazarın tek bir mektubu yayınlanmıştır. Yalnız 73 numaralı gazetede Cihangir Andican'ın iki tane yazısı yayınlanmış, adı geçen gazetede ki yazarın ikinci mektubu olan *Malumat*'a Malumat başlıklı yazısının devamı gazetenin 80 numaralı sayısında "Altıncı Mektuptan Mâ-ba'd" başlığı ile yayınlanmıştır. Cihangir Andican bazı mektuplarını, ismini vermediği bazı kişilerden aldığı mektupların tercüme edilmesiyle kaleme almıştır. Cihangir Andican, mektuplarında Rusya'nın Osmanlı politikasından bahsetmemiştir. Yazar, hem Rus hem de Osmanlı basınına tesiriyle siyasi analizler yapmamış, Osmanlı Devleti ile Rusya ilişkilerini kültürel yönden değerlendirmiştir; Osmanlı hamamlarının Rusya'da örnek alınması ile Rusya'daki hamamlar anlatılmış ve Osmanlı yemeklerinin müskiratı (alkollü içkiler) men etmek gayesiyle Rusya'da kullanılmasına bir cümle ile değinilmiştir.

Mektuplar Cihangir Andican adlı bir yazara ait olmakla beraber yazarın Andican şehrinde doğduğu dışında yazarın hayatı hakkında başka bir bilgiye ulaşamamıştır. Yazar, doğum yerini, yazmış olduğu mektupların birinde "maskat-ı re's'im bulunan Andican şehrinde" ifadesiyle belirtmiştir. Yazarın mektupları incelendiğinde yazarın 19. yüzyılda yaşamış bir Müslüman olduğu anlaşılmaktadır. Yazarın, doğum yeri olarak gösterdiği Andican, bugün Özbekistan'da bulunan bir şehir olup, mektupların yazıldığı 19. yüzyılda bu bölge Rusya İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında bulunmaktadır. Cihangir Andican, Rusya'daki Müslümanların vaziyetini "Rusya Müslümanları" başlığı altında art arda dört seri mektup yayınlamakla okuyucularıyla paylaşmıştır. Bununla beraber yazarın, mektuplarda Rusya hükümetini alenen eleştirmekten çekindiği gözlemlenmektedir. Cihangir Andican, Rusya Hükümeti'ne karşı eleştirel bir üslup kullanmaktan çekinmekle birlikte Rusya'nın Müslümanlara ve diğer gayri Rus unsurlara karşı izlediği Ruslaştırma politikalarına da yazılarında yer vermektedir. Yazarın, Rusya'da 19. yüzyılın şartları içinde sansürün de etkisi ile mektuplarını Rusya'da yayınlamamış olması mümkündür. Rusya'da gazete ve dergilere uygulanan sansür sebebiyle yazılarını Osmanlı Devleti'nde çıkarılan *Malumat* gazetesinde yayınlamış olması muhtemeldir.

Cihangir Andican, Kazan'daki kıtlıkta Rusya hükümetinin bölgeye yapmış olduğu yardımlarda Müslüman ahalinin Rus unsurlara nazaran ikinci plana atıldığından bahsediyordu. Buna göre Cihangir Andican, Rusya hükümetinin bölgeye yapacağı yardımın din ve mezhep gözetmeksizin dağıtılacağından fakat *İncil*'in hükümlerinden (yakınlarınızı seviniz) emrinin Ortodokslar tarafından göz ardı edilemeyeceğinden söz ediyordu. Ayrıca "Bir Rus'un karîbi kendi 'unsuru olacağı tabî'îdir. Rusya vilâyât-ı mezkûre dâhilindeki ahâli-i Müslime'yi pençe-i kaht ü gâlâda ezdirmek istediği hâtıra gelmeyeceği gibi ahâli-i mezkûrenin 'unsuru karîbden bulunmadıkları da hâtırdan çıkmıyor."

ifadesi, Cihangir Andican'ın Rusya'nın bölgedeki uygulamalarını açıkça eleştirmekten çekindiğini ortaya koyuyordu.

Mektuplarda yazarın görüşlerini bildirdiği kısımlar mevcut olup bunlar yazarın karakteri ve fikirleri hakkında bize bilgi vermektedir. 565 numaralı “Rusya Haftası” başlıklı mektupta, Petersburg'da geliri Müslümanların zorunlu ihtiyaçlarına sarf edilmek üzere yapılan müsamereden bahseden yazar, Müslümanların müsamereye eşleriyle (aileleriyle) birlikte gelmelerini eleştiriyordu. Müslümanların eşleriyle gelmelerini alafranga bir adet olarak niteleyen yazar, İslam kültüründe kadın ve erkeğin bir arada bulunmaması gerektiği fikrini savunarak müsamereye aileleriyle gelen Müslümanlara karşılık Ruslardan bazılarının dahi aile mahremiyetine önem verdiğinden söz ediyordu. Müsamerenin kurucusunu bu konuda eleştiren Cihangir Andican, Petersburg'da İslam'ın adetlerinden olan tesettürü anlatacak İslam ulemasının var olduğunu da mektubunda vurguluyordu. Bu görüşler Cihangir Andican'ın İslam'a bakışını göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Petersburg Mektupları'nda konular çeşitlilik göstermektedir. Konular arasında Rusya'daki törenler ve şenlikler, Petersburg'un iklimi, Petersburg'daki sosyal yaşam, Rus hamamı, Rusya'daki yeme içme kültüründe çay, semaver ve alkol ile İsviçre'deki eğitimden bahsedilen Stockholm sergisi bulunmaktadır. Ayrıca, Fransa'da Dreyfus meselesi, İngiltere ve Fransa arasındaki Faşoda Meselesi, Alman İmparatoru II. Wilhelm ve Fransa Cumhurbaşkanı Feliks For'un Rusya'yı ziyaretleri, Hindistan, Türk-i Silah Kongresi, Habeşistan'da Ruslar, Bismark, Rusların Nazarında İngiltere Siyaseti, Çin ahvali ile Amerika-İspanya İşlerinde Rusya politikaları da *Petersburg Mektupları*'nda yer alan konulardandır. Mektuplarda Rusya Müslümanları başlığı altında dört mektup yayınlanmış olup Kafkasya Ahvali ve Türkistan'ın durumu ile Kazan'daki kuraklıktan bahseden mektuplar Rusya Müslümanlarının vaziyetini konu alan mektuplardır. Ayrıca mektuplarda Abdürreşid İbrahim'i konu alan bir mektup da bulunmaktadır. Buna ek olarak İngiltere ve Rusya'nın Uzakdoğu'daki mücadelesi, Fransa-Rusya İttifakı ile Cüzam mektupların konuları arasında yer almaktadır. Biz, tezde bütün konuları işleyemeyeceğimiz için konuları üç kısımda inceledik.

İlk bölüm olan “Mektuplara Yansıyan Rus Kültür Unsurları” bölümünde yer alan konu başlıkları şunlardır; Petersburg, ekmek-tuz kültürü, Rusya'da semaver, çay kültürü ve alkol tüketimi, Rus kültüründe hamam, Dreyfus Davası, İskandinav'da eğitim ve Rusya'da merasimlerdir. İlk bölümde Rusya'nın kültürel öğelerine ağırlık verilmiştir. Petersburg bölümünde; Petersburg'un kuruluşu, coğrafyası, iklimi, Peterhof Sarayı ile Petersburg'daki sosyal hayata dair bilgilere yer verilmiştir. Ekmek-tuz kültürü bölümünde ise Rus kültüründe ekmek-tuz kültürünün hem halk arasında hem de saraydaki törenlerde kullanımından bahsedilerek ekmek-tuz kültürünün Türkler arasında da var olan bir gelenek olduğundan söz edilmiştir. Rusya'da semaver, çay kültürü ve alkol tüketimi bölümünde ise Rusların yeme-içme kültüründen bahsedilerek; çay ve semaverin Rusya'daki yaygın olarak kullanıldığı ve yaygın olarak tüketilen alkolün halk arasında kullanımının önlenmeye çalışıldığından söz edilmiştir. Rus kültüründe hamam bölümünde ise Cihangir Andican'ın Rus

hamamları hakkında verdiği detaylı bilgilere göre Rus hamamından bahsedilmiştir. Dreyfus Davası başlığı altında ise Fransa'yı meşgul eden Dreyfus Davası'ndan Dreyfus'un Yahudi olması dolayısıyla ve Fransa'daki Protestan ile Katolik mezhep mensuplarının Dreyfus Davasına farklı bakış açıları bulunmasından dolayı meseleden din üzerinden bahsedilip Cihangir Andican'ın bu meseleye bakışı değerlendirilmeye çalışılmıştır. İskandinavya'da eğitim başlığı altında Cihangir Andican'ın Stockholm sergisindeki gözlemleri doğrultusunda ve İsveç'teki tecrübeleriyle İskandinavya'da o dönemde ileri seviyede verilen eğitimden bahsedilerek Stockholm sergisinde gösterilen okullardan ve derslerden söz edilmiştir. Rusya'da merasimler başlığı altında ise Cihangir Andican'ın verdiği bilgiler doğrultusunda Rusya'daki karşılama törenleri ve protokoller hakkında bilgiler sunulmakta; şenliklerden, sarayda konuşulan dilden, Almanya İmparator ve İmparatoriçesinin Rusya'yı ziyareti esnasında protokoldeki oturma düzeninden ve karşılama töreninden bahsedilmektedir.

İkinci bölümde, "Rusya Müslümanları" başlığı altında Rusya Müslümanlarının 19. yüzyıldaki vaziyetlerinden bahsedilmiş ve bölümde şu alt başlıklar yer almıştır; Rusya Müslümanlarının nüfusu ve adlandırılması, Rusya Müslümanlarının dini idareleri, II. Katerina Dönemi sonrası Rusya Müslümanlarının vaziyeti, Abdürreşid İbrahim ve İsmail Gaspıralı. Rusya'nın geniş coğrafyasından bahsedilerek Rusya Müslümanlarının Rusya'nın dört bir yanında dağınık bir halde yaşadıklarından ve Rusya Müslümanlarının yaşadığı bölgelerin farklı zamanlarda Ruslar tarafından işgal edildiğinden söz edilmiştir. Rusya'nın Müslüman bölgelerini Ruslaştırmak için uyguladığı iskân siyaseti ile Rus okulları aracılığıyla Rusya Müslümanlarının Ruslaşmasının hedeflendiğinden bahsedilmiştir. Cihangir Andican ayrıca Kafkasya'daki Rus yönetiminden bahsederek bölgedeki karışıklıklara değinmiştir. Rusya Müslümanlarının nüfusu hakkında bilgiler verilerek o dönemde Rusya Müslümanlarının hangi isimlerle adlandırıldığından ve Cihangir Andican'ın vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda Rusya Müslümanlarının Rusya hükümeti tarafından ayrı ayrı namlar altında adlandırılmaya tabi tutulduğundan söz edilmiştir. Çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Rusya Müslümanlarının Rusya hükümetinin politikası gereği ayrı adlandırmalara tabi tutulduğu gibi farklı yönetimlere de sahip olduklarına değinilmiştir. II. Katerina Dönemi öncesinde şiddetli Ruslaştırma faaliyetlerine maruz kalan Rusya Müslümanlarına II. Katerina Dönemi sonrası ılımlı politikalar güdüldüğünden söz edilmiştir. Rusya Müslümanlarının dini idarelerine değinilerek bu dini idarelerin en büyüğü olan Orenburg Şeriyye Mahkemesinden ayrıca söz edilmiş ve Cihangir Andican'ın verdiği bilgiler doğrultusunda Rusya Müslümanlarının din işlerindeki uygulamalarının bölgeden bölgeye farklılıklar gösterdiğinden söz edilmiştir. Ayrıca Türkistan'ın işgali sonrası Rus tüccarların Türkistan bölgesine yöneldiklerinden bahsedilmiştir. Rusya Müslümanları arasında ticarete ön plana çıkan Kazan Tatarları öncülüğünde eğitim alanında bir uyanış hareketi ortaya çıkmıştı. Bu uyanış hareketinde ön plana çıkan isimlerden Abdürreşid İbrahim'e Cihangir Andican mektuplarında ayrıca yer vermiş; Abdürreşid İbrahim'in düşünce ve faaliyetleri Cihangir Andican'ın bilgileri doğrultusunda değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca İsmail Gaspıralı'nın Rusya Müslümanları arasında oluşturmaya çalıştığı "dil birliği" ve İlminski'nin buna karşı geliştirdiği Kiril alfabesi esaslı eğitim modeli ile Rusya Müslümanlarını Ruslaştırmaya çalıştığından bahsedilmiştir. İsmail

Gaspıralı'nın "usul-i cedit" okullarından söz edilerek Cihangir Andican'ın aktarmış olduğu üzere Rusya Müslümanlarının eğitim durumlarının bölgeden bölgeye farklılık gösterdiğinden bahsedilmiştir.

Üçüncü bölümde Cihangir Andican'ın vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda 19. yüzyılda uluslararası ilişkiler ve siyasi olaylardan söz edilmiş ve bölüm üç başlıkta incelenmiştir. Bunlar; Fransa-Rusya İttifakı, Faşoda Meselesi, Hindistan üzerinden İngiltere-Rusya münasebetleridir. Fransa-Rusya ittifakı bölümünde, 19. yüzyılın son çeyreğinde Fransa-Rusya yakınlaşmasına değinilerek 1894 yılında yapılan Fransız-Rus antlaşmasından söz edilmiştir. Ayrıca Cihangir Andican'ın verdiği bilgilere göre Fransa Cumhurbaşkanı Feliks For'un Rusya'yı 1897 yılındaki ziyareti esnasındaki Rus-Fransız yakınlaşması ile 1897 Fransa-Rus ittifakının Rus basınına yansımaları değerlendirilmiştir. Faşoda meselesinde ise İngiltere ile Fransa'nın Afrika'da Faşoda bölgesinde sömürgecilik rekabetinden söz edilerek Cihangir Andican'ın Faşoda meselesine bakışı üzerinden Faşoda meselesinden bahsedilmiştir. Ayrıca İngiltere ve Fransa arasındaki Faşoda meselesindeki uzlaşmazlığın Cihangir Andican'ın vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda Rus-Fransız ittifakına etkilerinin Rus basınına yansımaları değerlendirilmiştir. Buna ek olarak Faşoda meselesi üzerinden Fransızların Rus-Fransız ittifakına bakışı ile buna karşılık Rus basının ikili ittifak hakkındaki görüşlerine yer verilmektedir. Hindistan üzerinden İngiltere-Rus Münasebetleri bölümünde ise 1801 yılındaki Fransa ile Rusya'nın Hindistan seferine dair yapılan ittifaktan kısaca bahsedilerek İngiltere ile Rusya'nın Orta Asya ile Afganistan üzerindeki mücadelesinden söz edilmektedir. Rusya'nın Türkistan'ı işgal etmesiyle sınırları Afganistan'a kadar uzanmış bu durum İngiltere'yi Hindistan sömürgesi için endişelendirmişti. Cihangir Andican, İngiltere'nin Rusya'dan duyduğu endişeyi İngiliz yazarların fikirlerine mektuplarında yer vererek paylaşıyordu. Cihangir Andican, Rusya'nın İngiltere'ye karadan zarar verebileceği fikrini savunuyor, Rusya'nın Türkistan bölgesindeki demiryollarından bahsediyor; Hindistan'daki İngiliz yönetimi ile Rusya'nın Hindistan'daki nüfuzunun kuvvetli olduğundan da söz eden Cihangir Andican, Hindistan üzerinden Rusya ve İngiltere münasebetlerine dair görüşler paylaşıyordu. Bu bölümde Hindistan üzerinden İngiltere-Rus münasebetleri Cihangir Andican'ın görüşleri doğrultusunda değerlendirilmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MEKTUPLARA YANSIYAN RUS KÜLTÜR UNSURLARI

1.1. Petersburg

Cihangir Andican, uzun müddet Rusya'nın başkenti olan Petersburg'un iklimine, saraylarına ve sosyal yaşantısına değinerek Petersburg hakkında bilgiler sunmaktadır.

Petersburg, 1703 yılında Çar I. Petro (Büyük Petro) döneminde inşa edilmiş ve 1712 yılından Çarlık rejiminin sonuna kadar Rusya'nın başkenti olarak kullanılmıştır. Petersburg şehrinin kurulduğu bölge I. Petro'nun iktidarı zamanında İsveç'le yapılan savaşlar neticesinde Rusya tarafından ele geçirilmiştir. 1697'de çıktığı Avrupa seyahatinde Petro, Osmanlı Devleti'ne karşı Avrupa'da ittifak arayışları içerisine girmişse de bir sonuç elde edememiş; İsveç'i gözlemleyen Petro, Osmanlı Devleti yerine Baltık'a yönelmiş, İsveç ile mücadeleye girişmeye karar vermiştir.³ Petro, çocukluğundan itibaren gemiciliğe ve askerliğe meraklı olmakla beraber iktidarı süresince ordu ve donanmaya önem vermiştir. Çıktığı Avrupa seyahatinde fabrikalarda çırak olarak bulunmuş, denizcilikle ilgili matematik ve astronomi gibi ilimleri öğrenmeye başlamıştı.⁴ Petersburg şehrinin kurucusu olarak adlandırılan Petro, Rusya'yı denizlerde güçlü bir devlet konumuna çıkarmak istiyordu. Bu sebeple Baltık Denizi sahillerine ulaşmak için İsveç'le; Karadeniz'e çıkabilmek amacıyla da Osmanlı Devleti ile muharebelerde bulunmuştur. 1696 yılında Osmanlı Devleti ile yaptığı savaş neticesinde Azak Kalesi'ni ele geçiren Petro, 1711 yılındaki Prut yenilgisiyle Azak Kalesi'ni Osmanlı Devleti'ne iadeye mecbur kalmıştır. Bunun yerine kuzeye Baltık Denizi'ne yönelen Petro donanmayı Neva Nehri kıyısı üzerinde kurmuştur. 1703'te Neva Nehri'nin ağzının Rusların eline geçmesiyle birlikte Finlandiya Körfezi'nde donanma inşasına başlanmış; Petro'nun iktidarının sonlarında ise Rusya'nın Baltık donanması 48 savaş gemisi ile 787 galere (kürekle çekilen) ulaşmıştır.⁵ Petro döneminde İsveç'le uzun süreli savaşlar yapılmış, neticede 1721 yılındaki Nystadt Antlaşması ile Rusya, Baltık Denizi kıyılarında önemli yerler elde etmiştir. Petro, 1721 yılında imzalanan Nystadt Antlaşması ile İngerya, Letonya ve Estonya'yı Rusya'ya katmış, Senato tarafından Petro'ya "imparator, ülkenin babası ve büyük" unvanları verilmiştir.⁶ İsveç'in yenilgisi

³ George Vernadsky, **Rusya Tarihi**, (Çev. Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak), 5. Baskı, Selenga Yayınları, İstanbul, 2021, s. 195.

⁴ Ahmed Midhat, **Rusya**, İstanbul, 1288 / 1872-1873, s. 116.

⁵ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıç'tan 1917'ye Kadar**, 6. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 2014, s. 283.

⁶ Vernadsky, a.g.e., s. 199.

Rusya'yı Baltık'ta güçlü bir konuma ulaştırmıştır. İsveç'le uzun süren Kuzey Savaşı Kuzey ve Doğu Avrupa'daki güç dengelerinin değişmesine Baltık bölgesinin en güçlü devleti olan İsveç'in yerini Rusya'nın almasına sebep olmuştur.⁷ Rusya böylelikle genişleme siyasetini Batı yönünde sürdürmüş, Baltık Denizi kıyılarına hâkim olunarak burada donanma inşasına başlanmıştır. Petro, genişleme siyasetine uygun olarak yeni başkentini Moskova'nın batısında, Finlandiya Körfezi'nde inşa ettirmiştir. Dolayısıyla başkentin batıya taşınması jeo-politik ve jeo-kültürel bir kararın sonucu olmuş, Rusya Petro devrinde kendini Batılı bir güç olarak inşaya yönelmenin sonucu olarak merkezini batıya kaydırmıştır.

Petersburg şehri, ülkenin kuzeybatısında; Baltık Denizi kıyısında Finlandiya Körfezi'nde, Neva Nehri üzerinde yer almaktadır. Petro, Moskova'yı terk ederek, kuzey civarında, yirminci enlem dairesindeki bataklıkların sulara bulandığı her sene donan bir denizin sahilinde yeni başkentini kurmuştur.⁸ Bataklıklar kurutularak inşa edilen şehrin yapımında çalışmak üzere Rusya'nın birçok yerinden işçiler getirilmiş ve zor koşullar altında çalıştırılmışlardır. Petro, bataklıklar üzerinde kurduğu yeni başkentin gelişimiyle çok alakadar olmuş; on binden fazla işçinin canına mal olan şehri “cennetim” diye adlandıran Petro, insanların Petersburg'a yerleşip sevmelerini veya öyle gibi görünmelerini istemiştir.⁹ Petro, iktidarı müddetince “despot” bir hükümdar olarak hüküm sürmüş; muhaliflerini ortadan kaldırarak ortaya çıkan isyanları kanlı bir şekilde bastırmıştır. Zor şartlar altında bataklıkların kurutulması ve pek çok işçinin çalıştırılması ile şehir, Petro'nun isteği doğrultusunda inşa edilmiştir. Marangozluk ve gemicilik ile ilgilenen Petro, şehrin inşasıyla da bizzat ilgilenmiştir. Şehrin görkemli sarayları, Avrupa usulü mimarinin kullanıldığı yapılar ve Avrupa'dan getirilen mimarlar ile Rus mimarların özenle tasarladığı Büyük Petro'nun eseri olarak adlandırılan şehir bugün Dünya Kültür Mirası listesinde yer almaktadır.

Cihangir Andican'ın mektubunda “Büyük Petro yadigârı” diye bahsedilen Petersburg şehrinin mimarı addolunan Büyük Petro, belirtildiği gibi Avrupa'da seyahatlerde bulunmuş ve Batı kültürü, mimarisi ve Batılı yaşam tarzı ile yakından ilgilenmiştir. Petro, Avrupa seyahatlerinde gördüğü Batılı yaşam tarzını Rusya'da uygulamaya koymuştur. Petersburg şehri, Moskova'nın yerini alarak yeni başkent olmuş; Rusya'nın Avrupa'ya açılan penceresi olarak görülmüştür. Petro'nun Batı kültürü ve mimarisine olan ilgisi şehrin inşasında da kendini göstermiştir. Dönemin mimarisi “Petro tarzı Barok mimari” olarak adlandırılmış; bu mimaride simetri önemli bir yere sahip olmakla beraber Avrupa mimarisinin kolajı olan Petro tarzı Barok mimari kendine has bir yapı oluşturmuştur.¹⁰ Avrupa'dan getirilen mimarlar ile şehir özenle inşa edilmiştir. Petro, sarayların tasarımı ile çatı ve balkon

⁷ Halit Hamzaoglu, “Rus Jeopolitiğinde Deniz Gücünün Önemi ve Rusya Federasyonu'nun Güncel Akdeniz Stratejisi”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, 16 (1), Nisan, 2021, s. 171.

⁸ Celal Nuri, **Şimal Hatıraları**, Matbaa-i İçtihat, İstanbul, 1330 / 1911-1912, s. 114.

⁹ Galip Kemali Söylemezoğlu, **Rusya Tarihi**, Ankara Kütüphanesi, Ankara, 1939, s. 235.

¹⁰ Remziye Melike Çetin, “Birinci Petro'nun Şaheseri: Petersburg”, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, 6 (6), Türkiye, Ocak 2015, s. 35.

düzenlemeleriyle ilgili kararname yayınlanmış, Petro'nun isteği doğrultusunda mezbahalar bile rokoko sitilinde yaptırılmıştır.¹¹ Petro, şehrin inşası ile bizzat ilgilenmiş, binaların görsel güzelliğine önem vermiştir. Cihangir Andican binaların en yüksekleri en gösterişlileri Petersburg'un en meşhur caddelerinden sayılan ve oldukça kalabalık olan Nevsky Caddesi üzerinde karşı karşıya birbirine rekabet edencesine göz aldatan bir halde bulunmakta olduğundan söz ediyordu.¹²

Görkemli ve güzel yapılarıyla bilinen Petersburg şehrindeki saraylarda Avrupalı krallar misafir olarak bulunmuşlardır. Mektuplarda da bahsedildiği üzere Almanya ve Fransa kralları Rusya'yı ziyaretlerinde Petersburg'daki Peterhof Sarayı'nda ikamet etmişlerdir. Peterhof Sarayı, başkent Petersburg'un güneybatısında yer alıp Finlandiya Körfezi'nde bulunmaktadır. Adı geçen Peterhof Sarayı Petro'nun İsveç galibiyetinden sonra yapımına karar verilmiş olup; Versailles Sarayı'ndan ilhamla inşa edilmiştir.¹³ Peterhof, hükümlerinin kabul ve şenlikleri için meydana getirilmiş bir saray olmakla beraber Birinci Nikola'nın hükümlerinde en gösterişli kabul törenleri bu sarayda yapılmıştır.¹⁴ Cihangir Andican, 1897 yılında Almanya İmparator ve İmparatoriçesinin Petersburg'u ziyaretlerinde Peterhof Sarayı'nda ikamet ettiklerini ve Almanya İmparatoruna ait bloğun on dört ve imparatoriçeye ait bloğun yedi odadan oluştuğu bilgisini veriyordu.¹⁵ Bununla beraber sarayın iç kısmı hakkında ayrıntılı bilgiler veren Cihangir Andican; kabul salonu, misafir salonu ve imparatorun yazıhanesini ile ilgili detaylı bilgiler vermektedir. Misafir salonu Rokoko tarzında döşenmiş, avizeler Saksonya işi olup odanın her yanında çiçekler bulundurulmakta; imparatorun yazıhanesinde ise tek parça mavi küçük halılar ile duvarları mavi renk ipek kumaşlarla döşenmiş odanın bir köşesinde sıcak iklim bitkileri yer alırken diğer köşesinde yıldızlı ve mavi pelüslü yazı masası bulundurulmaktadır.¹⁶ Cihangir Andican ayrıca masanın yazı takımının fağfuri, Saksonya ve Sehere yapımı en iyi cinsten olduğundan da mektuplarında bahsederek sarayın iç kısmı hakkında detaylı bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır. Özenle döşenmiş sarayın iç kısmı kadar dış yapısı da güzel bir görünüme sahip olmakla beraber; Celal Nuri *Şimal Hatıraları* adlı eserinde Peterhof Sarayı'nın Büyük Petro'dan kalma hatıralar ile dolu olup köşklerinin hatırlanmaya değer olduğunu ve Peterhof'tan başkent Petersburg'un manzarasının pek güzel görüldüğünden bahsediyordu.¹⁷ Cihangir Andican ise Peterhof'u şöyle tarif ediyordu; “İngiliz seyyâhini Peterhof'a “firdevs-i Rus” (Rus cenneti) nâmını vermekte isâbet etmemiş değildirler: Tabiatla sanat Petersburg'la deniz

¹¹ Orlando Figes, *Natasha'nın Dansı Rusya'nın Kültürel Tarihi*, (Çev. Figen Dereli), 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2021, s. 39.

¹² Cihangir Andican, “Petersburg'da Habeşistan”, *Malumat*, No: 55, 26 Safer 1315 / 27 Temmuz 1897, 2. Mektup.

¹³ Dilek Yiğityüksel, “İki İmparatorluk Başkentleri Olan ST. Petersburg ve İstanbul'un Karşılaştırılması Bağlamında Modernleşmenin İstanbul'da Yarattığı Dönüşüm”, *7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi*, 1. Baskı, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Konya, Ocak 2012, s. 1174.

¹⁴ Cihangir Andican, “Petersburg'da Almanya İmparatoru -7-”, *Malumat*, No: 73, 13 Rebiyülevvel 1315 / 14 Ağustos 1898, 3. Mektup.

¹⁵ Cihangir Andican, “Petersburg'da Almanya İmparatoru -7-”, No: 73.

¹⁶ Cihangir Andican, “Petersburg'da Almanya İmparatoru -7-”, No: 73.

¹⁷ Celal Nuri, a.g.e., s. 126.

meyânında şu güzel noktada hem-aguş olmuştur dersem sezâdır.”¹⁸ Ayrıca Cihangir Andican, Peterhof’ta suni dereler ve tepelerin bulunduğunu, tepelerin ve dağa benzer yüksekliklerin olduğunu, havuzların ve suni şelalelerin içinden çıkılmaz labirentlerle ağaçların çeşitlerinin burada bulunduğundan söz ediyordu.¹⁹ Petersburg’un ve Fransızcanın egemen olduğu sarayın her bakımdan Batılı etkileriyle ve Batı’nın kültürüne eklenme inşa edildiği böylece anlaşılmaktadır. Ancak bu etki Rusya’nın soğuk iklimiyle birleşerek kendine has bir mimari tarz ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştı. Gotik mimarinin keskin sivri hatlarını konak tarzla yumuşatan bu yeni üslup, yağışın binaların tepesinde birikmesini engelleyecek tedbirleri de almaktaydı. Cihangir Andican, genel olarak “soğuk ve kar” ile sembolize edilen Rusya ikliminden bahsederken yaşadığı dönemdeki sıra dışı sıcaklıklara ve bir anlamda iklim değişikliklerine de işaret etmekteydi.

Rusya, kuzeyde bulunması sebebiyle soğuk bir iklime sahip olmuş, Cihangir Andican ise Rusya’nın ikliminden bahisle şu ifadeleri kullanıyordu;

Rusya’nın iklim-i bâritinden rû-nümâ olan ilkbahar ise ilk çocuğun ilk tebessümü kadar devâm edencesine hayâlî bir te’sîr göstererek seyf-i kâtî’ misillü mevsîm-i sayfa geçer ve oradan da bir hırıltıyla mevsîm-i harîfî açıp kapatarak hayât-ı beşerin medâric-i telezzüzü demek olan “sene”yi vaktinden evvel devr-i iktihâl giren genç ihtiyârları andırır sûrette bîrâne sarâyıdır- kış hulûl eder: karlarıyla her tarafı setreder, nehirleri donmuş kefen-pûş na’âşlara benzeterek karaların hufre-i âğuşuna sokuverir, insânları ayı, canavar, tilki derilerine ilticâ ettirir.²⁰

Cihangir Andican’ın aktarmış olduğu üzere Rusya’da ilkbahar çok kısa sürerken birden yaz mevsimine geçilir ve ardından gelen sonbahardan sonra erkenden kış mevsimine geçildiği anlaşılmaktadır. Cihangir Andican, bu halin yani kış mevsiminin ise 9 ay sürdüğünden söz ediyordu.²¹ Petersburg şehri kuzeyde, her yıl donan bir denizin sahilinde, Baltık Denizi kıyısında bulunması sebebiyle burada soğuk iklim hâkimdir. Petersburg’daki soğuk iklimi ise Cihangir Andican, Petersburg’un ikliminden bahsedersek Temmuzda bile olsa kar ile buzunu Peterhof ufkunda gösterir, yamandır, kış şu diyarın yanı başındadır, çit dediğinde kapısını açır, diyerek burada kış aylarının şiddetli geçtiğini ifade ediyordu.²² *Malumat* gazetesinde yer alan haberde ise Rusya’nın soğuk iklimi dolayısıyla yapılan göçten “Rusya’nın içerilerinden Türkistân ve Amuderya cihetlerine birçok Ruslar havanın i’tidâlinden bilistifâde hicret etmekte ve hükûmet-i mahalliye ise her yerde bunlara dest-i mu’âveneti uzatmaktadır” diye söz ediliyordu.²³ Haberde de görüldüğü üzere iklimin soğukluğu dolayısıyla Rusların güneye yöneldikleri görülmektedir. Cihangir Andican Petersburg soğukları ile ilgili şu yorumda bulunuyordu;

¹⁸ Cihangir Andican, “Peterhof”, **Malumat**, No: 417, 2 Rebiyülevvel 1316 / 25 Temmuz 1898.

¹⁹ Cihangir Andican, “Peterhof”, No: 417.

²⁰ Cihangir Andican, “Ural Cibalinde Kama Sevahilinden”, **Malumat**, No: 134, 17 Cemaziyülevvel 1315 / 14 Teşrinievvel 1897, 18. Mektup.

²¹ Cihangir Andican, “Ural Cibalinde Kama Sevahilinden”, No: 134.

²² Cihangir Andican, “Rusya Ru-siyahları”, **Malumat**, No: 54, 25 Safer 1315 / 26 Temmuz 1897, 1. Mektup.

²³ “Rusya Matbuatı”, **Malumat**, No: 20, 20 Muharrem 1315 / 21 Haziran 1897, s. 3.

Petersburg’da üç gün yaşamak için mutlaka bir gün tedâvî olunmak tıbben tecrübeten zarûri ettiğinden iki mâh Kafkasya kaplıcalarında dolaşarak vücûduma kuvvet ve kuvvetime târâvet verdiğimi mûta’âkiben Rusya makarr-ı hükûmetine ‘avdet eyledim. Sıhhat-i vücûdunu iki mah kaplıca tedâvisiyle sigorta eden (eceli gelmemek şartıyla) dört mâh Petersburg’da ferah ferah yaşayabileceğinden demek ki Teşrinisânî’nin evveline kadar burada hâkk-ı ikâmeti hâ’iz bulunuyoruz. Petersburg’da sigortasız yaşanılmaz değildir. Yaşanılıyor ammâ yine nihâyetü’l-emr ‘ömrün o sigortasını eczâhâneye vermeyince yakayı keşmekeş-i emrâzdan tahlîs edemezsin: Farâza on iki sene burada mütemâdiyen ambasador (büyükelçi) bile olsa yine müddet-i mezkûrenin üçte birini -dört senesini- doktora tevdi‘ edeceği şüphesizdir. Yirmi senelik tecrübem şunu mü’eyyedir..²⁴

Burada Petersburg’un soğuklarının hastalıklara sebebiyet verdiği görülmektedir. Bu sebeple Petersburg’da yaşayanların hayatlarının ya kaplıcalarda ya da eczanelerde tedavi olmak için geçirdiği ve Petersburg’un soğuk havasının insan sağlığına olumsuz tesiri olduğu anlaşılmaktadır. Petersburglular uzun süren kış mevsiminde vakitlerini kış eğlenceleri yaparak geçirmekteydiler. Petersburg halkı kış mevsiminde kartopu ve patinaj gibi eğlenceler ile eğlenmekte olup; Petersburg’un soylu sınıfı, büyük haneleri ve otelleri Nevski Caddesinde bulunduğundan yüksek sınıflar eğlencelerini bu cadde üzerinde tertip etmişlerdir.²⁵ Rusya’nın iklimi bölge halkının yaşayışı üzerinde etkili olduğu gibi Rusların fiziksel görünümünde de belirleyici etken olmuştur. Cihangir Andican, Rusya’nın ikliminin Rusların fiziksel görünümüne etkisinden hareketle kuzeyin soğuk ikliminin Rusların fizyolojisini belirlediğinden bahsediyordu. Buna göre Cihangir Andican, karların, buzların, berrak nehirlerin ve denizlerin doğal tesiri kuzeyde doğanlara; mermeri bir beyazlık, safran sarısı bir sarılık, gözlerine mavilik vermiştir, diyordu.²⁶

Cihangir Andican, kar parçası gibi beyaz vücutlara sahip olan Rusların uzun süren kar âleminden ve beyaz çehrelerden bıkmak derecesine geldiğini bu sebeple Rusların beyazın karşısı olan siyah rengine ilgi duyduklarından söz ederek; Rus kadınlarının siyah renkli kıyafet giymeyi sevdiğini ve yüzlerinde bir siyah nokta bulursa dahi bundan hoşnut olduklarını belirtiyordu.²⁷ Siyah renginin Rus kadın modasında kullanımına örnek olmak üzere şu iki ilgi çekici uygulama örnek gösterilebilir. Rusya’da tüccar eşlerinde dişlerini siyaha boyamak moda olup bir güzellik ifadesi olarak görülmüş; Batılı Rus kadınlarının ise kadifeden yapılmış benleri yüzlerinin çeşitli yerlerine yapıştırması, kadın-erkek ilişkilerini ifade eden bir işaret olarak algılanmıştır.²⁸

Genel olarak Rusya soğuk iklim kuşağında olsa da bazen Petersburg’da hava bunaltıcı derecede sıcak olabiliyordu. Sözelimi Cihangir Andican Habeş sıcaklarından mektuplarında bahsetmiştir; Kuzeyin sıcaklığı güneyinkine benzemez, kuzeyin sıcaklığında sıcaklık ile beraber insanın nefesini

²⁴ Cihangir Andican, “Rusya Ru-siyahları”, No:54.

²⁵ “Petersburg’da Kış Günü”, **Resimli Gazete**, IV (197), 29 Kânunuevvel 1310 / 10 Ocak 1895, s. 495.

²⁶ Cihangir Andican, “Rusya Ru-siyahları”, No: 54.

²⁷ Cihangir Andican, “Rusya Ru-siyahları”, No: 54.

²⁸ Pınar Turan Özdemir, “Rus Kültüründe Geleneksel Bir İmge: Giyim-Kuşam”, Reşat Sakar (Ed.), **Gelenekler Bağlamında Rus Kültürü**, 1. Baskı, Nobel Yayınları, Ankara, Mayıs 2020, s. 99.

tkayacak derecede sıkıntı vardır, hava hareketsiz bir halde bulunur, cehennem sıcakları gibi bunaltıcı sıcaklar kendini gösterir.²⁹ Uzun süren kış mevsiminde kış eğlenceleri ile vakit geçiren Petersburglular yazın ise sayfiyelere ve su kenarlarına yönelmişlerdir. Petersburg'un iklimi, uzun müddet devam eden kış mevsimi, şehrin yapılandırılması üzerinde etkili bir faktör olarak ortaya çıkmış; Her zaman karlar, buzlar, çamurlar âleminde yaşayan Petersburglular için yaz mevsimi önemsiz görülmüş, şehri bahçe ve bulvarlarla süslemenin yararını düşünmeye vakit bulamamışlardır.³⁰

Petersburg şehri, Petro'nun isteği doğrultusunda birçok yerden göç alarak yerleşime açılmıştır. Petersburg şehrine Avrupa'dan ve Rusya'nın birçok bölgesinden insanlar yerleştirilmiştir. 1710'da ilhak edilen Estonya ve Litvanya'dan birçok soylu Petersburg'a göç etmiş ve Baltık bölgesinden gelen göçler şehrin Batılı bir kimlik kazanmasında etkili olmuştur.³¹ Avrupa ve Rusya'nın çeşitli yerlerinden yapılan göçlerle şehir kozmopolit bir yapıya bürünmüştür. Bununla birlikte şehrin sokaklarına verilen isimler (Fransız Sokağı, Soylu Sokağı, Silah Sokağı vb.) Petersburg halkının sosyal, millî ve mesleki olarak sınıflara ayrılmış bir şekilde yaşadıklarını göstermektedir.³²

Cihangir Andican'ın mektubunda Petersburg'da yaşayan alt ve üst sınıflardan kısaca bahsedilerek üst sınıfların yaşamına ayrıntılarıyla değinilmiş olmakla beraber mektup, alt sınıflarla üst sınıflar arasındaki büyük farkı göstermesi açısından önemlidir. Cihangir Andican, aşağı sınıf ahalisinin “mîde ne ettiğini bilmeyenler” veya bilip de onu idare etmede aciz kalanlar olduğundan söz ederek hayatlarında hastalıklardan “illet-i cû” ilaçlardan ve gıda ilaçları ile doktorlardan başkasını bilmediklerini ve bu aşağı sınıf ahalinin halini ise üst sınıfın düşündüğünden söz ediyordu.³³ Orta sınıf ahalinin ise diğerlerinin elde ettiklerinden paylarını alıp doktorların ücretsiz reçetesi ile eczacıların veresiye vermeleri sayesinde hayatlarını sürdürdüklerinden söz ediyordu.³⁴ Üçüncü sınıf ahalinin üç mahallesinde beş doktor bulunuyorken “sınıf-ı ‘ulyâ” arasında belki de her bir hanede her bir aile üyesinin özel doktorlarının bulunduğundan söz eden Cihangir Andican, üst tabakadaki kişilerin hastalıklarının o konuda uzman doktorlarca tedavi edildiğinden bahsediyordu.³⁵ Cihangir Andican'ın aktarmış olduğu üzere Petersburg'daki halkın farklı sınıflara mensup olduğu ve sınıflar arasında büyük farkların mevcut olduğu görülmektedir.

²⁹ Cihangir Andican, “Petersburg'da Habeşistan”, No: 55.

³⁰ Cihangir Andican, “Petersburg'da Habeşistan”, No: 55.

³¹ Kezban Acar, **Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya**, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s. 152.

³² Pınar Turan Özdemir, “Gelenekleriyle Ruslarda Köylü-Şehirli Yaşam Biçimi”, Reşat Sakar (Ed.), **Gelenekler Bağlamında Rus Kültürü**, 1. Baskı, Nobel Yayınları, Ankara, Mayıs 2020, s. 44.

³³ Cihangir Andican, “Doktor ile Mülakat 1”, **Malumat**, No: 145, 28 Cemaziyülevvel 1315 / 25 Teşrinievvel 1897, 21. Mektup.

³⁴ Cihangir Andican, “Doktor ile Mülakat 1”, No: 145.

³⁵ Cihangir Andican, “Doktor ile Mülakat 1”, No: 145.

1.2. Ekmek-Tuz Kültürü

Metinlere yansıyan Rus kültür unsurlarından biri ekmek-tuz kavramıdır. Tuz, insan yaşamında önemli bir yere sahip olmuştur. Yemeklerde ve yiyecek saklamada kullanılan tuz aynı zamanda insan vücudu için de gerekli bir gıda olması nedeniyle önemlidir. Ekmek, Slavlarda kutsal sayılmış, ekmeksiz yemek anlamsız olarak görülmüştür.³⁶ Ruslarda gıdanın temelini oluşturan çavdar ekmeği, buğday çorbası, kurumuş mantar ve tuzlanmış balık olmuştur.³⁷ Tuz ve ekmek, Rusların yaşamında önemli bir yer işgal ettiğinden Rus kültür unsurlarında, gelenek ve adetlerinde tuz ve ekmekle ilgili kullanımlar görülmektedir. Bunlara örnek olmak üzere misafire tuz ve ekmek sunulması gösterilebilir. Rus dilinde ekmek-tuzlu bir insan tabiri misafirperverliği ifade etmek için kullanılmış, Slav kültüründe ekmek-tuz kavramı; ev huzuru, uyum, kutsallık gibi anlamları ifade etmiştir.³⁸ Misafire ikram edilen ekmek ve tuzu reddetmek, ev sahibinin kırılmasına neden olmakla ekmek ve tuz ikramı, sosyal ilişkilerde güven kurulmasının bir sembolü olarak kullanılmıştır.³⁹ Gelen misafirlere ikram edilen ekmek-tuz, misafirperverlikle özdeşleştirilmiş; gelen misafirle ev sahibi arasındaki ilişki ekmek ve tuz ikramı üzerinden ifade edilmiştir. Ekmek-tuz kültürü Rus düğün geleneklerinde de kullanılmış, düğüne gelen özel misafirler ekmek ve tuz ile karşılanmıştır. Rusların düğüne gelen çok özel misafirleri karavay (mayalanmış tatlı ekmek) ile beraber az miktarda tuzu, işlemeli havlu üzerinde misafirlere sunmaları ve misafirlerin de buna karşılık olarak bir parça ekmeği tuz ile beraber yemeleri adetten olmuştur.⁴⁰ Ruslarda ekmek ve tuzun, ev sahibinin gelen konuklara sunduğu önemli bir kültürel öge olarak kullanıldığı görülmektedir. *Tercüman* gazetesinde ise Rusya İmparatoru'nun izdivacı vesilesiyle Orenburg Müftüsünün imparatora gümüş tabak ile tuz-ekmek sunduğu haberi yer alıyordu. Buna göre müftü tuz-ekmek takdiminden sonra şu nutku söylüyordu; "Hazreti imparator kulları Orenburg dâ'iresinin 'ulema ve sâ'ir ahâlisi her vakit 'âfiyet ve sa'âdetiniz du'âsında bulunup emr-i izdivâc-ı 'alîilerinin tebrikine ve hissiyât-ı sâdikânelerini ibrâza biz kullarınızı vekîl ettiler."⁴¹ İslam ahalisi tarafından gönderilen hususi heyetlerden bazıları Kazan, Orenburg, Kırım, Kabartay, Dağıstan, Taşkent, Küçük Orda ve Yedisu vilayetleri vekillerinden oluşmuş ve imparatora gümüş ve altın tabaklar ile tuz-ekmek takdim ederek sadakatlerini ve bağlılıklarını sunmuşlardır.⁴² Ayrıca Rusya'nın her tarafından giden tebrik heyetlerinin her birinin

³⁶ Esra Şölentaş, "Rus Kültüründe Batıl İnançlar", Reşat Sakar (Ed.), **Gelenekler Bağlamında Rus Kültürü**, 1. Baskı, Nobel Yayınları, Ankara, Mayıs 2020, s. 267.

³⁷ Ahmed Şuayb, "Rusya II Mâ-ba'd", **Ulum-i İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası**, III (12), 1 Kânunuevvel 1325 / 14 Aralık 1909, s. 463.

³⁸ Mariia Talianova Eren, "Türk ve Slav Halk İnanışlarında Tuz Simgeçiliği", **Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 7, Nisan 2022, s. 7.

³⁹ Olga Nikolayevna Grigoryeva, "Rus Kültüründe Selamlaşmanın Üslup Özellikleri", Reşat Sakar (Ed.), **Gelenekler Bağlamında Rus Kültürü**, 1. Baskı, Nobel Yayınları, Ankara, Mayıs 2020, s. 9.

⁴⁰ Selin Tekeli, "Rus Kültüründe Düğün Geleneği", Reşat Sakar (Ed.), **Gelenekler Bağlamında Rus Kültürü**, 1. Baskı, Nobel Yayınları, Ankara, Mayıs 2020, s. 161.

⁴¹ "Müslüman Vekillerinin Suret-i Kabulü", **Tercüman**, No: 5, 21 Şaban 1312 / 17 Şubat 1895, s. 9.

⁴² "Kabul-i İmparatori", **Tercüman**, No: 4, 14 Şaban 1312 / 10 Şubat 1895, s. 7.

imparatora kıymetli ve pahalı tabaklar ile tuz-ekmek yahut kutsal eşya takdim ettikleri de Tercüman'da yer almaktadır.⁴³ Görüldüğü üzere tuz-ekmek kültürü, hem Ruslarda hem de Müslümanlarda sadakat göstergesi olarak kullanılmıştır.

Cihangir Andican, Almanya İmparatoru II. Wilhelm'in Rusya'yı ziyareti esnasında, Petersburg şehir meclisi reisinin gümüş tepsi üzerindeki tuz ve ekmeği Almanya İmparatoru'na sunarak kısa bir nutuk söylediğinden bahsediyordu.⁴⁴ Buradan Almanya İmparatoru II. Wilhelm'in Rusya'yı ziyaretinde iyi karşılandığı anlaşılmaktadır. Cihangir Andican, hem Almanya'nın hem de Fransa'nın Rusya'yı ziyaretlerine mektuplarında yer veriyordu. Buna göre; Fransa Cumhurbaşkanı'nın Rusya'yı ziyareti esnasında kendisine verilen hediye Petersburg'un manzarasını gösteren kâğıt iken Almanya İmparatoru'na tuz-ekmek takdimi yapılıyordu. Bu konu hakkında *Malumat* gazetesinin Almanya basınından aktardığı haber, "Fransa re'îs-i hükûmetine takdîm olunmak üzere tehyie olunan hediye dahi İmparator Wilhelm'e takdîm kılınan hediyelerden daha kıymetdâr olamayacağı" şeklinde olmuştur. Haberde de bahsedildiği üzere misafirlere ekmek-tuz takdim edilmesinin Rus geleneklerine göre kıymetli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Cihangir Andican'ın mektubunda da bahsedildiği üzere 19. yüzyılın sonlarında da ekmek-tuz geleneğinin devam ettirildiği görülmektedir. Rusya'da ekmek-tuz kültürü, Rus kültüründe yer eden önemli bir gelenek olmuş; ekmek-tuz kültürü saraydaki karşılama törenlerinden Rus düğün geleneklerine toplumun farklı kesimleri tarafından uygulanmıştır.

Rus kültüründe olduğu gibi Türk kültüründe de ekmek önemli ve kutsal sayılmış olmakla beraber Türk kültüründe tuz ile yapılan bazı ritüeller yer almaktadır. Türklerde tuzun önemine ve Türk kültüründeki kullanımına örnek olarak bugün de hala devam eden tuz okuma geleneği gösterilebilir. Hasta olan bir kişinin iyileşmesi amacıyla yapılan tuz okumada; tuz okuyan kişi eline bir tutam tuz alarak hasta olan kişi için dua eder ve duanın bitiminde hasta, o tuzdan küçük bir parça yer. Bahsedilen tuz okuma geleneği aynı zamanda nazarın çıkması amacıyla da uygulanmakta olup bu gelenek bugün hala Tokat'ın belirli yörelerinde devam ettirilmektedir. Şükrü Elçin, Türklerde tuz-ekmek geleneğini; dostluk, vefa, samimiyet gibi kavramları ifade eden bir kavram olarak tanımlamıştır.⁴⁵ Türklerde tuz-ekmek hakkı olarak geçen kavram, insan ilişkilerinde vefalı olmayı, kıymet bilmeyi ifade eder şekillerde kullanılmıştır. Farsçada ekmek-tuz hakkını "nân u nemek" kelimeleri karşılamaktadır. *Kâmus-ı Türki*'de "nankör ve nemek-be-haram" kelimelerinin karşılığı olarak tuz-ekmek hakkı bilmez ifadesi yer almaktadır.⁴⁶ Türk Dil Kurumunda ise tuz-ekmek hakkı, "Birinin ekmek yedirip iyilik ettiği kimse üzerindeki manevi hakkı" olarak tanımlanmaktadır.

⁴³ "Kabul-i İmparatori", *Tercüman*, s. 7.

⁴⁴ Cihangir Andican, "(-9- İkinci İmparator Wilhelm'in Rusya'da Bulunduğu Eyyâm)", *Malumat*, No: 76, 18 Rebiyülevvel 1315 / 17 Ağustos 1898, 5. Mektup.

⁴⁵ Talianova Eren, a.g.m., s. 6.

⁴⁶ Şemsettin Sami, *Kamus-i Türki*, 1-2, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1978, s. 1452, 1472.

Ekmek-tuz geleneği her iki toplumda yer etmiş bir gelenek olmakla birlikte Türkler ve Rusların, kültürel olarak birbirlerinden etkilenmiş olmaları mümkündür.

1.3. Rusya’da Semaver, Çay Kültürü ve Alkol Tüketimi

Metinlere yansıyan bir diğer Rus kültür unsurlarından biri de çaydır. Çay, yemek kültürünün bir parçası olmasının yanında Ruslarda bir araya toplanma ve sosyalleşmenin de bir aracı halini almıştır. Bugün dünyanın birçok yerinde tüketilen çayın Rusya’da 17. yüzyılda ortaya çıktığı yaygın bir görüş olarak kabul edilmektedir. Cihangir Andican ise bu konuda şu yorumda bulunuyordu;

Rusya’da çayın kullanıldığı Cengizilerin, Mançurilerin, Sibiryâ tarîki ile şimdiki Rusya memâlikine geçtikleri zamânlara ‘â’id oluyor. Çinliler Ruslara çay takdîm eyledikleri târîhten o kadar geçmedi ki Rusya’nın Tul eyâletinden “kendi kaynar” ma’nâsını ifâde eder (samo-var) Rus ihtirâ’âtı cümlesine geçirildi.⁴⁷

Cihangir Andican’ın aktardığı üzere buradan çayın eski zamanlardan beri Rusya’da bilindiği ve semaverin Ruslar tarafından icat edildiği görüşünün kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Kazanlı Ayaz (İshakî) ise, Rusya’da ticarete gelişmiş olan Kazan Tatarlarının Rusları Çinlilerle çay ticaretine alıştırıp, Ruslara çay içmeyi öğrettiklerini ileri sürüyordu.⁴⁸

Ahmed Şuayb, Rusların millî içkilerinin çavdar suyu, çay ve votka olduğunu ayrıca her evde bir semaver olduğundan bahsediyordu.⁴⁹ Cihangir Andican ise, “Rusya’da yüzlerce “su içmezler” tesâdüf olunduğu hâlde milyonlarca Ruslar meyânında “çay içmez” bir Rus’a tesâdüf olunamaz.” diyerek Rusya’da çay kullanımının ne kadar yaygın olduğuna vurgu yapıyordu.⁵⁰ Buna ek olarak Cihangir Andican, “Gün doğumundan semâver takımı Rus ‘â’ilesi ufkundan kamerî parlaklığını hod-cûş-âne nagamât-ı hezarânî meyânında gösterir...” diyerek semaverle çay içmenin Rus kültüründe gündelik hayatın bir parçası olduğundan söz ediyordu.⁵¹

Rusya’da ilk zamanlar üst sınıfların erişebildiği çay, zamanla toplumun diğer kesimleri tarafından da yaygın bir şekilde kullanılarak 19. yüzyılın başında toplumun beraber çay içip sohbet edebilecekleri ilk çay evleri açılmıştı.⁵² Cihangir Andican, “Şimâlin bürûdeti bürûdetin şiddeti nebâtât-ı cenûbiyenin en râyiha-dârı ‘addolunan çayın Ruslar meyânında deryâlar kadar mî‘delere

⁴⁷ Cihangir Andican, “Çay, Şeker, Semaver”, **Malumat**, No: 493, 22 Cemaziyülevvel 1316 / 8 Teşrinievvel 1898, 38. Mektup.

⁴⁸ Kazanlı Ayaz, “Rusya Müslümanları-Tatarlar”, **Sırat-ı Müstakim (Sebilü’r-Reşad)**, II (52), 20 Ağustos 1325 / 2 Eylül 1909, s. 415.

⁴⁹ Ahmed Şuayb, a.g.e., s. 463.

⁵⁰ Cihangir Andican, “Çay, Şeker, Semaver”, No: 493.

⁵¹ Cihangir Andican, “Çay, Şeker, Semaver”, No: 493.

⁵² Özdemir, “Rus Kültüründe Geleneksel Bir İmge: Giyim-Kuşam”, s. 115.

akıtılmasına meydân açmıştır.” diyerek soğuk iklimin Rusya’nın yeme içme kültürüne etkisinden söz ediyordu.⁵³ Bununla beraber Cihangir Andican, soğuk algınlığını çay ile tedavi etmenin evde tedavi hükmünü aldığından söz ediyor ve “mîdenin çay kabûl etmemesi ve şu sûretle zuhûr eden “adem-i kabûl” “keyifsizlik” yâhûd “keyiflilik” ‘alâmeti ‘addolunur” diyerek çayın farklı kullanımları olduğundan söz ediyordu.⁵⁴ Buradan çayın, Rusya’da tedavi amacıyla ve kişinin ruh halini anlamada bir araç olarak kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Cihangir Andican, çayın Ruslar tarafından “ba‘zan gıdâ, ba‘zan devâ ve ba‘zan de zevk ü sefâ” olarak kullanıldığını ve “elinde bir parça yavan ekmeği bulunan için “âlâ Rus” bir bardak çay bir tabak çorba yerini tutar.” diyerek yaygın olarak tüketilen çayın, farklı kesimlerce tüketim şeklinin de değiştiğinden söz ediyordu.⁵⁵

20. yüzyıl başlarına kadar Rusya’da lüks eşyası sayılan semaver zenginliğin ifadesi olarak görülmüş, misafirlere ve bayramlara özel semaverler kullanılmıştır.⁵⁶ Rusların misafirlğe verdiği önem ekmek-tuz kültüründe de görülmüştü. Cihangir Andican, misafir ağırlamada içilen semaver çayını ise şöyle tasvir ediyordu;

“Çay-ı safâîyenin” vakit ü zamânı misâfirlerin vürûduyla başlar. Misâfir kapıdan hatve-endâz olduğu andan ötede semâvere âteş atılıyor. “Safâ geldik merâsimi” te’âtî etmeden semâver zuhûr eder. Telezzüz ve tenezzüh semâverinin tezyînâtı sâhib-i hânenin vüs‘at ahvâli derecesinde süslüce olması âdâp hükmünü almıştır. Takımların yaldızlısı, gümüş, Saksonya, Çin ve Japonya ma’mûlâtı şu sırada ortaya çıkarılacaktır. Eski hânedân ‘â’ilesinde çay takımının antikalarına ve nâdiren murassa’larına bile tesâdüf olunur. “Çay-ı safâî” sofrasında mevsimine göre reçellerin envâ’î, çörek ve pastalar bulundurulması zarûridir. Akşam çayı sofrasında ‘ale’l-ekser konyak, şarap, limon ve rom çıkarılıyor. Akşam çayına gelince “çay fincanları” ile çay sofrasına mahsûs keten sofra takımı üzerinde süslü, ma’denî yâhûd gümüş semâverlerde veriliyor.⁵⁷

Cihangir Andican, burada üst sınıf bir ailenin çay sofrasından söz etmiştir. Semaverin süslenmesinin ise hane sahibinin durumu ile orantılı olması semaverin zenginlik ifadesi ve statü göstergesi olarak kullanıldığını göstermektedir. Cihangir Andican’ın da bahsettiği üzere iki tip semaver kullanılmış ve semaverlerin iyileri misafir geldiğinde ortaya çıkarılmıştır. Alt sınıflarda gıda yerini tutabilen çayın üst sınıflarda sosyalleşmede kullanılan bir kültüre dönüştüğü anlaşılmaktadır.

Cihangir Andican, Fransa Cumhurbaşkanı Mösyö Feliks For’un Petersburg’u ziyaretinde Fransa askerlerine hediye olarak çay ve semaver verildiğinden söz ediyordu. Buna göre; Petersburg’da çay tüccarının Fransa gemilerinden her birine geminin tayfasına çay verebilecek kadar nikelden imal edilmiş birer büyük semaver vereceklerini ve askerlere beşer yüz gramlık subaylara da

⁵³ Cihangir Andican, “Çay, Şeker, Semaver”, No: 493.

⁵⁴ Cihangir Andican, “Çay, Şeker, Semaver”, No: 493.

⁵⁵ Cihangir Andican, “Çay, Şeker, Semaver”, No: 493.

⁵⁶ Kemal İbrahimzade, “Semaverin Öyküsü”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi**, 0 (21), 1 Ocak 2005, s. 95.

⁵⁷ Cihangir Andican, “Çay, Şeker, Semaver”, No: 493.

biner gramlık çayın özel millî alâmetlerle süslenilmiş keseler içerisinde hediye edileceğinden söz ediyordu.⁵⁸

Cihangir Andican, uluslararası pazarda çayın %45'ini İngiltere'nin, % 35'ini Amerika'nın tükettiğinden, Rusya'nın ise yüzde ondan fazla kullanmadığından söz ederek, "Rusya'nın 'âlemde çay kesilmiş gibi telakkî edilmesinin" sebebinin Rusların çayı su ile beraber içmesi olduğundan ve çok su ile az çay içmenin Ruslara has bir alışkanlık olduğundan söz ediyordu.⁵⁹ Semaverin yaygınlaşmasıyla beraber çay kullanımının da yaygınlaşması muhtemeldir. Semaver, Rus çayının bir sembolü haline gelirken Rusya'da çayla birlikte kullanılan tatlandırıcılar da Rus çayı ile özdeşleşmiştir. Cihangir Andican, Rusya'da çayla birlikte şekerin tüketildiğinden söz ederek, bazı Ruslarla, Kazakların ve Tatarların "Kalmuk" adı verilen çayı sabahları çorba tabaklarına koyarak karabiberle yediklerinden ve bazı köylerde ise kırmızı soğanın "Kalmuk çayının" limonu ve reçeli yerini tuttuğundan söz ediyordu.⁶⁰ Çay farklı şekillerde tüketilmişse de genel olarak Rus çayını tanımlayan çaya katılan bal, şeker ya da limon olmuştur.⁶¹

Rus kültür öğelerinden bir diğeri de alkoldür. Ali Şuayb'in de Rusların milli içkisi olarak bahsettiği votka Ruslarla özdeşleşmiştir. Rusya'da uzun süredir üretilen votka, ulusal bir Rus içeceği olarak kabul edilmektedir.⁶² Cihangir Andican'ın Rus hamamlarından bahsettiği mektubunda da geçtiği üzere hamam sonrası votka yahut konyak içmek Ruslarca bir adet halini alıyordu. Bir kova votka içebilmek Rus olmanın göstergesi olarak kabul edilmiş, düğün ve eğlencelerde kadeh kaldırılıp alkol tüketildikten sonra en son ayakta durabilene "votka çarı" deniliyordu.⁶³ Görüldüğü üzere alkol özellikle de votka tüketimi Rusya'da bir gelenek halini almıştır.

Cihangir Andican, mektupların birinde Osmanlı yemeklerinin tüketilmesi ile Rusların alkol kullanımının önlenmeye çalışıldığına kısaca değindiğinden söz ediyordu. Buna göre Cihangir Andican, Osmanlı yemekleri, tatlıları, börekleri, reçelleri, kurabiye, poğaç, çörek ve şurupların, şekerlerin, lokumların çeşitlerini sofraya çıkarmak üzere Petersburg'da büyük sermayeli bir şirket kurulduğunu ve bundaki amacın ise alkol müptelası olan Rusları leziz yemeklere alıştırmakla alkolün kullanımının önünü almak olduğuna değiniyordu.⁶⁴ Buradan alkol tüketiminin 19. yüzyıl sonlarında Rusya için sorun teşkil ettiği ve bu sorunu önlemek için tedbirlere başvurulduğu anlaşılmaktadır. *Malumat* gazetesinin Rus basınından aktarmış olduğu haberde de Rusya'da alkol

⁵⁸ Cihangir Andican, "Malumat'a Malumat 14", **Malumat**, No: 86, 28 Rebiülevvel 1315 / 27 Ağustos 1897, 10. Mektup.

⁵⁹ Cihangir Andican, "Çay, Şeker, Semaver", No: 493.

⁶⁰ Cihangir Andican, "Çay, Şeker, Semaver", No: 493.

⁶¹ Özdemir, "Rus Kültüründe Geleneksel Bir İmge: Giyim-Kuşam", s. 115.

⁶² Özdemir, "Rus Kültüründe Geleneksel Bir İmge: Giyim-Kuşam", s. 117.

⁶³ Figs, a.g.e., s. 171.

⁶⁴ Cihangir Andican, "Şimalde Cenup", **Malumat**, No: 530, 29 Cemaziyülahir 1316 / 14 Teşrinisani 1898, 42. Mektup.

tüketimine karşı alınan tedbirlere yer veriliyordu. Buna göre halk arasında yaygınlaşmış olan sarhoşluk meselesini ortadan kaldırmak için Orta Rusya ile Güney Rusya'nın birkaç eyaletinde alkollü içkilerin kullanımının önlenmesi için cemiyetler kurulduğu ve bu cemiyetlerin kasaba ve köylerin en kalabalık yerlerinde kıraathane ve çayhaneler açarak o vesileyle halkın buralarda vakit geçirmelerine gayret edildiğinden bahsediliyordu.⁶⁵ Bu cemiyetlerin açtığı çayhanelerde genellikle ücretsiz çay dağıtıldığı ve çayhanelerde bazen de halka içkinin zararlarından korunmanın faydalarından bahsedildiği Rus basınından aktarılan haberde yer alıyordu.⁶⁶ Rusya'da hem çay hem de alkol yaygın olarak tüketilmiş olmakla birlikte alkol tüketiminin önlenmesi amacıyla alkolün yerine çayın kullanımının teşvik edildiği görülmektedir.

1.4. Rus Kültüründe Hamam

Rus kültür unsurlarından bir diğeri de hamamdır. Hamamlar, temizlik ve sıhhat açısından önemli mekânlardır. Bununla birlikte hamam kültürü toplumların gelenek-göreneklerine göre farklılık göstermektedir. Rusya'da "banya" denilen hamamın iyileştirici gücü olduğuna inanılmış, hamama gitmek, hem ruhun hem de bedenin arınması için yapılan bir gelenek halini almıştır.⁶⁷ Bunun dışında hamamın Rus kültüründe farklı adetlerde birlikte kullanıldığı durumların da olduğu görülmektedir. Düğünden sonra evli çiftlerin hamama gitmesi gelenekselleşmiş, evli çiftlerin hamama giderken müzikler şarkılarla tören yapılması ve hamam çıkışında gelinin anne babasının gelini karşılaması adetten olmuştur.⁶⁸

Cihangir Andican Rus hamamını detaylı bir şekilde tasvir ediyordu. Buna göre Rus hamamlarında hususi odalar çoğunlukla aile fertleriyle beraber gelenler tarafından kullanıldığı gibi "muvaakkaten birini kendisine 'â'ile diye" getirenlerin de hamama gidebildiklerinden söz ediyordu.⁶⁹ Cihangir Andican, Rus hamamının iç kısmını ise şöyle tasvir ediyordu;

Husûsî odalı hamâm ba'zan apartman misillü birkaç odaya taksîm ediliyor ki bu odalardan biri salon diğeri tuvalet ve ta'âm odası olup bir oda hamâm ittihâz edilmiştir. Hamâm odası derûnunda bir iki kişilik (banyo-havuz) mevcûd olup kurna üzerinde işâret olunan sıcak, soğuk, ılık suları alınabilir. Bundan ma'ada bir köşede de ayrıca duş vardır. Daha ötede (buhâr kurnası) vardır ki kendilerini sâde buhâr ile terletmek ârzûsunda bulunanlar buhâr ile içeriyi doldurarak ve kendisi de kauçuktan ma'mûl yatak üzerinde perdeler arkasında uzanarak istediği derece sıcaklığı alabilir.⁷⁰

⁶⁵ "Şuun-ı Harici "Dün Akşam Gelen Avrupa Postası" Rusya Matbuatı", **Malumat**, No: 4, 4 Muharrem 1315 / 5 Haziran 1897, s. 4.

⁶⁶ "Şuun-ı Harici "Dün Akşam Gelen Avrupa Postası" Rusya Matbuatı", **Malumat**, s. 4.

⁶⁷ Figes, a.g.e., s. 70.

⁶⁸ Tekeli, a.g.m., s. 165.

⁶⁹ Cihangir Andican, "Şimalde Cenup", No: 530.

⁷⁰ Cihangir Andican, "Şimalde Cenup", No: 530.

Cihangir Andican, tellaklık görevinin Rus hamamlarında kadınlar tarafından yerine getirildiğinden söz ederek, yıkamakta kadınlar erkeklerden daha hünerli olduğu için “emr-i tathîr”ın kadınlara verildiğini belirtir. Ve bu kadınlar arasında “hasnâ tendürüst ve ‘illetsiz olanlarına” pek az rastlandığını söyler.⁷¹ Buradan tellak kadınların çoğunun sağlıksız ve hastalıklı olduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber Cihangir Andican, umumi salon içerisinde hamamda karışık bir şekilde kadın ve erkeğin yıkanmasının yanı sıra çamaşırlarının da burada yıkandığından söz ederek bu hali, “ufûnet içinde nezâfet, necâset içinde tahâret” olarak nitelendirerek Rus hamamlarını hem temizlik açısından hem de mahremiyetin bulunmamasından dolayı eleştiriyordu.⁷²

Hamamdan sonra insanların sıraya dizilip buharla terlediklerinden (saunaya girmek) söz eden Cihangir Andican, yıkananlardan “babayiğitlerin” sokağa karlar içerisinde çıkarak “mâder-zâd” (anadan üryan) olduğu halde karda yuvarlanarak tekrar içeri girdiklerini ve bu halin vücudu pişkin ettiğinden söz ediyordu.⁷³ Ayrıca mevsimine göre Rus hamamlarında buharla terleme işleminden sonra kış ise kara, yaz ise de soğuk suya atlanılıyordu.⁷⁴ Buna ek olarak Cihangir Andican, Rus hamamında özel bir bitkiden yapılmış süpürge kullanıldığını ve hamamda elma, portakal gibi meyvelerin tüketilmesinin yanında hamamdan çıktıktan sonra belki biraz da ısınmak için votka yahut konyak içmenin şart olduğunu belirtiyordu.⁷⁵

Rus hamamlarını ayrıntılı bir şekilde tasvir eden Cihangir Andican, Petersburg’daki bir şirketin Petersburg’un bir iki cihetinde Osmanlı hamamlarını inşa etmekte olduğunu ve Türk hamamlarında görülen göbek cehennem taşı dâhil bütün takımların inşa edilmekte olan Türk hamamlarında da bulunacağından söz ediyordu.⁷⁶

1.5. Dreyfus Davası

Rusya’nın dinî kültürel yapısını yansıtan en önemli olaylardan birisi Fransa’daki Dreyfus Davası’nın⁷⁷ buraya yansımalarıydı. Yahudilere 1870’lerde “pogrom” uygulayan Rus kültürel-dinî yargılarını yansıtmaları ve Rus toplumunun özelliklerini göstermesi açısından, siyasi değeri de bulunan bu olayla ilgili Cihangir Andican’ın anlatımlarına çalışmanın bu kısmında değinmekte fayda görülmüştür.

⁷¹ Cihangir Andican, “Şimalde Cenup”, No: 530.

⁷² Cihangir Andican, “Şimalde Cenup”, No: 530.

⁷³ Cihangir Andican, “Şimalde Cenup”, No: 530.

⁷⁴ Ebüzziya Tevfik, “Rusya’da Hamamlar”, **Mecmua-i Ebüzziya**, IV (39), Kostantiniye, 1302 / 1884, s. 1236.

⁷⁵ Cihangir Andican, “Şimalde Cenup”, No: 530.

⁷⁶ Cihangir Andican, “Şimalde Cenup”, No: 530.

⁷⁷ Malumat gazetesinde Dreyfus Davası ile ilgili çok sayıda haber bulunmaktadır.

Dreyfus Davası, Yüzbaşı Dreyfus'un Fransa'nın askerî sırlarını Almanlara satmakla yani casuslukla suçlanması sebebiyle ortaya çıkmıştır. Dreyfus, suçlu bulunup Şeytan Adası'na gönderilmiştir. Cihangir Andican, bu konuda *Libre Parole* gazetesinin ilk kez (Fransa Genelkurmay subaylarından birinin ihanetle itham edilip tutuklandığını fakat Dreyfus'un Yahudi olmasından ötürü salıverileceği yönünde) haber yaptığından söz ediyordu.⁷⁸ Bu sırada Almanya'ya bilgi akışı devam etmiş, sorumluları bulmak için görevlendirilen Albay Georges Pisquart ise casusun Komutan Esterhazy olduğuna hükmetse de askerî yetkililer Fransız Ordusu'nun saygınlığına zarar verilmemesi yönünde tavrı almışlardır.⁷⁹ Esterhazy'nin suçsuz bulunması ile Dreyfus Davası devam etmiştir. Böylelikle Dreyfus Davası uzun süre devam etmekle birlikte Fransa, Dreyfus taraftarları ve karşıtları olarak ikiye bölünmüştür. Cihangir Andican ise Dreyfus'un suçlu olup olmadığı meselesinde Dreyfus'un Şeytan Adası'na gönderilecek kadar ağır bir suçlu bulunmadığını cihanın teyit ettiğini ve Dreyfus'un Fransa Harbiye Nezareti tarafından tutuklanmadan evvel mimlilerden olduğunu ileri sürüyordu.⁸⁰

Cihangir Andican, Dreyfus Davası'nın Museviler ile beraber İsveçlilerden Lutheryan ve Protestanlar tarafından "mesâ'il-i ruzmerre" hükmünü aldığını ve Lutheryanist ve Protestan denilmeye şayan olan İsveç, İsveç ve Norveç memleketlerinde Dreyfus Davası'nın fazlasıyla yayıldığını söylüyordu.⁸¹ Dreyfus'un Yahudi olması dolayısıyla meselede dinlerin ön plana çıktığı görülmektedir.

Malumat gazetesinin Fransız gazetelerinden aktardığı haberde Dreyfus Davası'na yer verilmiştir. Buna göre Dreyfus'un masum olduğu sonucuna varılırsa adli ve askerî makamların kötü duruma düşmesi gibi bir sonuç ortaya çıkacak, Esterhazy mahkûm edilip Dreyfus'un yerine sürgün edilecek olursa Fransa'da rezalet unutulmayacak; karışıklıklar, münakaşalar devam edecekti.⁸² Cihangir Andican, Dreyfus'u savunanların masonlar olduğunu belirtiyor; bununla beraber Paris'te "mektep hocalarının" çoğunluğunun Dreyfus taraftarları bulunduğunu ve bunların hepsinin Lutheryan, mason olmakla halk arasında "intellectuels" olarak anıldıklarını söylüyordu.⁸³ Cihangir Andican'ın Dreyfus Davası vesilesiyle Aydınlanma-Protestanlık-masonluk ilişkisini kurması konuya bakışının görüldüğünden çok daha derin bir entelektüel çerçevede şekillendiğini göstermektedir. Entelektüellerin ve okul hocalarının aydınlanma ile ilişkisi ve Protestanlığın siyasal ve toplumsal düzeyde, o tarihlerde Avrupa'da ve Rusya'da çok canlı olan "Yahudi sorununa" bakışı eski rejim

⁷⁸ Cihangir Andican, "Şelaleye Bir Reşha", **Malumat**, No: 564, 4 Şaban 1316 / 18 Kânunuevvel 1898, 43. Mektup.

⁷⁹ Margaret MacMillan, **Barişa Son Veren Savaş**, (Çev. Belkıs Çorakçı Dışbudak), 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, Ekim 2014, s. 243.

⁸⁰ Cihangir Andican, "Şelaleye Bir Reşha", No: 564.

⁸¹ Cihangir Andican, "Şelaleye Bir Reşha", No: 564.

⁸² "İcmal-i Harici Dreyfus Meselesi", **Malumat**, No: 178, 2 Recep 1315 / 27 Teşrinisani 1898, s. 1.

⁸³ Cihangir Andican, "Şelaleye Bir Reşha", No: 564.

(ancient regime) ile yeni rejim arasındaki farkı bariz bir şekilde ortaya koymaktadır. Katolik Fransa'nın ve geleneklerinin, suçu Dreyfus'un (Yahudi'nin) üzerine yıkma teşebbüsünün aydınlanmacı ve Protestan refleksi tarafından reddedilmesi aslında Avrupalı insan nazarında Yahudi kimliğine bakışın yeniden tanımlanması sürecindeki en önemli dönüm noktalarından birine işaret etmektedir. Sonuçta Hristiyan bilincinin mutlak ötekisi olan Yahudi aydınlanma düşünürleri tarafından Avrupa medeniyetinin bir parçası haline getirilmeye çalışılmakta, Kitâb-ı Mukaddes (eski ve yeni ahit) uyumlu bir bütün olarak kavranmak istenmektedir. Nitekim Cihangir Andican'ın değerlendirmeleri entelektüellerle Protestanların (Lutheryan) oluşturduğu cepheye karşı Katolik direncin tavır almasını anlatarak konuyu devam ettirmekteydi.

Bununla beraber Cihangir Andican, gençlerden Katolik mezhebine tabi olanların hocalarının fikirlerini takip etmediğini belirtiyordu.⁸⁴ Fransa'da Dreyfus Davası'nda Dreyfus'un masum olduğu veya olmadığı hususunda tarafların tabi oldukları mezheplerin etkili olduğu görülmektedir.

Cihangir Andican, Lutheryanlar tarafından Dreyfus taraftarlığının hangi sebeple yürütüldüğünden ve Fransa'da mevcut Katolik ve Lutheryan mezheplerinden söz ediyordu. Buna göre Cihangir Andican, Fransız Lutheryanlarının Fransa'nın yeniden doğmasını ve hayatta kalmasını Katolikliğin Fransa'da tamamen yok olmasında bulduklarından bahsediyordu.⁸⁵ Cihangir Andican, Lutheryan mezhebine tabi olanların mezheplerinin hangi esaslar üzerine kurulu olduğundan ve Lutheryanların bu bağlamda nasıl yaşadıklarından söz ediyordu. Buna göre Lutheryanlar;

...peyrev oldukları mezhebi ta'assuptan 'ârî düşünerek ma'neviyâtına hidmet edenlerden bulundukları için Hristiyanlığı şimdiki 'asr-ı hâzır terakkiyâtına yardımı olabilecek sûrette takdîm eylediklerinden 'â'ile teşkilinde ve hemcinslerini sevmekte Katoliklere benzemezler. Katolik mezhebinden mezhepsizliğe, laedriliğe, dehrîliğe bir adım mesâfe olduğunu Lutheryan mezhebinde görmeyiz. Lutheryanlar hüsn-i ahlâk, insâniyet, saffet ve ma'neviyâtı kendilerine (mezhep) (ya'nî hatt-ı hareket, ittihâz eylediklerinden Lutheryanlığı terkederek -zu'mlarınca-insâniyeti terketmiş oluyor. İşte şu esbâba mebnîdir ki Fransa Lutheryanları Almanya Lutheryanlarının meclûbu oluyor ki Dreyfus işi de onları günden güne daha ziyâde Alman Lutheryanlarına meyil ediyor.⁸⁶

Cihangir Andican'ın aktardığına göre Lutheryanların mezheplerinin ve yaşayış biçimlerinin onları Alman Lutheryanlarına yaklaştırdığı görülmektedir. Bununla birlikte Cihangir Andican, Almanya-Fransa yakınlaşmasını arzu edenlerin Dreyfus Davası'ndan yararlanma fırsatını kaybetmeyeceklerini ve Dreyfus taraftarlarının çoğunluğunun generallere ve orduya taarruza kalkışmalarının onların Almanya Fransa yakınlaşmasını istediklerini pek güzel gösterdiğini vurguluyordu.⁸⁷ Buradan Lutheryanların Dreyfus taraftarı olmaları dolayısıyla Alman-Fransız

⁸⁴ Cihangir Andican, "Şelaleye Bir Reşha", No: 564.

⁸⁵ Cihangir Andican, "Şelaleye Bir Reşha", No: 564.

⁸⁶ Cihangir Andican, "Şelaleye Bir Reşha", No: 564.

⁸⁷ Cihangir Andican, "Şelaleye Bir Reşha", No: 564.

yakınlaşmasını arzu ettikleri fikri ortaya çıkmaktadır. Cihangir Andican, “Lutheryanlık Dreyfus (da‘vâ-i dâ‘imisinin) yırtılmaz bir estârî yâhûd çekilmez bir gölgesidir!” diyerek Lutheryanlığın Dreyfus Davası’nda önemli bir yeri olduğunu vurguluyordu.⁸⁸

1898’de Esterhazy’nin serbest bırakılmasıyla Dreyfus Davası Fransa’da tekrar gündeme gelmiştir. Fransa’nın iç meselesi olarak ortaya çıkan Dreyfus Davası, Dreyfus’un Yahudi olması ve Almanlara Fransa’nın askerî sırlarını satmak suçuyla itham edilmesi nedenlerinden dolayı bir müddet Fransa’nın gündeminden düşmemiştir. Bununla beraber Cihangir Andican’ın da aktarmış olduğu üzere Dreyfus Davası, diğer ülkelerde de önemli bir olay olarak görülmüş ve yakından takip edilmiştir.

1.6. İskandinavya’da Eğitim

Cihangir Andican, İsveç ve Danimarka’da eğitimin ileri seviyede olduğundan söz ederek, Stockholm sergisinde seyrettiği “Şimal müzehanesi”ndeki okuldan detaylıca bahsederek İskandinavya’daki eğitim hakkında bilgiler veriyordu. Cihangir Andican, medeni milletler tarafından şimal sergisine heyetler, elçiler gönderilmesinin o taraf eğitiminin sergiye gelenler nezdinde örnek alınmaya şayan kabul edildiğinin göstergesi olduğundan ve İsveç ile Danimarka’nın eğitim konusunda medeni milletlerden ileri sevide bulunduğundan söz ediyordu.⁸⁹ Cihangir Andican buna örnek olmak üzere İsveç ve Danimarka’daki beyanname ve kanunları sıralıyordu. Buna göre; İsveç Kralı Üçüncü Jan’ın 1574 tarihli beyannamesinde “yazıp okumak sıfatını hâ’iz olmayan asîlzâdelerin asâletten mahrûm olacakları” resmen ilan edilmiş, Dokuzuncu Şarl ise “papazlara ümmîlerin inâbelerini kabûl etmemeleri hakkında” emir vermiş olmakla birlikte Danimarka kralları da aynı kararı vermişlerdi.⁹⁰ Görüldüğü gibi kralların beyanname ve emirler çıkararak eğitimi ülkenin en önemli meselelerinden biri olarak ortaya koydukları anlaşılmaktadır. Buna ek olarak Cihangir Andican, İskandinavya memleketlerine o dönemde (1897’de) “ümmîler, ‘â’ile teşkilinden mahrûmdurlar” anlamındaki kanun maddesinin yürürlükte olduğundan söz ediyordu.⁹¹ Buradan okuma-yazmanın İskandinavya’da son derece önemli olup aile kurmada dahi halkın belirli bir eğitim seviyesinde olması gerektiği anlaşılmaktadır.

Cihangir Andican, İskandinavya’da eğitime verilen öneme değindikten sonra okullar hakkında detaylı bilgiler veriyordu. Cihangir Andican, ilkokullardan bahisle kendisinin bizzat görmüş olduğu fukara çocuklara mahsus okullardan söz ediyordu. Okulun dış görünümünün büyük bir kütüphane yahut bir müzehaneyi andırdığından söz eden Cihangir Andican, ilk bakışta burasının fukara

⁸⁸ Cihangir Andican, “Şelaleye Bir Reşha”, No: 564.

⁸⁹ Cihangir Andican, “Malumat’a Malumat 6”, **Malumat**, No: 73, 13 Rebiülevvel 1315 / 14 Ağustos 1898, 4. Mektup.

⁹⁰ Cihangir Andican, “Malumat’a Malumat 6”, No: 73.

⁹¹ Cihangir Andican, “Malumat’a Malumat 6”, No: 73.

çocuklarına has bir okul olduğuna kimsenin hükmedemeyeceğini ve dershanelerindeki temizlik odalarının ve müstemilatındaki genişlik ve güzelliğin onun soylu çocuklarına mahsus olduğunu gösterdiğini belirtiyordu.⁹² Okulun müstemilatında inşa olunan banyo, duş ve hamam dairesine ecnebilerin hayret ettiğini belirten Cihangir Andican, okullarda temizliğe verilen öneme vurgu yapıyordu.⁹³

Erkek ve kız çocuklarının aynı yerde eğitim aldıkları ilkokullarda kız çocuklarının yemek pişirmek, ev düzenlemek ve silip süpürmeyi öğrenmelerine mahsus “işhâne-i matbah”ları olduğu yine Cihangir Andican’ın verdiği bilgiler arasındadır.⁹⁴ Okulun jimnastik dershanelerinde ise erkek çocukları için askerî talim, kız çocukları içinse dans ve raks öğrenmeye mahsus jimnastik aletleri bulunduruluyordu.⁹⁵ Cihangir Andican, öğrenim süresince verilecek dersleri sıralıyordu;

İncil-i şerif ahkâmına ‘â’id su’âl ve cevâp, kırâ’at ve kitâbet, imlâ, coğrafya, târîh, hesâb, hendese, hikmet-i tabî’iyye, usûl-i idâre-i memleket, mevâdd-ı mezkûreden mâ’adâ el işi dersleri de mecbûrî olup erkek çocuklara marangozluk, çilingirlik ve emsâli san’atlar ile icâb edenlere bağcılık, ormancılık, bostancılık, arıcılık, ipekçilik dersleri de gösteriliyor.⁹⁶

Buna göre İskandinavya’da mesleki derslerden din derslerine sosyal bilimlerden geometriye kadar birçok dersin ilkokullarda ders olarak verildiği görülmektedir. Cihangir Andican, bu kadar geniş programlı derslerin pedagoji açısından öğrencileri yormayacak bölümlere ayrıldığından, öğrencilerin meşguliyetlerinin günlük yedi saatten ibaret olduğundan, derslerin kolay öğretilmesi sebebiyle okulların çocuklar nazarında “işkence mahalli” olarak görülmediğinden bahsediyordu.⁹⁷ Bunun dışında İskandinavya’nın her yerinde ve özellikle İsveç’te özel zanaat okullarının “kemâlini bulduğundan” söz eden Cihangir Andican, okulda öğrencilerin “ma’îşet” için en önemli ve gerekli olan sanayii öğretildiğinden bahsederek aile fertlerinin muallim, üstat, iş bilir aileler arasında büyüyen çocukların eğitim ve terbiyelerinin de kolay olduğunu vurguluyordu.⁹⁸ Adı geçen okullarda teorik ve uygulamalı derslerden başka fennî ve ilmî önemli meselelere ait derslerin dahi profesörler tarafından Almanca, Fransızca ve İngilizce dillerinde okutulduğunu belirtiyordu.⁹⁹

Ayrıca Cihangir Andican İskandinavya’nın coğrafi konumundan ve kış mevsiminin uzun sürmesinden kaynaklanan sebeplerle buhar ile işleyen makine kullanımı ve fabrikalar kurulması

⁹² Cihangir Andican, “Malumat’a Malumat 6”, No: 73.

⁹³ Cihangir Andican, “Malumat’a Malumat 6”, No: 73.

⁹⁴ Cihangir Andican, “Malumat’a Malumat 6”, No: 73.

⁹⁵ Cihangir Andican, “Malumat’a Malumat 6”, No: 73.

⁹⁶ Cihangir Andican, “Malumat’a Malumat 6”, No: 73.

⁹⁷ Cihangir Andican, “Malumat’a Malumat 6”, No: 73.

⁹⁸ Cihangir Andican, “Malumat’a Malumat 6”, No: 73.

⁹⁹ Cihangir Andican, “Malumat’a Malumat 6”, No: 73.

engellediğinden dolayı köy okullarında ve köylüler arasında el işinin ilerlemiş olduğunun sergide gösterilen eserlerden anlaşıldığını belirtiyordu.¹⁰⁰

Cihangir Andican'ın aktarmış olduğu üzere İskandinavya'daki okulların döneminde çağdaş ülkeler arasındaki okullardan ileri seviyede olduğu görülmektedir. İskandinavya'daki ülkelerin eğitime verdikleri önem yayımlanan beyanname ve kanunlarda da görüldüğü gibi halkın her kesiminin okuma-yazma bilmesinin sağlanmaya çalışılmasından anlaşılmaktadır. Pratik derslerden teorik derslere birçok ders alan öğrencilerin okullarında temizliğe önem verilmiş, ders saatlerinin süresi ve dersin kolay işlenmesi vb. uygulamalarla öğrencilere kolaylık sağlanmaya çalışılmıştır.

Cihangir Andican, Stockholm sergisindeyken İskandinavya'daki eğitime dair detaylı bilgiler sunduktan sonra eğitimin halk arasında ne kadar yaygın olduğunu şu ifadelerle anlatıyordu;

Misâfiri bulunduğunuz misâfir-hâne ve otellerin en 'âdi hizmetci kızları kendi lisânında yazıp okuduğunu kendi edebiyâtına vâkıf bulunduğunu kendi mü'ellif ve muharrirlerinin âsârını gözden geçirdiğini görürsünüz. Memleketin ma'ârifi ve usûl-ı ta'lîmi ise evlâd-ı vatanın birini (iktidâr-ı tahsîli hâ'iz olanları) ma'âriften behre-yâb edip diğerlerini (o iktidârdan mahrûm olanları) ziyâ-ı 'ilm ve 'irfândan bî-behre bırakmamak meslek-i evlâd-perver-ânesinden inhirâf etmediği için herkes menba'-ı 'ilm ve 'irfândan sîr-âb edilecektir.¹⁰¹

Cihangir Andican'ın ifadesinden de anlaşıldığı üzere, eğitimin halkın tüm kesimlerine yayıldığı hizmetçilerin dahi okuma-yazma bilip kendi edebiyatlarına ve yazarlarına dair bilgiye sahip oldukları anlaşılmaktadır. Cihangir Andican, ameleleri ve sıradan işçileri tarih, botanik, fizik vesairenden imtihan ettiğini ve bunlar arasında on, on iki sene evvel okuldan mezun olanlarının bile ister yüzeysel olsun yine bilgi verdiklerini gözlemlediğinden söz ediyordu.¹⁰² İsveç'te halkta kime sorulursa sorulsun; şehirde dikilen heykeller, hatırası olan yadigârlar hakkında bilgi sahibi olduğu ve herkesin "kendi memleketini kendi evinin içi gibi" bildiğinden söz eden Cihangir Andican; gemide makinecilerden, lokantada sıradan hizmetçilere ve esnaf takımına kadar kim olursa olsun kendi tarihini bilmeyenlere tesadüf olunamadığından bahsediyordu.¹⁰³

Cihangir Andican'ın hem sergide okullara dair gördükleri hem de kendi gözlemlerine dayanan bilgiler ışığında aktardıkları İskandinavya memleketlerindeki eğitim hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır. Özetle burada eğitimin toplumun tüm kesimleri arasında yayıldığı ve eğitime verilen önemle birlikte eğitim seviyesinin ileri derecede olduğu ortaya çıkmaktadır. Buna ek olarak Cihangir Andican'ın İskandinav eğitim sistemini ve uygulamalarını detaylıca anlatması Rus modernleşmesi ve bunun temeli olan eğitim sisteminin kökenlerini işaret etmesi bakımından önem arz etmektedir.

¹⁰⁰ Cihangir Andican, "Malumat'a Malumat 6", No: 73.

¹⁰¹ Cihangir Andican, "Malumat'a Malumat 6", No: 73.

¹⁰² Cihangir Andican, "Malumat'a Malumat 6", No: 73.

¹⁰³ Cihangir Andican, "Malumat'a Malumat 6", No: 73.

Ayrıca Cihangir Andican'ın anlatılarının Osmanlı Devleti'ne bir öneri niteliği taşıdığı da akıldan çıkarılmamalıdır.

1.7. Mektuplara Göre Rusya'da Merasimler

Cihangir Andican, mektuplarında Rusya'da yapılan karşılama törenleri ve protokoller hakkında da bilgiler veriyordu. Cihangir Andican, Birinci Nikola zamanında yapılan şenlikler sırasında sokağa bakan bir pencerenin iki yüz rubleye (25 liraya) seyirciler tarafından kiralandığını, konuklardan ve ev sahiplerinden arzu edenlerin “saray gerduneleriyle”, saray hayvanlarıyla alay alay gezinti yaptıklarından söz ediyordu.¹⁰⁴ Şenlikler münasebetiyle süvarileri ve “gerdune-nişinleri bizzat görenlerin rivayetlerine göre şenliklerin mükemmel ve göz alıcı olduğundan söz eden Cihangir Andican, elbise ve kıyafetlerin bin bir çeşidine lehçe ve dillerin yüz türlüüne rastlandığını ve Peterhof'un her tarafının tiyatro manzara şeklini alıp balet oyunlarının açık meydanlarda yapıldığından bahsediyordu.¹⁰⁵ Bununla beraber Cihangir Andican artık şenliklerin saray dâhilinde pencere köşesinden balkonlardan dürbünler vasıtasıyla seyredildiğini ve artık daha önce yapılan gezintilerin modasının geçip öyle külfetlere kolay girilmediğinden bahsederek şimdiki törenlerin Birinci Nikola zamanındaki törenlerden farklı olduğunu belirtiyordu.¹⁰⁶

Cihangir Andican, Almanya İmparator ve İmparatoriçesinin Rusya'ya gittikleri vakit yapılan karşılama törenlerinden söz ediyordu. Cihangir Andican, Almanya İmparatoriçesi ile Alman İmparatorunun Petersburg'da iskeleye geldikleri vakit, askeri memurlar, idareciler ve halktan ileri gelen kimseler tarafından karşılandıklarını, iskelede 88. Piyade Alayının çavuşlarıyla “guardiya” Alayının deniz kuvvetleri askerlerinden bir fırkanın selam durduğundan bahsediyordu.¹⁰⁷ Karşılama töreninde bulunanların hepsinin resmi kıyafet giyip Alman nişanlarını üzerinde bulundurduğundan söz eden Cihangir Andican, Almanya elçisi ile eşinin selama duranların önünde ve sağ tarafında bulunduğunu belirtiyordu.¹⁰⁸

Cihangir Andican, Almanya İmparator ve İmparatoriçesinin Rusya'yı ziyareti esnasında konukların şerefine bir ziyafet sofrası kurulduğundan bahsediyordu. Cihangir Andican ziyafet için kurulan sofra masasının oturma düzeni ve protokol hakkında detaylı bilgiler veriyordu. Buna göre kurulan sofra masasının orta yerinde İmparatoriçe Aleksandra Fyodorovna bulunurken sağ tarafında Almanya İmparatoriçesi Augusta ve ondan ötede Rusya İmparatoru sırasıyla sandalyelerine oturmuşlardı; imparatoriçenin karşısında Sarây-ı İmparatorî Nâzırı Baron Fridrik (Friedricks) ve

¹⁰⁴ Cihangir Andican, “Petersburg'da Almanya İmparatoru -7-”, No: 73.

¹⁰⁵ Cihangir Andican, “Petersburg'da Almanya İmparatoru -7-”, No: 73.

¹⁰⁶ Cihangir Andican, “Petersburg'da Almanya İmparatoru -7-”, No: 73.

¹⁰⁷ Cihangir Andican, “(-9- İkinci İmparator Wilhelm'in Rusya'da Bulunduğu Eyyâm)”, No: 76.

¹⁰⁸ Cihangir Andican, “(-9- İkinci İmparator Wilhelm'in Rusya'da Bulunduğu Eyyâm)”, No: 76.

onun sağında Prens Hohenlohe-Şillingfürst (Schillingsfürst), Hariciye Nâzırı Moravyef ve diğerleri bulunuyordu.¹⁰⁹

Sofra başında Rusya İmparatoru, Almanya İmparator ve İmparatoriçesinin sıhhatine kadeh tokuşturulmasını teklif edip onlara hitaben Fransızca nutuk söylerken, İmparator Wilhelm ise cevaben Almanca nutuk söylüyordu; yalnız Rusya İmparatoru, “Almanya İmparator ve İmparatoriçesinin sıhhatine bâde-nûş oluyorum” ifadesini Rusça söylüyordu.¹¹⁰ Fransızca, soylu ve seçkin sınıfın dili olup Rusça ifadelerin kullanılması kusur sayılmış, bir soylunun diğer soylularla konuştuğu gibi İmparatorla konuşurken de Fransızca konuşması bir gelenek halini almıştı.¹¹¹

Almanya İmparator ve İmparatoriçesinin Rusya’da karşılama töreni esnasında yapılan uygulamalar Rus merasimleri ve protokolleri hakkında bilgiler sunuyordu. Cihangir Andican, Almanya İmparator ve İmparatoriçesinin yaptığı ziyaretlere değinerek Alman elçiliğinde verilen ziyafet ve sonrasında Petersburg şehir meclisi tarafından Alman İmparatoru’na gümüş tepsi üzerinde tuz ve ekmek sunulduğundan bahsediyordu. Tuz-ekmek kültürü de yukarıda bahsedildiği üzere Rus kültür unsurları arasında yer etmiş önemli bir gelenek olarak Rusya’daki merasimlerde yer almıştır.

¹⁰⁹ Cihangir Andican, “(-9- İkinci İmparator Wilhelm’in Rusya’da Bulunduğu Eyyâm)”, No: 76.

¹¹⁰ Cihangir Andican, “(-9- İkinci İmparator Wilhelm’in Rusya’da Bulunduğu Eyyâm)”, No: 76.

¹¹¹ Figes, a.g.e., s. 118.

İKİNCİ BÖLÜM

2. MEKTUPLARA GÖRE 19. YÜZYILDA RUSYA MÜSLÜMANLARI

Rusya'nın 19. yüzyılda sınırları batıda Finlandiya'yı içine alacak şekilde, Baltık Denizi'ne kadar uzanmaktadır. Doğuda ise Vladivostok'a kadar sınırlarını genişletmiş, güneyde Kafkaslar üzerinde hâkimiyetini kurarak İran ve Osmanlı Devleti ile sınır komşusu olmuştur. Doğu Avrupa'da ise Varşova Büyük Dukalığı üzerinde hâkimiyet kuran Rusya, doğuda Türkistan'a hâkim olarak Afganistan'a kadar sınırlarını genişletmiştir. 1877-1878'de ise Kafkaslardan güneye inerek Kars, Ardahan ve Batum'u hâkimiyeti altına almıştır. Bu kadar geniş sınırlara sahip olan Rusya coğrafyasında bulunan Müslümanlar ise Rusya İmparatorluğu sınırları içerisinde farklı bölgelerde yaşamaktaydılar. Cihangir Andican'a göre Rusya Müslümanları âleminden bahsetmek Mevlana'nın kör (a'mâ) ve fil hikâyesinin bir örneğini ortaya koymak demektir. Buna göre Rusya Müslümanlarının geçmişi göz önünde canlandırınca vaziyetin fil şeklini alacağı ve o vaziyetten bahsedenlerin a'mâlar haline geleceğinden bahsedilmiştir. Geçmiş araştırmanın körler merkezi Rusya'da iseler filin bacaklarını, Lehistan'da iseler filin kuyruğunu, Kırım Yarımadası'nda iseler filin budunu; Dağıstan ve Kafkasya dağlarının üzerinde bulunan körler filin tam ortasını, Bahr-i Hazar'ın öte tarafındaki körler ise filin başı ile hortumuna tesadüf ederler.¹¹² Rusya Müslümanlarının Rusya coğrafyasının dört bir yanında dağınık bir halde yaşadığı ve Rusya Müslümanlarının geçmişi araştırmanın güçlüğü de yine bu benzetme üzerinden ortaya konulmaktadır. Cihangir Andican, fil ve kör örneğinin geçmişte Rusya Müslümanlarına dair aranılan bir "hâl-i hakikat-i misâl" olduğundan ve Rusya Müslümanlarının geçmişi başka türlü göstermenin mümkün olmadığından söz ediyordu. Bununla birlikte Cihangir Andican, Rusya Müslümanları hakkında gerçeği yansıtacak bir eserin ortaya konulamamasının sebeplerinden bahsediyordu;

Siz mutlaka târîh istiyorsunuz o târîh farzımuhâl olarak ortaya konulsa bile 'acabâ yine bizim (filden) evfak mı olacak! Tatarların Rusları (bi-ru'us) eyledikleri Rusların Tatarları târumâr ettiği, kanların hûnrîzâne cevelânı, Ruslar onları mahvetmek için zihinde pinhân eyledikleri planı, hareket-i Cengizi ve metânet Şamil'i, Çerkeslerin Çek-kes-i Gürcistan ve Gence ve Karabağ ve Şirvan karışıklıkları ile Göktepe dibindeki tepeleme hâdisâtından bir nebzecek biraraya getirildikte yine fil cesâmetinden daha büyük ciltler doldurulması lâzım gelir ki şu külfet ve zahmet değil midir ki şimdiye kadar Rusya Müslümanları hakkında müverrihîn-i İslâm'ın hiçbir tarafından hakikat-i hâli tasvîr eder bir eser kütüphâne-i 'âleme tevdi' edilmemiştir.¹¹³

¹¹² Cihangir Andican, "Rusya Müslümanları 2", **Malumat**, No: 601, 12 Ramazan 1316 / 24 Kânunusani 1899, 48. Mektup.

¹¹³ Cihangir Andican, "Rusya Müslümanları 2", No: 601.

Cihangir Andican Rusya Müslümanlarının Rus idaresi altındaki vaziyetinden bahsederek Rusya Müslümanları başlığı altında mektuplar yayınlamış, Rusya Müslümanları adlı mektuplarına ek olarak diğer bazı mektuplarında Rusya Müslümanlarının yaşayışına dair bilgiler vermektedir.

Rusya'nın Müslümanların yaşadıkları bölgeleri işgal etmesi ve bu bölgelerde hâkimiyet kurması farklı zamanlarda meydana gelmiştir. Ruslar öncelikle İdil-Ural sahasında hâkimiyet kurmuşlardır. 1552'de Kazan Hanlığı'nın işgali ile başlayan İdil sahasındaki Rus yayılmacılığı Astrahan'ın işgali ile devam etmiştir. Kazan'ın hâkimiyet altına alınmasıyla beraber Rusya, yalnız Rus halkından oluşan bir devlet olmaktan çıkarak bünyesinde farklı milletlerin yer aldığı bir imparatorluk kimliği kazanmıştır.¹¹⁴ Astrahan'ın işgali ile Rusya'nın sınırları Hazar Denizi'ne kadar ulaşmıştır. 18. yüzyılda ise Kırım, Rusya hâkimiyetine girmiştir. Kırım'ın işgali Rusya için Karadeniz'e çıkmakta önemli bir mevki olarak görülmüş; Çar I. Petro Dönemi'nde Azak Kalesi'nin alınması ile başlayan Karadeniz'e ulaşma gayretleri II. Katerina Dönemi'nde başarıya ulaşmıştır. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım bağımsız olmuş, 1783 yılında Ruslar tarafından ilhak edilen Kırım, Yaş Antlaşması ile Rusya'ya bağlanmıştır. Türkistan'ın tamamen Rusya'nın hâkimiyetine girmesi ise 19. yüzyılın sonlarında gerçekleşmiştir. Kırım Savaşı'nda Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti tarafında yer alması ve Rusya'nın savaştan yenilgi ile çıkması Rusya'nın yayılma siyasetini Asya'ya kaydırmasında etkili olmuştur. Rusya, Kırım Savaşı yenilgisinden sonra Osmanlı Devleti üzerindeki yayılma siyaseti engellendiğinden doğuya, Orta Asya'ya yönelmiştir. Rusya'nın Orta Asya politikası İngiltere'nin Orta Asya'da ticari nüfuzunun artması ve Rusya'nın Orta Asya'daki ticari menfaatleri dolayısıyla önem kazanmıştır. Çar II. Aleksandr döneminde Rusya'nın Orta Asya politikası; İngiltere'nin Orta Asya'da nüfuz sahibi olmasına engel olmak ve Rusya ekonomisinin ticari taleplerini karşılamak olarak belirlenmiştir.¹¹⁵ Bu amaçla Türkistan'da işgalleri hızlandıran Rusya 19. yüzyılın sonlarında Orta Asya hanlıklarını egemenliği altına almış, böylelikle 19. yüzyılın sonuna doğru Türkistan Rus hâkimiyeti altına girmiştir.

Rusya hükümeti, Rus olmayan unsurları kendi bünyesinde eritmek için Ruslaştırma siyaseti izlemiştir. Rusya, Ortodoks olmayan unsurları Ortodokslarlaştırma ve bu suretle Ruslaştırmaya çalışmıştır. Bu amaçla çeşitli yöntemlere başvuran Rusya, topraklarına kattığı bölgelere Rus göçmenleri yerleştirip buraları Ruslaştırmayı amaçlamıştır. Bu Ruslaştırma siyaseti, Çarlık Rusya'sının nüfus olarak gayri Rus milletlere nazaran büyük çoğunluğunu oluşturan Müslümanlar üzerinde etkili bir siyaset olarak uygulamaya konmuş, Müslümanların yaşadığı bölgelere Ruslar yerleştirilmiştir. Bu göç politikası ile Hristiyan nüfusun Müslüman bölgelerindeki sayısının artırılması hedeflenmiş, Ortodoksluk propagandası yapılarak Müslümanların Ortodoks olması yani

¹¹⁴ Nadir Devlet, **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)**, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020, s. 7.

¹¹⁵ Raşid Tacibayev, "Rusya'nın Orta Asya'ya Yönelik Politikalarının Dönemlere Göre Değişimi", **Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya**, M. Savaş Kafkasyalı (Ed.), Nr. 10, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara-Türkistan, Ocak 2012, s. 187.

Ruslaştırılması hedeflenmiştir. Cihangir Andican, iskân siyasetinin uygulandığı yerlerden biri olan Türkistan bölgesinin neredeyse tamamına yakını Müslüman Türklerin oluşturduğundan bahsediyordu. Rusya'nın Türkistan'da elde ettiği sömürgelerde halk Türklerden, Müslümanlardan oluşmakta ve içlerinde yüzde bir Musevi unsuru olduğu halde Hristiyanlardan tek bir kimse bulunmamaktadır.¹¹⁶ Rus işgalinden sonra bu bölgede Rusların sayısı zamanla artış göstermiş, Cihangir Andican da işgal sonrası Türkistan'da Rus nüfusunun artmasından söz ederek, iskân politikasının Rus hükümeti tarafından uygulandığından bahsetmiştir. Türkistan'da askerlik görevini yapan askerlerin aileleri, hükümetin sarf ettiği harcamalarla askerlerin bulundukları bölgelere götürülerek Rus unsurunun Türkistan kıtasını işgal etmesinin Rus hükümetinin aldığı kararlardan olduğu Rus resmî gazetesinde görülmektedir.¹¹⁷ Rusya hükümetinin iskân siyasetiyle diğer milletleri Ruslaştırma politikası sadece Türkistan'a özgü olmayıp Kırım, Kazan ve Kafkasya bölgesinde de bu siyaset izlenmiştir. Kırım, Rus hâkimiyetine girdikten sonra bu bölgeye Rus unsurlar yerleştirilmeye başlanmıştır. Rus işgalinden sonra toprakları ellerinden alınan halkın çoğu sürülmüştü ve 1897 nüfus sayımına göre ise 564.592 olan Kırım'ın nüfusunun ancak yüzde 35,1'lik kısmı Kırım Tatarlarından oluşmaktaydı.¹¹⁸ Rus hâkimiyetinin kurulmasıyla beraber Kırım'daki şehir isimleri de değiştirilmiş, Kırım'daki nüfusun büyük bir kısmı göç etmek zorunda kalmıştır. İdil Bölgesi'nde bulunan Kazan'da ise Rus hâkimiyeti kurulduktan sonra bu bölgelerde Rus köyleri kurulmuştur. Kazan topraklarının en bereketli arazileri, özellikle nehir boylarındaki meralar Kazan Türklerinden alınıp Ruslara verilmiş, Kazan çevresinin Ruslaşmasıyla yerli ahaliden başka illere göç edenler olmuştur.¹¹⁹

Kafkasya bölgesinde de aynı durum gözlemlenmiştir. Kafkasya halkının Rus hâkimiyetine karşı koyması, Ruslarla bölge halkının uzun süre mücadele etmesine sebep olmuş, neticede bölgeye hâkim olan Ruslar ahaliye karşı sert tedbirler almıştır. Rus hâkimiyetinin Kafkasya'da kurulması ile beraber Kafkasya halkı yerlerinden edilerek Rusya'nın çift saban görmemiş uçsuz ovalarını işlettirmek üzere ıssız bölgelere gönderilmiş olup; resmi Rus meclislerinde bu zorla nakil ve iskân politikası "haydûtları hilm-perver bir sa'y ve gayrete alıştırmak" şeklinde yorumlanmıştır.¹²⁰ Rusya'nın bu zorla yerinden etme uygulaması daha sonra yerini bölgeye Rus unsurların yerleştirilmesine bırakmıştır. Bu amaçla Kafkasya bölgesine Rusların yerleştirildiği görülmektedir. Cihangir Andican, Rusya'nın iç bölgelerinden daima Kafkasya'ya akın akın gönderilenleri kabul etmek ve yerleştirmek üzere Tiflis'te özel bir yardım komisyonu meydana getirildiğinden bahsederek Rus göçmenlerin Kafkasya'da yerleştirildiği bölgeler hakkında bilgiler vermektedir. Buna göre Rus muhacirleri Kafkasya'nın Kuban, Batum, Artvin, Kars, Erivan, Nahcivan, Gence, Bakü ve diğer bazı

¹¹⁶ Cihangir Andican, "Türkistan-Rusistan", **Malumat**, No: 440, 28 Rebiyülevvel 1316 / 16 Ağustos 1898, 30. Mektup.

¹¹⁷ Cihangir Andican, "Türkistan-Rusistan", No: 440.

¹¹⁸ Devlet, a.g.e., s. 24.

¹¹⁹ Akdes Nimet Kurat, "Rus Hâkimiyeti Altında İdil-Ural Ülkesi (Eski Kazan Hanlığı ve Başkurt İli XIX. Yüzyıla Kadar)", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, XXIII (3-4), Temmuz-Aralık 1965, s. 94-95.

¹²⁰ Sydakoff, **Gizli Rusya**, Türk Yurdu Kütüphanesi, Kader Matbaası, İstanbul, 1330 /1911-1912, s. 38.

noktalara yerleştirileceğinden bu araziden bir karış olsun yabancı tebaadan kimseye satılamayacağı Rusya'nın resmî gazetesinde ilan edilmiştir.¹²¹ Resmî gazeteye yansıyan iskân siyaseti, Rusya'nın bahsedilen göç politikasını hükümet eliyle yapıldığını göstermektedir. Cihangir Andican, Kafkasya'nın Rusya tarafından işgali sonrası Kafkasya'daki Rus yönetiminden şöyle bahsediyordu;

Rusya hükûmetine fevka'l-âde masârifâta mâl olan Kafkasya kıt'asının târîh-i idâresine 'atf-ı nazar edilince devre-i hükûmâtı biri birinden çirkin biri birinden şâyân-ı nefrin olduğunu görüyoruz: Misâl olmak üzere mezkûr kıt'anın en çirkin ve en zengin şehri bulunan Bakü eyâletini ele alarak kıt'anın şarkî cenûbuna 'atf-ı lihâzâ-i dikkat edelim: (Tarhanof) nâm bir zâtın o diyâra vâli nasb edildiği târîhten memleketin ahlâkî târûmâr olduğunu bugün berhayât bulunanlar hâtîrât-ı mel'anetle tahattur eylediklerini görüyoruz: Mûteveffa-i merkûm akvâm ve milelin en mezmûmlarından ma'dûd Çingeneler içine sarhoşluk sâ'ikasıyla sokulan 'ayyaşlar misüllü ahvâl gûna gûne meydân vermekle nâmuslu ahâlinin 'ırz ve nâmusunu pâmâl etmek için emir almışçasına alabildiğine icrâ-yı fezâhat eylemişti. Tarhanof halefleri de kendisinden geri kalmamışlardır mûmâ-ileyhin perdesiz yaptığını berikiler perdeli geçirmişlerdir...¹²²

Buradan Kafkasya'daki Rus idaresinin kötü olduğu ve Rus valiler sebebiyle ahâlinin ahlakının bozulduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Kafkasya'da karışıklıklardan söz eden Cihangir Andican; "Mâverâ-yı Kafkasya kıt'asında haydûtluk, çeteler teşkîli, nehb ü gâret, intizâmsızlık 'adet-i yevmiye ve ahvâl-i rûzmerre hükûmünü almıştır" diyerek güney Kafkasya'da haydûtların ve çetelerin hâkim olduğundan ve yağmacılığın günlük hallerden olduğundan bahsediyordu.¹²³ Tiflis ve Petersburg gazetelerinin haydutların verdiği zararlardan bahsettiğine değinen Cihangir Andican, Bakü ve Gence vilayetlerindeki haydutların faaliyetlerine detaylı bir şekilde yer vermiştir.

(Bakü) ve (Gence) eyâlâtı dâhilinde icrâyı tahakküm eden haydût çetelerine diğer eyâlâtta bulunanlar rekâbet edemiyor: Eyâlât-ı mezkûrede fabrikalara, şimendifer hattına hücum ediyorlar. Bakü vâlisinin hânesi karşısında (İstarvasiliky) nâm meşhûr da'vâ vekili itlâf olunuyor şehir-i mezkûrda (kâtîlin icârî dâ'iresi) nâmında husûsî bir dâ'ire-i nâdirü'l-emsâl keşfediliyor, o dâ'ireye mensûp olanların yediyle şehrin komiseri (Prens Abaşezi) ile kâtib-i husûsîsi ve ma'îyyet-i çavuşu katledilerek mezkûr komiserin maktû' başına on tane kurşun sıkıştırılarak ol-sûretle gavirmator (vâliye) takaddüme ediliyor: Gence vilâyetinin (Karabağ) (Cevanşir) cihetleri haydût ocağı kesilmiştir. "Kafkaz" Gazetesi şehir-i mezkûr ile nevâhisinde bulunan kazâlarda küllü yevm vukû' bulan cünha ve cinâyât Rusya'nın hiçbir memleketinde işitilmediği iddî'asında bulunuyor: Mezâlim ve harîk ve katl ve nehb ve hetk ve kizb ve bühtânla ve sirkatin envâ'î ahâlisi ekseriyet üzere Ermeni bulunan (Cevanşir) ve (Şuşa) taraflarında İrân hudûduna karîb mevâki'de zuhûr etmekte ve mevâki'-i mezkûrede meskûn ahâli ise hayâtlarının yarınki gününden aslâ emîn olmamakta 'ırz, emvâl ve hayât her dâ'im tehlikede olarak dehşetli bir hâl içinde yaşıyorlar. Ahâli 'âdetâ muhârebe hâlinde bulunuyor. Akşam oldu mu evde kapanmalı, bir taraftan diğer tarafa hareket edenlerin 'avdetinden kimse emîn olamaz. Şehirden iki sâ'at ayrıldın mı hayâtın haydûtlar yedinde bulunuyor. Kurşun endâht edenler meyânında te'mîn-i âsâyişe me'mûr olanlara da tesâdüf olunuyor. Zîrâ hâl onlara da sirâyet eylemiştir. Köyler, karyeler 'âdetâ tedâfüî halinde istihkâmât içinde bulunuyorlar. Köyleri dâ'iren-mâdâr ihâta eden hendekler içinde geceleyin nöbetle ahâleden kul bulunduruluyor. Hırsızlık 'âdetâ ticâret rengini almıştır. Hırsızdan ehven fiyatla hayvân ve sâ'ir eşyâ alanlar ise aldıklarını ertesi gün yine hırsızlar yedinde buluyorlar.

¹²¹ Cihangir Andican, "Şimalden Cenuba 63", **Malumat**, No: 406, 24 Safer 1316 / 14 Temmuz 1898, 25. Mektup.

¹²² Cihangir Andican, "-31-(Kafkasya Ahvali)", **Malumat**, No: 154, 7 Cemaziyülahir 1315 / 3 Teşrinisani 1897, 23. Mektup.

¹²³ Cihangir Andican, "-31-(Kafkasya Ahvali)", No: 154.

Zirâ‘atın bir senelik mahsûlü bir sâ‘at zarfında hâk û hâkistere munkalip olur hâller tekerrür ediyor...¹²⁴

Cihangir Andican, özet olarak Kafkasya’da özellikle Bakü ve Gence eyaletlerinde nizamın olmadığından halkın can ve malından endişe duyarak yaşadığından bahsediyordu. Bölgedeki Rus valilerin kötü yönetimi ile haydut ve çetelerin faaliyetleri yüzünden güvenlik ve istikrarın sağlanamadığı görülmektedir.

Rusya’nın hâkimiyeti altındaki Rus olmayan unsurları Ruslaştırma gayesiyle iskân siyaseti izlediğinden yukarıda bahsedilmişti. Cihangir Andican’ın Kafkasya’nın Ruslaştırılması amacıyla Kafkasya’ya giden Rusların durumu hakkındaki gözlemleri kayda değerdir:

Küre-i ‘arzın en mu‘tedil bir noktası bulunan Kafkasya kıt‘asına ‘asırlardan beri toplanıp iklim ve mevkî’in te’sîri sâyesinde bir tarz-ı müstakilâne üzere imrâr-ı hayât edegelmış olan kûh-nişin milel ve akvâmı elyevm Rusya benimsemiş ise de “benimdir” diyememiştir: Rusya kendi Rusları hakkında icrâ eylediği kavânin ve nizâmâtı onlara tatbîk edemiyor! Kafkasya’yı Ruslaştırmak niyetiyle Rusları gerek Kafkasya’ya ve gerek Mâverâ-yı Kafkas’a akın akın akıtmakta iken onların Kafkaslaştığı meşhûd oluyor. Rus siyâsiyûnu Kafkasya’nın “beş dağı” arasına girdiği günden i’tibâren hayâtını bir bûse-i yâre fedâ eden şâ‘irlerden oluyor. En intizâm-perver olanlar kabâil-i cibâliyenin “intizâmsız” nizâmâtına perestîş ediverince oradan kaldırılarak Ural’a-Sibirya dağlarına nasb ediliyor. Rus me’mûrlarından Petersburg ve Moskova’nın köşe-i bürûdetinde lahana turşulu çorba yemekten tahlîs-i giribân ederek (Kura) nehrinin “şâhmehi” denilen lezzetli balığını sudan çıkarıp hemen büryân, hemen der-dehân ederek üzerine dahi (kahat) şarâbından bir şişesini “hezârpîşe” denilen mânda boynuzu kadehe dökerek bir yutumda içiverince kendi “Boju tsarba harani” (Ya Rab çarı hıfz ile) terânesiyle başlanan millî marşı okutarak Gürcülerin “bravel zamiye” âheng-i millîsini terennüm-sâz oluyor: Demek ki o günden i’tibâren Kafkaslaşıyor, hattâ kendisi ile ‘â’ile efrâdına ve Petersburg’da bulunan akrâbasına bir kırba şarâpla bir bohça Kafkasya kıyâfeti bir takım Kafkasya eslihası (kılıç ve kama ve tabanca) ve bir mangal ile beş altı ‘aded ... tedârik ediyor..¹²⁵

Görüldüğü üzere Kafkasya’ya gönderilen Rusların Kafkaslaştığı ortaya çıkmaktadır. Cihangir Andican’a göre buraya giden Ruslar, Kafkas adetlerinden etkilenmiş, Kafkaslardaki halkların yaşam tarzını benimsemeye başlamıştır; Ruslar, Kafkasya bölgesine has yiyecekler yiyor, Gürcü şarkıları dinliyor, aile fertlerine de Kafkasya kıyafeti, silahları götürüyordu. Burada Rusların politikalarının aksi tesir yaptığı ortaya çıkmaktadır. Rusların Rus olmayan unsurlardan etkilendikleri gibi Ruslardan Müslüman olanlara rastlandığı durumların da mevcut olduğu görülmektedir. Abdürreşid İbrahim, Müslümanlığa geçen Hristiyanlardan söz ederek, Hristiyan ileri gelenleri arasında İslamiyet’in yayıldığını ve birçok ileri gelen Hristiyan’ın İslamiyet’i kabul ettiğinden bahsediyordu.¹²⁶

¹²⁴ Cihangir Andican, “-31-(Kafkasya Ahvali)”, No: 154.

¹²⁵ Cihangir Andican, “-30- (Kafkasya Ahvali)”, **Malumat**, No: 149, 2 Cemaziyülahir 1315 / 29 Teşrinievvel 1897, 22. Mektup.

¹²⁶ Abdürreşid İbrahim, **Vicdan Muhakemesi ve İnsaf Terazisi**, Üçüncü Tab, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul, 1328 / 1912, s. 43.

2.1. Rusya Müslümanlarının Nüfusu ve Adlandırılması

Rusya'nın geniş coğrafyasında yaşayan Rusya Müslümanlarının sayısı ile ilgili çeşitli görüşler mevcuttur. Dönemin aydınlarından Ahmed Ağaoğlu, Rusya'daki Müslümanların sayısının Rus istatistiklerinde 18 milyondan aşağı olmadığını yazmaktadır. Buna göre Rusya Müslümanlarının toplam nüfusu 25-30 milyon arasındadır.¹²⁷ Çarlık dönemi Rusya'sı Müslüman ahalinin sayısı bakımından; birinci sırada Büyük Britanya İmparatorluğu sömürgelerinden özellikle Hindistan ve ikinci sırada gelen Osmanlı İmparatorluğu'ndan sonra dünyada üçüncü sırada yer almış; Rusya'da Rus-Ortodokslardan sonra 15-18 milyonluk bir sayı ile Müslümanlar, Rusya ahalisi içinde ikinci sırada yer almışlardır.¹²⁸ Bununla birlikte Müslümanların nüfusu istatistiklerde 18 milyon olarak gösterilmişse de istatistik yöntemi gereği gibi uygulanmamış; ilim adamları, Buhara'yı Rusya sömürgesi olarak kabul ederek Müslüman nüfusun 30 milyondan fazla nüfusa ulaştığı görüşünü savunmuştur.¹²⁹ Rusya Müslümanlarının nüfusu ile ilgili çeşitli görüşler mevcut ise de Müslümanlar, Rusya'da Rus unsurundan sonra ikinci büyük çoğunluğu oluşturmaktadır. Rusya'nın hâkimiyetinde bulunan gayri Rus unsurların büyük bir kısmını oluşturan Müslümanlar, Rusya hükümeti tarafından ayrı ayrı isimlendirilmişlerdir. Cihangir Andican, Rusya hükümetinin Rusya Müslümanlarına dair politikasını şöyle ifade ediyordu;

Rusya hükümetinin gerek doğrudan doğruya gerekse dolayısıyla (tâbi' siyâsîsi) olmak üzere kalemrevinde bulunan Müslümânları ('unvân-ı vâhid) altında göstermek Rus politikasına mugâyir bir hareket ettiğinden bu Müslümânların usûl-i idâre ve münâsebât-ı irtibâtiyye ve husûsât-ı sâ'iresi her dâ'im her noktada kayd-ı tefrikten vâreste olamamaktadır. Meselâ (Tataristan) dersin anlamazlar. Mutlaka bunları (Kazanskiye Tatary) (Kazan Tatarları) Sibirskiye Tatary (Sibiryâ Tatarları) (Krymskiye Tatary) (Kırım Tatarları) gibi parça parça 'unvânlar altında göstermeli, "Lehistan Müslümânları" dediniz mi oradaki kalîlû'l-mikdâr Müslümânları aslâ tanımamazlığa kalkerlar.¹³⁰

Cihangir Andican'ın aktarmış olduğu üzere, Rusya Müslümanlarının tek bir unvan altında gösterilmesi Rus politikalarına aykırı olduğundan Rusya Müslümanları, Rus hükümetince farklı isimlerle adlandırılıyordu. Bununla beraber Rusya Müslümanlarının idare usullerinin de farklı olduğu anlaşılmaktadır. Cihangir Andican ayrıca Rusya hükümetinin; Kafkasya Müslümanları denilince bunları "Azerbaycantsy" (Mâverâ-yı Kafkasya ve Azerbaycan Müslümanları), "Guritssy" Dağıstanlılar ve Şimâli Kafkasyalılar gibi isimler altında anılmasını istediklerinden söz ediyordu.¹³¹

¹²⁷ Ahmed Ağaoğlu, "Rusya'daki Müslümanlar", **Türk Yurdu**, XIV (4), İstanbul, 1 Mart 1334 / 1 Mart 1918, s. 124.

¹²⁸ Akdes Nimet Kurat, "Rusya'da Türklük ve İslamiyet", **Makaleler**, (Haz. Nihat Yazılıtaş, Ahmet Vurgun), TTK Yayınları, 3 (2), Ankara, 2015, s. 651.

¹²⁹ Seyfettin Erşahin, "Rusya'da Müslümanlar: Tatar Kavimlerinin Tarihçesi", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 35 (1-4), 1996, s. 565.

¹³⁰ Cihangir Andican, "Rusya Müslümanları I", **Malumat**, No: 597, 7 Ramazan 1316 / 20 Kânunusani 1899, 47. Mektup.

¹³¹ Cihangir Andican, "Rusya Müslümanları I", No: 597.

Rusya, hâkimiyeti altındaki Müslümanları bulundukları bölge itibariyle farklı farklı isimlendirmişse de genel olarak Rusya Müslümanları, Rusya hükümeti tarafından Tatar olarak adlandırılmışlardır. Rus devletinin hâkimiyeti altındaki Müslümanlara genel olarak Tatar denmiş, Tatar sözcüğü Korkunç Ivan döneminden itibaren Müslümanları aşağılamak için kullanılmış olup devlet memurları Müslümanları aşağılamak için Tatarin (Tatar oğlu) tabirini kullanmışlardır.¹³² İsmail Gaspıralı'nın çıkarmış olduğu ve aynı zamanda yazarlığını yaptığı *Tercüman* gazetesinde Rusya'da Tatar olarak adlandırılan halkların Türk olduğu yazılmaktadır; "Rusya'da "Tatar" denilen halklar cinsiyet ve lisân nazarından evlâd-ı Türk'tür".¹³³ Rusya Müslümanları, Türk olmakla birlikte Müslümanlar, farklı isimlerle anılmışlardır. Buna göre; İdil (Volga) Nehri taraflarında yaşayanlarına genellikle "Tatar", Ak İdil Nehri boylarında Kama Nehri taraflarında yaşayanlarına "Başkurt" Ural Nehri'nin Asya taraflarında yaşayanlarına "Büyük Kırgız" Sibiryâ taraflarında yaşayanlarına "Kırgız ve Kazak" ismi verilirken Kafkas taraflarında bulunanlara "Azerbaycan Tatarları" ve Türkistan ahalisine de "Sart Tacik" ismi verilmektedir.¹³⁴ Türkistan ahalisi Sart Tacik olarak adlandırılmışsa da Cihangir Andican, Rusya hükümetinin Türkistan bölgesinde yaşayan Müslümanları farklı bir isimle adlandırıldığından söz ediyordu. Buna göre Çarlık Rusya, Türkistan bölgesinde yaşayan Müslümanlar için "Türkistan Müslümanları" yerine Hiveliler, Buharalılar, Türkmenler veya Russkiy Turkestan diye isimlendirmiş, Rusya Türkistan'ı tabirini coğrafya kitapları ile salnamelere bile kaydettirmişlerdir.¹³⁵ Rusya'daki Müslümanlar farklı isimler altında anılmışlarsa da Rusya Müslümanlarının tamamına yakınına Türkler oluşturmaktadır. Rusya Müslümanları Avrupa ve Asya kısmı itibariyle Tatar, Mişer, Başkurt, Nogay, Kafkaslılar, Kırgız, Türkmen, Sart, Özbek, Tacik namlarıyla birçok kabile ve soydan oluşmakta; "dinen ve ekseri neseben hep birdirler".¹³⁶ Ahmed Ağaoğlu da Rusya'daki Müslümanların tamamına yakınının Türklerden oluştuğunu yazmaktadır. Ona göre Rusya Müslümanlarının yüzde seksen beş doksana yakını Türk'tür.¹³⁷ Rusya Müslümanları, Rusya coğrafyasının farklı bölgelerinde yaşamış, farklı isimlerle adlandırılmışlarsa da millet yönünden büyük bir çoğunluğunu Türkler oluşturmuş ve aynı dine mensupturlar. Bu birlikteliğe rağmen bulundukları bölge ve sosyal hayatlarındaki farklılıklar Rusya Müslümanlarını tek bir isim altında incelenmesini zorlaştırmaktadır. Rusya'daki Müslümanların bazılarının göçebe ve bazılarının yerleşik olması gibi farklılıklar da göz önüne alınınca "bütün Rusya Müslümanları" veya "Rusya Türkleri" diye bir isim altında bunların medeni hayatları, edebiyat ve ilimleri ile ilgili genel hüküm çıkarılamayacaktır.¹³⁸ Örnek olarak Kazaklar göçebe bir yaşam sürüp hayvancılıkla

¹³² Erşahin, a.g.m., s. 566.

¹³³ "Tercüman", *Tercüman*, No: 23, 20 Muharrem 1315 / 21 Haziran 1897, s. 90.

¹³⁴ Kazanlı Ayaz, "Âlem-i İslam Rusya Müslümanları", *Sırat-ı Müstakim*, II (51), 13 Ağustos 1325 / 26 Ağustos 1909, s. 398.

¹³⁵ Cihangir Andican, "Rusya Müslümanları I", No: 597.

¹³⁶ A. Sevindik, "İslam ve Türk Âlemi: Rusya Müslümanlarında Dil ve Edebiyat", *Sırat-ı Müstakim*, 1 (19), 18 Kânunuevvel 1324 / 31 Aralık 1908, s. 300.

¹³⁷ Ahmed Ağaoğlu, a.g.m., s. 124.

¹³⁸ Kazanlı Ayaz, "Âlem-i İslam Rusya Müslümanları", s. 398.

uğraşırken Kazan Tatarları ticaretle ve sanayide Rusya Müslümanları içinde ön plana çıkmaktadır. Cihangir Andican, Rusya Müslümanlarının yönetim şekillerinin birbirinden farklılık gösterdiğinden söz ediyordu. Buna göre Cihangir Andican, Tataristan Müslümanlarının yönetim şekli Kafkasya'nınkine Kafkasya'nın yönetim şekli, Türkistan'ınkine, Kırım'ınkine ise Lehistan'da bulunanlara benzemez, diyerek Müslümanların farklı idare usulleri olduğunu belirtiyordu.¹³⁹

2.2. Rusya Müslümanlarının Dinî İdareleri

Rusya Müslümanlarının idare şekilleri birbirinden farklı olduğu gibi dinî idareleri de tek bir merkezde toplanmamıştır. Rusya Müslümanlarının dinî işleri Rusya'nın farklı bölgelerinde Kırım, Kafkasya ve Ufa'da farklı idareler tarafından yönetilmiştir. Rusya'da Türkistan ve Kazakistan hariç dört Şeriyye Mahkemesi vardır; bunlardan ilki merkezi Ufa'da olan Orenburg Şeriyye Mahkemesi, ikincisi idare merkezi Akmesjid olan Kırım Dohavnay Bravliniyesi, üçüncüsü merkezi Tiflis olan Maveray-ı Kafkas Müftülüğü, dördüncüsü ise yine Tiflis merkezli Maveray-ı Kafkas Şeyhülislamlığı olup bu kurum Şia mezhebinde bulunanlara aittir.¹⁴⁰ Rusya Müslümanlarının dinî idarelerinin en büyüğü İkinci Katerina Dönemi'nde kurulan Orenburg Ruhani İdaresi veya diğer ismiyle Orenburg Şeriyye Mahkemesi olmuştur. Bu idare, Rusya Müslümanlarının din işlerinin görülebilmesi için Rusya hükümeti tarafından Ufa şehrinde 1789 yılında kurulmuştur. Müslümanların din işlerinin görülmesi için kurulan mahkemenin görevleri arasında imamları sınava tabi tutmak, imamları seçip görevden almak ve fetva vermek vardır. Orenburg Şeriyye Mahkemesi, ulemeden bir müftü ile üç kadıdan oluşmakta olup Müslümanlar arasındaki meselelerin halli, mescitler ve medreselerin idaresi, evlilik ve boşanma davaları ile tereke paylaşımı gibi hususların halli mahkemenin yetki alanında bulunmuştur.¹⁴¹ Rusya hükümetinin seçimi üzere bir hayli süre Orenburg Şeriyye Mahkemesinde Meclis-i Kebir-i İslam azalığını daha sonra başkanlığını üstlenen Abdürreşid İbrahim Efendi,¹⁴² mahkemede görevi vesilesiyle Orenburg Şeriyye Mahkemesi hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Buna göre Mahkeme-i Şeriyyeye bağlı Müslümanlar; Astrahan-Hacı Tarhan, Akmolla-Sibirya, Kazak Bölgesi, Han Ordası, Katerinaslof, Yenesy-Sibirya, Irkotski-Sibirya, Kastorma, Kazan, Moskova, Nijni Novgorod, Orenburg, Permi, Penze, Riazan, St. Petersburg, Simbir, Semipalatinsk, Saratof, Samara, Tambof, Tolski, Ufa, Ural ve Rostof vilayetlerinde yaşamaktadır.¹⁴³ Abdürreşid İbrahim'in verdiği bilgiler, Orenburg Şeriyye Mahkemesinin yetki alanının genişliğini ve Rusya Müslümanlarının Rusya'nın birçok yerine dağılmış bir halde yaşadıklarını göstermektedir. Orenburg Şeriyye Mahkemesi, yetki alanı dâhilinde Müslümanların tek

¹³⁹ Cihangir Andican, "Rusya Müslümanları 1", No: 597.

¹⁴⁰ Abdürreşid İbrahim, *Âlem-i İslam ve Japonya'da İslamiyet'in Yayılması*, (Haz. Ertuğrul Özalp), 1, 3. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul, 2019, s. 82.

¹⁴¹ Kazanlı Hacı Ahmed, "Rusya İslamları", *İctihad*, I (4), Cenevre, 1905, s. 6.

¹⁴² Cihangir Andican, "Rusya Haftası", *Malumat*, No: 565, 5 Şaban 1316 / 19 Kânunuevvel 1898, 44. Mektup.

¹⁴³ Abdürreşid İbrahim, *Rusya İmparatorluğunda Müslümanlar Çoban Yıldızı*, (Haz. Seyfettin Erşahin), Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara, 2015, s. 44.

bir merkeze bağı olmalarını sağlamıştır. Fakat Orenburg Şeriyye Mahkemesinin başında bulunan müftünün tayininde Rus hükümeti etkili olmuş, müftülük makamına ehliyetsiz kişiler getirilmiştir. Ayrıca adı geçen mahkemede yazışma dili Rus hükümeti tarafından Rusça olarak belirlenmiştir. İmamların Rusça bilmelerini gerektiren bir durum olmadığını savunan Abdürreşid İbrahim, imamlara Rusça okutma meselesini eleştirmektedir. Buna göre imamlara verilen metruke defterleri ve ilanları Tatarca yayınlanabilir veya ilanlar tercümanlar vasıtasıyla Tatarca'ya tercüme edilebilirdi. Böylelikle imamların Rusça okuma zorunluluğu ortadan kalkabilirdi.¹⁴⁴ Bununla beraber Orenburg Şeriyye Mahkemesine atanan müftüler üzerindeki hükümetin denetimi de makama ehliyetsiz kişilerin gelmesine sebep olmuştur. Orenburg Ruhani İdaresinde müftü tayininde Mukaddes Sinod ve İçişleri bakanlarının görüşleri ağır basmış, müftünün ilmî seviyesinden ziyade Ruslara sadık kimselerin makama yerleştirilmesi dikkate alınmıştır.¹⁴⁵ Rus hükümetinin müftü tayinindeki denetimi ve imamlara Rusça okutma zorunluluğu, Rus hükümetinin Orenburg Şeriyye Mahkemesinde etkin bir kuvvet olduğunu göstermektedir. Bununla beraber Orenburg Şeriyye Mahkemesi Rusya'da Müslümanların mahkemenin yetki alanında bulunan bölgeler dâhilinde din işlerinin bir merkezden yönetilmesini sağlaması açısından önemlidir. Cihangir Andican, Rusya Müslümanlarının din işleri ile ilgili şu yorumda bulunuyordu;

Türkistân Müslümânlarının umûr-u diniyye ve âdâp ve mişvârına aslâ hükûmet ilişemediğini Kafkasya'da bulamazsınız. Kafkasya'da 'ulemâ-yı İslâm vefâyât, tevellüdât, münâhakât ve tekliâtta başka umûr karışmadığını da Tataristan'da göremezsiniz. Türkistân'da mesâ'il-i diniyyeye 'â'id evrâk ve mekâtibât sırf Türkçe Çağatayca cârî olmakta iken Kafkasya'da Rusçasıyla berâber Tataristan'da ise sırf Rusça gider. Tataristan 'ulemâsından resmen bir iş başına geçirilenler (velev mu'ez olsun) mecbûrî Rusçadan imtihan vermelidir. Kafkasya'da ise Rusça'ya âşinâ olanlara tercihen veriliyor. Türkistân'a gelince "Rusçayı dayatmak henüz nâ-be-mevsim gözüküyor."¹⁴⁶

Buna göre Rusya Müslümanlarının yaşadığı bölgelerde hükümetin din işlerine ait uygulamaları da bölgeden bölgeye farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır.

2.3. II. Katerina Dönemi Sonrası Rusya Müslümanlarının Vaziyeti

II. Katerina Dönemi'nden önce Rus hükümeti ele geçirdiği Müslüman bölgelerinde şiddetli Ruslaştırma tedbirleri almıştır. Rusya Çarlık devrinde, Müslümanlara karşı dönemlere göre değişen politikalar izlemekle beraber, Rusya hükümetinin Ortodokslarla Ruslaştırma siyaseti çeşitli yöntemlerle sürdürülmeye devam ettirilmiştir. Rusya, ele geçirdiği bölgelerde Ruslaştırma faaliyetlerine başlamış, bu durum Kazan'ın işgali sonrasında yapılan uygulamalarda kendini göstermiştir. Din değiştirme teşvik edilmiş, Müslümanların Hristiyan dinine geçmeleri için faaliyetlerde bulunulmuştur. 1654'te dinlerini değiştiren Rus olmayan unsurlara 15 ruble ödenmeye

¹⁴⁴ Abdürreşid İbrahim, *Rusya İmparatorluğunda Müslümanlar Çoban Yıldızı*, s. 57.

¹⁴⁵ Kurat, "Rusya'da Türklük ve İslamiyet", s. 125.

¹⁴⁶ Cihangir Andican, "Rusya Müslümanları I", No: 597.

başlanmış, 1720-1791 yıllarında çıkarılan kanunlarla Hristiyanlığa geçen Rus olmayan unsurlar askerlikten ve üç yıl süre ile vergiden muaf tutulup Hristiyanlığa geçenlerin vergileri de Müslüman kalanlardan temin edilmiştir.¹⁴⁷ Ekonomik imtiyazlarla Müslümanlar, Hristiyan olmaya teşvik edildiği gibi aynı zamanda Müslümanların camileri yıktırılmış ve bölgeye de Rus muhacirler yerleştirilerek baskıcı politikalar uygulanmıştır. Kazan'ın işgal edilmesinden kısa süre sonra 1555'te Hristiyanlaştırma faaliyetleri neticesinde Ortodoksluğu ilk kabul eden Tatarlara Kreşin (Hristiyan) Tatarları denmiştir.¹⁴⁸ Din değiştirip Ortodoksluğa geçenlerin sayısı az olduğundan Rusya hükümeti zorlayıcı tedbirlere başvurmuştur. 1742 fermanıyla Kazan ilindeki Müslüman köylerinde bir tek Hristiyan (Kreşin) olsa dahi mescitlerin yıkılması gerektiği belirtilmiş, bunu takip eden iki sene içerisinde Kazan'da 418 mescit yıkılmıştır.¹⁴⁹ Bu uygulamalar neticesinde Kazan Türkleri ve Başkurtlar belirli aralıklarla isyan etmiş, bu isyanlar ve Pugaçev İsyanı'nda Rus unsurlarının yanında Müslüman Türklerin de yer alması durumu, Rusya hükümetini daha ılımlı bir politika gütmeye itmiştir.

II. Katerina Dönemi'nde Orenburg Şeriyeye Mahkemesinin kurulmasıyla Müslümanların din işlerinin idaresi bir merkezde toplanmış, Müslümanlara karşı ılımlı politika izlenmiştir. Yine aynı dönemde hem iç politikada istikrarı sağlamak hem de ticarete gelişme gösteren Kazan Tatarları vasıtasıyla Kazak göçebeleri üzerinde etkili olmak için Rusya, Kazan Tatarlarına dinî müsamaha göstermiştir. Rusya, Kazan Türklerinin ticarete Kazak ve Kırgızlarla münasebetinden faydalanma gayesiyle Kazan Türklerine dinî müsamaha göstermeyi gerekli görmüş; 1785'te Kazak sınır bölgelerine mescit ve camiler inşa edilmiş, Kazak göçebelerinin Kazan Tatarlarından din eğitimi alarak, Kazak ve Kırgızlara dini yönden etki edip onları Rus hükümetine ısındırmak hedeflenmiştir.¹⁵⁰ II. Katerina döneminde Müslümanlara yönelik uygulanan ılımlı politika ile din üzerinden Kazak ve Kırgızlar üzerinde olumlu tesir yapılması ile Rus hâkimiyetinin güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla Kazaklar arasına İslam dinini öğretmek üzere gönderilen öğretmenlerden biri de meşhur seyyah Abdürreşid İbrahim olmuştur.¹⁵¹ İslam dininin Kazan Tatarları vasıtasıyla Kazaklar arasında yayılması daha sonra Rus politikasına uygun görülmemiş ve bu durum engellenmeye çalışılmıştır. İslam'ın Kazan Tatarları vasıtasıyla Türkistan bölgesindeki Kazaklar arasında yayılması yerleşik unsurlara göre Ruslaştırılmaya daha yatkın görülen Kazaklarla Rusların arasına İslam engelinin oluşması anlamına geliyordu.¹⁵² Rusya bu durumu engellemek için çeşitli

¹⁴⁷ İsmail Türkoğlu, "Rusya (Ülkede İslamiyet)", **DİA**, 35, 2008, s. 265.

¹⁴⁸ Ahmet Kanlıdere, "XIX. ve XX. Yüzyıllarda Kazan Tatarları", **Türkler**, 18, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 416.

¹⁴⁹ Kurat, "Rus Hâkimiyeti Altında İdil-Ural Ülkesi (Eski Kazan Hanlığı ve Başkurt İli XIX. Yüzyıla Kadar)", s. 121-122.

¹⁵⁰ Kurat, "Rus Hâkimiyeti Altında İdil-Ural Ülkesi (Eski Kazan Hanlığı ve Başkurt İli XIX. Yüzyıla Kadar)", s. 123-124.

¹⁵¹ Abdürreşid İbrahim, **Tercüme-i Halim Ya Ki Başıma Gelenler**, (Haz. İsmail Türkoğlu), 1. Baskı, Mac Medya, İstanbul, Ekim 2017, s. 83.

¹⁵² Tümen Somuncuoğlu, "Çarlık Rusya'sı Dönemi Türkistanı'nda Modernleşme", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 182 (182), Ağustos 2014, s. 230.

tedbirler almıştır. Tatarların Kazaklarla olan ilişkilerini keserek bölgeye Hristiyanlar yerleştirilmiş, misyoner ve papazlar gönderilerek bölge Ruslaştırılmaya çalışılmışsa da oraya giden Hristiyanların, Kazak kültürünün etkisi altında kaldıkları görülmüştür.¹⁵³ Rusya'nın Kazan Tatarlarına gösterdiği dinî müsamaha ve Kazak göçebeleri arasında İslam'ın yayılmasına izin vermesi, Rus hükümetinin menfaatlerinin bir gereği olarak ortaya çıkmış; değişen şartlar neticesinde Orenburg Şeriyeye Mahkemesine bağlı olan Kazakistan daha sonra dinî idarenin yetki alanı dışında tutulmuştur. Orenburg Şeriyeye Mahkemesi kurulduktan sonra işgal edilen Kırım ve Kafkasya bölgelerinde ayrı dinî idareler kurulmuştur. Dolayısıyla Rusya'da bulunan bütün Müslümanların dinî idareleri tek bir merkezden yönetilmemiştir. Ayrıca yukarıda da belirtildiği gibi Türkistan ve Kazak bölgeleri Müslümanları, dinî idarelerin yetki alanı dışında tutulmuşlardır. Türkistan Genel valisi Kaufman, Orenburg Şeriyeye Mahkemesinin Türkistan'ı yetki alanında bulundurmasını engellemiş, dinî idarenin Kazaklar üzerindeki yetkisinin iptaliyle de Kazan Tatarlarının etkisi azaltılmış olmakla birlikte Müslümanların birleşme ihtimali zayıflatılmaya çalışılmıştır.¹⁵⁴

II. Katerina Dönemi'nde Müslümanlara karşı izlenen ılımlı politika neticesinde Tatarlara ticari haklar da tanınmıştır. Türkistan'daki yerli Müslüman halkın Hristiyan ve Yahudi tüccarlara kapalı olan Buhara, Hive, Hokand ve Özbek pazarları Türkistan'dakilerle aynı dinî paylaşan Tatarlara açık olmuş, Rus iş adamları da Türkistan'a kadar gitmek yerine Türkistan'la olan ticaretlerini Tatarlar aracılığıyla gerçekleştirmişlerdir.¹⁵⁵ Tatarlar, Rus hükümetinin tanıdığı haklarla bölgede daha etkin bir konuma gelerek ticarete zenginleşmişlerdir.

Cihangir Andican, “cenûbî Rusya” olarak adlandırdığı ticaret yolunun tarifini yapıyordu. Cihangir Andican, Kırım yarımadasından Karadeniz sahilleri üzere Batum'a taraf olan ve oradan “Kura” ve “Aras” Nehirleri sahillerinden Bakü denizinin öte tarafında İran'la sınır olan noktaların Uzakdoğu'nun Orta Asya'nın ticaret vasıtası olduğundan ve Rus mamulâtının şark pazarına o yollardan ihraç edilip şark mallarının Rus pazarına o yollardan ithal edildiğinden bahsediyordu.¹⁵⁶ Bununla beraber Cihangir Andican, Türkistan'ın işgali sonrası Rus tüccarların Türkistan taraflarına yönelmesini şu ifadelerle açıklıyordu;

Rusya'nın cenûp noktaları ve münâkalât nokta-i nazarından husûsât-ı meşrûhayı muhrez olduğu cihetle Rus sermayedârânı ile şark ve Aksâ-yı Şark mahsûlât ve ma'mûlâtını istihlâk edenler şimâli Rusya'yı kendi fa'âliyetlerine dar görerek toprağı, iklimi âb ü havâsı, insânları, mevâki'i onların teşebbüsâtına elverişli olan cenûbî Rusya'ya girmek fırsatını elden kaçırmıyorlar. Semerkant ve Taşkent ve Türkistân cihetleri Rusya yedine geçeli o kadar olmadığı hâlde

¹⁵³ Abdürreşid İbrahim, **Rusya İmparatorluğu'nda Müslümanlar Çoban Yıldızı**, s. 50.

¹⁵⁴ Somuncuoğlu, a.g.m., s. 231.

¹⁵⁵ Mehmet Aça, “Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliğinde Yeni Ulusların İnşası Adına Tatar Nüfuzunu Kırma Girişimleri”, **Milliyetlerin Kesişme Noktası: İdil-Ural Çalıştayı Bildiri Kitabı**, Bülent Bayram (Ed.), Kırklareli Üniversitesi Yayınları, Kırklareli, 2014, s. 223.

¹⁵⁶ CihangirAndican, “Şimalden Cenuba 63”, No: 406.

Ruslardan “dûrbîn” olanlarını o tarafların en güzel noktalarında pamuk eken, ipek çeken, şarâp satan, zahîre alan, şeker, çay vesâ’ire çıkaran buluyoruz...¹⁵⁷

Cihangir Andican’ın da aktarmış olduğu üzere Rus tüccarlar Türkistan bölgesine giderek burada ticari faaliyetlerde bulunuyorlardı. Buna ek olarak Cihangir Andican, Semerkant, Buhara, Hive ve Türkmen’in vaktiyle han, derebey bulunan yerlerinde bugün Rusları görüyoruz, diyerek bölgede artan Rus nüfusuna vurgu yapıyordu.¹⁵⁸ Rusya, Türkistan bölgesi ile ulaşımı kolaylaştırmak ve bölgede daha etkin olabilmek için bölgede demiryolları inşa etmeye başlamıştır. Hazar-ötesi (1899) ve Orenburg-Taşkent (1906) demiryollarının inşa edilmesiyle Tatarlar, eski yollar yerine demiryolu hattını kullanarak Moskova’ya ve diğer Rus pazarlarına yönelmişlerdir.¹⁵⁹ Böylelikle Türkistan’da Rus tüccarlar etkili olmaya başlarken Tatarlar da Rus pazarlarına yönelmiş, Tatarlar, Türkistan ile Rusya arasında aracı olmaktan çıkmıştır.

Rusya Müslümanları Rusya’nın asıl unsurunu oluşturan Ruslarla her alanda eşit haklara sahip olamamış sosyal ve ekonomik hayatta kısıtlamalara maruz kalmışlardır. Bu bağlamda Rusya Müslümanlarına belli başlı devlet memuriyetleri kapalı olduğu gibi Kazan Türklerine ticari şirket kurmak ve Türkistan’da emlak sahibi olmak gibi haklar da yasaklanmıştır.¹⁶⁰ Cihangir Andican, Rus okullarından mezun olanların büyük ayrıcalıklara sahip olduğundan söz ediyor ve bunların mezuniyetten sonra rütbe ve nişan sahibi memur olduklarını ifade ediyordu. Ancak ona göre bu memurlar;

Her ayın yirmisinde ma’âşlarını velev kârûn olsun der-cep etmekle kulüpleri serbest serbest seyrederek hasnâ madam matmazellerle kadrel polka dansı eder. Hâsıl-ı kelâm Rusça söylüyor, Rusça düşünüyor, Rusça yaşıyor, Rusça telebbüs ediyor ki Rusya hükûmeti de şimdilik şu kadarla kanâ’at eder. Rusya bu gibi ahvâli yalnız zir-i idâresinde bulunan Müslümânlarla değil sâ’ir milel ve akvâmı da yine o dâ’ire dâhilinde bulundurmaktadır.¹⁶¹

Cihangir Andican yukarıda Rus okullarında eğitim görüp memur olan Müslümanların Rus yaşamına uyum sağlamaya başladıklarını ifade ediyordu. Buradan Rusların eğitimi başta Müslümanlar olmak üzere gayri Rus unsuru Rus kültürüne yaklaştırmak ve/ya Ruslaştırmak için bir araç olarak kullanmaya çalıştığı ortaya çıkmaktadır. Buna mukabil ister Rusların niyetlerini sezmiş olmaktan ister muhafazakâr bir tutumdan olsun Müslümanlar Rus okullarına pek ilgi göstermiyorlardı. Abdürreşid İbrahim ise Rus hükümetinin Rusya’daki Tatarların memur olma haklarını kısıtlamaya tabi tuttuğundan bahsetmektedir. Örneğin Tatarlar arasında Rus üniversitelerinde öğrenim görüp mezun olan kişiler varsa da memuriyet derecesinde yükselmeleri

¹⁵⁷ Cihangir Andican, “Şimalden Cenuba 63”, No: 406.

¹⁵⁸ Cihangir Andican, “Şimalden Cenuba 63”, No: 406.

¹⁵⁹ Serap Toprak ve Ahmet Öztürk, “Kimlik Koruma Mücadelesi Ekseninde Rusya Müslümanlarının Siyasi Faaliyetleri (1905-1917)”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7 (16), Türkiye, Mart 2019, s. 1078.

¹⁶⁰ Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıç’tan 1917’ye Kadar*, s. 396.

¹⁶¹ Cihangir Andican, “Türkistan-Rusistan”, No: 440.

çok sınırlı olmuş, askeriye den mezun olan Müslümanlarda ise terfiler sınırlı tutulmuş generalliğe yükselen pek az kişi görülmüştür.¹⁶² Abdürreşid İbrahim devamında Rusya hükümetinin bu uygulamasının yalnız Tatarlara has olmadığından hükümetin Ortodoks olmayan halkları genel olarak bazı kısıtlamalara tabi tuttuğundan bahsetmiştir.¹⁶³

Görüldüğü üzere Rusya Müslümanları iktisadi ve sosyal alanlarda Ruslarla eşit haklara sahip olamamıştır. Bununla beraber Müslüman okullarının giderleri Rusya hükümeti tarafından karşılanmamış, Müslüman halkın çabalarıyla okullar ayakta tutulmaya çalışılmıştır. Rusya Müslümanları mahalli idarelere vergilerini Ruslarla birlikte ödemelerine rağmen, hizmet olarak kilise okullarına ödeme yapılmasına karşın Müslüman okullarına maddi destek hizmeti sağlanmamıştır.¹⁶⁴ Rusya Müslümanlarının ikinci plana atılmasına örnek olarak Cihangir Andican, Rusya’da meydana gelen kıtlıktan söz ederek Rusya Müslümanlarının Rusya’da hâkim Rus Ortodoks unsurlar ile eşit muamele görmediğinden bahsediyordu. Kızılhaç ve Rusya hükümetinin bölgeye gönderdikleri yardımın din ve mezhep ayrımı gözetmeksizin bölge halkına dağıtılmasının kararlaştırılmış olduğundan söz eden Cihangir Andican, İncil’in hükümlerinden olan (yakınlarınızı seviniz) emrinin Ortodokslarca hükümsüz bırakılamayacağını ve bir Rus’un yakınının kendi unsuru olacağından bahsediyordu.¹⁶⁵ “Rusya vilâyât-ı mezkûre dâhilindeki ahâli-i Müslime’yi pençe-i kaht u galâda ezdirmek istediği hâtıra gelmeyeceği gibi ahâli-i mezkûrenin ‘unsuru karîbden bulunmadıkları da hâtırdan çıkmıyor” diyerek Cihangir Andican, bölgede Müslümanların Hristiyanlara nazaran ikinci planda tutulduğunu ifade ediyordu.¹⁶⁶ Ayrıca Cihangir Andican, “Kazan Eyâleti dâhilinde taraf taraf sevkolunan salîb-i ahmer cem’iyyeti adamları her ne kadar fa’âlâne hareket ediyorlar ise de o fa’âliyetin son kuvveti milel-i gayr-i Mesîhiyeye isâbet edeceği tabî’idir” diyerek yapılacak olan yardımda Hristiyan olanlara öncelik verileceğini belirtiyordu.¹⁶⁷

Rusya Müslümanları, Rusya’da bazı iktisadi ve sosyal engellere maruz kalmışsa da Rusya Müslümanları arasında Tatarlar ticarete ön plana çıkmış, ekonomik kalkınma ile birlikte Kazan Tatarlarının öncülüğünde kültürel gelişmeler yaşanmıştır. Daha önce Rusya hükümetinin görevlendirmesiyle bölgeye gönderilen Kazan Tatarları, Türkistan’da göçebe Kazaklar üzerinde İslam inancının güçlenmesinde etkili olmakla beraber bölgede ticaret yaparak da nüfuz sahibi olmuşlardır. Kazan Tatarlarının ticaret yaptığı bölgeler Türkistan’la sınırlı kalmamış Rusya genelinde ticarete aktif olmuşlardır. Tatarlar Rusya’nın her yerinde Baltık Denizi’nden Türkistan’a

¹⁶² Abdürreşid İbrahim, *Rusya İmparatorluğu’nda Müslümanlar Çoban Yıldızı*, s. 62.

¹⁶³ Abdürreşid İbrahim, *Rusya İmparatorluğu’nda Müslümanlar Çoban Yıldızı*, s. 62.

¹⁶⁴ Sinan Şahin, *Sırat-ı Müstakim Dergisine Göre Rusya Müslümanları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, Haziran 2019, s. 153.

¹⁶⁵ Cihangir Andican, “Aç ve Biilaç (Kardeşler)”, *Malumat*, No: 568, 8 Şaban 1316 / 22 Kânunuevvel 1898, 46. Mektup.

¹⁶⁶ Cihangir Andican, “Aç ve Biilaç (Kardeşler)”, No: 568.

¹⁶⁷ Cihangir Andican, “Aç ve Biilaç (Kardeşler)”, No: 568.

ve Sibirya'ya kadar olan geniş sahada ticaret yapmakta olup Rusya haricinde Çin ve Osmanlı Devleti ile de ticari faaliyetlerde bulunmuşlardır.¹⁶⁸ Tatarlar, ticari faaliyetlerin yanı sıra fabrika ve imalathaneler açarak zenginleşmişlerdir. Ticarete zenginleşen Tatarlar Rusya Müslümanlarının uyanışında önemli bir rol oynamışlardır. Rusya Müslümanlarının uyanışı kültürel sahada kendisini göstermiş ve özellikle Rusya Müslümanlarının eğitim meselesi üzerinde durulmuştur. Rusya Müslümanlarının bu uyanış hareketinde bazı isimler ön plana çıkıp Müslümanların gelişmesi ve ilerlemesine öncülük etmişlerdir. Önce çıkan isimler arasında İsmail Gaspıralı ve Sibiryalı Abdürreşid İbrahim yer almaktadır.

2.4. Abdürreşid İbrahim

Rusya Müslümanlarından olan Abdürreşid İbrahim kendi doğum tarihini 23 Nisan 1857 olarak vermiş, doğum yerini ise Sibirya'nın Tobolsk vilayetinin Tara beldesinde olduğunu ve babasının onu kendi eliyle nüfus kayıt defterine (metrik) kaydettirdiğini yazmıştır.¹⁶⁹ Abdürreşid İbrahim'in babası Ömer Bey Buharalı Özbek bir aileden, annesi Afife Hanım ise Başkurt Türklerinden gelmektedir. Abdürreşid İbrahim'in babası, siyasi olaylara karışarak Sibirya'nın Rusya'dan ayrılması meselesinde suçlu bulunup bir süre hapisanede bulunmuş; annesi ise eğitimle meşgul olup 40 sene öğretmenlik yaparak Tara beldesindeki kızlara okuma-yazma öğretmiştir.¹⁷⁰ Abdürreşid İbrahim küçük yaşta çevre köy ve vilayetlere giderek eğitim görmeye başlamıştır. O, Tara'nın dışında eğitimine devam ettiği sırada sırasıyla annesinin ve babasının vefat haberini almıştır. Genç yaşında anne ve babasını kaybeden Abdürreşid İbrahim'in ailesinden geriye bir tek kardeşi kalmış; maddi ve manevi güçlüklerle rağmen Abdürreşid İbrahim, eğitimini aksatmamıştı. Bundan sonra geçimini kendisi sağlamak zorunda olan Abdürreşid İbrahim çeşitli işlerde çalışmış, zaman zaman varlıklı kimselerin hizmetine girerek geçimini temin etmiş bir yandan da eğitimine devam etmişti. Cihangir Andican, *Malumat* gazetesinin Abdürreşid İbrahim hakkında vermiş olduğu bilgileri hatırlatarak "Abdürreşit Efendi ibtidâî tahsîli ile intihâî tahsîlini Medine-i münevvere ve Mekke-i mükerrermede en mu'teber müfessirin ve muhaddisin halka-i tedrisinde ikmâl" ettiğinden söz ediyordu.¹⁷¹ Fakat Abdürreşid İbrahim, ilkokulu olarak Uvuş köyünde eğitime başladığından daha sonra ise Orenburg vilayetindeki Çilebi nahiyesinde bulunan Elmen köyünde eğitimine devam ettiğinden bahsetmiştir.¹⁷² Abdürreşid İbrahim, Rusya'nın çeşitli yerlerinde eğitim gördükten sonra Mekke ve Medine'ye gitmiştir.

¹⁶⁸ Kazanlı Ayaz, "Âlem-i İslam Rusya Müslümanları", s. 399.

¹⁶⁹ Abdürreşid İbrahim, *Tercüme-i Halim Ya Ki Başıma Gelenler*, s. 17.

¹⁷⁰ Abdürreşid İbrahim, *Tercüme-i Halim Ya Ki Başıma Gelenler*, s. 14-18.

¹⁷¹ Cihangir Andican, "Rusya Haftası", No: 565.

¹⁷² Abdürreşid İbrahim, *Tercüme-i Halim Ya Ki Başıma Gelenler*, s. 19-20.

Eğitiminin en önemli bölümünü 5 yıla yakın kaldığı Medine’de almış, fıkıh, hadis gibi derslerin yanında Arapça ve Farsça eğitim de görmüştür.¹⁷³

Cihangir Andican, Abdürreşid İbrahim’in Rusya Hükümeti’nin seçimiyle bir süre Orenburg’daki Meclis-i Kebir-i İslam azalığını daha sonra ise başkanlığını üstlendiğinden bahsediyordu. Abdürreşid İbrahim Rusya Müslümanlarının en büyük dini idaresi olan Orenburg Şeriyeye Mahkemesinde hem üye olarak hem de mahkemenin müftüsü olarak görev yapmıştır. Rus hükümeti Orenburg Mahkeme-i Şeriyesine müftü seçiminde etkili olmuş, Cihangir Andican’ın da bahsettiği üzere Abdürreşid İbrahim, Rus Hükümetinin seçimiyle müftülük görevinde bulunmuştur. Abdürreşid İbrahim, 8 ay kadar müftülük görevinde bulunmuş, Rus hükümetinin entrikaları neticesinde istifa ederek İstanbul’a gitmiş ve *Çoban Yıldızı* adlı eserini bastırmıştır.¹⁷⁴ *Çoban Yıldızı* adlı eserinde Rusya Müslümanlarının içinde bulundukları durumu anlatan Abdürreşid İbrahim, Orenburg Şeriyeye Mahkemesinden de ayrıntılarıyla bahsetmektedir.

Orenburg Şeriyeye Mahkemesinde müftülük görevinden ayrılan Abdürreşid İbrahim, İstanbul’da bir süre kaldıktan sonra Buhara’da ve İsviçre’de seyahatlerde bulunmuştur. Cihangir Andican, Abdürreşid İbrahim’in Rusya dışındaki Müslümanlar âleminde seyahatler yaptığından ve yeryüzündeki mevcut bütün Müslümanların ileri gelenleriyle görüştüğünden ve seyahate dair gözlemlerini Arapça gazeteyle yayımlattırıp tanıdığı ulemaya gönderdiğinden bahsetmektedir.¹⁷⁵ Abdürreşid İbrahim, 1896 yılında Buhara’ya giderek buradaki Türk liderlerle Rusya’da yaşayan Müslümanların haklarını savunmak için faaliyetlerde bulunmuş, sonrasında İsviçre’ye giderek Rus sosyalistleriyle Müslümanların hakları için görüşmüştür.¹⁷⁶ Daha sonra ise 1897’de Avusturya, İtalya, Fransa, Filistin, Mısır, Hicaz, Bulgaristan ve Sırbistan seyahatine çıkmıştır.¹⁷⁷ Abdürreşid İbrahim gittiği yerlerdeki Müslümanların vaziyetleri ile ilgilenmiş ve Rusya Müslümanlarının mevcut durumlarının iyileştirilmesi çarelerini düşünmüştür.

Cihangir Andican, Abdürreşid İbrahim’in “Müslümânların Rusya hükûmetiyle olan merbûtiyetini ve Müslümânların kâffe-i ahvâlini ve bunların sâ’ir Ruslar misillü müterakki ve medeni ve sâhib-i servet ve hükûmetine faydalı bir ‘unsur olabilmeleri çârelerini” düşündüğünden bahsediyordu.¹⁷⁸ Abdürreşid İbrahim, Müslümanların gelişmesinin, ilerlemesinin aracı olarak eğitime büyük önem vermiştir. Rusya Müslümanlarının eğitim sayesinde gelişme göstereceğini

¹⁷³ İsmail Türkoğlu, **Rusya Türklerinden Abdürreşid İbrahim (1857-1944)**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi - Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1993, s. 4.

¹⁷⁴ Türkoğlu, a.g.t., s. 4.

¹⁷⁵ Cihangir Andican, “Rusya Haftası”, No: 565.

¹⁷⁶ Nadir Özbek, “Abdürreşid İbrahim İslamcı Bir Eylem Adamı”, **Toplumsal Tarih** 4, Nr. 9, 1995, s. 9.

¹⁷⁷ Özbek, a.g.m., s. 9.

¹⁷⁸ Cihangir Andican, “Rusya Haftası”, No: 565.

savunan Abdürreşid İbrahim, dergilerde yayımladığı makalelerinde ve vermiş olduğu konferanslarda bu konuya değinmektedir. Çalışmanın, gayret göstermenin önemine değinen Abdürreşid İbrahim, cahilliği gelişmenin önünde bir engel olarak görmüştür. “Bizim necâtımızın esbâbı ‘ilm ve ma‘ârifdir” diyerek kurtuluşun aracı olarak eğitimin önemini vurgulamaktadır.¹⁷⁹ Bu amaçla Abdürreşid İbrahim, eğitim görmeleri için Rusya Müslümanlarından bazılarını İstanbul’a göndermiştir. Cihangir Andican, Abdürreşid İbrahim’in Tatarlardan birkaç kişiye Dersaadet’te matbaacılık, müretteplik, makinecilik ve fotoğraf gibi sanatların eğitimini aldığını ve Sibiry’a gönderdiğini belirtiyordu.¹⁸⁰ Bununla birlikte “Abdürreşit Efendi hazretlerinin o taraf-ı Müslümânları hakkında bervecî-i meşrûh efkâr ve niyyât-ı insâniyet-kârânede bulunması ‘âlem-i İslâmiyetten ziyâde ‘âlem-i insâniyeti memnûn ahvâlden ettiğini Ma‘lûmât’ın muhterem karîlerine tebşîrle kesb-i iftihâr ederim” yorumunda bulunuyordu.¹⁸¹ Burada Cihangir Andican, Abdürreşid İbrahim’in faaliyetlerinin sadece İslam âlemi için değil insanlık için de memnun olunacak bir durum olduğunu vurgulamaktadır. Bu ise Cihangir Andican’ın eğitime verdiği değeri göstermesi açısından önemlidir. Abdürreşid İbrahim, katıldığı konferansların birinde İstanbul’a öğrenci gönderilmesinden bahsetmektedir. Konferansta “Memleketi ikâza, Müslümânları hâb-ı gafletten kaldırmaya çalıştığımız zamân ‘ilmi, ma‘ârifî buradan almaya çalıştık”, diyerek Müslümanların uyanış hareketinde eğitim için Osmanlı Devleti’ne müracaat ettiğinden bahsetmektedir.¹⁸² Abdürreşid İbrahim, her sene birçok öğrencinin İstanbul’a gitmeye başladığını, memleketlerine döndüklerinde öğretmen olup ders verdiklerini ve böylelikle bütün Rusya’da bir uyanışın ortaya çıktığını söylemektedir.

Abdürreşid İbrahim, Rusya’da çeşitli yerlerde eğitim görmüş, böylelikle Müslüman okullarının durumlarını gözlemleme şansına sahip olmuştur. Uvuş köyündeki eğitiminden sonra eğitimine Orenburg vilayetindeki Çilebi nahiyesinde bulunan Elmen köyünde devam etmiştir. Daha sonra Tümen’de bir medreseye giden Abdürreşid İbrahim buradaki medresenin iyi olmadığı kanaatine varmıştır. Medresede bir gelecek görmeyen Abdürreşid İbrahim, medresede 20 sene kalsa ilminin artmayacağına hükmederek almış olduğu eğitimin yetersiz olduğunu düşünmüştür.¹⁸³ Buradan sonra Kazan civarındaki Kışkar medresesinde eğitimine devam etme kararı vermiştir. Fakat Abdürreşid İbrahim buradaki eğitimi de yetersiz bulmuştur. Kışkar’daki medresede düzenin olmadığını, talebeyi derse teşvik edecek kimselerin olmadığını talebelerin ancak kendi gayretleri olursa eğitim görebileceği sonucuna varmıştır.¹⁸⁴ Abdürreşid İbrahim’in bu gözlemleri onun fikirleri üzerinde

¹⁷⁹ Abdürreşid İbrahim, “İlm ve Marifet- Gayret ve Faaliyet”, **Sırat-ı Müstakim (Sebilü’r- Reşad)**, IV (95), İstanbul, 17 Haziran 1326 / 30 Haziran 1910, s. 293.

¹⁸⁰ Cihangir Andican, “Rusya Haftası”, No: 565.

¹⁸¹ Cihangir Andican, “Rusya Haftası”, No: 565.

¹⁸² Abdürreşid İbrahim, “Ahval-i Âlem-i İslam Hakkında”, **Sırat-ı Müstakim (Sebilü’r-Reşad)**, IV (85), İstanbul, 8 Nisan 1326 / 21 Nisan 1910, s. 119.

¹⁸³ Abdürreşid İbrahim, **Tercüme-i Halim Ya Ki Başıma Gelenler**, s. 29.

¹⁸⁴ Abdürreşid İbrahim, **Tercüme-i Halim Ya Ki Başıma Gelenler**, s. 34-35.

etkili olmuş olmalı ki eğitime önem vererek Rusya Müslümanlarının gelişmesinin aracı olarak eğitimi görmüştür. Cihangir Andican, Abdürreşid İbrahim'in Tümen'de bir matbaa kurmasından övgüyle bahsetmektedir;

Meşâhir-i İslâmdan bir zât şehri-i mezkûrda bir İslâm matba'ası ihdâs ediyor. Nâm ve şöhreti gerek âlem-i İslâm'da ve gerek Petersburg ve Moskova'da cümle mu'teberânın ma'lûmu olduğu gibi (Ma'lûmât) gazetelerini gözden geçirenlerin de ma'rûfu olan Abdürreşit Hamî Efendi hazretleri şu şâyân-ı medh ve sitâyîş olan (emr-i hayr) bânî ve mü'essisi oluyor.¹⁸⁵

Cihangir Andican, Abdürreşid İbrahim'in Rusya Müslümanlarının gelişmesi yolunda neler yapılması gerektiği hakkındaki fikirlerini dört madde ile açıklıyordu. Buna göre;

Reşit Efendi Rusya'da bulunan Müslümânların evvelâ Rusça öğrenmelerini Rusya nizâmını Rusya usûl-i idâresini bilmelerini ârzû ediyor. Sâniyen mektep mu'allimlerinin usûl-i ta'lîme vâkıf olmalarını istiyor. Sâlisen Rusya Müslümânlarından 'ulûm ve fûnûn ve sanâiyi' ve ticâreti ta'lîm ve tedrîs için gerek Devlet-i 'Aliyye-i 'Osmâniyye'den ve gerek Avrupa'da bulunan erbâb-ı fen ve mu'arrifinden mu'allimler celbini tavsiye ediyor. Râbiân gerek Rusça ve gerek Tatarca faydalı âsâr neşrini cidden ârzû ediyor.¹⁸⁶

Cihangir Andican, özetle Abdürreşid İbrahim'in Rusya Müslümanlarının her alanda gelişmesini arzu ettiğini belirtmektedir. Görüldüğü üzere Abdürreşid İbrahim, özellikle fikirlerini eğitim üzerine yoğunlaştırmıştır. Abdürreşid İbrahim Rusya'daki eğitimin yetersiz olduğuna kanaat getirmiş olmalı ki Osmanlı Devleti ile Avrupa'dan öğretmenlerin getirilmesini önermiştir. Cihangir Andican, Rusya Müslümanları tarihi hakkında yazılmış eserlerle ilgili olarak şu yorumda bulunuyordu:

Çağatayca'da, Tatarca'da kısmen Fârisîce ve Rusça'da kaleme alınan birkaç 'aded (sahâyif-i târîh) (Rusya Müslümânları târîhine) mukaddeme alınacak kadar olsun bir hakîkatî hâvî olmadığından onları araştırmaktan ise isimlerini "esâmi-i kütüp" cedâvilinden silmek daha fâ'ide-bahş olur dersem ta'n ve tekdîre kalkışmazsınız zannediyorum: Kütüphânenizde birer numûnesi mevcûd olan böyle semeresiz eserlerden herhangisini ârzû ederseniz açiveriniz sayfalarını dikkatle gözden süzünüz. Bunların sahâyifinde teşebbûsât, medâiyih ve mersiye ve masâl ve hurâfât ve rivâyâtta başka şâyân-ı zikr ve izhâr bir fıkraya tesâdüf olursa bana da söyleyiveriniz! Târîh 'unvânı altında dercolunan vuku'âtın erkâm-ı târîhiyyesi bile (hesâbını yutturmak isteyen nîm sevâd kasaplar misillü) esâs bahsin bî-esâs ettiğini gösterir birçok evlât, babalarından daha yaşlı oluyor! Muhârebeye düşman telef oluyor bunlarınkî aslâ telef olmadığı halde bile memleket yine elden gidiyor! Ru'yâlar ta'bir olunarak mu'abbirin irâ'e eylediği hatt-ı hareketle hareket olunuyor! Coğrafyadan bî-haber olanlar aslâ görmedikleri bilmedikleri düşman memleketi hakkında zihnen tasarladıkları efkâra mebnî çocukcasına haritalar tanzîm ediyorlar. (Bu gibi haritalardan şimdi bile Rusların askerî müzehânesinde mevcûddur).¹⁸⁷

Buradan, Rusya Müslümanları tarihine dair esaslı ve gerçeği anlatacak nitelikte eserlerin yazılmadığı ortaya çıkmaktadır. Abdürreşid İbrahim ise Cihangir Andican'ın yukarıda bahsedildiği

¹⁸⁵ Cihangir Andican, "Rusya Haftası", No: 565.

¹⁸⁶ Cihangir Andican, "Rusya Haftası", No: 565.

¹⁸⁷ Cihangir Andican, "Rusya Müslümanları 2", No: 601.

üzere Rusya Müslümanlarının faydalı eserler yayımlamasını arzu ediyordu. Bununla beraber Cihangir Andican başka bir mektubunda “Rusya Müslümânlarının mâzisini bize gösterecek husûsi bir esere destres olmadığındaki noksân şimdiki Rusya Müslümânlarından muharrirliğe yeltenenlerde hissedildiğinden ileride bundan bahis bir eser meydâna çıkarılması karîbü’l-ihimâldir” diyerek bu konudaki eksikliğin fark edilip Rusya Müslümanlarının geçmişine dair eserlerin yazılmasına teşebbüs edildiğinden bahsediyordu.¹⁸⁸

2.5. İsmail Gaspıralı

Kazan Tatarlarının, Türkistan’la ticari ilişkilerini geliştirdiğinden yukarıda bahsedilmişti. Ticari amaçla Türkistan’a giden Tatarlar bu bölgede eğitim alarak Türkistan ve özellikle Buhara usulü eğitimi Kazan’a taşımışlardır. Fakat eğitim din ağırlıklı olup, medreseler çağın gerekliliklerine ayak uyduramayacak bir halde bulunuyordu. Abdürreşid İbrahim “Çoban Yıldızı” adlı eserinde okullarda gördükleri eğitimin dinî eğitim ile Arapçadan ibaret olduğundan söz etmektedir.¹⁸⁹ Dünyevî derslerden ziyade İslam dinî esaslı dersler okutulmuş olmakla birlikte bu dönemde bir aydın zümresi ortaya çıkmıştır. Medreseler, Tatar halkında olumlu tesirler yapmış, Tatar mollalarının halk arasında itibarları artmış, mollalar Rusya’nın misyonerlik faaliyetleri karşısında Kreşin, Çuvaş ve Çirmiş’ler arasında İslam dinini yaymaya çalışmışlardır.¹⁹⁰

Rusya hükümeti, Rus olmayan unsurları Ruslaştırmak için onları Hristiyanlaştırmaya çalışmış; ilk dönemlerde Hristiyanlaştırma politikası baskı ve şiddete dayalı bir siyaset olmakla birlikte Rusya, Hristiyan olan halklara tanınan imtiyazlarla da Hristiyan dinine geçmeyi teşvik etmiştir. Bu ilk dönem Hristiyan olan Tatarlara Kreşin adı verilmiştir. Fakat ilerleyen dönemlerde Kreşin Tatarlarından İslamiyet’e geçişlerin olduğu gözlenmektedir. Müslüman din görevlilerinin de tesiriyle Kreşin Tatarlarının İslam’a geçişleri 19. yüzyıl boyunca devam etmiştir.¹⁹¹ Ruslaştırma politikasının araçlarından biri de eğitim olmuştur. Cihangir Andican’ın Rus okullarına gidenlerin zamanla Ruslar gibi yaşadığına ve Ruslaştığına dair yorumundan yukarıda bahsedilmişti. Bununla birlikte Müslümanlar arasında Rus okullarına pek rağbet edilmemiş, Müslüman okulları tercih edilmiştir. Ticarete zenginleşen Tatarlar ekonomik olarak kalkınmakla birlikte kültürel hayatta da okullarda etkin olmuşlardır. Rus hükümeti, Tatarların nüfuzunu kırmak ve Ruslaştırmayı etkin bir şekilde uygulamak için İlimskiy’inin geliştirdiği eğitim reformunu hayata geçirmiştir. İlimskiy ortak bir Türk-Tatar dili yerine Türklerin kullandığı ayrı ayrı lehçelerin Rus alfabesiyle kullanımını

¹⁸⁸ Cihangir Andican, “Rusya Müslümanları 4”, **Malumat**, No: 619, 3 Şevval 1316 / 14 Şubat 1899, 50. Mektup.

¹⁸⁹ Abdürreşid İbrahim, **Rusya İmparatorluğunda Müslümanlar Çoban Yıldızı**, s. 61.

¹⁹⁰ Akdes Nimet Kurat, “Kazan Türklerinin Medeni Uyanış Devri (1917 Yılına Kadar)”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, XXIV (3-4), Temmuz-Aralık 1966, s. 99.

¹⁹¹ Durmuş Arık, “Türk Kültürünün Farklı Bir Boyutu Olarak Kreşin (Hristiyan) Tatarlarının Dini İnanışları”, **6. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s. 1093.

önermiştir.¹⁹² İlminskiy bu yolla her bir Türk boyunun kendi lehçelerinde Rus alfabesiyle yazılmış farklı yazı dillerine sahip olmasını ve Türkleri kültür birliğinden mahrum bırakarak Ruslaştırılmalarını amaçlıyordu. Bu amaçla ilk olarak 1863'te Rus-Tatar Okulu açılmış ve bu okulların sayısı zamanla artış göstermiştir. İlminskiy "Rus olmayan halkın kendi diliyle yapılan ilk eğitimin (Rus okullarında) ilerde Rus dilinin ve Rus adetlerinin yayılmasını daha çok vadeden bir yol olduğuna" tamamen inanmıştı."¹⁹³ İlminskiy'in geliştirdiği eğitim modeliyle Kiril alfabesi Türkler arasında ortak kullanılan bir alfabe olacaktı. Buna karşılık İsmail Gaspıralı, tüm Rusya Müslümanları arasında ortak edebi bir dil oluşturmaya çalışmıştır. Ortak edebi dil ile Rusya'da yaşayan Türkler ile Rusya dışındaki Türklerin hepsinin anlayabileceği ortak bir dilin kullanılmasını amaçlamıştır. Gaspıralı, Türkler için ortak dil olarak Osmanlı Türkçesinin kullanımını ve yaygınlaştırılmasını savunuyordu.

Gaspıralı, fikirlerini 1883 yılında çıkardığı *Tercüman* gazetesiyle yaymaya çalışmıştır. Cihangir Andican, Rusya Müslümanlarının çıkardığı iki gazeteden söz etmiştir. Bunlardan biri *Tercüman* ve diğeri *Kaspi* gazetesidir. *Kaspi* gazetesi Bakülü Tagiyef tarafından çıkarılmış, günlük Rusça bir gazetedir.¹⁹⁴ *Tercüman* ise yarısı Türkçe yarısı Rusça olarak yayımlanmıştır. Bu ise Rus dilinin 19. yüzyıldaki tesirini göstermektedir. İsmail Gaspıralı *Tercüman*'da Rusya'daki Türklerin Tatar, Kırgız, Özbek gibi ayrı kabilelere bölünmelerini değil Türklük çatısı altında birleşmelerini savunuyordu.¹⁹⁵ İleriki dönemlerde ortaya atacağı "Dilde, fikirde, işte birlik" düsturunun dil birliğini oluşturmaya, Türkler arasında ortak bir edebi dil yaratmaya çalışmıştır. İsmail Gaspıralı'nın ortak edebi dili şu esaslara dayanıyordu: "Türkçeden mümkün mertebe, yabancı dil ve kurallarını çıkarmak, okuryazarlar tarafından anlaşılmayan Arapça ve Farsça deyimleri kaldırmak, her şivede pek kaba olmayan mahalli kelimeleri Osmanlı-Türk tasrifine uydurarak kullanmak".¹⁹⁶ Bu amaçla çıkarmış olduğu *Tercüman* gazetesinde sade bir dil kullanmaya çalışmış ve sade bir dilin kullanımını ve yaygınlaştırılmasını savunmuştur. *Tercüman* gazetesinde yer alan haberlerden birinde Osmanlı basınından bahsediliyordu;

Dersa'âdet'in yeni evrâk-ı mevkûtesinden "İrtikâ" ceridesi şâyân-ı dikkattir. Çıkmış yedi sekiz nüshasında pek güzel fenni bahisler derç edilmiştir, ancak usûl-i ifâdesi birazcık daha sâdeleşir ise daha güzel olurdu. İstanbul her nasıl ise okuyor, Anadolu'yu okutmalı-bu da sâdece lisân ister.¹⁹⁷

¹⁹² Ahmet B. Ercilasun, "İsmail Gaspıralı'nın Fikirleri", *Türk Kültürü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, (337-338), Mayıs-Haziran 1991, s. 333.

¹⁹³ Serge A. Zenkovsky, *Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık*, (Çev. İzzet Kantemir), Rusya Araştırma Merkezi Tetkikler 36, s. 44.

¹⁹⁴ Cihangir Andican, "Rusya Haftası", No: 565.

¹⁹⁵ Cafer Seydahmet Kırimer, *Gaspıralı İsmail Bey*, (Haz. Ramazan Bakkal), Avrasya Bir Vakfı Yayınları, Nr. 2, İstanbul, 1996, s. 78.

¹⁹⁶ Necip Hablemitoğlu, *Gaspıralı İsmail*, 7. Baskı, Pozitif Yayınevi, İstanbul, Ocak 2022, s. 58.

¹⁹⁷ "Maişet-i Akvam-ı İslamiye", *Tercüman*, No: 22, 13 Muharrem 1315 / 14 Haziran 1897, s. 87.

Ortak edebi dil ile herkesin anlayabileceği bir dil oluşturma çabaları *Tercüman* gazetesi aracılığıyla sürdürülmeye çalışılmış ve sade bir dil kullanımı teşvik edilmiştir.

19. yüzyılda Tatarlar arasında bir uyanış hareketi ortaya çıkmıştır. Rusya Müslümanlarının okullarının eski usulde olması dolayısıyla okulların ıslah edilmesinin gerekliliği ortaya çıkmıştır. İsmail Gaspıralı, "...16 bin mektepte yarım milyon Türk çocuğunun beşer sene ömürleri çürütüldüğü halde onlara Türkçe beş satır okuyup yazma bile öğretilmediğini ve ancak kıraat-ı *Kuran*, namaz duaları öğretilmekle iktifa edildiğini gördüm" diyerek mekteplerin ıslah edilmesi gerektiğini vurguluyordu.¹⁹⁸ İsmail Gaspıralı eski usul eğitimin yetersiz olduğunu görmüş ve usul-i cedit adı verilen yeni usullerde eğitim veren okulların açılmasına öncü olmuştur. İlk "usul-i cedit" okulunu 1884'de Bahçesaray'da açmıştır. Rusya Müslümanlarının gelişmesinin ilerlemesinin yolunun eğitimden geçtiğini düşünen Gaspıralı, kısa sürede okuma-yazma öğretmeyi amaçlayan bir yöntem uygulamaya koymuştur. Buna göre öğrenciler 40-45 gün gibi kısa bir sürede okuma-yazma öğreneceklerdir. İsmail Gaspıralı'nın "usul-i savtiye" adı verilen yöntemi başarılı olmuş ve öğrencilerin kısa sürede okuma-yazma öğrenmesinin yolu açılmıştır. Usul-i cedit okulları belirli bir program esasına bağlanmış, kız çocuklarının okutulması ve dünyevi derslerin okullarda ders olarak verilmesi gibi birçok yenilikler kabul edilmiştir. Medresedeki dersler, dinî ilimlerin yanı sıra pedagoji, tarih, coğrafya, fizik, kimya, matematik, sağlık, Türk ve Arap dili edebiyatı, Fransızca ve Rusça olarak belirlenmiştir.¹⁹⁹ Böylelikle İsmail Gaspıralı'nın öncülüğünde çağdaş eğitim veren okullar açılmaya başlanmıştır. Eski usuldeki okullar varlıklarını korurken yeni usuldeki okullar yani usul-i cedit okullarının sayısı zamanla artış göstermiştir. 1890 senesinden itibaren Volga Tatarları Rus memurlarından gizli olarak okullarını usul-i cedit programına göre düzenlemişlerdir.²⁰⁰ Tatarlar hakkında ayrıntılı bilgiler veren Kazanlı Ayaz ise usul-i cedit okullarının sayısının arttığından bahsediyordu;

Mekteplerimiz Ma'arif Nezâreti'ne tâbi' ve binâberin mektep açmak mes'elesi bu tarîk ile gâyet güç ise de 'umûmiyetle ahâlimiz bu nizâma boykot yaparak Ma'arif Nezâretine mürâca'at etmeden mektepler açtıklarından hükûmet bu mes'ele hakkında ısrar gösteremedi. Bunun sâyesinde de on, on beş senede köy ve şehirlerimizde üç binden ziyâde usûl-i savtiye mektepleri açıldı ve ta'lim-i ibtidâî ta'mimi mes'elesi pek çok ilerletildi.²⁰¹

Rusya hükümetinin herhangi bir maddi destek sağlamadığı okullar, Tatar zenginleri ve tüccarları sayesinde kurulmuş ve varlıklarını devam ettirmişlerdir. Cedit hareketinde Tatar zengin tüccarları ile Müslüman zenginlerin yardımı ve ortaya çıkan aydın sınıfın bu hareketi desteklemesi

¹⁹⁸ Nadir Devlet, **İsmail Bey (Gaspıralı)**, 1. Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Nr. 962, Ankara, 1988, s. 59.

¹⁹⁹ Giray Saynur Bozkurt, **1905-1907 Yılları Rusya Müslümanlarının Siyasi Kimlik Arayışı**, 1. Baskı, Doğu Kültürhanesi, İstanbul, 2008, s. 97.

²⁰⁰ Eşref Edip, "Rusya ve Müslümanlar", **Sırat-ı Müstakim (Sebilü'r-Reşad)**, VI (153), İstanbul, 27 Temmuz 1327 / 9 Ağustos 1911, s. 364.

²⁰¹ Kazanlı Ayaz, "Âlem-i İslam Rusya Müslümanları", s. 399.

sonucu usul-i cedit okullarının sayısı artış göstermiştir. 1895 yılında Rusya’da bulunan usul-i cedit okulları 100’ü geçerken 1914 senesinde ise okulların sayısı 5000’e ulaşmıştır.²⁰² Cihangir Andican, Rusya Müslümanlarının eğitim durumlarının çeşitlilik gösterdiğinden söz ederek farklı bölgelerdeki Müslümanların eğitim durumlarına ait bilgiler veriyordu;

Tataristan ‘âleminde Rusya mekâtib-i ‘âliyesinde ikmâl-i tahsîl etmiş dârülfünûn şahâdetnâmelilere (mübâlağa olmasın) her kazâda tesâdüf olunmakta iken Kafkasya’da o gibileri her vilâyette bulamazsınız. Türkistân’a gelince ‘umûm kıt’ada bir dârülfünûn tahsîli görmüşüne tesâdüf olamaz. Lehistan cihetlerindeki Müslümânlar meyânında mekâtib-i ‘âliye tahsilli zevât kesretledir. Hattâ bunlar meyânında yazıp okumak bilmeyenlere tesâdüf olunamazdır desem mübâlağa olmaz zannediyorum. Lehistan Müslümânları İngiltere’deki Liverpool İslâm Cem’iyyetinin başka bir nev’i oluyor. İngiliz Müslümânları İngilizliği dört elle tuttıkları hâlde kalplerini nûr-ı Muhammedî ile münnevver etmekte olup Lehistanlılara gelince abâ vü ecdâtlarından bilverâse aldıkları dîn-i mübîn-i Ahmediyye dört elle sarıldıkları hâlde efkâr-ı münnevvere erbâbından olmak fırsatını kaybetmemişlerdir.²⁰³

Tatarlar, ticarete gelişmiş oldukları gibi Rusya Müslümanları arasında eğitimde de ileri seviyede olmuşlardır. Türkistan’da ise daha evvel bu bölge ile ticaret yapan Tatarların vasıtası ve Müslüman zenginlerin yardımıyla 19. yüzyılda usul-i cedit okulları açılmaya başlamıştır.

Kafkasya’da ise; *Tercüman* gazetesinin *Kafkas* gazetesinden aktardığına göre mekâtib-i ibtidâiyye ve sanayilerde 2.914 Müslüman bulunmaktadır ve bunların tüm öğrencilere oranla miktarları yüzde beş derecesinde bulunmakta; eğitimde Kafkasya Müslümanları, Ruslardan iki derece, Ermenilerden üç derece aşağıda kalmaktadırlar.²⁰⁴ Cihangir Andican ise Kafkasya’daki eğitim hakkında “Kafkasya Müslümânları yirmi beş seneden beri evlâtlarını Avrupa mekâtibine vermeye rağbet ediyorlar. Şu husûsta dahi onlara (ders-i ‘ibret) veren yanı başlarında bulunan Gürcüler ve Ermeniler olmuştur.” diyerek Müslümanların Gürcü ve Ermenileri eğitim hususunda örnek aldıklarını ifade ediyordu.²⁰⁵ Cihangir Andican, Kafkasya Müslümanlarının 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren çocuklarını Avrupa okullarına göndermeye rağbet ettiğinden, her sene dört beş kişinin Avrupa okullarında eğitimlerini tamamlayarak Kafkasya’ya döndüğünden bahsediyordu.²⁰⁶ Cihangir Andican ayrıca “ulûmu Avrupa’dan getiren mezkûr gençler lisânı da kendiliğinden tahsîl ederek kendi târîhini, kendi memleketini, kendi menâfi’ni bilip takdîr eden zâtların günden güne Kafkasya’da çoğaldığı görülüyor.” diyerek Kafkasya’da Müslümanlar arasında eğitim faaliyetlerinin gelişme gösterdiğini vurguluyordu.²⁰⁷ Buradan, Kafkasya Müslümanlarının eğitim sayesinde kendi tarihlerini öğrenerek bilinçlenmeye başladıkları anlaşılmaktadır.

²⁰² Hakan Kırımlı, “Gaspıralı, İsmail Bey”, *DİA*, 13, İstanbul, 1996, s. 393.

²⁰³ Cihangir Andican, “Rusya Müslümanları 1”, No: 597.

²⁰⁴ “Kafkasya’da Maarif”, *Tercüman*, No: 7, 7 Ramazan 1312 / 4 Mart 1895, s. 13.

²⁰⁵ Cihangir Andican, “Rusya Haftası”, No: 565.

²⁰⁶ Cihangir Andican, “Rusya Haftası”, No: 565.

²⁰⁷ Cihangir Andican, “Rusya Haftası”, No: 565.

Sonuç olarak Rusya’da Müslümanların hemen tamamını Türklerin oluşturuyor olması hem Türkler nazarında hem Ruslar nazarında Türklük ve İslam’ın özdeşleşmesi sonucunu doğurmuş ve bunun siyasal etkisi Pan-Türkizm ile Pan-İslamizim’in aynı çerçevede değerlendirilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Cihangir Andican, Abdürreşid İbrahim, Gaspıralı, Ahmed Ağaoğlu gibi Rusya Türkleri (Müslümanları) de Rusya’daki Türk sorununa aynı çerçevede bakmışlar ve Türk’ün savunucusunu İslam’ın ve Müslümanlığın savunucusuyla eşdeğer görmüşlerdir. Bu bağlamda Ruslaştırma ve Ruslaşma hareketlerine karşı Türklük ve Müslümanlık bilincinin geliştirilmesini ortak panzehir olarak düşünmüşlerdir. Nihayet Rusya’nın konjektürüne ve politik durumuna göre uyguladığı Ruslaştırma politikaları özellikle iskân siyaseti, eğitim ve Müslümanlar arasındaki kültürel, dinî, etnik birliğin ve irtibatın koparılması üzerine kurulmuştu. Cihangir Andican ve benzerlerinin buna tepkisi ise Türklerin kendi eğitim imkânlarını kendilerinin geliştirmesi, birlik ve bütünlüğün dil ve din üzerinden sağlanması ve farklı adlandırmaların Türk üst başlığı altında birleştirilmesi, Rus adet ve geleneklerini benimsemekten uzak durulması, Ruslarla karışmaktan mümkün mertebe uzak durulması, Türklerin sosyo-ekonomik durumlarının geliştirilmesi vb. hususlara odaklanmaktaydı. Bu bağlamda Rus okullarına gitmek yerine Müslümanlar Batı tarzı (Rus tarzı da denilebilir) eğitim veren modern okullar açmalı kendi dinî, milli kültürlerini muhafaza eden bir anlayışla nesilleri yetiştirmeliler ayrıca eğitim ve öğretim sürecini hızlandırılmalıydılar. En önemli hususlardan biri de gazete, dergi vb. yayın organları aracılığıyla halkı eğitmek ve ayrıca Rusya Türklerini Rusya dışındaki Türk ve Müslüman dünyaya entegre etmektir. Özellikle Osmanlı Türkleriyle bir ve bütün haline gelmek ana hedefti. Ancak yine de Cihangir Andican bütün analizlerinde ve verdiği bilgilerde çekingen bir dil kullanıyor, mümkün mertebe tarafsız kalmaya çalışıyordu. Bununla birlikte satır aralarına yerleştirdiği görüşler hangi sebeplerden kaynaklarsa kaynaklansın Rusya Türklerinin büyük çoğunluğunun okuma-yazma bilmez cahil Rus etkisiyle yozlaşmaya başlamış, Ruslaştırma politikalarına cevap verecek seviyeden aciz, birlik bütünlük içerisinde bulunmaya; Rus kültür ve yaşayışına dâhil olup onların adet ve geleneklerini benimsemeye başlayarak kendi kültürüne yabancılaşma sürecine girmiş ya da yozlaşmakta olan bir toplum olarak tanımlıyordu. Bunun en büyük sebebi şüphesiz Rusya hükümetinin uyguladığı politikalarıdır. Ancak Cihangir Andican doğrudan Rusya hükümetini eleştirmekten anlaşılabilir nedenlerle çekindiği için tespitlerini Türkler üzerinden yapmayı tercih ediyor; Mevcut tabloyu resmedermiş gibi görünüyor ancak özünde Rusya’yı eleştiriyordu. Ama yine de mevcut durumdan Türklerin kendi gayretsizliklerinin de sorumlu olduklarını açıkça dile getiriyordu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MEKTUPLARA GÖRE 19. YÜZYILDA ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE SİYASİ OLAYLAR

Cihangir Andican mektuplarında siyasete pek girmese de Avrupa diplomasisinin ve siyasetinin Rusya'ya ilgisinden Avrupa'daki siyasi dengelerin ne yöne evrildiğinden bahsetmekteydi. Bu nedenle bu bölümde bazı önemli siyasi olaylar Cihangir Andican'ın dilinden incelenecektir.

3.1. Fransa-Rusya İttifakı

Bilindiği üzere Bismark, Almanya birliğini sağlamak için Danimarka, Avusturya ve Fransa ile savaşmıştı. Fransa ile savaşında Fransa'yı ağır bir mağlubiyete uğratmış olup Alsace-Lorraine bölgesini işgal ederek Fransa'yı tazminat ödemekle yükümlü tutmuştu. Cihangir Andican, Fransızların Almanlara ödemesi gereken beş milyarı verir vermez savaşa hazır durumda bulunduklarını ima ettiklerinden, bu durumun ise Almanya'yı bir "silahlı barış" içinde bulundurduğundan bahsediyordu.²⁰⁸ Fransa'nın intikam almasından çekinen Bismark, bir Fransız-Rus yakınlaşmasını önlemeye çalışarak, Rusya'yı Almanya ile bir ittifak içerisinde bulundurmaya gayret etmişti. Almanya'nın doğusundaki Rusya ile batı sınırındaki Fransa'nın ittifakı ile Almanya, iki cepheli bir savaşa maruz kalma ihtimali ile karşı karşıyaydı. Bismark, Fransa'yı izole etme politikasıyla bir ittifaklar sistemi kurmuştu. Almanya ile Avusturya-Macaristan ve Rusya arasında üçlü ittifaklar kurulmuşsa da Rusya ile Avusturya-Macaristan'ın Balkanlarda çatışan menfaatleri dolayısıyla bu ittifaklar başarılı olmamıştır. Bu sebeple Almanya, Rusya ile 1887'de ayrı bir ittifak içerisine girmişse de bu antlaşma 3 yıl süreli olmakla birlikte II. Wilhelm döneminde yenilenmemiştir. Cihangir Andican, "Bismarck ziyâdesiyle endişe-nâk olduğu Fransa Rusya ittifakını henüz ber-hayât iken re'ye'l-'ayn gördü." diyerek Bismark'ın korkulu rüyası olarak adlandırılan Fransa-Rusya ittifakına Bismark'ın hayattayken şahit olduğundan bahsediyordu.²⁰⁹ 1890 yılında Bismark'ın istifasını takip eden dönemde Rusya ve Fransa ilişkileri olumlu yönde gelişme göstererek 1894'de iki devlet arasında bir ittifak imzalanmıştı.

Fransız-Rus ilişkileri 1880'de Fransız bankerlerinin Rusya'ya kredi vermeleri önerileri üzerine 1890'da imzalanan kredi antlaşması ve sonraki yıllarda devam eden süreçte Rusya'nın Fransa'dan

²⁰⁸ Cihangir Andican, "Şecere-i Siyasiyat", **Malumat**, No: 437, 25 Rebiyülevvel 1316 / 13 Ağustos 1898, 29. Mektup.

²⁰⁹ Cihangir Andican, "Şecere-i Siyasiyat", No: 437.

borç alması ile gelişmeye başlamıştır.²¹⁰ 1892’de Fransız donanması Kronstadt’ı ziyaret etmiş, 1893’de Rus denizcilerinin Toulon ve Paris’i ziyaretiyle Rus-Fransız uzlaşması sağlanmıştır.²¹¹ Ekonomik olarak başlayan ilişkiler daha sonra 1894’de bir ittifaka dönüştü. Bu ittifak 1892 yılında Rusya ve Fransa arasındaki antlaşmanın 1894’de hükümetler tarafından onaylanmasıyla yürürlüğe girdi. Buna göre antlaşmanın önemli maddeleri şunlardır;

1-Fransa Almanya’nın veya Almanya tarafından desteklenen İtalya’nın saldırısına uğrarsa, Rusya bütün hazır kuvvetleriyle Almanya’ya saldıracaktır. Buna karşılık, Rusya Almanya’nın veya Almanya tarafından desteklenen Avusturya’nın saldırısına uğrarsa Fransa bütün mevcut kuvvetleriyle Almanya’ya karşı savaşacaktır.

2-Üçlü İttifak veya Üçlü İttifak devletlerinden biri, kuvvetlerini seferber hale koyacak olursa, Fransa ve Rusya bu olayı haber alır almaz ve birbirlerine danışmayı beklemeksizin, derhal ve aynı zamanda bütün kuvvetlerini seferber edecekler ve bu kuvvetleri mümkün olduğu kadar sınırlarına yakın yerlere sevk edeceklerdir.

3-Gizli olan bu antlaşmanın süresi Üçlü İttifak’ın süresi kadardır.²¹²

Görüldüğü üzere ittifak, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya’nın meydana getirdiği Üçlü İttifak’a yönelik olarak kurulmuştu. 1894 yılında yapılan Rus-Fransız ittifakından sonra Fransa Cumhurbaşkanı Felix Faure’un Rusya’yı ziyaretiyle Rus-Fransız ilişkilerinin olumlu yönde gelişme gösterdiği görülmektedir. Cihangir Andican, 1897 yılındaki Fransa-Rusya ilişkilerinden söz ederek Fransa’nın Rusya’yı ziyaretinden bahsediyordu.

Cihangir Andican’a göre Fransa Cumhurbaşkanı Mösyö Feliks For’un (Felix Faure) Petersburg’u ziyareti sebebiyle Petersburg’da Feliks For’u karşılamak için olağanüstü hazırlıklar yapılmıştı. Cihangir Andican, Petersburg’da “Sirgiyevski” Caddesindeki bulvarın şehir meclisi tarafından “Paris Bulvarı” manasını ifade eder şekilde “Barazovski” Bulvarı olarak adlandırılmasına karar verildiğinden söz ederek Fransa denizcilerine verilecek olan ziyafetin bitiminde gösterilecek tiyatro oyununun Fransızcasının sahneye koyulacağı ve oyunun son perdesinde Rusya-Fransa “ittihâdını” gösteren bir “videonun” gösterilmesinin ziyafetin programından olduğunu söylemekteydi.²¹³ Ayrıca Krasnoye Selo mevkiinde yapılacak olan tatbikatlara Fransa fevkalade askeri heyeti davetli olarak Petersburg’a gelmiş, binaların Rusya Fransa bayraklarıyla süslenip Rusya İmparator ve İmparatoriçesi ile Mösyö Feliks For’un heykellerinin dikilmesi de yapılan hazırlıklardandı.²¹⁴ Hazırlıklar Fransız-Rus ittifakını gösterir mahiyette idi. Rusya İmparator’u, Fransa hükümet reisine hitaben Mösyö For’un seyahatinin iki hükümet arasında devam eden dostane münasebetleri kuvvetlendirdiğini söylerken Mösyö For ise buna karşılık, çara hitaben iki milletin

²¹⁰ Vernadsky, a.g.e., s. 293.

²¹¹ Söylemezoğlu, a.g.e., s. 409.

²¹² Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, 18. Baskı, Kronik Yayınları, İstanbul, 2019, s. 398.

²¹³ Cihangir Andican, “Rusya’da Mösyö Feliks For”, **Malumat**, No: 84, 26 Rebiyülevvel 1315 / 25 Ağustos 1897, 9. Mektup.

²¹⁴ Cihangir Andican, “Malumat’a Malumat 14”, No: 86.

kalbinin sadakat ve muhabbet içinde olduğunu söylüyordu.²¹⁵ Mösyö Feliks For'un Petersburg'u ziyareti Ruslar tarafından sevinçle karşılanmış, yapılan ziyaretin iki hükümetin yakınlığını pekiştirdiği görülmüştü. Cihangir Andican, Mösyö Feliks For için hazırlanan hediyeden söz ederek şu ifadeleri kullanıyordu;

Hükümetin tahvîlat ve kavâ'im ve sâ'ir evrâk-ı nakdiyesini tehyie eden "dâ'ire-i resmiyye"nin Mösyö For'a takdîm etmek üzere hâzırladığı hediye-i behiyye yine "kâğıd"dır: Petersburg'un menâzırını irâ'e ider, bir koleksiyon kâğıddan ma'mûl zarf içinde vaz' edilerek üzerine de münâsib 'ibâreler, parlak yâzılar dizilerek takdîm olunacaktır! Şu hediye hem şâ'irâne, hem mâhirâne hem de ma'nîdâr değil midir!?"²¹⁶

Burada Cihangir Andican'ın, Mösyö Feliks For'a hediye olarak verilen kâğıdı manidar olarak nitelendirmesi Rusya'nın Fransa'dan almış olduğu borçlara işaret etmektedir. Cihangir Andican, Fransa hükümet reisinin Rusya İmparatoru III. Aleksandr'ın mezarına koyacağı eserin şairane olduğundan bahisle eserin ince altından yapılmış bir zeytin dalı olduğundan, dalın esasını gösteren parçasına iki adet altın madalyalar bağlanarak bunlardan bir yüzünde Rusya armasının diğer yüzünde "Octobre 1894-Aout 1897" ibaresinin kabartma olarak yazıldığından söz ediyordu.²¹⁷ Zeytin dalı barışı simgelerken, madalya yüzündeki 1894 yılı ise Fransız-Rus ittifakının imzalandığı yıl olması sebebiyle önemlidir. Cihangir Andican, yapılan hazırlıklardan bahisle "her teşebbüsten Rusya, Fransa, Petersburg, Paris, milleteyn ittihâd ve ittifâk netîcesi çıkarılıyor" diyordu.²¹⁸ Yapılan hazırlıklarda da görüldüğü gibi Fransa'nın Rusya'yı ziyareti esnasında Rus-Fransız ittifakının yenilendiği görülmektedir.

Cihangir Andican, Fransa-Rusya ittifakı meselesinin Rus basınına yansımalarından söz ediyordu. Buna göre *Novovaya Vremya* gazetesi Mösyö Feliks For ile maiyeti ile Fransız subaylarının "Sizi bütün Rusya dört gözle beklemektedir" demekte samimi olduğundan emin olarak memleketlerine döndüklerini ve Rusya ile Fransa'nın şaşalı bir şekilde ittifak akdetmelerinin Avrupa'da "aks-endâz" olduğu gibi bu müjdenin de Fransızların vatanlarına armağan edeceklerini yazıyordu.²¹⁹ Buradan Rusya'yı ziyaret eden Fransızların Rusya'dan memnun olarak ayrıldıkları ve Fransa ile Rusya'nın tekrar bir ittifak akdettikleri anlaşılmaktadır. *Novosti* gazetesi ise Fransa ile Rusya'nın barış ittifakının Rusya-Fransa tarihine parlak sayfalar ilave edeceğinden söz ederek ittifakın Avrupa'nın her tarafında iyi bir etki yapmasına rağmen yalnız İngiltere basınında kötü bir etkisi görülüp İngiltere'nin bu ittifaktan hoşnut olmadığını yazıyordu.²²⁰ *Novosti* gazetesi ayrıca ittifakın başlıca sebebinin siyasi dengeyi korumaktan ibaret olduğundan söz ederek 1897 senesinde

²¹⁵ "Bugün Vakt-i Zuhurda Alınan Ajans Telgrafları", **Malumat**, No: 85, 27 Rebiyülevvel 1315 / 26 Ağustos 1897, s. 4.

²¹⁶ Cihangir Andican, "Malumat'a Malumat 14", No: 86.

²¹⁷ Cihangir Andican, "Malumat'a Malumat 14", No: 86.

²¹⁸ Cihangir Andican, "Malumat'a Malumat 14", No: 86.

²¹⁹ Cihangir Andican, "Ortak mı İttifak mı!?", **Malumat**, No: 110, 22 Rebiyülahir 1315 / 20 Eylül 1897, 11. Mektup.

²²⁰ Cihangir Andican, "Ortak mı İttifak mı!?", No: 110.

vuku bulan Osmanlı-Yunan savaşının 1888 senesi sonunda meydana gelmiş olsaydı Avrupa'nın ateşler içinde bulunacağını ve Rusya-Fransa ittifakının bu gibi vahim olayların olmasına meydan vermediği yönünde fikir beyan ediyordu.²²¹ Andican'ın aktardığı Rus basınında yer alan haberlere göre Fransız-Rus ittifakının Rus basınına olumlu karşılandığı görülmektedir. Bir diğer Rus gazetesi olan *Novosti Telgraf* ise Rusların İngilizlere, Almanlara ve Fransızlara bakışını ortaya koyarak şu ifadeleri kullanıyordu;

Fransızlarda olan 'akıl ve zekâyı fitrî, tavr-ı ciddî, 'âleme bahş eyledikleri fıkır-i medeniyet-perveri Rusları kendilerinin meclûb ve meftûnu etmiştir. Ruslar dâ'imâ İngilizleri "istihzâ"lı ve Almanları "nefret-fezâ" bir sûretle telakkî ederek Fransızları "perestîşkâr-âne" severler iş'âr ve romanlarda onları medh ederler.²²²

Açıklanan ifadelerle Cihangir Andican, Fransızlara karşı Rus hayranlığından bahsediyordu. Buna karşı Rus basını İngilizlerin ve Almanların, Ruslar nazarındaki olumsuz tesirini ortaya koymuştur.

3.2. 1898 Faşoda Krizi

Cihangir Andican, 19. yüzyılda Avrupa ve Rusya'yı etkileyen önemli siyasi ve sosyal olaylardan da bahsediyordu. Bunlardan biri olan Faşoda olayı, Fransa ve İngiltere arasında anlaşmazlığa neden olan bir bölge olması nedeniyle önemliydi. 19. yüzyılda Avrupalı devletler Afrika kıtasında yeni sömürgeler elde etmek için birbirleriyle rekabet içerisine girmişti. 1884'de düzenlenen Berlin Konferansı ile Afrika kıtasının paylaşılması için bazı kurallar benimsenmiştir. Konferans neticesinde sömürge faaliyetlerinde "fiili işgal" esası kabul edilerek bir devletin herhangi bir toprakta hak iddia edebilmesi için o bölgeyi işgal etmesi lüzumlu görülmüş bu ise rekabeti arttırmıştır.²²³

Faşoda (Kodok) bugün Afrika'da Güney Sudan'da yer alan bir bölgedir. İngiltere ve Fransa'nın Afrika'da yeni sömürge arayışları iki devleti Faşoda'da karşı karşıya getirmiştir. Fransa, 19. yüzyılda Afrika'da Cezayir, Gabon, Moritanya, Senegal, Gine, Kongo, Kamboçya, Madagaskar, Tunus, Tonkin, Annam, Cibuti ve Mali ile bazı ada ve sahil kısımlarını işgal etmişti.²²⁴ İngiltere ise 1882 yılında Mısır'ı işgal etmiş, Nil Havzası üzerinde hâkimiyetini kurmayı amaçlamıştı. İngiltere, Cape ile Kahire arasında bir bağlantı kurmayı isterken, Fransa ise Senegal ile Cibuti arasında bağlantı

²²¹ Cihangir Andican, "Ortak mı İttifak mı!?", No: 110.

²²² Cihangir Andican, "Ortak mı İttifak mı!?", No: 110.

²²³ Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, 28. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, Mayıs 2015, s. 229-230.

²²⁴ Ahmet Kavas, "Afrika'da Fransız Sömürgeciliği", *Sömürgecilik Hareketlerinde Fransa ve Anadolu'da Fransız-Ermeni İşbirliği*, T. C. Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, No: 2, Elazığ, 2003, s. 73.

kurmak istiyordu.²²⁵ İki devletin menfaatleri ise Faşoda üzerinde kesişiyordu. Faşoda, Mısır ülkesinin sömürgelerinden olduğu halde sonradan Sudanlılar tarafından benimsenmiş, Sudanlıların kontrolü altında bulunan Faşoda, Fransa nezdinde iskân edilebilir boş araziden sayılmış ve Fransa oraya askeri heyet göndermişti.²²⁶ İngiltere daha önce yenilgiye uğradığı Sudan'da hâkimiyetini kurmuş; Kitchener, dönüş yolunda Fransızlar ile karşılaşmıştı. Mısır ordusunun kumandanı olan Kitchener, Fransa askerlerini Faşoda'da bulunca İngiltere'nin "harp-cuyâne" davranmasını ima edecek şekilde konudan bahisle "Hartum ile çevresinin hepsini zaptetmek üzere almışımdır" şeklinde amirane ifade kullanıyordu.²²⁷ Kitchener, böylelikle bölge üzerindeki İngiliz hâkimiyetine vurgu yapıyordu. *Malumat* gazetesinin *Daily Telgraf* gazetesinden aktardığı haberde: Fransızların Faşoda'dan çıkmaya mecbur olduğundan söz ediliyor ve devamında eğer Fransa hükümeti Fransızları susturmak için yeni topraklar alma çabasında ise yeryüzünün geniş olup ve boş arazilerin bulunduğu bahsediliyordu.²²⁸ İngiltere, Faşoda meselesinde ısrarcı davranmakla birlikte Fransa da bu bölgeyi elde etmek istiyordu. Cihangir Andican, "Marchand'ın nehir sâhilinde inşâ' eylediği istihkâmât bir günlük için olacak kadar gözükmüyor!" diyerek Fransa'nın Faşoda'da kalıcı olmaya niyetli olduğundan bahsediyordu.²²⁹ Cihangir Andican, "hâl-i bedeviyette" bulunan Faşoda'nın günün birinde medeniyetten dem vuran Avrupalı fesadına uğrayacağını beklenmedik bir olay olduğundan söz ederek, Faşoda'nın Fransa ve İngiltere'nin sömürgelerine dâhil olmadığı halde konunun Fransa'nın dış ve İngiltere'nin ise iç meselesi halini aldığından bahsediyordu.²³⁰ İngiltere Fransa'ya hitaben; önceden Mısırlılar Faşoda'da bulunduğu orası Mısır Hıdivliğinin diye iddiada bulunurken Fransızlar buna mukabil "şimdi yeni hâlde bizimkiler orada bulunduklarından orası bizim oluyor" diyerek karşılıklı olarak Faşoda üzerinde hak iddia ediyorlardı.²³¹

İngiltere, Faşoda üzerindeki hak iddialarını Mısır üzerinden kurmuş, bunda Mısır-İngiliz kuvvetlerinin Sudan'daki başarısı da etkili olmuştu. Cihangir Andican, Fransa'nın iç işlerindeki durumdan istifa eden İngiltere'nin kârlı çıkacağı iddiasında bulunuyor, Faşoda meselesinin barış yoluyla çözüleceğine ilk anda hükmedilemeyeceğinden bahsediyorsa da Faşoda'nın iki devlet için de savaşa veya çarpışmaya sebep olamayacağından söz ediyordu.²³² Fransa, Faşoda krizi esnasında ülke dâhilinde Dreyfus meselesi ile meşgul olmuş, Cihangir Andican da Fransa'nın bu durumundan

²²⁵ Marc Ferro, **Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi 13. Yüzyıl-20. Yüzyıl**, (Çev. Muna Cedden), 1. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Kasım 2002, s. 137.

²²⁶ Cihangir Andican, "Dervişler Harabesi Baykuşları", **Malumat**, No: 491, 20 Cemaziyülevvel 1316 / 6 Teşrinievvel 1898, 37. Mektup.

²²⁷ Cihangir Andican, "Dervişler Harabesi Baykuşları", No: 491.

²²⁸ "Bugün Vakt-i Zuhurda Alınan Avrupa Gazetelerinin Mütalaat-ı Siyasiyesi", **Malumat**, No: 491, 20 Cemaziyülevvel 1316 / 6 Teşrinievvel 1898, s. 3.

²²⁹ Cihangir Andican, "Petersburg Muhabirimizden -99-", **Malumat**, No: 514, 13 Cemaziyülahir 1316 / 29 Teşrinievvel 1898, 40. Mektup.

²³⁰ Cihangir Andican, "Petersburg Muhabirimizden -99-", No: 514.

²³¹ Cihangir Andican, "Petersburg Muhabirimizden -99-", No: 514.

²³² Cihangir Andican, "Mevsim-i Siyasi", **Malumat**, No: 489, 18 Cemaziyülevvel 1316 / 4 Teşrinievvel 1898, 36. Mektup.

istifade ile İngiltere'nin avantajlı olacağını ileri sürüyordu. Faşoda olayı hem İngiltere hem de Fransa'da dikkatle takip edilmekteydi. *Malumat* gazetesinin *Daily Telgraf*'tan aktardığı bir diğer haberde Fransa'nın işgalinin hiçbir esasa dayanmadığından söz ediliyor ve Fransa'nın bayrak dikerek işgal etme girişimlerinin araziye zapt etmek için yeterli olmadığı söyleniyordu.²³³ Cihangir Andican, Faşoda meselesinin henüz mevzubahis edildiği bir anda İngiltere'nin Faşoda meselesine dair "*Mavi Kitap*'ı" yayımlamasından bahisle "mavi ve sarı" kitap yayımlamanın bütün hükümetler tarafından kanun hükmünü almış bir usul olduğunu, bu kitapların ihtilafli bir meseleden dolayı iki tarafın müzakerelerine dair yayımlandığını açıklıyordu.²³⁴ Ayrıca Cihangir Andican bu çeşit yayınların ileri gelen devlet adamlarının mevcut müzakerelere soğukkanlılıkla devam etmelerine engel olacağından meselenin iki devlet arasında kesin bir karara dönüşene kadar kitabın yayımlanmasının ertelenmesinin de usulden olduğundan söz ediyor ve İngiltere Başvekili Salisbury'nin mesele çözüme kavuşmadan kitabı yayımlattığından bahsediyordu.²³⁵ Buradan *Mavi Kitap*'ın yayımlanmasının Fransa'da olumsuz etkilere sebebiyet vereceği ortaya çıkarken İngiltere'nin Faşoda krizinde kendi iddialarında ısrarcı olduğu da görülmektedir. Cihangir Andican, İngiltere'nin *Mavi Kitap*'ta Fransa'ya karşı kullanmış olduğu şiddetli ifadelerin esas meseleye vakıf olanlar tarafından savaşa meydan okumak, Fransa'yı savaşa davet etmek şeklinde kabul edildiğini, Paris'te gazete sayfalarında şiddetli ifadeler kullanıldığını, İngilizlerin de aynı o manada ifadeler kullandığını yazıyordu.²³⁶ 1898'de Faşoda krizi esnasında Fransız gazeteleri "İngiltere'ye teslim olmak yok" diye manşet atarken İngiliz *Daily Mail* gazetesi teslimiyetin yeni talepleri doğuracağından söz ediyordu.²³⁷ Fransa ve İngiltere'nin, Faşoda meselesinde uzlaşmadan uzak oldukları görülüyor, *Mavi Kitap*'ın neşrinin ise iki devlet arasındaki rekabeti körüklediği ortaya çıkıyordu.

Faşoda meselesinin bir diğer yönü ise meselenin Fransa-Rusya ittifakına yansımalarıdır. Cihangir Andican, Faşoda meselesinin Rus-Fransız ittifakına yansımalarından bahisle Rusya'nın bu konudaki tutumuna değiniyordu. Cihangir Andican, Rus basınında Fransa'ya nasihatlerde bulunmak isteyenlerin Faşoda meselesinde müttefiklerini susturmak istedikleri ve Rus basınının İngiltere'nin maksadını gözler önüne serdiği şu yazısından bahsediyordu:

İngiltere Nil sevâhilinin hiçbir noktasına Fransızlardan hiçbirinin kadem-güzâr olmasına fırsat vermeyecektir. Fransa her ne kadar o civârdaki müstemlekâtı şarken Habeşistan cihetlerinde garben Kongo nehri sevâhilinde birleştirmek ârzû ediyor ise de İngiltere süfün-ü harbiye fi-zeheb nakdiyesini fedâ etmekle var kuvveti sarf ederek Fransa'yı şu noktadan inhirâf ettirecektir. Öyle ise gâyet müteyakkız bulunmak lazımdır.²³⁸

²³³ "Bugün Vakt-i Zuhurda Alınan Avrupa Gazetelerinin Mütalaat-ı Siyasiyesi", *Malumat*, No: 493, 22 Cemaziyülevvel 1316 / 8 Teşrinievvel 1898, s. 1.

²³⁴ Cihangir Andican, "Petersburg Muhabirimizden -99-", No: 514.

²³⁵ Cihangir Andican, "Petersburg Muhabirimizden -99-", No: 514.

²³⁶ Cihangir Andican, "Petersburg Muhabirimizden -99-", No: 514.

²³⁷ MacMillan, a.g.e., 234.

²³⁸ Cihangir Andican, "Petersburg Muhabirimizden -99-", No: 514.

Cihangir Andican'nın aktardığına göre Rus basını, Fransa'nın Faşoda'da ilerlemesine İngiltere'nin izin vermeyeceği hususunda uyarıda bulunmuştur. Ayrıca Rus basını, İngiltere'nin savaş gemileriyle donanmasına vurgu yaparak İngiltere'nin Fransa'yı Faşoda meselesinde geri adım attıracağını ileri sürerek Faşoda meselesinde İngiltere'nin avantajlı durumundan bahsediyordu. İngiltere'nin deniz kuvvetleri için sarf ettiği nakdin miktarı Fransa'ya nazaran iki üç misli fazla idi.²³⁹ Ayrıca İngilizlerin krallık donanmaları ve gemi yapımı sanayisi o dönemde rakipsiz durumdaydı.²⁴⁰ Bununla beraber Cihangir Andican, Faşoda meselesinde İngiltere'nin Fransa ile bir savaşa girmektense barış yoluyla meseleyi çözüme kavuşturmaya gayret edeceğinden bahsediyordu. Cihangir Andican, İngiltere'nin merkez denizinden uzak bulunan noktalarını “hedef-i sefâ'in” edemeyeceğinden söz ederek, Sudan ve Çin işlerinin İngilizlerin zihinlerini fazlasıyla karmakarışık ettiği bir zamanda, Faşoda işlerinin barış yoluyla çözülmesine gayret sarf edeceğine şüphe olmadığını söyleyerek Faşoda meselesinin İngiltere siyasetince savaşa sebebiyet verilmeden çözülebileceğine işaret ediyordu.²⁴¹

Rusya, Faşoda meselesinde müttefiki olan Fransa'yı yalnız bırakmıştı. Yukarıda da ifade edildiği gibi Rus basını Fransa'ya nasihatlerde bulunarak İngiltere'nin Faşoda konusunda ısrarcı olduğundan ve Fransa'ya nazaran İngiltere'nin avantajlı durumda bulunduğu bahsediyordu. İngiltere Kraliçesi Victoria, bu kadar küçük ve değersiz bir yer olarak gördüğü Faşoda'yı savaş sebebi olarak görmeyerek, Fransızlarla uzlaşma sağlanmasını istemiş, Fransızların da kabul etmesiyle Kasım ayında Fransız askerlerinin Faşoda'dan ayrılması kabul edilmişti.²⁴² Böylelikle İngiltere ve Fransa'yı bir süreden beri meşgul eden Faşoda krizi savaşa gerek kalmadan çözüme kavuşturulmuştu.

Cihangir Andican, Faşoda meselesi üzerinden Fransızların Fransız-Rus İttifakına bakışına da yer vermektedir. Cihangir Andican, Fransa'da gazete yazarları ile siyasetçilerin Rusya-Fransa ittifakına “netâyici kuvveden fi'le çıkamayan ittifâk-ı diplomasi” nazarıyla baktıklarını ve Fransızların; Rusya, Fransa'nın “tedâfûi ve tecâvüzî” müttefiki ise Faşoda'nın Fransa malı olması gerektiği yönünde görüşe sahip olmaları gerektiğinden söz ediyordu.²⁴³ Fransızların diğer kısmının ise Fransız-Rus ittifakını gönülden kabul ederek ittifaka “yıkılmaz kale” nazarıyla bakmaya devam ettiklerini söyleyen Cihangir Andican, bazı Rusların dahi Fransa'da olduğu gibi meseleye vakıf olmadan kendisini Fransa müttefiki bildiğini, bir köylü Rus mujik kendisini Fransa müttefiki bilirken

²³⁹ Bir Asker, “Mebahis-i Askeriye”, **Mütalaa**, No: 82, 25 Şubat 1313, / 9 Mart 1898, s. 7.

²⁴⁰ Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri, 1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar**, (Çev. Birtane Karanakçı), 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1990, s. 267.

²⁴¹ Cihangir Andican, “Dervişler Harabesi Baykuşları”, No: 491.

²⁴² MacMillan, a.g.e., s. 235.

²⁴³ Cihangir Andican, “Rusya Fransa İttifakı”, **Malumat**, No: 523, 22 Cemaziyülahir 1316 / 7 Teşrinisani 1898, 41. Mektup.

Fransa'nın köylüsünün de Rusya'yı müttefik bildiğini belirtiyordu.²⁴⁴ Rus gazetelerinde de Fransa-Rus ittifakına yapmacık, sahte gözüyle bakanlar vardı ve Fransa'da da bu manada bakanların olduğu görülmektedir. Buna göre Fransız-Rus ittifakının halk nazarında algılanışı ile diplomat, siyasetçiler ve gazete yazarları arasındaki anlayışın farklı olduğu görülmektedir.

Cihangir Andican, Rus gazetelerinin Fransızlardan ittifaka olumsuz bakanları “ninni kabilinden” ifadelerle uyuşturmak istediklerinden söz ediyordu. Buna göre Rus gazetelerinde şu ifadeler yer alıyordu:

Fransa Rusya ittifakına sebebiyet veren maddeye gelince tarafeynin menâfi'i mütekâbilesini ikrâr için silâha sarılmak isteyenlere karşı ‘akdedilmiş bir ittifak olup da’imâ sulh ve müsâlemeti tekeffül edeceği gibi kimseyi de meydân-ı harbe çağırarak üzere meydân okumayacaktır. Fransa milleti sulh ve müsâlemet sâyesinde terakki etmek ârzûsunda bulunup bu hayâta Ruslar dahi iştirâk eylediklerinden derkâr olan ittifâka el uzatmışlarmış! Rusya Fransa ittifakı Fransa vak‘ ve haysiyet ve şerefini muhâfazadan dahi geri durmayacaktır. Fransa menâfi'i hiçbir zamân kimse tarafından ducâr-ı hasâr olmayacaktır.²⁴⁵

Cihangir Andican'ın aktardığı Rus gazetelerindeki ittifaka dair yazılanlara göre; Rusya, Fransız-Rus ittifakının iki tarafın karşılıklı menfaatlerini korumak adına savaşa başvurmadan barış yolu ile çözüm aranması gerektiğini vurguluyordu. Burada Faşoda meselesine atıfta bulunulmuş olmalıdır. Buna ek olarak Rus basını, İngiltere'nin Faşoda meselesini diplomasi yolu ile çözmek arzusunda bulunmasına Rusya-Fransa ittifakının sebep olduğunu ileri sürerek Fransız-Rus ittifakının Fransa'ya menfaat sağladığını vurguluyordu.²⁴⁶ Rus basını aşağıda verilen ifadelerle Fransız-Rus ittifakının her halükarda devam edeceğine işaret ediyordu:

Fransa-Rusya ittifakı iki milletin Ruslar ile Fransızların husûle getirmiş olduğu bir ittifak olup bu iki milleti herhangisi idâre edecek ise etsin re'is-i hükûmette kim bulunur ise bulunsun hey'et-i vükelâca istediği kadar tebeddülât vukû' bulsun Fransızlar ile Ruslar ittifakı ser-i mu tebeddülât kabûl eylemez...²⁴⁷

Cihangir Andican'ın aktarmış olduğu Rus basınında Fransız-Rus ittifakına dair fikirlere göre; Rus-Fransız ittifakının Fransa'ya faydalar sağladığı, ittifakın amacının savaşa meydan vermeden meselelerin halledilmesi olduğu ve Fransız ve Rus hükümetlerini kim idare ederse etsin ittifakın kıl ucu kadar bile değişikliğe uğramayacağı vurgulanmıştır. Faşoda meselesinin İngiltere'nin lehine halledilmesinin ardından Rus basınının, Fransa'da ittifaka karşı oluşan olumsuz fikirlere karşı Fransa'yı yatıştırmaya çalıştığı görülmektedir.

²⁴⁴ Cihangir Andican, “Rusya Fransa İttifakı”, No: 523.

²⁴⁵ Cihangir Andican, “Rusya Fransa İttifakı”, No: 523.

²⁴⁶ Cihangir Andican, “Rusya Fransa İttifakı”, No: 523.

²⁴⁷ Cihangir Andican, “Rusya Fransa İttifakı”, No: 523.

Konunun Rus ve Fransa basın ve kamuoyunda tartışılma şeklinin ve Cihangir Andican'ın görüşlerinin ilginç bir şekilde dikkate almadığı husus, Rus-Fransız ittifakının İngiltere'ye karşı değil doğrudan Almanya'ya karşı yapılmış olmasıdır. Fransızlar, Rusya'nın kendilerine bir jest yapmasını bekleyebilirlerdi ancak bu, Rusya'nın İngiltere ile ilişkilerinde süregelen hassas dengeyi bozabilirdi. Dolayısıyla Rusya, Faşoda krizinde sadece Fransa'yı değil İngiltere'yi de gözetmek zorundaydı. Zaten Rus-Fransız ittifakından rahatsız olan İngiltere'nin, zikredilen iki ülkenin Faşoda meselesinde ortak tavır almaları ittifakın sadece Almanya'ya karşı değil kendilerine karşı da yapıldığı düşüncesini doğurabilirdi ki bu, Rusya'nın en son isteyeceği sonuçtu. İngiltere'yi Almanya'ya kaptırmak her hâlükârda bir kâbus senaryosuydu. Bu yüzden Rusya'nın tarafsız kalması anlaşılabilirdi ancak Rus kamuoyunun Fransa'ya sempati beslemesinde bir sakınca yoktu.

3.3. Hindistan Üzerinden İngiltere-Rusya Münasebetleri

Cihangir Andican, 1801 senesinde Rus İmparatoru Paul ile Bonapart arasında Hindistan seferi ile ilgili yapılan ittifakın Londra ve Kalküta'da heyecana sebep olduğundan söz ederek Rusya'nın yirmi sene zarfında Orenburg sahralarından geçerek Hindikuş'a yaklaştığından bahsediyordu.²⁴⁸ *Tercüman* gazetesinin *Petersburg* resmî gazetesinden aktarılan haberde bu ilk sefere dair şu bilgiler yer alıyordu; Tuna Nehri ile Karadeniz üzerinden Azak'a oradan da Don Nehri boyunca ilerlenip Volga üzerinden Bahr-i Hazar'a ve İran'ın Astarabat şehri güzergâh olarak belirlenmişti.²⁴⁹ Buna göre otuz beş bin kişiden oluşan bir Fransız ordusu Rus arazisinden geçerek sahralar mıntıkasına, (Astarabad'a) ulaşacak ve orada bulunan Rus ordusu ile birleşerek (Herat) ve (Kandehar) yoluyla Afganistan'ın güneyi ve (İndüs) tarafına yönelecekti.²⁵⁰ Fakat Rus İmparatoru I. Paul'un vefat etmesiyle Hindistan seferi başarısız olmuştu. Bununla birlikte Rusya'nın Kafkasları işgali ve Orta Asya'da yayılması ile Afganistan'ın kuzeyine doğru ilerlemesi İngiltere'yi Hindistan için endişeye düşürmüş, 19. yüzyıl boyunca Rus-İngiliz rekabeti devam etmiştir.

İngiltere-Rusya rekabeti İran, Türkistan ve Afganistan üzerindeki nüfuz mücadelelerinde kendini göstermişti. Rusya'nın Kazan Hanlığını işgal ederek Türk-İslam bölgelerinde yayılması Astrahan Hanlığı ve Sibiry'a'nın işgali ile devam etmişti. 1783'te Kırım'ı ilhak eden Rusya, Kafkaslara doğru yönelmişti. Rusya, 19. yüzyılın başında İran'la yaptığı savaşlar neticesinde güneye doğru topraklarını genişleterek Kafkaslarda ilerlemeye başlamıştı. 1833 yılında Rusya, İran'ı Herat ve Merv üzerine sefere göndererek İran üzerinden Afganistan'ı kontrol etmeyi amaçlamış böylelikle

²⁴⁸ Cihangir Andican, "18 Hindistan'da Rus Mâ-ba'd", **Malumat**, No: 115, 27 Rebiyülahir 1315 / 25 Eylül 1897, 13. Mektup.

²⁴⁹ "Hindistan Seferi", **Tercüman**, No: 5, 21 Şaban 1312 / 17 Şubat 1895, s. 10.

²⁵⁰ Nizameddin, "Asya-yı Vustada İngiliz-Rus Rekabeti: Mukaddime", **Beyanülhak**, Cem'iyet-i İlmiye-i İslamiye, III (74), İstanbul, 9 Ağustos 1326 / 22 Ağustos 1910, s. 1440.

İngiliz-Rus mücadelesi Afganistan üzerinden devam etmişti.²⁵¹ İngiltere, Rusya'nın kuzeyden Hindistan'a yaklaşmasını bir tehdit olarak algılıyor ve Hindistan yolunun güvenliği için Afganistan ve Orta Asya üzerinden Rusların güneye inmesini engellemeyi amaçlıyordu. Rusya'nın Türkistan'la ilişkileri ise 19. yüzyıldan önce hanlıklarla yapılan ticaret sebebiyle gelişmeye başlamıştı. Osmanlı Devleti ile yaptığı Kırım Savaşı'ndan sonra Rusya, Türkistan'a ağırlık vermişti. Türkistan'da ilerleyen Ruslar, ekonomik olarak da bu bölgede İngiltere ile rekabet ediyordu. Bununla birlikte Türkistan'daki hanlıkların birbiriyle rekabetleri ve merkezî güçlü bir devletin bulunmaması Rusya'nın bu bölgedeki işgallerini kolaylaştıran sebeplerden olmuştur.

Hindistan yolu üzerinde bulunan Afganistan, İngiltere için önem taşıyordu. Afganistan'ın Rus elçilerini kabul edip İngiliz elçilerini kabul etmemesi ve İngiltere'ye karşı ılımlı politika gütmemesi sebebiyle İngiltere ikinci kez Afganistan'ı işgal etmişti.²⁵² 19. yüzyıl sonlarına doğru Orta Asya'daki işgallerine hız veren Rusya, Türkistan bölgesinin tamamını ele geçirmiş, Orta Asya'da İngiltere ile olan rekabet, Rusya'nın işgalleri sonucu Rusya lehine neticelenmişti. Sonuçta 1865-1885 yılları arasında Ruslar; Hokand, Buhara, Hive ve Türkmen bölgelerini işgal ettiler.²⁵³ Rusya'nın 1884'te Merv şehrini ele geçirmesi İngiltere'nin Afganistan'ın kuzey sınırına yaklaşan Rusya'dan endişe duymasına sebep oluyordu. Cihangir Andican, Hindistan erkânıharbiye reisi General Mak-Hargır'ın 1884'de bu konu hakkındaki fikirlerine mektuplarında yer veriyordu. Buna göre General Mak-Hargır'ın yorumu şu şekildedir;

Ruslar Herât'a girdiği gün İngiltere'nin Hindistân üzerindeki nüfûzundan bir kısmı yerine Rusya nüfûzu kâ'im olacak gibi bir ümitsizlik beyne'l-ahâli icrâ-i te'sîr edecektir. O günden i'tibâren Hindistân heyecânı yanardağlar gibi âteş-feşân bir hâlde bulunacaktır. İngiltere'nin Hindistân kuvve-i mâliyesi yerinde yeller esecektir. İngiliz'in Hindistân'da bulunan yerli 'asâkiri kuru kamış sarı samân hükmünde kalacaktır. Hindistân'da İngiltere'ye tâbi' olan hükûmattân birkaçı müstesnâ olduğu hâlde mütebâkisinin yeni hükûmete ve 'indî politikaya tâbi' olacakları güneş gibi âşikârdır.²⁵⁴

General Mak-Hargır'ın yorumu, Rusya'nın Afganistan'a yaklaşmasının Hindistan için tehdit oluşturduğu ve İngilizlerin bu konudaki endişelerini göstermesi açısından önemlidir. Rusya, Merv'i ele geçirdikten sonra Afganistan'a doğru ilerlemeye devam etmişti. Rusların Herat'ın kuzeyindeki Pençdeh'i ele geçirmesinden sonra İngiltere ile Rusya arasında 1885 yılında yapılan antlaşma ile Pençdeh'in Rusya'ya ait olduğu kabul edilirken Zülfikar Boğazı ise Afganistan'a bırakılmıştı.²⁵⁵

²⁵¹ Poyraz Çini, "Yeni Büyük Oyun'un Ne Kadar Büyük Olduğu Üzerine", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 9 (26), Mart 2021, s. 272.

²⁵² Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1950, s. 446-451.

²⁵³ Mehmet Saray, "Türkistan'da Rus-İngiliz Rekabeti", *Tarih Dergisi*, 0 (34), 2011, s. 410.

²⁵⁴ Cihangir Andican, "21 Hindistan'da Rus", *Malumat*, No: 121, 4 Cemaziyülevvel 1315 / 1 Teşrinievvel 1897, 15. Mektup.

²⁵⁵ Bayur, a.g.e., s. 458-459.

Rusların kuzeyden Afganistan’a yaklaşmaları İngiltere ile Rusya arasında gerilimlere sebep olmuş, iki devlet arasında sınır meseleleri antlaşmalar yapılarak çözülmeye çalışılmıştı.

Cihangir Andican, bir İngiliz yazarının Rusların Müslüman bölgelerine hâkim olmasına dair fikirlerine yer veriyordu. Buna göre İngiliz yazarın yorumu şu şekildedir; “Rusya hükûmetinin akvâm-ı Müslime’yi kendisine ilhâk eylemek, onları zîr-i itâ’atinde bulundurmak iktidârını hâ’iz olması Afganistân müsüllü zapt ve teshîri güç bir İslâm emâretini suhûletle taht-ı inkıyâdına idhâl edebileceğini î mâ etmiyor mu?”²⁵⁶ Buradan İngilizlerin, Rusların İslam bölgelerini hâkimiyeti altına almasından ötürü Rusya’yı Afganistan için bir tehdit olarak algıladıkları ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte Rusların 19. yüzyılın sonunda işgalini tamamladığı Türkistan bölgesindeki halkın çoğunluğunu Müslüman Türkler oluşturmaktadır. Rusya büyük bir Müslüman nüfusu bünyesinde barındırmış ve Müslümanlar başlıca; Türkistan, Sibirya, Orta Rusya ile Lehistan-ı kadim taraflarında, güneyden Kırım, Kuzey Kafkasya ile Dağıstan, Mâverâ-yı Kafkasya’da yaşamaktaydılar.²⁵⁷

Cihangir Andican, bir başka İngiliz yazarın Rusya’nın Orta Asya’daki vaziyeti hakkındaki görüşlerine de yer veriyordu. Buna göre İngiliz yazar; Rusya’nın Orta Asya’daki nüfuzunun çok kuvvetli olduğunu büyüklüğünün ve dehşetinin Hindistan’ı zapt etmeye hazır bulunmasından ileri gelmeyip, yerli ahali ile İngilizler arasında Rusya’nın, istediği zaman Hindistan’a hücum edebileceği inancından kaynaklandığını ifade ediyordu.²⁵⁸ Rusya’nın Orta Asya’daki nüfuzu ve büyük bir Müslüman nüfusu hâkimiyeti altında bulundurmasından dolayı İngilizlerin, Rusya’yı hem Afganistan hem de Hindistan için tehlike olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Cihangir Andican, Rusya’nın “matmâh-ı nazarı” kabul edilen Hindistan kıtasına Rusların yavaş yavaş ilerleyerek er geç Himalaya sıradağlarının ötesine yönelerek İngilizlerin ücretli askerleriyle çarpışılacağına Ruslar arasında şüpheye yer bırakmayacak bir olay olarak telakki edildiğinden söz ediyordu.²⁵⁹ İngiltere ve Rusya rekabeti 19. yüzyıl boyunca sürmüşse de Ruslar, Hindistan’a girememiş, mücadele Türkistan ve Afganistan üzerinde gerçekleşmiştir. Bununla beraber Cihangir Andican, Rusya ve İngiltere’nin kuvvetlerini karşılaştırarak şu yorumda bulunuyordu;

Rusya sefâ’in-i harbiyesinden me’mûl olan hizmet İngiltere kuvve-i bahriyesine karşı sıfır demektir. Rusya sefâ’in-i harbiyesi ilk önce İngiltere’yi dūcâr-ı ıztırâbât edebilir ise de nihâyeti Rusya için tehlikeli olacağı meydândadır. İngiltere Rusya’nın bir donanmasına karşılık olmak üzere on donanma çıkarmak kadar vakti, iktidârı hâ’iz olduğu hâlde Rusya’da ne öyle kömür

²⁵⁶ Cihangir Andican, “18 Hindistan’da Rus Mâ-ba’d”, No: 115.

²⁵⁷ Eşref Edip, “Rusya Müslümanları”, **Sebilü’r-Reşad (Sırat-ı Müstakim)**, I-VIII (21-203), İstanbul, 12 Temmuz 1328 / 25 Temmuz 1912, s. 411.

²⁵⁸ Cihangir Andican, “21 Hindistan’da Rus”, No: 121.

²⁵⁹ Cihangir Andican, “18 Hindistan’da Rus”, **Malumat**, No: 112, 24 Rebiyülahir 1315 / 22 Eylül 1897, 12. Mektup.

ma'denleri ve ne de öyle tersâneler ve sefine yapanlar mevcûd olmadığından bahren netîce-i muhârebe Rusya için mûcib-i hasârât olacağı göz önündedir.²⁶⁰

Cihangir Andican, Rusya ile İngiltere arasında denizden yapılacak muhtemel bir savaşta Rusya'nın galip gelemeyeceğinden söz ediyordu. *Malumat* gazetesinin Rus basınından aktarmış olduğu haber ise Cihangir Andican'ın görüşlerini destekler niteliktedir. Buna göre haberde “Düvel-i mu'azzamanın kuva-yı bahriyesinden bahseden Rus gazeteleri Rusya sefâ'in-i harbiyesinin sâ'irlere nispeten henüz dün bir hâlde bulunduğuna te'essüf eylemektedirler.” ifadesi ile Rusya'nın deniz kuvvetlerinin diğer devletlere nazaran aşağı bir halde bulunduğu belirtiliyordu.²⁶¹ Cihangir Andican, Rusya'nın İngiltere'ye verebileceği zararın Orta Asya'dan mümkün olabileceği için şimdiden Orta Asya kıtasında askeri hazırlıklara sarf olunan tutarın ileride bire on kazanacağına hükmediyor ve Rusya'nın Orta Asya'ya zaman zaman birkaç bölük askeri sevk etmesinin denize her ay bir savaş gemisi indirmesinden daha dehşetli olduğundan söz ediyordu.²⁶² Buradan Rusya'nın İngiltere'ye karşı muhtemel savaşında Rusya'nın İngiltere'yi karadan zarara uğratabileceği ve bunun da Orta Asya üzerinden olacağı anlaşılmaktadır. Cihangir Andican, bir İngiliz yazarın Rusya'nın Orta Asya'daki vaziyeti hakkındaki görüşlerini paylaşıyordu. Buna göre İngiliz yazarın Rusya'nın Orta Asya'daki askerî gücünün istihkâmlarının kuvvetli olmadığı ve oradaki askerlerinin sayısının az olduğu yönündeki görüşünden bahseden Cihangir Andican, İngilizlerin Rusya'nın Orta Asya'daki askerî gücünün birçok yollara ve geçitlere hazır olması lüzumunu beyan etmekten çekinmediklerini ileri sürüyordu.²⁶³ Bununla beraber Cihangir Andican, İngiliz yazarın bu yazıyı yazdığı zaman Rusya'nın Krasnovodsk-Semerkant demiryolu hattının hayata geçirilmediğini belirtiyordu.²⁶⁴

Rusya, 19. yüzyılın sonlarına doğru Türkistan işgallerini kolaylaştırmak maksadıyla Orta Asya'da demiryolu yapımına başlamıştı. Hazar kıyısındaki Krasnovodsk'dan başlayan demiryolu, Kızıl Arvat'a, 1886'da Aşkabad ve Merv vasıtasıyla Amu Derya'ya uzatılmış, buradan Buhara ve Semerkant'a kadar devam edip 1888'de yapımı tamamlanmıştı.²⁶⁵ Cihangir Andican, Rusya'nın Hindistan'a girebileceği en etkili yolun tarifini yapıyordu. Buna göre;

Mâverâ-yı Kaspi kıt'ası tarikiyle Türkistân yoluyla “Arş ileri!” kumandasını alan birkaç bin Rus 'asâkiri süngüleriyle bir avuç Kazak süvâirlerinin Pamir'den ileri geçmesi ve arka taraftan da Kaspi şimendifer hattının şarka doğru âheste âheste temdit edilmesi gibi tedâbîr-i berriye İngiliz bahriyûnundan en mahâretlilerini bile su yüzünde nakşber-âb kabîlinden hükümsüz, te'sîrsiz,

²⁶⁰ Cihangir Andican, “21 Hindistan'da Rus”, No: 121.

²⁶¹ “Rusya Matbuatı”, *Malumat*, No: 35, 5 Safer 1315 / 6 Temmuz 1897, s. 2.

²⁶² Cihangir Andican, “21 Hindistan'da Rus”, No: 121.

²⁶³ Cihangir Andican, “21 Hindistan'da Rus”, No: 121.

²⁶⁴ Cihangir Andican, “21 Hindistan'da Rus”, No: 121.

²⁶⁵ Aysel Erdoğan, “Türkistan'da Rus İşgallerinin Bir Parçası: Trans-Hazar Demiryolu Projesi (1879-1903)”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8 (21), Türkiye, Mart 2020, s. 48.

tedbîrsiz bırakacaktır. İşte Rusların Hindistân'a gideceği açık kapı ki İngiliz erbâb-ı zana'âtından hiçbiri şu kapıyı kapatacak bir "kilit-i Hint" yapamaz ve yaptıramaz.²⁶⁶

Cihangir Andican'a göre, Rusya karadan Türkistan yoluyla Hindistan'a ulaşabilir ve İngiltere'yi denizden etkisiz bırakabilirdi. 1889'da Taşkent'e 1890'da Merv ve Afganistan hududundaki Kushk ve Samsonova'ya ulaşmış olan hat 1899 yılında açılmıştı.²⁶⁷ Bununla birlikte Rusya'nın demiryolu hattını Afganistan'a yakın mevkilere kadar uzatmasının İngiltere'yi telaşlandırdığı görülmektedir. *Malumat* gazetesinde yer alan haberde Hindistan valisi Lord Curzon'un Rusya'nın Orta Asya'daki demiryolları ile ilgi endişelerine yer veriliyordu. Buna göre Lord Curzon, Rusya'nın Herat'a doğru uzatmakta olduğu Maverâ-yı Bahr-i Hazar demiryolunun ticari, askerî, siyasi önemini tasdik etmemenin ahmaklık olduğunu ve bölgede İngiltere'nin rakibinin ancak Rusya olduğunu belirtiyordu.²⁶⁸ Curzon, Rusya'nın demiryolları ile eskiden ulaşması mümkün olmayan Herat ve Kandehar'a doğru asker ve erzağını artık kolaylıkla nakil edebileceğini; Rusya'nın Orta Asya'daki konumunu güçlendirmek için gayret sarf ettiğini ve bunun neticesinde Rusya'nın İngiltere'nin üst taraflarında Orta Asya'da gayet sağlam ve askerî harekâtlarda önemli bir konuma ulaşacağı görüşünü ileri sürüyordu.²⁶⁹

Rusların Orta Asya'daki demiryolu yapımının ve Orta Asya'daki konumunun İngiltere'yi endişeye düşürdüğü görülmektedir. Cihangir Andican ise Rusya'nın on iki seneden beri Orta Asya'da Hindistan'a yakın yeni bir sömürge elde edemediği halde bile askerî gücünü ve istihkâmlarını arttırıp sağlamlaştırmasının İngiltere'ye dehşet verip İngiltere'nin o yoldaki harcamalarını arttırdığından söz ediyordu.²⁷⁰ Buna göre şayet Rusya'nın Hindistan'a hücum etmesi halinde İngiltere'nin orduyu seferber haline koymak için yetmiş milyon İngiliz lirası sarf ettiğini; bundan başka istihkâmlar, geçitler ile askerî yollar inşasına sarf olunan miktarın milyonlardan ziyade olduğunu yazıyordu.²⁷¹ İngiltere'nin Rus hücumuna karşı aldığı tedbirler İngiltere'nin Rusya'dan emin olamadığını göstermekteydi.

Bilindiği gibi 19. yüzyılda Rusya, Sibirya ve Uzakdoğu arasında da demiryolu yapımına başlamıştı. 1891'de yapımına başlanan Büyük Sibirya demiryolu hattı, Sibirya üzerinden Vladivostok'a kadar uzanıyordu. 1896'da Çin ile Rusya'nın anlaşması ile demiryolu Mançurya üzerinden geçmiş böylelikle Vladivostok'a giden yol kısalmıştır.²⁷² Cihangir Andican da Rusya'nın

²⁶⁶ Cihangir Andican, "22 Hindistan'da Rus", *Malumat*, No: 112, 5 Cemaziyülevvel 1315 / 2 Teşrinievvel 1897, 16. Mektup.

²⁶⁷ Erdoğan, a.g.m., s. 51.

²⁶⁸ "Rusya ve İngiltere", *Malumat*, No: 628, 12 Şevval 1316 / 23 Şubat 1899, s. 4.

²⁶⁹ "Rusya ve İngiltere", *Malumat*, No: 628.

²⁷⁰ Cihangir Andican, "22 Hindistan'da Rus", No: 112.

²⁷¹ Cihangir Andican, "22 Hindistan'da Rus", No: 112.

²⁷² Sedat Demir, "Vladivostok Demiryolu Hattı ve Rusya Ekonomisi", *Sosyal ve Beşeri İlimler Dergisi*, 5 (2), 2013, s. 486.

Afrika, Asya ve Avrupa arasında vasıta olmak arzusunda bulunduğundan bahsediyor ve Büyük Sibirya demiryolu hattı ile bu hattın Kore-Mançuri kıtaları ile sınırlı kollarının Rusya'yı Batı Avrupa ile Uzakdoğu arasında ulaşım vasıtası ve ticari bir rabıta haline getirdiğinden söz ediyordu.²⁷³ Bununla birlikte Cihangir Andican, Rusya'nın demiryolu hattını genişletmek arzusunda bulunduğundan söz ederek, Rusya'nın yapmak istediği demiryolu hattının güzergâhını paylaşıyordu;

Rusya'nın Vasatî Asya'daki şimendifer hattından bir kolun (Aşkabat) üzerinden Horasan ve (Meşhed'e) turuk çekilmesi, (Merv) ile (Herât) ve (Kandehar) şehirlerinin şebekât-ı râh-ı âhen içerisinde bulundurulması, Bakü Denizi'nin Deşt sâhilinde Tahran'a ve oradan (Halic-i Fars'a) biri de (Lenkeran) taraflarından Deşt nehrine ve Maverâ-i Kafkasya şimendifer hattından (Ağstafa) mevâki'inden (Culfa)ya oradan (Tebriz'e) (Kirmanşah'ına) daha biri de Kars hattından ileride hükûmet-i seniyyenin ihdâs edeceği Suriye-Bağdat hattına mülâsık olmak üzere diğer hatlar inşa edilmesi velhâsıl Karadeniz berren Bahr-i Sefîd ile Bahr-i Hazar dahi yine berren Halic-i İrân ile bir taraftan Hindistân ve Afganistân ve Belucistân tarîki ile diğer turuktan iltisâk peydâ ederek Rusya şu yüzden Afrika ve Asya ve Aksâ-yı Şark ve Avrupa meyânında merkezî fakat berri bir "vâsita-i mülâkât" hükmünü almak istiyor!²⁷⁴

Cihangir Andican adı geçen mektupta ayrıca Osmanlı Devleti içinde, İran ve Türkistan bölgelerinde inşa edilmekte olan demiryollarının Rusya'dakilerle birleşince Rusya'nın ulaşım vasıtası halini alacağını ve Rusya ile birlikte meselede alakadar bulunanların bir dereceye kadar "vâsita-i münâkalât" olabileceklerinin doğal bir sonuç olduğunu açıklıyordu. Cihangir Andican'ın bahsi geçen demiryolu hattı hakkındaki görüşü ise şöyledir:

Şu teşebbüsât mevki'-i coğrafi nokta-i nazarından tedkik edilince mezkûr mülâkât mes'elesinde birinciliği kazananlar memâlik-i İslâmiyyeden geçen şimendifer hatları olabileceği tahakkuk ediyor. Zamân müsâ'id olunca 'ahd-i karîbte mülâkâtın semere-i nâfi'ası eyâdî-i İslâmîla iktitâf edileceğini göreceğimiz şüphesizdir. Yalnız merâma nâ'iliyet için icâb eden hazırlık (ya'ni mes'elenin petrol ciheti) şimdiden pîş-i nazara alınarak bir an evvel esbâb-ı lâzimesi elde edilmelidir. Zannediyoruz. Esbâb-ı lâzîmeden biri sermâye teşkîli ve kumpanyalar ihdâsı ise-teşkil etmeli. Mekâtîp küşâdî ise küşâd etmeli. Fabrikalar ihdâsı ise etmeli. Velhâsıl iktitâf olunan semerâtı ecnebi küfelerine istif etmekden ise yerli mahzenlerinde biriktirmenin çâresini şimdiden düşünmeli.²⁷⁵

Cihangir Andican, bu girişimin uygulanması neticesinde demiryollarının İslam memleketlerinden geçeceğinden bahsediyor; maksada ulaşmak için de gereken hazırlıkların yapılmasını tavsiye ediyordu.

Cihangir Andican, Hindistan'daki İngilizlerin idare tarzından da söz ediyordu. Buna göre İngiltere'nin aşiretlere ve kabilelere her bir millete ve kavime ayrı ayrı idare ve bağımsızlık bahşederek ve bunların başında bulunan ileri gelen kimseleri böylelikle İngiliz taraftarı yapmakta başarılı olduğunu; bu suretle İngiltere'nin Hindistan hükûmetinin çeşitli ve farklı milletlerden

²⁷³ Cihangir Andican, "Kıtaat-ı Selâse Vasıtası Rusya", **Malumat**, No: 506, 5 Cemaziyülahir 1316 / 21 Teşrinievvel 1898, 39. Mektup.

²⁷⁴ Cihangir Andican, "Kıtaat-ı Selâse Vasıtası Rusya", No: 506.

²⁷⁵ Cihangir Andican, "Kıtaat-ı Selâse Vasıtası Rusya", No: 506.

meydana gelmiş büyük bir kuvvete sahip olduğundan bahsediyordu.²⁷⁶ İngiltere'nin Hindistan'da böl ve yönet siyasetini izlediği görülmektedir. Abdürreşid İbrahim ise İngilizlerin menfaatinin mahkûm milletler arasında ayrılığın bulunmasına bağlı olduğunu ve Hindistan'da birliğin olması halinde İngilizlerin Hindistan'da duramayacağı görüşünü ileri sürüyordu.²⁷⁷ Bununla beraber Cihangir Andican, İngiltere'nin sadık tebaasından olduğunu ileri süren Hindistan hükümet reislerinin maksatlarının; ya menfaat sağlamak ya da üzerlerine sevk edilen saldırıları ve baskıları başlarından defetmek veyahut İngilizlere yaranarak nüfuzlarını arttırmak olduğundan söz ediyordu.²⁷⁸ Ayrıca Hindistan racileri, maharacaları arasında İngiltere taraftarları bulunsa da bunların istisna olup sevgi, sadakat ve hizmetlerinin geçici, kuvvetsiz olduğundan söz eden Cihangir Andican, Hindistan üzerindeki İngiltere nüfuzunun kuvvetli olmadığına vurgu yapıyordu.²⁷⁹

Cihangir Andican, Hindistan kıtasında yapılan demiryollarından da bahsederek demiryollarının İngiltere tarafından hangi amaçla yapıldığını ise şu ifadelerle anlatıyordu;

Şimendifer hattı her yerde “vâsita-i nakl-i medeniyet” ‘addedildiği hâlde Hindistân’da ise bunun ‘aks-i te’sîrine hizmet eylediğini görüyoruz. Hindistân kıt’asının tabî’î servetine yed-i ecânib girmesine ve kıt’a-i mezkûredeki muhtelifü’l-ecnâs milel ve akvâmı yekdiğerinden kat’-ı muhâbereye hizmet etmek planıyla inşâ olunan mezkûr hatlar Hindistân’ın “ırki” mesâbesinde olup “kuvve-i muharrikesi” ise İngiliz kalpgâhı demek olan Londra’dan mihverini istediği cihete çevirir.²⁸⁰

Cihangir Andican, Rusların Kafkasya ve Orta Asya’daki kabileler hakkında benimsediği idare usulü ve “akvâm-perverâne” sayesinde yerlilerin zamanla Rusya’ya tabi olup Rusya taraftarı olacağı gibi olumlu neticelerin alındığını, Ruslar ile beraber Rusya’nın düşmanlarının bile teyit ettiğinden söz ederek Hindistan’da bu durumun aksinin yaşandığından bahsediyordu.²⁸¹ Cihangir Andican’ın bu konudaki görüşü ise şöyledir;

Cihânın mehd-i medeniyeti ve gehvâre-i serveti ‘addolunan şu kıt’a-i cesîme elyevm medeniyet-perver İngiliz mezâlimine mazhâr olarak bir mahşer ta’addiyât-küster hâlinde bulunduğunu görüyoruz. Ahâli İngilizleri sevmediklerini ve İngiliz dâ’imâ onlardan havf ettiğini ‘âlemle beraber İngilizler de tasdik ederler. Britanya kıt’asından Hindistân’a bir me’mûriyetle gelenlerin kâffesi yerlilerin servet ü sâ mânını almaya ve az bir zamân zarfında ahâliyi fakir ve kendilerini zengin etmek için geldiklerini tecrübe edegelen yerli ahâli İngiliz me’mûrlarına i’timâd etmemekte ve onlara hasm-ı mâl ve cân nazarıyla bakmakta haklı değil midirler? Medeniyet ve ‘ulûm ve fûnûnun hüsn-i te’sîrinden her dâ’im her yerde bahs edegelen İngilizler Hindistân ahâlisinin Hindistân yerlilerinin, o “nefs-i te’sîr-i medeniyetten” ve o gibi terakkiyâtan mâdûn kaldığını niçin göremiyorlar? Hindistân’da mutavattın seksen milyon Müslümân bile Rusya

²⁷⁶ Cihangir Andican, “Hindistan’da Rus 20”, **Malumat**, No: 118, 1 Cemaziyülevvel 1315 / 28 Eylül 1897, 14. Mektup.

²⁷⁷ Abdürreşid İbrahim, “İlm ve Marifet- Gayret ve Faaliyet (mâ-ba’d)”, **Sırat-ı Müstakim (Sebilü’r- Reşad)**, IV (97), İstanbul, 1 Temmuz 1326 / 14 Temmuz 1910, s. 324.

²⁷⁸ Cihangir Andican, “Hindistan’da Rus 20”, No: 118.

²⁷⁹ Cihangir Andican, “Hindistan’da Rus 20”, No: 118.

²⁸⁰ Cihangir Andican, “18 Hindistan’da Rus Mâ-ba’d”, No: 115.

²⁸¹ Cihangir Andican, “18 Hindistan’da Rus Mâ-ba’d”, No: 115.

hükûmeti kendi zîr-i idâresinde bulunan milal ve akvâm hakkında İngiltere'den daha güzel millet-perverâne terakki-kârâne usûl-i idâre ittihâz eylediğini ve kimsenin âdâp ve mişvâr ve 'âdâtına dokunmadığını âlâ bilirler.²⁸²

Cihangir Andican, burada Rusların Müslümanlara karşı olan idare şeklinin İngiltere'nin Müslümanlara karşı uyguladığı politikaya nazaran daha iyi olduğu fikrini savunurken Rusya'nın politikalarının İngiltere'ye nazaran daha iyi olduğu görüşünün Hindistan Müslümanları nezdinde de benimsendiği düşüncesindedir. *Tercüman* gazetesindeki haberde ise Hindistan'daki vaziyetten söz edilerek çıkan karışıklıklardan bahsedilmiştir. Buna göre Hindistan'da baş gösteren vebadan dolayı Müslüman ve Hindî hanelerine gelen İngiliz memurlarının mahalli adet ve inançlara yeterli derecede saygı göstermediğinden dolayı karışıklıkların çıktığı ve Hint gazetelerinin bu konudaki şikâyetlere yer vermesi sebebiyle mahalli basına verilmiş izinlerin geri alınmasının ve basının susturulmasının *Times* gazetesi tarafından teklif edildiğinden bahsediliyordu.²⁸³ Ayrıca *Malumat* gazetesinin Rusya Matbuatından aktarmış olduğu haberde de Hindistan'daki karışıklıklara yer veriliyordu. Buna göre Hindistan'ın yerli ahalisi ile İngiliz askerleri arasında çarpışmalar olduğu ve ahali arasında İngilizlere karşı düşmanlığın devam ettiği Rus gazetelerinde yer alıyordu.²⁸⁴ Cihangir Andican, Hindistan'ın yarı müstakil hükûmetlerinin ayrı ayrı bulundukları halde korkulacak bir kuvvete sahip gözükmeler de ileride şu zayıf parçaların birleşmesi dağ gibi kuvvetli bir piramit ortaya çıkarıp İngiltere ve İngilizlerden hoşnut olmayanları onun etrafında bulacağız, diyerek Hindistan'daki İngiliz karışıklığının İngiltere için endişe edilecek bir duruma dönüşebileceğini ifade ediyordu.²⁸⁵

Cihangir Andican, Rusya'nın gücünün Himalaya sıradağları üzerinden İngiltere'nin Hint ahalisine tesir ettiğinden söz ederek, Hindistan'daki Luknov şehrini ziyareti esnasında girdiği bir dükkânda Rusya İmparatoriçesi Maria Feodorovna'nın resmini gördüğünü ve bunu yazma sebebinin ise Rus namının Hindistan'ın her tarafına "aks-endâz" olduğunu bildirmek olduğundan bahsediyordu.²⁸⁶ Ayrıca Cihangir Andican, *Novovaya Vremya* gazetesinde "Hind-i hâzir" başlıklı bir yazının tercümesini yapmıştı. Buna göre gazetede Kalküta'da bulunan bir Rus'un İngiliz subay ve memurlarıyla Hindistan'a dair yaptığı sohbete yer veriliyordu. Hindistan'ın yerli ahalisinin Rusların mı yoksa İngilizlerin mi elinde kalmaktan hoşnut olup olmayacağı meselesi, o zamanki düzende hüküm süren İngiliz hükûmetinin menfaatine olarak sonuçlanmıştı. Bu ise İngilizlerin; "Öyle ise Hindistân ahâlisi, Ruslar Hindistân'a girmek istediği zamân İngilizlere mu'âvenette bulunacaklardır" şeklinde bir netice çıkararak buradan menfaat sağlamaya çalışmasına neden olmuştu.²⁸⁷ Buna karşılık Rus'un Hindistan'a dair açılan sohbetin bu şekilde sonuçlanmasından dolayı üzgün olduğu da

²⁸² Cihangir Andican, "18 Hindistan'da Rus Mâ-ba'd", No: 115.

²⁸³ "Hindistan", *Tercüman*, No: 27, 25 Safer 1315 / 26 Temmuz 1897, s. 108.

²⁸⁴ "Rusya Matbuatı", *Malumat*, No: 38, 7 Safer 1315 / 9 Temmuz 1897, s. 3.

²⁸⁵ Cihangir Andican, "Hindistan'da Rus 20", No: 118.

²⁸⁶ Cihangir Andican, "18 Hindistan'da Rus Mâ-ba'd", No: 115.

²⁸⁷ Cihangir Andican, "18 Hindistan'da Rus", No: 112.

gazetede yer almış olup *Novovaya Vremya* gazetesindeki bu yazı ise Hindistan'ın Ruslar nazarındaki önemini göstermektedir.²⁸⁸

Cihangir Andican'ın aktarmış olduğu *Novovaya Vremya* gazetesindeki yazının devamında ise Hindistan'ın İngiltere için önemine değiniliyordu. Buna göre;

İngiltere'ye elyevm beyne'l-milel bir mevki'-i mahsûs verdiren ve İngiliz nüfûzunu cihânda i'tilâ ettiren şey ahâlisi üç yüz milyona bâliğ olan Hindistân kıt'asıdır. İngilizleri milyoner eden, İngiliz lordlarının terakkî-yi hâlini te'mîn eden de yine o zengin kıt'anın bitmez tükenmez menâbi'-i servetidir. Hindistân müstemlekâtı üzerinde hükümfermâ olan "nüfûz-ı hükûmrânî" vücûd-ı beşer üzerinde maddî ve ma'nevî te'sirâtı derkâr olan "akıl" ve "kalp" mesâbesinde olup kıt'a-i Hint ise kuva ve a'zâ-yı vücûdiyenin kâffesini besleyen bir kuvve-i mugaddiye hükmündedir ki birinin 'ademi ötekilerin fenâsını müstelzim olacağı şu kâbilden olan teşrihâta kesb-i vukûf edenlerin ma'lûmudur.²⁸⁹

Açıklanan ifadelerle Hindistan'ın İngiltere için önemine vurgu yapılıyordu. İngiltere'nin ise Hindistan ile İngiltere arasındaki yollara sahip olup sağlama aldığını ve diğer taraftan ise Hindistan'ı düşman saldırılarına karşı muhafaza etmek üzere mali gücünü sarf etmekte var kuvvetini kullandığından söz ediliyordu.²⁹⁰ İngiltere için Hindistan yolunu güvence altına almak önemli görülmüş, Mısır'ın işgali ile de İngiltere, Hindistan yolunu güvence altına almaya çalışmıştır. Gazetede ayrıca, "Ahvâl-i coğrafyasıyla İngiltere'ye sadme vermek kuvvetini hâ'iz olan bir devletten dehşetli İngiliz enzârında kimse olamaz. Hindistân demek İngiltere'nin "cân evi" demektir" şeklindeki ifadeyle coğrafi konumu itibariyle İngiltere'ye zarar verebilecek bir devletin İngiltere nazarında tehdit olarak algılandığı vurgulanıyordu.²⁹¹ Rusya bulunduğu konum itibariyle Orta Asya'yı işgali ve Afganistan sınırlarına yakın mevkilere kadar yayılması nedeniyle İngiltere için büyük bir tehdit görülmüştür.

Cihangir Andican, Avrupa'nın siyasi çekişmelerine değinmiş olmakla birlikte Osmanlı Devleti ile ilgili siyasi konulara hiç girmemiştir. Bunun sebebi muhtemelen yazılarının Rus yetkililerince görüldüğü olmasıdır. Bununla birlikte sadece birkaçına değinilen bu siyasi meseleleri kavrayış şeklinin oldukça etraflı olduğu net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Analizlerinde Rus yanlısı bir tavır takınması takiye mi gerçek mi bilmek mümkün görünmemektedir. Ancak onun Avrupa dengelerini iyi okuduğunu, Asya ve Afrika'daki Avrupalı güçler rekabetini iyi değerlendirdiğini her bir Avrupa devletinin güçlü ve güçsüz yanlarını bildiğini bu konulardan anlamak mümkündür. Tarafsız olmasının ya da Rusya tarafında durmasının görece kolay olduğu bu konuların onun yaşadığı dünyaya bakışını ve olaylara vâkıf olup olmadığını göstermiştir diye düşünüyoruz. Sonuçta çevrim

²⁸⁸ Cihangir Andican, "18 Hindistan'da Rus", No: 112.

²⁸⁹ Cihangir Andican, "18 Hindistan'da Rus", No: 112.

²⁹⁰ Cihangir Andican, "18 Hindistan'da Rus", No: 112.

²⁹¹ Cihangir Andican, "18 Hindistan'da Rus", No: 112.

yazısı yapılan mektuplardan yüzlerce siyasi, kültürel, ekonomik, dinsel, sosyal konu çıkarılabilir. Ancak bunu yapmak takdir edilir ki imkânsızdır. Burada belirli bazı meseleler ele alınmak suretiyle hem Rusya'nın 19. yüzyıl sonundaki siyasi, kültürel, ekonomik, sosyal vb. yapısı anlaşılmasına çalışılmış hem de Cihangir Andican'ın ilgileri ve yetenekleri tespit edilmek istenmiştir. Ek olarak Rusya Müslümanlarıyla ilgili tez kapsamında yeterli bilgi ve değerlendirmenin yapılmasına da olanak sağlamıştır.

Sonuç olarak Avrupa'nın siyasal dengelerinin gittikçe kırılganlaştığı, silahlanmanın hızlandığı, ittifakların sürekli yer değiştirdiği bir dönemde yazılmış bu yazılar, I. Dünya Savaşı'na giden yolu aydınlatmaya ve sömürge rekabetini ortaya çıkarmaya yarayacak önemli bilgi ve değerlendirmeler sunmaktadır. Bu çalışmada bunların çok azı ele alınmıştır. Ancak Avrupa'yı ve dünyayı bekleyen kaosu bütün ipuçları net bir şekilde ana hatlarıyla ortaya konmuştur kanaatindeyiz.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu tez çalışmasının amacı Cihangir Andican'ın verdiği bilgiler doğrultusunda Rusya ve uluslararası diplomasiyi Cihangir Andican'ın bakış açısından değerlendirmektir. Cihangir Andican'ın mektuplarından ellisi çevrim yazısı yapılmış olup bu çevrim yazılarında konular çeşitlilik göstermektedir. Bu sebeple Cihangir Andican'ın mektupları esas alınarak konular üç kısımda incelenmiştir. İlk bölüm olan Mektuplara Yansıyan Rus Kültür Unsurları bölümünde Rus kültür unsurları Cihangir Andican'ın verdiği bilgiler doğrultusunda değerlendirilmiştir. Cihangir Andican'ın "Büyük Petro yadigarı" olarak bahsettiği Petersburg'un coğrafi konumundan söz edilmiş ve Petersburg'un kuruluşu ile yeni başkent olarak kabul edilmesinin jeopolitik önemine vurgu yapılmıştır. Rusya, batıya doğru genişleme siyaseti sonucu yeni başkentini Moskova'nın batısında kurmuş olmakla birlikte I. Petro devrinde Batı tarzı modern mimarinin yeni başkent Petersburg'da kullanılması Rusya'daki Batı etkisini göstermektedir. Rusya'nın Avrupa'ya açılan penceresi olarak kabul edilen Petersburg, o dönemdeki kozmopolit yapısı, modern mimarisi ve bugün Dünya Kültür Mirası listesinde yer alması sebebiyle dikkat çekmektedir. Cihangir Andican'ın da bizzat bulunduğu Petersburg'da iklime dair verdiği bilgilerden, Petersburg'un "soğuk ve kar" ile özdeşleştiği ve kış mevsiminin uzun sürmesinin Rus sosyal hayatına etkileri olduğu anlaşılmaktadır. Cihangir Andican'ın vermiş olduğu bilgilerden Petersburg soğuklarının hastalıklara sebep olduğu ve Petersburg'daki farklı sınıflardan oluşan halkların hayatlarını devam ettirmek için doktora ve ilaçlara ihtiyaç duydukları sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca Cihangir Andican, Rusların çayı çok fazla içmesini de Rusya'nın soğuk iklimine bağlamaktadır. Cihangir Andican'ın Rusya'nın yeme-içme kültürüne dair verdiği bilgilerle Rusya'da semaver kullanımı ile alkol ve çay tüketiminin Ruslar arasında yaygın olduğu ortaya konulmuştur. Bununla birlikte Cihangir Andican'ın Rusya'da protokollere ve merasimlere dair verdiği bilgiler o dönemde sarayda Fransızcanın yaygın olarak kullanıldığını göstermekte ve Rusya'da uygulanan karşılama törenleri hakkında bilgiler sunmaktadır. Cihangir Andican, Almanya İmparatorunun Rusya'yı ziyareti sırasında kendisine ekmek-tuz takdimi yapıldığından söz ederek Rusya'da önemli bir gelenek olan ekmek-tuz kültürüne değinmiştir. Ekmek-tuz kültürü Ruslarda düğün geleneklerinden saraydaki karşılama törenlerine kadar yaygın olarak kullanılan bir kültür olmakla beraber ekmek-tuz, misafirlere ikram edilen ve misafirperverliği simgeleyen bir öge olarak kullanılmıştır. Misafire sunulan ekmek-tuz ev sahibi ile misafir arasındaki iyi ve olumlu ilişkileri simgelemiş, bu bağlamda Alman İmparatoruna ekmek-tuz takdim edilmesi Alman İmparatorunun Rusya tarafından misafirperver ve dostça karşılandığını göstermektedir. Türk kültüründe de yer alan ekmek-tuz kültürü (tuz-ekmek hakkı), insan ilişkilerinde vefa ve samimiyeti ifade eder bir gelenek olarak kullanılmış bu bağlamda Türklerin ve Rusların kültürel olarak birbirlerinden etkilenmiş olmaları mümkündür. Petersburg'da Osmanlı hamamının inşa edilmesi ve

Rusların alkollü içki kullanımı önlemek amacıyla Petersburg'da Osmanlı yemeklerini sofraya çıkarmak için bir şirket kurulması, Rusların Osmanlı kültüründen etkilendiğini göstermektedir.

Rusya Müslümanları, Rusya'nın geniş coğrafyasında farklı yerlerde yaşamış ve Rus-Ortodokslardan sonra Rusya'da ikinci büyük çoğunluğu teşkil etmiştir. Rusya Müslümanlarının hem din işlerine ait uygulamaları hem de yönetim şekillerinin farklılık gösterdiği gibi Rusya Müslümanlarının dini idareleri de tek bir çatı altında toplanmamıştır. Rusya hükümeti; iskân siyaseti ve eğitim politikaları ile Müslümanları Rus kültür dairesi içinde bulundurmaya gayret etmiştir. Cihangir Andican'ın Rusya Müslümanlarına dair verdiği bilgiler ışığında Rusya Müslümanlarının Rus hükümeti tarafından ayrı ayrı adlandırmalara tabi tutmasının çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Rusya Müslümanlarının Türk veya Müslüman adı altında birleşmelerini engellemekten ileri geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Bununla beraber Rusya hükümeti 19. yüzyılda yeni geliştirilen eğitim modeliyle "İlminski metoduyla" Rusya Müslümanlarının (Türklerinin) ayrı ayrı yerel dillerinde Kiril alfabesi üzerinden eğitim almalarına gayret ederek İsmail Gaspıralı'nın öncülüğünü yaptığı Rusya Müslümanları arasında "ortak edebi dil" oluşturma çabalarını sonuçsuz bırakmayı hedeflemiştir. Rusya'nın Ruslaştırma faaliyetlerine karşın ticarete gelişen Kazan Tatarları öncülüğünde, Rusya Müslümanları arasında eğitimin ön planda olduğu kültürel gelişmeler yaşanmıştır. Bu harekete öncülük eden isimlerden Abdürreşid İbrahim ve İsmail Gaspıralı'nın faaliyetleri önemlidir. Cihangir Andican'ın mektuplarında ayrıca yer verdiği Abdürreşid İbrahim, Rusya Müslümanlarının en büyük dini idaresi olan Orenburg Şeriyeye Mahkemesinde hem kadılık hem de müftülük görevlerinde bulunmuş, İstanbul'a öğrenci göndererek Rusya Müslümanlarının eğitimde ilerlemesi için gayret etmiştir. İsmail Gaspıralı ise Rusya Müslümanlarının ortak edebi dil olarak Osmanlı Türkçesinin kullanımı savunmuş, yeni usulde (usul-i cedit) okullar açarak ve yeni usul okulların açılmasını teşvik ederek eğitime önem vermiş, fikirlerini ise çıkarmış olduğu Tercüman Gazetesi vasıtasıyla yaymaya çalışmıştır. Hem İsmail Gaspıralı hem de Abdürreşid İbrahim'in Rusya Müslümanlarının uyanış hareketinde Osmanlı Devleti'ne müracaat ettiği görülmektedir. Ayrıca Cihangir Andican'ın verdiği bilgiler doğrultusunda Tataristan'da üniversitede eğitim görenlere her kazâda rastlanırken Türkistan'da bir üniversite mezununa rastlanmaması Rusya Müslümanlarının eğitim durumlarının bölgeden bölgeye farklılık gösterdiğini ortaya koymaktaydı. Bununla birlikte 19. yüzyılın sonlarına doğru başlayan usul-i cedit hareketi sonucu Türkistan'da ve diğer bölgelerde yeni tarzda okullar açılmaya başlanmıştı.

Dreyfus meselesi ise Avrupa'da ve Rusya'da o dönemde olan Yahudi karşıtlığını ortaya koyması açısından önemlidir. Cihangir Andican, Dreyfus meselesinde Protestanlığın (Lutheryanizm) önemli bir yeri olduğunu vurgulayarak Katoliklerle Protestanların Dreyfus meselesinde farklı iki görüşe sahip olduğu ve Protestanların Dreyfus'u suçsuz kabul edip Almanya ile yakınlaşma taraftarı olduklarından söz etmiş, Dreyfus Davası o dönemdeki Yahudi karşıtlığının Fransa'daki yansımalarını ortaya koymuştur.

Cihangir Andican'ın 19. yüzyılda uluslararası diplomasi ve siyasi ilişkilere dair verdiği bilgilerle Fransa-Rusya ittifakı, Faşoda Meselesi ve Hindistan üzerinden Rusya-İngiltere münasebetleri değerlendirilmiştir. Fransa-Rusya ittifakı Bismark'ın görevden çekilmesi sonrası 1894 yılında yapılan antlaşma ile kurulmuştur. Bismark'ın temelini attığı üçlü ittifaka karşı kurulan Fransa-Rusya ittifakı ile Bismark'ın korkulu rüyası olarak adlandırılan ittifak hayata geçirilmiştir. 1897 yılında Fransa Cumhurbaşkanı Mösyö Feliks For'un Rusya'yı ziyareti ile iki devlet arasındaki ilişkiler sağlamlaştırılmıştı. Cihangir Andican'ın Rus basınından ittifaka dair vermiş olduğu bilgilerden Fransa'nın Rusya'yı ziyareti esnasında Rusya tarafından iyi karşılandığı ve iki devlet arasında yeni bir ittifak yapıldığı anlaşılmaktadır. Buna karşılık İngilizlerin bu ittifaktan memnun olmaması İngiltere'nin Hindistan sömürgesi üzerinden Rusya ile ve Faşoda Meselesi üzerinden de Fransa ile mücadele halinde olması sebep olmuş olabilir. Faşoda krizinde İngiltere ve Fransa Afrika'daki sömürge rekabetinde karşı karşıya gelmiş fakat Fransa'nın geri adım atmasıyla mesele savaşa sebep olmadan çözüme kavuşturulmuştu. Faşoda meselesinde Rusya tarafsız kalmış ve Rus-Fransız ittifakının barış üzerine kurulduğu vurgulanmıştı. Rusya ile Fransa'nın ittifakı üçlü ittifaka karşı kurulmuş bir ittifaktı ve İngiltere'ye karşı bir taahhüt içermiyordu. Cihangir Andican'ın vermiş olduğu bilgiler, 19. yüzyılda artan sömürge rekabetini ve I. Dünya Savaşı'na giden süreçte oluşmaya başlayan ittifaklar sisteminden bahsetmesi açısından önemlidir.

Rusya, 19. yüzyıl sonlarına doğru Türkistan'ın işgalini tamamlayarak kuzeyden Afganistan'a komşu olmuştur. Rusların Türkistan'da yaptıkları demiryolları ile Orta Asya'daki konumunu güçlendirmeleri, Orta Asya'daki nüfuzları ve büyük bir Müslüman nüfusu bünyesinde barındırmaları, İngiltere tarafından tehdit olarak algılanmalarına sebebiyet vermiştir. Bununla beraber İngiltere'nin yönetimindeki Hindistan'da çıkan karışıklıklar, halkın İngiltere'den memnun olmaması İngiltere'yi meşgul ederken Rusya'nın da kuzeyden Hindistan'a doğru yaklaşması İngiltere'yi Hindistan için endişeye sevk ettiği görülmektedir. Cihangir Andican'ın bu konuda verdiği bilgilerle Rusya'dan emin olamayan İngiltere'nin Hindistan sömürgesi için coğrafi konumu itibariyle tehdit olarak algılanan Rusya'ya karşı teyakkuzda olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

Abdürreşid İbrahim (21 Nisan 1910), “Ahval-i Âlem-i İslam Hakkında”, **Sırat-ı Müstakim (Sebilü’r- Reşad)**, IV (85), İstanbul, 118-123.

_____ (30 Haziran 1910), “İlm ve Marifet Gayret ve Faaliyet”, **Sırat-ı Müstakim (Sebilü’r- Reşad)**, IV (95), İstanbul, 293-295.

_____ (14 Temmuz 1910), “İlm ve Marifet- Gayret ve Faaliyet (mâ-ba’d)”, **Sırat-ı Müstakim (Sebilü’r- Reşad)**, IV (97), İstanbul, 323-326.

_____ (1912), **Vicdan Muhakemesi ve İnsaf Terazisi**, Üçüncü Tab, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul.

_____ (2015), **Rusya İmparatorluğunda Müslümanlar Çoban Yıldızı**, (Haz. Seyfettin Erşahin), Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara.

_____ (2017), **Tercüme-i Halim Ya Ki Başıma Gelenler**, (Haz. İsmail Türkoğlu), 1. Baskı, Mac Medya, İstanbul.

_____ (2019), **Âlem-i İslam ve Japonya’da İslamiyet’in Yayılması**, 1, (Haz. Ertuğrul Özalp), 3. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul.

Acar, Kezban (2020), **Ortaçağ’dan Sovyet Devrimi’ne Rusya**, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Aça, Mehmet (2014), “Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliğinde Yeni Ulusların İnşası Adına Tatar Nüfuzunu Kırma Girişimleri”, Bülent Bayram (Ed.), **Milletlerin Kesişme Noktası: İdil-Ural Çalıştayı Bildiri Kitabı**, içinde (219-242), Kırklareli Üniversitesi Yayınları, Kırklareli.

Ahmed Ağaoğlu (1 Mart 1918), “Rusya’daki Müslümanlar”, **Türk Yurdu**, XIV (4), 124-126.

Ahmed Midhat, **Rusya**, İstanbul, 1872-1873.

Ahmed Şuayb (14 Aralık 1909), “Rusya II Mâ-ba’d”, **Ulum-i İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası**, III (12), 457-475.

Arık, Durmuş (2009), “Türk Kültürünün Farklı Bir Boyutu Olarak Kreşin (Hristiyan) Tatarlarının Dini İnanışları”, **6. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1083-1097.

Armaoğlu, Fahir (2019), **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, 18. Baskı, Kronik Yayınları, İstanbul.

- A. Sevindik (31 Aralık 1908), “İslam ve Türk Âlemi: Rusya Müslümanlarında Dil ve Edebiyat”, **Sırat-ı Müstakim**, 1 (19), 300-302.
- Bayur, Y. Hikmet (1950), **Hindistan Tarihi**, III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Bir Asker (9 Mart 1898), “Mebahis-i Askeriye”, **Mütalaa**.
- Bozkurt, Giray Saynur (2008), **1905-1907 Yılları Rusya Müslümanlarının Siyasi Kimlik Arayışı**, 1. Baskı, Doğu Kütüphanesi, İstanbul.
- “Bugün Vakt-i Zuhurda Alınan Ajans Telgrafları” (26 Ağustos 1897), **Malumat**.
- “Bugün Vakt-i Zuhurda Alınan Avrupa Gazetelerinin Mütalaat-ı Siyasiyesi” (6 Teşrinievvel 1898), **Malumat**.
- “Bugün Vakt-i Zuhurda Alınan Avrupa Gazetelerinin Mütalaat-ı Siyasiyesi” (8 Teşrinievvel 1898), **Malumat**.
- Celal Nuri (1911/1912), **Şimal Hatıraları**, Matbaa-i İc̣tihat, İstanbul.
- Cihangir Andican (26 Temmuz 1897), “Rusya Rû-siyahları”, **Malumat**, No: 54, 1. Mektup.
- _____ (27 Temmuz 1897), “Petersburg’da Habeşistan”, **Malumat**, No: 55, 2. Mektup.
- _____ (25 Ağustos 1897), “Rusya’da Mösyö Feliks For”, **Malumat**, No: 84, 9. Mektup.
- _____ (27 Ağustos 1897), “Malumat’a Malumat 14”, **Malumat**, No: 86, 10. Mektup.
- _____ (20 Eylül 1897), “Ortak mı İttifak mı!?”, **Malumat**, No: 110, 11. Mektup.
- _____ (22 Eylül 1897), “18 Hindistan’da Rus”, **Malumat**, No: 112, 12. Mektup.
- _____ (25 Eylül 1897), “18 Hindistan’da Rus Mâ-ba’d”, **Malumat**, No: 115, 13. Mektup.
- _____ (28 Eylül 1897), “Hindistan’da Rus 20”, **Malumat**, No: 118, 14. Mektup.
- _____ (1 Teşrinievvel 1897), “21 Hindistan’da Rus”, **Malumat**, No: 121, 15. Mektup.
- _____ (2 Teşrinievvel 1897), “22 Hindistan’da Rus”, **Malumat**, No: 112, 16. Mektup.
- _____ (14 Teşrinievvel 1897), “Ural Cibalinde Kama Sevâhilinden”, **Malumat**, No: 134, 18. Mektup.
- _____ (25 Teşrinievvel 1897), “Doktor ile Mülakat 1”, **Malumat**, No: 145, 21. Mektup.
- _____ (29 Teşrinievvel 1897), “-30- (Kafkasya Ahvali)”, **Malumat**, No: 149, 22. Mektup.
- _____ (3 Teşrinisani 1897), “-31- (Kafkasya Ahvali)”, **Malumat**, No: 154, 23. Mektup.
- _____ (14 Temmuz 1898), “Şimalden Cenuba 63”, **Malumat**, No: 406, 25. Mektup.
- _____ (25 Temmuz 1898), “Peterhof”, No: 417, **Malumat**.

- _____ (13 Ağustos 1898), “Şecere-i Siyasiyat”, **Malumat**, No: 437, 29. Mektup.
- _____ (14 Ağustos 1898), “Malumat’a Malumat 6”, **Malumat**, No: 73, 4. Mektup.
- _____ (14 Ağustos 1898), “Petersburg’da Almanya İmparatoru -7-”, **Malumat**, No: 73, 3. Mektup.
- _____ (16 Ağustos 1898), “Türkistan-Rusistan”, **Malumat**, No: 440, 30. Mektup.
- _____ (17 Ağustos 1898), “(-9- İkinci İmparator Wilhelm’in Rusya’da Bulunduğu Eyyâm)”, **Malumat**, No: 76, 5. Mektup.
- _____ (4 Teşrinievvel 1898), “Mevsim-i Siyasi”, **Malumat**, No: 489, 36. Mektup.
- _____ (6 Teşrinievvel 1898), “Dervişler Harabesi Baykuşları”, **Malumat**, No: 491, 37. Mektup.
- _____ (8 Teşrinievvel 1898), “Çay, Şeker, Semaver”, **Malumat**, No: 493, 38. Mektup.
- _____ (21 Teşrinievvel 1898), “Kıtaat-ı Selâse Vasıtası Rusya”, **Malumat**, No: 506, 39. Mektup.
- _____ (29 Teşrinievvel 1898), “Petersburg Muhabirimizden -99-”, **Malumat**, No: 514, 40. Mektup.
- _____ (7 Teşrinisani 1898), “Rusya Fransa İttifakı”, **Malumat**, No: 523, 41. Mektup.
- _____ (14 Teşrinisani 1898), “Şimalde Cenup”, **Malumat**, No: 530, 42. Mektup.
- _____ (18 Kânunuevvel 1898), “Şelaleye Bir Reşha” **Malumat**, No: 564, 43. Mektup.
- _____ (19 Kânunuevvel 1898), “Rusya Haftası”, **Malumat**, No: 565, 44. Mektup.
- _____ (22 Kânunuevvel 1898), “Aç ve Biilaç (Kardeşler)”, **Malumat**, No: 568, 46. Mektup.
- _____ (20 Kânunusani 1899), “Rusya Müslümanları 1”, **Malumat**, No: 597, 47. Mektup.
- _____ (24 Kânunusani 1899), “Rusya Müslümanları 2”, **Malumat**, No: 601, 48. Mektup.
- _____ (14 Şubat 1899), “Rusya Müslümanları 4”, **Malumat**, No: 619, 50. Mektup.
- Çetin, Remziye Melike (2015), “Birinci Petro’nun Şaheseri: Petersburg”, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, 6 (6), 30-36.
- Çini, Poyraz (2021), “Yeni Büyük Oyun’un Ne Kadar Büyük Olduğu Üzerine”, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, 9 (26), 266-295.
- Demir, Sedat (2013), “Vladivostok Demiryolu Hattı ve Rusya Ekonomisi”, **Sosyal ve Beşeri İlimler Dergisi**, 5 (2), 482-491.

- Devlet, Nadir (1988), **İsmail Bey (Gaspıralı)**, 1. Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Nr. 962, Ankara.
- _____ (2020), **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)**, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ebüzziya Tevfik (1884), “Rusya’da Hamamlar”, **Mecmua-i Ebüzziya**, IV (39), Kostantiniye, 1234-1236.
- Ercilasun, Ahmet B. (1991), “İsmail Gaspıralı’nın Fikirleri”, **Türk Kültürü**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, (337-338), 329-336.
- Erdoğan, Aysel (2020), “Türkistan’da Rus İşgallerinin Bir Parçası: Trans-Hazar Demiryolu Projesi (1879-1903)”, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, 8 (21), 41-60.
- Erşahin, Seyfettin (1996), “Rusya’da Müslümanlar: Tatar Kavimlerinin Tarihçesi”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 35 (1-4), 561-601.
- Eşref Edip (9 Ağustos 1911), “Rusya ve Müslümanlar”, **Sırat-ı Müstakim (Sebilü’r-Reşad)**, VI (153), İstanbul, 363-365.
- _____ (25 Temmuz 1912), “Rusya Müslümanları”, **Sebilü’r-Reşad (Sırat-ı Müstakim)**, I-VIII (21-203), İstanbul, 410-411.
- Ferro, Marc (2002), **Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi 13. Yüzyıl-20. Yüzyıl**, (Çev. Muna Cedden), 1. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları.
- Figes, Orlando (2021), **Nataşa’nın Dansı Rusya’nın Kültürel Tarihi**, (Çev. Figen Dereli), 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Grigoryeva, Olga Nikolayevna (2020), “Rus Kültüründe Selamlaşmanın Üslup Özellikleri”, Reşat Sakar (Ed.), **Gelenekler Bağlamında Rus Kültürü**, 1. Baskı içinde (1-13), Nobel Yayınları, Ankara.
- Hablemitoğlu, Necip (2022), **Gaspıralı İsmail**, 7. Baskı, Pozitif Yayınevi, İstanbul.
- Hamzaoglu, Halit (2021), “Rus Jeopolitiğinde Deniz Gücünün Önemi ve Rusya Federasyonu’nun Güncel Akdeniz Stratejisi”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, 16 (1), 166-185.
- “Hindistan” (26 Temmuz 1897), **Tercüman**.
- “Hindistan Seferi” (17 Şubat 1895), **Tercüman**.
- İbrahimzade, Kemal (2005), “Semaverin Öyküsü”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi**, 0 (21), 89-104.
- “İcmal-i Harici Dreyfus Meselesi” (27 Teşrinisani 1898), **Malumat**.
- “Kabul-i İmparatori” (10 Şubat 1895), **Tercüman**.

“Kafkasya’da Maarif” (4 Mart 1895), **Tercüman**.

Kanlıdere, Ahmet (2002), “XIX. ve XX. Yüzyıllarda Kazan Tatarları”, **Türkler**, 18, Ankara, 415-426.

Kavas, Ahmet (2003), “Afrika’da Fransız Sömürgeciligi”, **Sömürgecilik Hareketlerinde Fransa ve Anadolu’da Fransız-Ermeni İşbirliği**, T. C. Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ, 69-78.

Kazanlı Ayaz (İshaki) (26 Ağustos 1909), “Âlem-i İslam Rusya Müslümanları”, **Sırat-ı Müstakim**, II (51), 398-399.

_____ (2 Eylül 1909), “Rusya Müslümanları-Tatarlar”, **Sırat-ı Müstakim (Sebilü’r-Reşad)**, II (52), 415-416.

Kazanlı Hacı Ahmed (1905), “Rusya İslamları”, **İctihad**, I (4), 6-9.

Kennedy, Paul (1990), **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri, 1500’den 2000’e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar**, (Çev. Birtane Karanakçı), 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

Kırimer, Cafer Seydahmet (1996), **Gaspıralı İsmail Bey**, (Haz. Ramazan Bakkal), Avrasya Bir Vakfı Yayınları, İstanbul.

Kırımlı, Hakan (1996), “Gaspıralı, İsmail Bey”, **DİA**, 13, İstanbul, 392-395.

Kurat, Akdes Nimet (1965), “Rus Hâkimiyeti Altında İdil-Ural Ülkesi (Eski Kazan Hanlığı ve Başkurt İli XIX. Yüzyıla Kadar)”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, XXIII (3-4), 91-126.

_____ (1966), “Kazan Türklerinin Medeni Uyanış Devri (1917 Yılına Kadar)”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, XXIV (3-4), 95-194.

_____ (2014), **Rusya Tarihi Başlangıç’tan 1917’ye Kadar**, 6. Baskı, TTK Yayınları, Ankara.

_____ (2015), “Rusya’da Türklük ve İslamiyet”, **Makaleler**, (Haz. Nihat Yazılıtaş ve Ahmet Vurgun), 3 (2), Ankara, 651-682.

MacMillan, Margaret (2014), **Barişa Son Veren Savaş**, (Çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak), 1. Baskı, Alfa Yayınları. İstanbul.

“Maişet-i Akvam-ı İslamiye” (14 Haziran 1897), **Tercüman**.

“Müslüman Vekillerinin Suret-i Kabulü”(17 Şubat 1895), **Tercüman**.

Nizameddin (22 Ağustos 1910), “Asya-yı Vustada İngiliz-Rus Rekabeti: Mukaddime”, **Beyanülhak**, III (74), İstanbul, 1440-1442.

Özbek, Nadir (1995), “Abdürreşid İbrahim İslamcı Bir Eylem Adamı”, **Toplumsal Tarih** 4, 7-12.

- Özdemir, Pınar Turan (2020), “Rus Kültüründe Geleneksel Bir İmge: Giyim-Kuşam”, Reşat Sakar (Ed.), **Gelenekler Bağlamında Rus Kültürü**, 1. Baskı içinde (83-105), Nobel Yayınları, Ankara.
- _____ (2020), “Gelenekleriyle Ruslarda Köylü-Şehirli Yaşam Biçimi”, Reşat Sakar (Ed.), **Gelenekler Bağlamında Rus Kültürü**, 1. Baskı içinde (37-64), Nobel Yayınları, Ankara.
- “Petersburg’da Kış Günü” (10 Ocak 1895), **Resimli Gazete**, IV(197).
- “Rusya Matbuatı” (21 Haziran 1897), **Malumat**.
- “Rusya Matbuatı” (6 Temmuz 1897), **Malumat**.
- “Rusya Matbuatı” (9 Temmuz 1897), **Malumat**.
- “Rusya ve İngiltere” (23 Şubat 1899), **Malumat**.
- Sander, Oral (2015), **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e**, 28. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Saray, Mehmet (2011), “Türkistan’da Rus-İngiliz Rekabeti”, **Tarih Dergisi**, 0 (34), 397-416.
- Somuncuoğlu, Tümen (2014), “Çarlık Rusya’sı Dönemi Türkistanı’nda Modernleşme”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 182 (182), 227-240.
- Söylemezoğlu, Galip Kemali (1939), **Rusya Tarihi**, Ankara Kütüphanesi, Ankara.
- Sydakoff (1911/1912), **Gizli Rusya**, Türk Yurdu Kütüphanesi, İstanbul.
- Şahin, Sinan (2019), **Sırat-ı Müstakim Dergisine Göre Rusya Müslümanları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şölentaş, Esra (2020), “Rus Kültüründe Batıl İnançlar”, Reşat Sakar (Ed.), **Gelenekler Bağlamında Rus Kültürü**, 1. Baskı içinde (255-271), Nobel Yayınları, Ankara.
- Şemsettin Sami (1978), **Kamus-i Türki**, İstanbul.
- “Şuun-ı Harici “Dün Akşam Gelen Avrupa Postası” Rusya Matbuatı” (5 Haziran 1897), **Malumat**.
- Tacibayev, Raşid (2012), “Rusya’nın Orta Asya’ya Yönelik Politikalarının Dönemlere Göre Değişimi”, M. Savaş Kafkasyalı (Ed.), **Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya**, içinde (169-210), Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara-Türkistan.
- Talianova Eren, M. (2022), “Türk ve Slav Halk İnanışlarında Tuz Simgeciliği”, **Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 7, 1-19.
- Tekeli, Selin (2020), “Rus Kültüründe Düğün Geleneği”, Reşat Sakar (Ed.), **Gelenekler Bağlamında Rus Kültürü**, 1. Baskı içinde (141-168), Nobel Yayınları, Ankara.
- “Tercüman”, (21 Haziran 1897), **Tercüman**.

- Toprak, Serap ve Öztürk, Ahmet (2019), “Kimlik Koruma Mücadelesi Ekseninde Rusya Müslümanlarının Siyasi Faaliyetleri (1905-1917)”, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, 7 (16), 1075-1096.
- Türkoğlu, İsmail (1993), **Rusya Türklerinden Abdürreşid İbrahim (1857-1944)**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi - Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- _____ (2008), “Rusya (Ülkede İslamiyet), **DİA**, 35, 265-266.
- Uçman, Abdullah (2003), “Malumat”, **DİA**, 27, Ankara, 543-545.
- _____ (2006), “Dergiler Arasında Dergâh, Hayat, Malumat ve Bilgi Mecmuaları”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, 4 (7), 519-532.
- Vernadsky, George (2021), **Rusya Tarihi**, (Çev. Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak), 5. Baskı, Selenga Yayınları, İstanbul.
- Yiğityüksel, Dilek (2012), “İki İmparatorluk Başkentleri Olan ST. Petersburg ve İstanbul'un Karşılaştırılması Bağlamında Modernleşmenin İstanbul'da Yarattığı Dönüşüm”, **7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi**, 1. Baskı, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Konya, 1171-1182.
- Zenkovsky, Serge A, **Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık**, (Çev. İzzet Kantemir), Rusya Araştırma Merkezi Tetkikler 36.

MEKTUPLARIN TRANSKRİPSİYONU

Malumat, No: 54, 26 Temmuz 1897

**Mektûb-ı Mahsûs
(Rusya Rû-siyahları)
(Ma'lûmât'ın Petersburg Muhâbirinden)**

Musavver Ma'lûmât'ın ilk nüshasının son sahîfesinde "Petersburg ve Moskova" mektûplarına gazetede yer verileceği va'd edildiğinden işte muhâbereye başlıyorum.

Petersburg'da üç gün yaşamak için mutlaka bir gün tedâvî olunmak tıbben tecrûbeten zarûri ettiğinden iki mâh Kafkasya kaplıcalarında dolaşarak vücûduma kuvvet ve kuvvetime târavet verdiğimi müta'âkiben Rusya makarr-ı hükûmetine 'avdet eyledim. Sıhhat-i vücûdunu iki mâh kaplıca tedâvisiyle sigorta eden (eceli gelmemek şartıyla) dört mâh Petersburg'da ferah ferah yaşayabileceğinden demek ki Teşrînisânî'nin evveline kadar burada hâkk-ı ikâmeti hâ'iz bulunuyoruz. Petersburg'da sigortasız yaşanılmaz değildir. Yaşanılıyor ammâ yine nihâyetü'l-emr 'ömrün o sigortasını eczâhâneye vermeyince yakayı keşmekeş-i emrâzdan tahlîs idemezsin: Farâza on iki sene burada mütemâdiyen embasador bile olsa yine müddet-i mezkûrenin üçte birini -dört senesini- doktora tevdi' edeceği şüphesizdir. Yirmi senelik tecrûbem şunu mü'eyyedir..

Petersburg 'âleminin âb û havâ mes'elesini karıştırmayalım ki o mübârek kendisinden bahsedilince çehresini ekşiderek Temmuz'da bile olsa kar ile buzunu (karpuz okunmasın) Peterhof ufkunda gösterir cidden gösterir! Yamandır: Kış şu diyârın yanı başındadır. Çıt dediğinde kapısını açır! Aman efendim Petersburg soğuklarını hâtırlamayalım sadede 'avdetle havâların şu sıcak zamânlarında germ-â-germ hâme-rân olalım!

Mektûbumun serlevhâsı "Rusya Rû-siyahları" değil miydi? İşte o "Rû-siyahları" ele alalım: Rusya (yüzü kara) ta'bîrime sizce yeni gayrı me'nûs ıstılâh-ı Rus nazarıyla bakılacak ise de buraca şu ta'bîr-i moda hükmünü kazanmış gazete ıstılâhâtı sırasında mevki'-i ihtirâm kesb etmiş eski bir ta'bîr olduğundan ibtidâ onu kârî'in-i kirâma îzâh eylemek îcâp ediyor. Amerika'nın zenginleri lisânında ve 'ilm-i beşerden bahseden kütüb-i fenniyyede bir "derisi beyâz" ta'bîri vardır ki bu ta'bîrle insânların beyâzları siyahlarından, sarılarından esmerlerinden tefrîk ediliyor karların, buzların, berrâk nehirlerin ve mirât-vâr denizlerin te'sîr-i tabî'yyesi şimâlde doğanlara mermerî bir beyâzlık, saçlarına za'ferânî bir sarılık, gözlerine firûzî bir mavilik bahşeylemiştir. Burada değil yüzü siyahlara

gözü siyahlara bile tesâdüf olunamaz: Beyâz çehrelerden, kar parçası gibi parlak vücûtlardan, gözler kamaştıran erimez bitmez kar â'leminden bıkmak derecelerine gelen Petersburglular beyâzın mukâbili bulunan siyahdan lezzet-yâb oluyorlar! Modanın en incisi kadın â'leminden tevsî'-i dâ'ire etmek tabî'î ettiğinden bu husûsu da onlara soralım: Petersburg kadınlarından en beyâz çehrelisi rû-yı zîbâsının bir köşesinde -al yanağıyla leb-i l'al-gûnu çukurunda- tesâdüfâtı hilkâten olarak siyah-rû zenginin rû-yı siyahından bir noktacık bulunursa kürre-i arz ona verilmiş kadar izhâr-ı iftihâr eyler. Yine o kadına (mevsim münâsebetiyle) deniz hamâmı takımının envâ'î takdîm edilince kimseye danışmadan hemen elbise-i siyah-fâmı giyinir: Siyah çorap için mağazaları kapı kapı gezer: Eldivenin siyahını alır. Siyah peçesini tâ burnu ucuna kadar çekerek siyah beygirli 'arabaya süvâr olarak mesîrenin gündüzün kargası, geceleyin yarasası olmaktan lezzet-yâb olur mâhitâb 'âleminde bile bulunduğu tenezzüh bahçelerinin en muzlim köşelerinde sa'âdet arar! Şu kadıncağız şayet bir muvaffakiyetsizliğinden dolayı "moda hastalığına" tutularak ince sinirleri ten-i nâzenîni üzerinde oynayırse "of aman, vücûdumu karlar istî'âb eyledi" diyecek yerde "kar gibi vücûdumu karıncalar istilâ eyledi" demekten lezzet-yâb olur. Mâtem elbisesi şu diyâr kadınlarının en sevimli bir kıyâfetidir: Mâtem peçesi öne üç kulaç, arkaya üç buçuk kulaç uzatılması modalar nizâm-nâmesinin 179'uncu maddesinin ikinci fıkrasında sarâhaten îzâh edilmiştir. O gibi modaya girenler güzel çehrelilerden iseler güzellikleri fersûde-i deverân oluncaya kadar muhâk mâtemde kalacak...

Nefs-i Petersburg'un yaz mevsimi ahvâli, tertibât-ı beytiyyesi muntazaman idâre olunan kibâr hânelerinin sâ'at beş altı raddelerinde silinip süpürüldüğü zamânı andırıyor: Ta'mîrât, inşâât zamânlarının en germ-â-germ demleri şu eyyâm olup havâyı nesîmi ise kireç, kum, boya, toz toprak revâyih ve zerrâtıyla göğüsleri kapamakta olduğundan hayâtlarını istirahatle geçirmeye muvaffak olanların kâffesi Büyük Petro yâdigârı bulunan şu büyük şehrin küçük köylerine karye ve sayfiyelerine dağılıyorlar biz de şu kâfilelerden birine yanaşarak "Karye-i İmparatorî" ma'nâsını ifâde eden "Tsarskoye Selo" nâm karye-i dilnişinin 'azeb yatağı (bekârlar mahalli) bulunan bir cihetinde bir sayfiyenin müste'cirlerinden bulunuyoruz. Bekârların envâ'î: on beşliği, altmış beşliği, erkeği kadını burada mebzûldur. Yazın şehirden dışarıda bulunanlara "daçini" (sayfiye-nişînler) denilir ki bunların yaşayışı da başkalaşıyor: Geceleyin onlara "nocanaya petçika" (gece kuşu) Gündüzün- "polohipa" (sahrâvîler) nâmı veriliyor. İki üç mâh bedevicesine, nîm vahşiyâne bir tarz-ı ma'îşet-i bî-kaydânede yaşayarak hayvâniyete kuvvet, vücûda metânet verdikten sonra yine medeniyet 'âlemine 'avdet etmek Petersburg sayfiye 'âlemi programının birinci maddesi iktizâsındandır. İşbu siyah-kâr sayfiye-nişînlerin geceleri ridâyı zalâm altında geçirîşlerine çeşm-i rakîb-i seher göz ucuyla bakmak istediği anda gece kuşları (ta'bîr-i 'âmiyâne ile yarasa) gibi bembeyâz yataklarına çekilirler gündüz başladığı zamân onların gecesi hulûl ediyor. Uykular öğlen zamânlarına kadar imtidâd ediyor.

Cihângîr Andicân

Mektûb-ı Mahsûs
(Petersburg’da Habeşistân)
Ma’lûmât’ın Petersburg Muhâbir-i Mahsûsundan:

Mîzânü’l-harâre 31 derecesini gösteriyor ki Petersburglular, harâret-i şemsin şu raddelerde keskin olduğunu şimdi ilk defâ tecrübe ediyorlar. Şimâlin harâreti cenûbunkine benzemez: Şimâl harâretinde sıcaklık ile berâber bir de insânın nefesini tıkayacak derecede sıkıntı vardır havâ hareketsiz bir hâlde bulunmasıyla ve harâret-i şemsten intişâr eden fenâ kokuların tefrîşâtı hâlî, keçe yük gibi câzibü’l-harâre mevaddan ‘ibâret olan ebniye-i cesîmenin harâretine karışması hâricen dâhilen cehennem âteşleri içinde bulunduruyor sayfiye-nişinde şehre şehirdekilerde sayfiyelere germ-â-germ bir hücûmdur gidiyor: Petersburg sâ’ir Avrupa şehirleri gibi sokakları iki taraftan sâye-dâr ağaçlı, bulvarlı, iskemleler olmadığı gibi şu büyük şehrin ufak ufak bahçeleri de enderdir. Bir zamân Petersburg büyük caddeleri akasya, ıhlamur, meşe ve çınar ağaçlarıyla sâye-dâr bulunduğunu ihtiyârlar çocukluklarında görmüş olduklarını rivâyât kabîlinden olarak naklediyor iseler de şimdi öyle gölgeli ağaçlarda gölge bile kalmadığını biz görüyoruz. Şimdiki Petersburg sokaklarından en meşhûr cadde ‘addolunan “Nevsky” Caddesi bir kışla ve bir mektep havlîsini andırıyor: Şu cadde oldukça geniş oldukça (kalabalık)dır. Ebniyenin en yüksekleri en mutantanları şu cadde üzerinde karşı karşıya yekdiğere rekâbet edercesine nazar-firîb bir hâlde bulunmasıyla berâber “insânlar maneji”, “medeniler meydânı” ta’bîrine şâyân garîb bir hâlî vardır: Yayan yürüyenlerin geniş tretuvarı (piyâde kaldırımı) gerdûne süvârânın ‘azîmet ve ‘avdetine mahsûs ayrı ayrı tarîki, tramvayların bir güzergâh-ı mu’ayyenî velevsibitlerin de bir memur emini hep zemîn tahta kaldırımlı vâsi’ cadde üzerinde mevcûd olup bunların kâffesi de gelip geçenlere güyâ lisân-ı hâl ile “buyurunuz, geçiniz, işlerinizi ta’kîb ediniz burada sâye-bân falan aramayınız” diyorlar insânlar ise kemâl-i sükûn ve sükût ile kumaş tar u pudu ve mekik gibi hareket-i muntazamalarına devâm ediyorlar evet, (Neva) Nehri ile mezkûr (Nevsky) Caddesi meyânında yekdiğerinden güzel bahçeler, hadîkalar, parklar, ormanımsı yeşillikler var ise de istifâdesi de o civârda bulunanlara yâhûd kisesi o gibi mevâki’i küll-i yevm ziyârete müsâ’id olanlara mahsûstur. Şehrin nehirden uzakta bulunan kısmı ise yeşillik olduğunu bilmezler. Hâlbûki çayır çimen, yeşillik insânlar için menâzır-ı hayâtîyyedendir: ... ve meşcere bulunan yerlerde ciyâdet ve tarâvet-i havâ tabî’îdir. Burada ise o ciyâdeti bulmak için şehrin tâ dışarısına, dört beş sâ’atlık mesâfeye çıkmalı da orada bir iki nefes güzel havâ almalı her dâ’im karlar, buzlar, çamurlar, yağmurlar, ‘âleminde yaşayan Petersburglular nezdinde yaz mevsimi ehemmiyetsiz ‘addedilerek şehri bahçe, bulvar, âlelelele tezyîn etmenin fâ’idesini düşünmeye vakit bulamıyorlar. Şimdiki sıcaklar ise ahâliyi şehremânetine karşı mırıldatmaya sebebiyet vermiştir.

Petersburg’u Avrupa şehirleri hâline getirmek için mi yâhûd yalnız onları taklîd için midir bilemem: Ba’zı meydânlarında, sokaklarında ahâlinin istirâhatine mahsûs iskemleler vardır. Şu iskemleler de meselâ “Kazanski Sobor” Kilisesi’nin karşısında geniş meydânda da vaz’ edilmiştir,

demirden ma'mûl, yeşil boyalı, şu iskemleler üzerinde gölgelik bir şey olmadığından harâret-i şemsten âteş kesilerek üzerinde oturan bulunsa bile elbisesi boyaya yapıştığından kolaylıkla kalkamazlar kalksalar bile elbiselerini tanıyamazlar!...

Güneşin harâreti kesb-i şiddet ettikçe insânlar suya, nehre yanaşıyorlar. Nehir hamâmları ise Nuh zamânını andırır kayıkâneler biçiminde girilmez bir şeyler olduğundan ahâli açıkta, anadan doğma bir hâlde suya batıp çıkmakta akşamlara kadar su kuşu gibi nehir sâhilinden ayrılmamaktadır ki Petersburg su içinde, nehir sâhilinde, nehir üzerinde bulunduğu hâlde bile sa'ir Avrupa nehirlerinde gördüğümüz güzel banyolara burada ender tesâdüf olunur... Zavâllı ahâli! Her ne olursa onlara oluyor: Sıhhate hidmet eden esbâbın fıkdanı meydânda iki yanı başında da tıbbî, fennî, sıhhî meclisler, cem'iyetler gürültüsü bî-had ve hesâbdır. İşte size Petersburg'un şimdiki mevsiminin ahvâlinden bir numûne.

Cihângîr Andicân

Malumat, No: 73, 14 Ağustos 1898

Mektûb-ı Mahsûs

Ma'lûmât'ın Petersburg Muhâbirinden:

Ma'lûmât'a Ma'lûmât

-7-

(Petersburg'da Almanya İmparatoru)

Mektûbum “*Ma'lûmat*” idârehânesine muharrirîn odasına mürettibin yedine gazete sahâyifine dönüp dolaşıncaya kadar Almanya İmparatoru Petersburg'ları Peterhof'ları Çarsky Selo'ları Kronstadt'ları geşt ü güzârla Berlin'e bile 'avdet edecekleri tabî'dir. Şu nokta-i nazardan mektûbumun eskimeyecek bir tarzda yazılmasına lüzûm görülmüştür. İlk önce bu gibi seferlerin ilk vukû' bulduğu târîhi bi'l-münâsebe zikredeyim. Büyük Friedrich'in yeğeni Prens Henrih'in Petersburg'a ilk vürûdu 1780 târîhinde İkinci Katerina zamânında vukû' bulmuştur. Prens-i müşârû'n-ileyh için imparatoriçenin Petersburg civârında bulunan güzel eğlenceli mesîrelerinde, köşklerinde şenlikler icrâ edilmiş idi. Katerina'nın ahir eyyâmında Almanya prenslerinden birçokları ona misâfir gelmişlerdir. Geçen 'asrın son senelerinde Almanya velî'ahdı iken mu'ahharen Prusya Kralı olan Friedrich-Wilhelm Petersburg'u ziyâret eylemiştir. Prens-i müşârû'n-ileyh Birinci Nikola'nın zevcesi bulunan İmparatoriçe Aleksandra Fyodorovna'nın 'amcası bulunuyor. 1817 târîhinde Petersburg'u ziyâret ederek Pavlovski Sarâyı'nda ikâmet eden Birinci Prens Wilhelm (ki sonra Almanya İmparatoru olmuştur) mezkûr sarâyın bir kısmında nısf dâ'ire şeklindeki mevki'de ikâmeti ziyâdesiyle sevdiğinden orası onun şerefine bir hâtıra olmak üzere şimdi dahi “Wilhemova” denmekle ma'rûftur. Prens Wilhelm Petersburg'da misâfireten ikâmet eylediği eyyâmında oda köpeği kendisini ısırıldığından doktorlar sû-i netîceden ihtirâzen bacağından sun'î bir yara açmışlar idi. Prens

birkaç gün sarâydan çıkmamaya mecbûr olarak mezkûr nim-dâ'ire mevki'nden sarâyın etrâfını ihâta eden güzel manzaraları seyreyler imiş. Şimdiki imparatorun cediti Birinci İmparator Wilhelm 1809 senesinde Birinci İmparator Aleksandr'ın uzun müddet misâfiri bulunmuştur.

Kış mevsimine tesâdüf eden şu misâfîret eyyâmında Petersburg'da şiddet-i bürûdet ve sermâdan imparator dışarı çıkmayı tehlikeli görerek 'askerî resm-i geçidler Mihaylovski Maneji'nde icrâ olunuyordu. İmparatoriçe Aleksandra Fyodorovna'nın vâlideyni olan Kral Friedrich-Wilhelm ile Kraliçenin dahi Petersburg'u ziyâret eyledikleri ma'lûmdur. Kralın seferi evvelkilerden daha mutantan olup ma'iiyetinde birçok prensler, prensesler, generaller hattâ külliyyetli süvâri ve piyâde neferleri bile bulunmakta idi. Müteveffa Birinci İmparator Wilhelm Rusya hudûduna tam on üç def'â kadem-güzâr olmuştur. Son Petersburg seferi 1873 senesi Nisân'ının on beşine müsâdif olup mah-ı mezkûrun 26'ncısına kadar on bir gün Petersburg'da istirahat eylemiştir. Şimdiki Almanya İmparatoru ise bununla Rusya'ya üç def'â seyâhat ediyorlar.

Peterhof sarây-ı imparatorîsi güyâ hükümrânların kabûl ve şenlikleri için vücûda getirilmiş bir nokta-i ferah-fezâdır. Birinci Nikola'nın hükümrânlığı eyyâmında en mutantan resm-i kabûl Peterhof Sarâylarında vukû' bulmuştur. Birinci Nikola zamânında vukû' bulan şenlikler esnâsında sokağa nâzır bir pencere iki yüz rubleye (25 lirâya) seyirciler tarafından istîcâr olunuyordu. Şenlikler şimdiki gibi sarây dâhilinde pencere köşesinden balkonlardan dürbünler vâsıtasıyla seyredilmezdi: Mihmân ve mizbânlardan ârzû edenler sarây gerdüneleriyle, sarây hayvânlarıyla alây alây seyr ü teferrüçler yaparlardı. Şimdi ise bu gibi teferrüçlerin modası geçmiştir: Öyle külfetlere kolaylıkla girilemiyor! Şenlikler münâsebetiyle vukû' bulan esb-süvâri ve gerdüne-nişîni 'âlemlerini re'ye'l-'ayn görenlerin rivâyâtına nazaran pek mükemmel ve nazar-rûba oluyor imiş: Elbise ve kıyâfetlerin binbir çeşidini mi ararsın elbine ve lehçelerin yüz türlüünü mü dinlemek istersin burada bulunuyor imiş! Peterhof'un her tarafı bir tiyatro manzara ve şeklini almış. Peterhof'ta balet oyunları sakfı semâ ve sahnesi zemîn olan açık meydânlarda icrâ ediliyormuş. Bu gibi baletlerden birincisi de 1851 senesi Temmuz'unun birinde Holofno cezîresinde vukû' bulmuştur.

Şimdi Almanya İmparator ve İmparatoriçesi için büyük Peterhof Sarây'ında tehye olunan apartmanlar on bir 'adet büyük odadan 'ibâret olup mutantan tefrîşat ve tezyînâtla tefrîş ve çiçekler yeşillikler içinde nazar-fırîb bir şekle ifrâğ edilmiştir.

İmparatora mahsûs blok on dört ve imparatoriçenininki ise yedi odadan 'ibârettir.

İki bloğun bir sofası vardır. Pencereci sofanın duvârları beyâz ve mâvi pullu ipekli kumaşlarla setredilmiştir. Odaların içinde bulunan konsollar, 'ayîneler, saksılar, duvâr sâ'atleri, bir cins, bir renk, bir çeşitte bulunuyor. Odalardan ba'zılarının duvârları imparator ve imparatoriçelerin resimleriyle tezyîn edilmiştir. Kabûl salonlarının kapıları ağzında ikişer nöbetçi iki zenci kapıcı bulunuyor.

Mezkûr salonun zemînine fes renginde yekpâre halı çekilmiştir iki pencerenin derûnu de fes renginde kadife ile tefrîş edilmiştir.

Duvârları âteşiîn renk kumaşla ornamıştır. Mefrûşâtı yaldızlı ve takımı salonunun rengine muvâfıktır eşyânın kâffesi yekdiğerine ‘aks verir parlâk bir sûrette yapılmıştır. Şöminenin üzerindeki iki çift Saksonya vazolarıyla nâdirü’l-emsâl eşyâ-yı nefîse vaz’ edilmiştir. Şöminenin iki tarafında bulunan “billûr market” üzerinde güzel tezyînât konulmuştur. Misâfir salonu Rokoko sisteminde tefrîş edilmiştir. Şu odanın sakfında dört köşede “amour” resimleri vardır. Avizeler Saksonya işi olup odanın her tarafı çiçekler içinde bulunuyor. Yalnız şu odanın duvârlarında resim ve levhalar bulunmuyor. İmparatorun yazihânesi (kabinesi) de güzel tefrîş edilmiştir.

Burası sâ’ir odalara nisbeten daha büyüktür. Yekpâre mâvi kaliçe ile duvârlarına çekilen mâvi renk ipek kumaşların parlâklığı odanın yazı odası olduğunu yek-nazarda gösteriyor. Odanın bir köşesini ekâlîm-i hârre nebâtâtıyla güzel çiçekler işgâl etmiştir. Bir köşesinde yaldızlı ve üzerine mâvi pelüş çekilmiş yazı masası bulunuyor. Masanın yazı takımı fağfûrî ve Saksonya ve Sehere işinin en ‘âlâ cinsindendir. Orta yerindeki yuvarlak masanın ortası mâvi pelüş olup üzerindeki takımları da kendisine yakışacak güzel şeylerdir. Bunun üzerinde asılan avize fağfûrî işidir. Bir köşeye vaz’ olunan yaldızlı âyîne takımı da biri birinden güzel.

Sâ’ir odaların tefrîşâtı da başka başka çeşitlerde olup tafsîlinden sarf-ı nazar olunmuştur. İmparatoriçenin odaları sarây bahçesine ve imparatorunki sarây kilisesine nâzırdır. İmparator ve imparatoriçenin huzûr me’mûrlarının odaları da güzel tefrîş edilmiştir. Mektûbum hem bitti hem bitmedi.

Cihângîr Andicân

Mektûb-ı Mahsûs

Ma’lûmât’ın Petersburg Muhâbirinden:

“Ma’lûmât”a Ma’lûmât

-6-

Avrupa devletleri beş on senede bir husûsi yâhûd ‘umûmi bir meşher açarak, terakkiyât-ı medeniyeyi vaz’-ı hâzırı üzere ‘âlemin enzâr-ı istifâdesine ‘arz eylemekte maddî ve ma’nevî ve siyâsî pek çok menâfi’e destres olduklarını etrâfıyla dinlemeye ve dinletmeye ne sizde rağbet ne de bizde vakit vardır: Sergilerin ne olduğunu bilmek için mutlaka onu görmek, gözden geçirmek îcâp ettiği misüllü onu anlatmak için de sergi ihdâs eylemekten başka çâre olamaz. Bir deryâ-yı mûhîti demek olan âsâr-ı medeniyeyi bir iki damla mürekkep içine nasıl sığdıralım! “Mürekkep” dedim de birkaç gün akdem Stockholm meşherinde seyrettiğim “mektep” hâtırına geldi ki mektûbumu ona hasr ile o yolda (*Ma’lûmât’a*) bir “ma’lûmât” vermek ârzûsunda bulunuyorum.

Meşherin bir köşesinde gösterişli bir ufak şato, bir güzel sarây, bir binâ-yı cesîmin kapısı üzerinde “mektep” yazılı, levhanın sâde yazısı talebelik ‘âlemlerini lemhatü’l-basar gözümün önüne getirerek kendimi içeriye atmadan geri alamadım. Şu mektebi ta’rîften evvel muhtasaran -bir iki kelime- buranın ma’ârifinden bahsedelim.

Ma’ârif ve mekâtibin terakkiyâtıyla işgâl-i zihin eden milel-i mütemeddeninin kâffesi cânibinden şimâl meşherine hey’etler, murahhaslar, erbâb-ı vukûftan zevât gönderilmesi bu taraf-ı ma’ârifinin cümle nezdinde şâyân-ı misal ittihâz edilmesine şâhit olabilir. İsveç ve Danimarka hükûmetleri şu husûsda sâ’irlerini fersah fersah geçmiştir denilse sezâdır: Avrupa’da ‘ıyş û ‘ışret, ‘aşk ve mûhabbet ve seyf ve barut birinciliği muhrez olduğu bir ‘asırda İsveç Kralı Üçüncü Jan bin beş yüz yetmiş dört târîhli beyânnâme-i ‘umûmisinde “yazıp okumak sıfatını hâ’iz olmayan asîlzâdelerin asâletten mahrûm olacakları” resmen î’lân edildi. Daha sonraları Dokuzuncu Şarl papazlara ümmîlerin inâbelerini kabûl etmemeleri hakkında emir vermişti. Danimarka krallarının da şu zemînde emir verdikleri vâridir. İskandinavya memâlikinde elyevm “ümmîler, ‘â’ile teşkîlinden mahrûmdurlar” me’âlindeki madde-i kânûniye mer’iyyü’l-icrâdır. İki üç ‘asır evvel memlekette bir ümmî bulunmaması esbâbını tehyie etmiş olan memâlikin mekâtib ve ma’ârifî ve usûl-i tadrîs ve fenn-i ta’lîm-i sıbyân cihetleri ne derece ilerlediğinin numûnelerini serginin “şimâl müzehânesi” dâ’iresinde seyretmeye gelenlerin ne mikdâra bâliğ olacağını düşünmeli: Pedagoglar (fenn-i terbiye-i etfâl müntesibleri) aradıklarının kâffesini burada bulurlar: Mekâtib programı, usûl-i ta’lîm, esâmi-i kütüb, âlât ve edevât-ı ta’lîmiye, resâ’il ve mebâhis-i fenniye ve sinâ’iyye ve ta’lîmât-ı vesâ’ireden ne aranılırsa burada mevcûddur. İlk önce sizi mekâtib ibtidâ’iyyelerine âşînâ edelim. Sergi mahallinde mevcûd olan mektep sâ’ir mekâtib-i ibtidâ’iyyenin bir numûnesi olup levâzımât ve müştemilâtının kâffesi de onlarınki gibi olduğu göz önünde görölür. Şehirde şu binâyı benzer ancak iki üç mahal görebilmiş idim. Mektebin hârici bir büyük kütübhâne yâhûd bir müzehâneyi andırıyor. İlk nazarda onun fukâra etfâli ta’lîmine mahsûs bir binâ olduğuna kimse hüküm edemez. Dershânelerindeki nezâfet odalarında ve müştemilâtındaki vüs’at ve nefâset onun zâdegân etfâline mahsûs olduğunu gösteriyor. Mektebin müştemilâtı fenn-i tıb ve hıfzıssıhha nokta-i nazarından inşâ olunan banyo, duş, hamâm dâ’iresi ecnebîlerin hayretini mûcib olmaktadır. Etfâlin sıhhatini ders yorgunluğundan, cân sıkıntısından ve dershâne havâsından sıhhatini muhâfaza etmeye bundan güzel vâsıta olamaz. İbtidâ’î mekteplerde erkek ve kız çocukları bir yerde ta’lîm olunurlar. Kızların yemek pişirmek, ev tertîb etmek, silip süpürmek öğrenmelerine mahsûs ayrıca işhâne-i matbah vardır. Mektebin jimnastik dershânelerinde erkek çocukları ‘askerî ta’lîmine, kız çocukları da dans ve raks öğrenmeye mahsûs jimnastik âlâtı vardır. Jimnastik usûlünde yüzgeçliğe de yer verilmiştir. Şu mektepte programı âfide derc olunan dersler sene-i ta’lîmiye müddetinde ta’lîm edileceği de burada ta’lîk edilmiştir. Şöyle ki: İncil-i şerîf ahkâmına ‘â’id su’âl ve cevâp, kırâ’at ve kitâbet, imlâ, coğrafya, târîh, hesâb, hendese, hikmet-i tabî’iyye usûl-i idâre-i memleket, mevâdd-ı mezkûreden mâ’adâ el işi dersleri de mecbûrî olup erkek çocuklara marangozluk, çilingirlik ve emsâli san’atlar ile icâb edenlere bağcılık, ormancılık, bostancılık, arıcılık, ipekçilik dersleri de gösteriliyor. Bu kadar

vâsi‘ programlı dersler fenn-i pedagoji nokta-i nazarından şâkirdânı yormayacak taksîmâta ayrılmıştır.

Meşâgil-i yevmiye yedi sâ‘atten ‘ibâret olup derslerin sühûlet-i ta‘lîmi mektepleri çocuklara “işkence mahalli” etmiyor bi’l-‘akis dışarıda bulundukça cânları sıkılıyor denilse sezâdır.

Zâten dışarıda şehirde bulunan kesirü’l-‘adet fennî, sînâ’î, ‘ilmî, cem‘iyyetler ortalığı bir mektep hâline ifrâğ eylemiştir. Her tarafı ‘ilim ve ma‘ârif kesilen İskandinavya’nın kâffe-i nikâtında mezkûr mekâtibden mevcûd olup küll-i yevm alafranga sâ‘at sekizden o memâlikin esâs ta‘lîme bâliğ olan etfâli ‘aynı bir ders ‘aynı bir zamânda usûl-âşına hocalardan ta‘allüm ve telakkî etmektedirler şehir mektepleri de köy mekteplerinin ‘aynıdır.

İskandinavya’nın her cihetinde ve ‘ale’l-husûs İsveç’te husûsî zanâ‘at mektepleri kemâlini bulmuştur. Bu mektepler talebelerine ma‘îşet için en mühim ve en zarûrî olan sanâyi‘i öğretmektedir. Vâlideyni ve ‘â’ile efrâdı mu‘allim ve üstâd ve hüner-ver ve iş bilir familyâ meyânında büyüyen etfâlin ta‘lîm ve terbiyesi de kolay oluyor. Bu mekteplerin mahsûlü olan etfâl âdem olarak ortaya çıkarlar. “Robinson” gibi her biri kendi sa‘y ve emeğiyle kendisini beslemekte kimseye ‘arz-ı ihtiyâç eylemez. İskandinavya’nın mevki‘-i coğrafyası ve ikliminin âb û havâsı kış denizinin şiddetli tufanları ve karların ba‘zan âmed şüde mümâna‘at göstermesi gibi ahvâl memlekette buhâr ile işleyen makine kullanılmasına ve fabrikalar ihdâsına meydân vermediğinden ve mevsim-i şitâ uzun müddet imtidâd eylediğinden köy mekteplerinde ve köylüler meyânında el işi daha ziyâde ilerlemiş olduğu sergide teşhîr olunan âsârdan anlaşılmaktadır. “Ne’iska”nın ihdâs-gerdesi olup nâmı yeryüzünde şöhret-yâb olan mektep el işi mu‘allim ve mu‘allimleri çıkarıyor. Avrupa’nın her tarafından ve hattâ Amerika kıt‘asından talebeler alan şu mektebin sergisinde mevki‘-i işihâra vaz‘ eylediği âsâr cidden şâyân-ı hayrettir. Mezkûr mektepte verilen nazârî ve ‘amelî derslerden başka fennî ve ‘ilmî mühim mesâ’ile ‘â’id dersler dahi profesörler tarafından Almanca Fransızca İngilizce lisânlarında talebeye okutulmaktadır. Sergide irâ’e olunan âsârdan anlaşıldığına nazaran İskandinavya’da pedagoji usûlü kemâlini bulmuştur. 1885 senesi ihdâs olunan pedagoji kütübhanesinin âsârı elyevm 14,000 cilde bâliğ olmuştur. Mektûbunda artık yer kalmadığından diğer mektûbuma kadar Allahâısmarladık.

Cihângîr Andicân

Malumat, No: 76, 17 Ağustos 1898

Mektûb-ı Mahsûs
(Ma‘lûmât’ın Petersburg Muhâbir-i Mahsûsundan)
“Ma‘lûmât”a Ma‘lûmât

-9-

(İkinci İmparator Wilhelm’in Rusya’da Bulunduğu Eyyâm)

Dün akşam Ağustos’un sekizinci günü Almanya İmparator ve İmparatoriçesinin şerefine bir ziyâfet-i imparatorî keşide edilmiştir. Fevka’l-âde mutantan sûrette tezyîn ve tefrîş olunan sarâyda ziyâfet sofraları da nazar-firîb bir tarzda küşâd olunarak sofrâ-i imparatorî, salonunun sadrında ayrıca vaz’ edilmiştir.

Sofra-i imparatorî pek muhteşem olup takımları altından ma‘mûl idi vazo çiçek gibi tezyînâtı da ona göre idi şu sofrâ masasından ta‘âm salonu dâhilinde üç hat üzerine diğer üç sofrâ kurulmuştur. Sofra masasının orta yerinde İmparatoriçe Aleksandra Fyodorovna mevki‘ini işgâl ettiği gibi sağ cihetinde Almanya İmparatoriçesi Augusta ve ondan ötede Rusya İmparatoru sırasıyla sandalyelerine oturmuşlar ve imparatoriçenin karşısında Sarây-ı İmparatorî Nâzırı Baron Fridrik (Friedricks) ve onun sağında Prens Hohenlohe-Şillingfürst (Schillingsfürst), Hâriciye Nâzırı Moravyef, Garafbovlof ve sâ’irleri irâ’e olunan yerlerini ahzetmişler idi sofrada kırk kişi bulunuyordu. Diğer üç sofrada sâ’ir med’uvvîn işgâl-i mevki’ etmişler idi.

Sofra esnâsında sarây mızıkâ takımı terennüm-sâz olup ezcümle 1829 senesi Potsdam’da Prusya Prensi Wilhelm’in ‘akd-i izdivâcî esnâsında terennüm olunan “fanfari” ahengi hâtıra-i bahtiyâr-âneyi tahattur ettirmiştir. Âheng-i terennümâtın programı sekiz fıkrayı hâvi olup prens ve prenseslerin şereflerine dahi Wagner’in (Wagner), Rubensıtayn (Rubenstein) güzel parçaları derc olunmuştur. İkinci İmparatoriçe Katerina’nın eser-i hâmesi olup 1790 senesi Kanibod tarafından ilk def’a icrâ olunan “Olga’nın Usûl-i İdâresi” nâm operadan bir parçası müstemi‘lere bir buçuk ‘asır evvelki ‘âlemi göstermiştir. Ta‘âm listesi ala Rus on iki türlü yemekleri hâvi bulunuyordu.

Rusya İmparatoru sofrâ başında Almanya İmparator ve İmparatoriçesinin sıhhatine idâre-i akdâh edilmesini teklîf ve müşârû’n-ileyhâya hitâben Fransızca olarak bir nutuk îrâd ederek İmparator Wilhelm de cevâben Almanca nutuk îrâd etmiştir.

Yalnız “imparator ve imparatoriçenin sıhhatine bâde-nûş oluyorum” ‘ibâresini Rusça tefevvüh etmiştir. Esnâ-yı nûşta Alman marşı çalınmıştır. Ağustos akşamının bir latif gecesinde avizelerin elektrik ziyâsı şu‘le-paş olmakta ve bahçenin kısm-ı â‘lâsında milyonlarca âteşler ve kısm-ı asfaltta hayret-bahş-ı ‘ukûl bir derecede nûr ve ziyâ ve âteşlerin rengârenk kalıplarda şekillerde câlib-i enzâr olması ve yekdiğerinden parlak tâk-ı zaferler üzerinde Almanya İmparator ve İmparatoriçesini

milyonlarca seyirciler göstermekte idi. Petersburgluların şu manzar-ı bi-elvâh-ı hâtırânın bir kısmında ayrıca câ(y)gîr ettiklerini de biz seyretmekte idik.

Almanya İmparatoriçesi Temmûz-ı Rûmî'nin yirmi yedisinde "Aleksandraya" tenezzüh vapuruyla ve erkân-ı ma'iyetleriyle Petersburg'a geldiler. Me'mûrîn-i 'askeriye ve mülkiye mütehayyizân-ı vücûh-ı nâstan bir cemmigafîr imparator hazretlerini şehrin "İngiliz sâhili" denilen ve hânedân-ı imparatorîye mahsûs bulunan iskelesinde istikbâl eylemiştir. İskelede 88'inci Piyâde Alayının çavuşlarıyla Guardiye Alayının bahriye neferâtından bir fırka selâm duruyorlardı daha beride mezkûr alayın bayrağı 'askerî mızıkâ takımı bulunuyordu. İstikbâl edenlerin kâffesi elbise-i resmîyelerini lâbis ve Alman nişânlarını hâmil bulunuyordular. Tenezzüh vapuru "Neva" Nehri üzerinde rû-nümâ olunca herkes kendi yerini işgâl etti. Almanya sefiri ile zevcesi selâma duranların önünde ve sağ cihetinde bulunuyordu. Beride Bahriye Nâzırı müsteşârı ve sâ'ir me'mûrîn duruyorlar idi. İmparatoriçe Augusta'ya takdîm etmek üzere beyâz kurdeleli çiçek demetini yed-i ihtirâmında tutan şehrin mutasarrıfı ile ma'iyeti ayrıca bulunuyordu.

İmparator Wilhelm iskeleye çıkar çıkmaz ilk evvelce selâma duran 'asâkiri Rusça selâmlayarak önlerinden geçti. Ba'dehu 'asâkir-i merkûme marş-ı seremoniyal yürüyüşü üzere imparator ve imparatoriçenin pîş-i nazarından geçtiler. Şu râsime-i kabûlü müte'âkiben Almanya imparator ve imparatoriçesi hazerâtı Petropavlovski Kilisesine 'azîmet eylediler. Oraya giden yol üzerinde iki cenâhdan mahallî kumandan karakolları selâm duruyordular. İmparator ve imparatoriçe kilisenin derûnunda âgûş-ı mezârda istirâhat-yâb olan Üçüncü İmparator Aleksandr'ın kabrini ziyâret ederek ter û tâze gül-i ahmerden ve sâ'ir çiçeklerden tanzîm olunmuş iki iklîli lahdî üzerine vaz' ile kabrin yanı başında zânu-be-zemîn oldular. Ba'dehu İkinci Aleksandr'ın ve sâ'irlerinin kabirlerini ziyâret ederek Petersburg'da bulunan Almanya teba'asının Vasilyes Adası'ndaki "Aleksandr Hospital" nâm hastahânesine 'azîmet eylemişlerdir. Hastahânenin Aleksandra Fyodorovna nâmına te'sîs olunan yeni şu'besi bugün resmen küşâd edileceğinden tertîb ve intizâm ber-kemâl idi. Bavyera Sefiri Baron Hasir ile birçok generaller ve 'askerî doktorlar ve mezkûr şu'benin hâmisî Grandük Mihail Nikolayeviç ve papazlar (Aleksandr Haiyus) denilen dâ'ire dâhilinde resm-i küşâd icrâ eyledikleri sırada sokaktan çıkan "hurra" sadâları hükümdarların vürûdunu işâ'a eyledi. İmparatoriçe Mihayil Nikolayeviç'in kolunda içeri girerek Madam Riçe tarafından kendilerine bir demet çiçek takdîm edildi. İmparator ve imparatoriçelerin ve hânedân-ı imparatorînin tûl-i 'ömrü için du'âlar okundu.

Almanya İmparatoru kendisine yaklaştırılan çelipaya rû-mâl olmuştur. Hastahâne bahçesinde sûret-i mutantanada icrâ olunan tertîbât ve tezyînâtın kâffesini imparator nazardan geçirmek üzere kendileri için mezkûr dâ'irenin medhâlinde hâzırlanmış çetr-i imparatorî altına girdiler. Bahçenin ötesinde berisinde hükümdârânın isimlerinin ibtidâsı olan (V.A.) harfleriyle Alman bayrakları ve armaları ve bahçenin ortasında mermerden masnû Rusya arması görülmekte idi. Darüşşafaka etfâline mahsûs şu'bedeki çocuklar bahçenin bir tarafında bulunuyordular.

İmparator ve imparatoriçenin nâmına te'sîs olunan dâ'ireyi dolaşarak bister-i tedâvide bulunan marazânın birer birer hâtrını istifsâr eylemişlerdir. Hastahânedan Almanya sefâretine 'azîmet ettiler. Burada vürûdlarını da dört gözle bekleyen Petersburg, Moskova, Hocabey, Riga Lisavi'de bulunan Alman teb'aası murahhaslarını kabûl eylediler.

Sefâretin sofrası da mükemmel ve mutantan olup masanın nokta-i ihtirâmını imparatoriçe işgâl ederek sağında Prens Hohenlohe solunda Almanya sefiri bulunuyorlardı. Karşıda imparator sağında Şovalof oturuyorlardı. Rusya hâriciye nâzırlarıyla imparatorun ma'iyet-i erkânı sofrada bulunuyordular. Sâ'at üç râddelerinde kış sarâyında kor-diplomasi ve şehrin murahhasları kabûl olunmuştur. Petersburg'un şehir meclisi tarafından takdîm olunanları imparator huzûruna kabûl eylemiştir. Meclisin re'îsi gümüş tepsi üzerinde tuz ekmek takdîm ederek muhtasar bir nutuk îrâd eylemiştir. Bunları müte'âkiben Aleksandr sarâyında süferâ-yı ecnebiyyeyi kabûl ile (akşam Krasnoye Selo)'ya 'avdet etmezden evvel süferâ-yı ecnebiyyeye i'âde-i ziyâret eylemiştir.

(Cihângîr Andicân)

Malumat, No: 78, 19 Ağustos 1897

**Mektûb-ı Mahsûs
(Petersburg Muhâbir-i Mahsûsumuzdan)
“Ma'lûmât” a Ma'lûmât**

-10-

(İkinci İmparator Wilhelm'in Rusya'da Bulunduğu Eyyâm)

Rusya'nın târîhi Rûmî olduğundan mektûplarım hesâb-ı Rûmî üzere yazılıyor. Temmuz'un 28'inde imparatorun şerefine “Olga” Adası'nda mutantan bir (tiyatro oyunu) verilmiştir.

İmparator tiyatroya girince orkestra Alman millî marşını terennüm-sâz oldu. Almanya İmparatoruyla Rusya İmparatoriçesi ortada Rusya İmparatoruyla Almanya İmparatoriçesi sağda hânedan-ı imparatorî solda fakat birinci sırada ve grandükler ile zevceleri ikinci sırada süfera ile zevceleri ve ricâl üçüncü sırada idiler.

Sahne-i temâşâyâ vaz' olunan hayret-efzâ baletin hülâsa-i me'al ve hayâli ve nazar-firibdir. Tahrîren o yolda bir ma'lûmât vermek nâ-kâbil olduğunu i'tirâf ederek hâtıra olmak üzere yine bir iki kelime olsun yazayım esâtîrden olmayan aliheleleri “Fatid” ile “Bileyabi”nin yekdiğeriyle 'akd-i izdivâcına karâr veriyorlar. Alihe-i 'akl karâr-ı mezkûre muvâfakat edince alihe-i 'aşk ve garâm hemen kemâl-i germi ile icrâ-i vazîfe ederek ... huvâb-ı istirâhatte uyumuş olan ... gül-i ahmer ile zincîr-bend ediyorlar. ... kendisinin esir-i 'aşk edilmemesinde ... 'aşk melâ'ikleri onu dinlemeyerek

... bir taraftan ‘askerler hüsn-i ... dolayı mahkûm edilen “Bileyabi” ayrıca tahte’l-hıfz getirerek bir kayanın sert bir noktasında tılsım-bend ediyorlar. Şu esnâda (Venüs) yüzerek adaya çıkıyor ve hemen (Fatid) ile Bileyabi’n birleşmeleri hakkında du‘â-yı hayırda bulunuyor. (Fatid)in kamışlar içinden pür-yuvar nümü-dâr olarak suda yüzerekten adaya yanaşması pek nazar-firibdir elektrik şu‘â-i adayı der-âgûş eden berrâk suyu parlak bir âyîne hâline getirdiği hâlde suyun üzerine vaz‘ olunan yek-pâre bir âyîne üstünde sâhile yanaşması seyircileri rü’yâ ve hülyâ ‘âlemlerinde bulunurcasına garîb bir hâle uğratmıştır. Venüs’ün altın yelkenli sefine de “Flora” ve “Adonis”ler meyânında sûret-i mutantanada sâhile yanaşması tulû‘-ı şemsi unutturur hâller îrâs eylemiştir. Adanın taş parçaları kayaları arasında çiçekler içinde ötede beride birçok ilah ve aliheler “Abuteives” elektrik ziyaları altında biri birinden güzel cidden nazar-firib bir tarz ve şekilde gözüktüyorlar daha aşağıda “esâtirden volkan” demiri tavında döküyor. Ortada seyyâr ve tayyâr şerâreler ilah ve alihe üzerinde dönüp dolaşıyor.

Şu ‘adîmü’l-emsâl olan ve tecessüm ettirilen hayâlât ile yapılmış resimler â‘la-i kâğıda tab’ olunarak bir hâtıra olmak üzere temâşâ-girâna tevzî‘ edilmiştir. İşte bir nüshasını da Ma‘lûmât’a gönderiyorum. İmparator hazretleri ...dan çıkarak Sartisen Adası’nda kendisi için tehye olunan haymeye girmiştir. Ada nâr û nûr içinde bulunuyordu. Mektûplarımı Viyana tarîkiyle gönderiyorum.

Malumat, No: 80, 21 Ağustos 1897

Mektûb-ı Mahsûs
(Petersburg Muhâbir-i Mahsûsumuzdan)
“Ma‘lûmât”a Ma‘lûmât
Altıncı Mektûbdan Mâ-ba‘d^[292]

Mektep dâ’iresinin bir tarafında cümlelerin kolaylıkla görüb anlayabileceği bir tertîbde teşhîr edilen jimnastik takımı pek parlaktır. Jimnastik âlâtının İsveç kısmı ise vaktiyle ‘asrının meşâhîr-i şu‘arâsından ‘addolunup âsârını kadîm İskandinavlığın tavsîf ve ta‘rîfine hasreden (Leng)lerin (....)lerin eser-i dest-i mahâretidir. Şâ‘ir-i mûmâ-ileyhin ahs-ı âmâlî gerek meydâna koyduğu jimnastik âlâtıyla gerek âsâr-ı şî‘iriyyesiyle ecdâdının ta‘kîb eylediği meslek ve kavânîn-i ahlâfa yâdigâr etmek ve eslâfının hâ’iz olduğu harekât-ı kahramân-ânevi tendürüstlüğü, sohbet-i pehlivân-ânevi ihyâ eylemekten ‘ibâret olup hattâ onun eseri olan jimnastik usûlü cihânın her tarafında ser-meşk-i ta‘lîm olacak kadar tevsî‘-i dâ’ire eylemiştir.

Şâ‘irin tahayyülâtı ise âsârında hurûf-ı bî-rûh kalıbında gabâz?- nisyân altında unutulmakta iken âsâr-ı mâddiyesinden küllü yevm-i istifâde olunmaktadır.

[*] Bu mektûb her nasılsa postada te’hîr etmiş ve ancak dünkü gün gelmiştir.

Jimnastik âlâtının hıfzı's-sıhha ve tedâvi nokta-i nazarından ihtirâ' olunanları da şâyân-ı dikkattir: Kendisini âlât-ı mezkûreye teslim edenler oda içinden çıkmadığı hâlde hayvân üzerinde süvâri bulunacak! Dağa çıkacak: kayalardan iniverecek; mâni'lerden sıçrayarak geçecek, masaj usûlünün envâ'î âletinde olunacak ki bunların kâffesi bin tecrübenin mahsûlü olup fevâ'id ve netâyici müşâhede olunmuştur.

Şimâl Müzehânesi dâhilinde hıfzı's-sıhha ve tathîrât ve tanzîfât için hidmet-i fevka'l-âdesi derkâr olan edevâtı ayrı ayrı seyir için bir dâ'ireye girilir ki burada Stockholm'un hasta-hâne, bîmâr-hâne, dâru'l-aceze, dâru's-şafaka, dâru'l-eytâm, dul-hâne, dâru'l-ma'lûlîn, beytû'l-humekâ, melce' el-zu'afâ' ve emsâli gibi "insân ta'mîr fabrikaları" gözden geçirilir. Devâ'ir-i mezkûrenin her şu'besinde medeniyet-i hâzırânın terakkîyât-ı 'asriyesi re'ye'l-ayn müşâhede olunur. Bâlâda ta'dâd olunan devâ'ire alınanlar bir mektep ve darü'l-ta'lim içerisine alınan etfâl ve sıbyân gibi olup müddet-i mu'ayyene zarfında ve usûlü dâ'iresinde tekmîl nevâkıs-ı mâddiye ve ma'neviye ederek ortaya çıkacaklardır. Ta'limât-ı 'askerîyyeye dayanıklı erkekler, kadın hidemâtını îkâya tâb-âver sağlam vücûtlı insânlar her şehir nihâyetinde devâ'ir-i mezkûreden alınmaktadır.

Misâfiri bulduğunuz misâfir-hâne ve otellerin en 'âdî hizmetçi kızları kendi lisânında yazıp okuduğunu kendi edebiyâtına vâkıf bulunduğunu kendi mü'ellif ve muharrirlerinin âsârını gözden geçirdiğini görürsünüz. Memleketin ma'ârifî ve usûl-ı ta'limi ise evlâd-ı vatanın birini (iktidâr-ı tahsîli hâ'iz olanları) ma'âriften behre-yâb edip diğerlerini (o iktidârdan mahrûm olanları) ziyâ-ı 'ilm ve 'irfândan bî-behre bırakmamak meslek-i evlâd-perver-ânesinden inhirâf etmediği için herkes menba'-ı 'ilm ve 'irfândan sîr-âb edilecektir. Tekrâr tekrâr tecrübe eylediğim ahvâlden birini kâri'lerime 'arz edeyim. Mezkûr hizmetçi kızlardan birine (Tegater?)u ihtâr eyledim. Âsârını ezber eylemiş gibi ma'lûmât verdiğini ve verdiği ma'lûmâtını seve seve bir mua'llime gibi söylediğini hayretle gördüm.

Diğer kızlardan da diğer meşâhîr-i muharrirîni meselâ Belman'ı, Şarlot'u, Şuvar'tı, Fredrik Bremer'i sorunca içinden "bir âh" çekerek ve kollarını kavuşturarak mezkûr muharrirlerin âsârından güzel parçaları fıkraları hikâye eylemekle müftehir-âne izhâr-ı kemâl ve 'irfân eylemelerine karşı 'arz-ı ihtirâmdan başka bir şey söyleyemedim. 'Ameleden, bayağı işçilerden kaçını kaç def'a târîh, 'ilm-i nebâtât, hikmet-i tabî'yye vesâ'ireden imtîhân eylemeye kadar tevsî'-i tecrübe eyledim ise de bunlar meyânında on on iki sene evvel mektep sıralarını terk edenlerinin bile velev sathi olsun yine izhâr-ı ma'lûmât ettiklerini müşâhede eyledim.

Şehrin herhangi noktası hakkında ve şehirde rezk edilen heykellere dâ'ir her kime sorsanız size o yolda bir mu'allim kadar ma'lûmât verir. Bir vak'ayı ihtâr etmek üzere inşâ olunan yâdigârların ve rezk olunan temâsîl ve 'alâmâtın üzerinde yazıları olmayanlarını bile size ta'rîf ederler zîrâ herkes kendi memleketini kendi evinin içi gibi bilir. İşte (Gustaf-Adolf) hakkında bir mektep çocuğu bile size ber-tafsîl-i îzâhât-ı mükemmele î'tâ eyler. On İkinci Şarl (Charles) hakkında herhangi

İsveçli'den isterseniz ma'lûmât sorunuz müşârû'n-ileyhin mahmûzlu çizmelerine varıncaya kadar size îzâhât verirler. Gemide makinecilerden, lokantalarda bayağı hizmetcilerden esnâf takımından kim olursa olsun kendi târîhini bilmeyenlere tesâdüf olunamaz. Memleketlerinin terakkîsine hizmet edenlerin kâffesini biliyorlar. Ve isimlerini ihtirâmla zikr ediyorlar. İşçiler, hizmetkârlar, esnâf çırakları bir sâ'at istirâhat eylemeye meydân bulur bulmaz elinde Kuper, Mayn, Veyt, Jul Vern vesâ'irenin âsârından birini yâhûd elsine-i ecnebiyyeyi mu'allimsiz ta'lîm eden kitâplardan bir nüshasını görürsünüz. Lisân tahsîli için te'lîf olunan kitâplar hakîkaten mu'allime ihtiyâç bırakmayacak kadar suhûlet-i ta'lîme kâfi bir tarz nevînde te'lîf edilmiştir. Elsine-i ecnebiyye meyânında Fransızca İngilizce lisânları birinciliği hâ'izdir.

Ortada neşrolunan âsârdan herhangisini ele alsanız mutlakâ onda nefâset ve ehveniyet ve istifâde cihetlerini bulursunuz. Nâşirlere, mü'ellifler vakitlerini izhâr-ı fazl ve hüner nokta-i nazarından değil ika-i hizmet ve celb-i menfa'atle geçirdiklerini meydâna koydukları eserlerinden anlarsınız. Bir İsveçli mektebe dâhil olunca şahâdet-nâme almak için tahsîl etmiyor onlar ikmâl-i tahsîl eder etmez kendilerini 'ömrünün nihâyetine kadar isti'dâd ve iktidârının hâricinde bir mesleği ta'kîb için bir köşeye çekilib ifnâ-i vücûd ve tazyîk-i evkât etmez. Bi'l-'aks kendi kendisinin münekkidi, şahâdet-nâmesi, mu'allimi rakîbi olarak iktidârı nisbetinde te'mîn-i hâl ve istikbâline sarf-ı gayret eder. Uzun uzun üzüntülerle taharri-i tâlî etmez nefsinin 'ilm ve 'irfânının esîri eylemez. 'İlm ve kemâlini yedinde bir âlet gibi kullanır, bir 'amele 'â'ilesiyle zengîn tüccâr 'â'ilesinin, esnâf ve eyâlâtın gelenlerinin meyânında göze çarpacak bir hâl bir moda var ise o da kendi el işleriyle kendilerini tezyîn eylemelerinden 'ibârettir.

Cihângir Andicân

Malumat, No: 82, 23 Ağustos 1897

Mektûb-ı Mahsûs
(Petersburg Muhâbir-i Mahsûsumuzdan)
"Ma'lûmât"a Ma'lûmât
-12-
(Rusya'da Mösyö Feliks For)

Petersburg elyevm "Paris" kesilmiştir denilse sezâdır: Lisân ondan bahsediyor. Kalem Fransa'dan yazıyor. Gözler o milletin 'âlemlerini seyrediyor. Kulaklar yalnız Felix Faure (Feliks For) havâdisi dinliyor...

Petersburg'un her köşesinde tehyi'ât, her dâ'iresinde bir tedârikât, her cihetinde başka bir hâzırlıktır gidiyor. Rusya Fransa'yı bekliyor: Bahren görülen şenlik hâzırlıkları berren icrâ olunandan daha parlak olacak gibi gözüküyor. Sular âteş kesilecek âteşler feyezân-ı miyâhı andırır.

Ra'd ü berkleriyle bârân ve seyelâblarıyla berri ve bahri istî'âb edecek tarzda kıyâmetler kopacağı anlaşılıyor. Kabûl ve istikbâl şenlikleri tafsîlâtını ta'dâd etmeden evvel Fransa ve Rusya münâsebâtının târîhi cihetlerinden bir nebzecek olsun der-meyân edelim.

(Fransa Kral ve Prenslerinin Rusya'ya)

(Vürûdu)

Fransa hukûk-ı hükûmrânîsini der-'uhde eden krallardan On Sekizinci Kral Lui ile Onuncu Şarl her dâ'im Rusya hânedânı nezdinde büyük hükûmrânlara mahsûs his ile telakkî edilmişlerdir.

İmparator Birinci (Paulo) 1797 senesi bir fırka Fransa muhâcirlerini Rusya masârifîyle beslettiği gibi Fransa zâdegânı asâletlerine lâyük taltîfâtla te'mîn eylemiştir. Şu muhâcirlerden Rusya memâlikinde kalmak ârzüsünde bulunanlar âyîn ve mezheb ve mesleklerini îfâda serbest bırakılarak her birine ma'âşlar tahsîs edilmiştir. Mezkûr muhâcirler Rusya hudûduna geçtikleri esnâda Fransa'dan çıkan On Sekizinci Kral Lui'ye İmparator Birinci Paulo nâmına kendisine lâyük sûrette kabûl edileceğine dâ'ir da'vet-nâme gönderilmiştir. İmparator kralın dayyık ahvâlinden haber-dâr olunca ona iki yüz bin ruble irsâl ederek Almanya eyâlâtından birinde kâ'in Rusya hânedânına mahsûs olan (Ever?) nâm mevki'e nakl-i ikâmet etmesini de teklîf eylemişti. Kral mahall-i mezkûrun yakınında bulunan Hollandiya kıt'ası Fransa 'asâkiri yed-i zabtında olduğundan şu teklîfi kabûlden imtinâ'a mecbûr olmuştu. (Ever) İkinci Katerina'nın cihâz-ı cümlesinden olup kocaya vardığı zamân vâlideyni tarafından kendisine verilmiş güzel bir eyâlettir. Ba'de Kral Lui İmparator Birinci Pol'ün (Mitava)da Kurlanda düklerinin oturmuş oldukları sarâyda yaşamasına rû-yı muvâfakat gösterdiğinden yol masârifî olarak kendisine altmış bin ruble gönderilerek Prens Kunde ile yüz kişi yâver ve hademe ma'îyyetine verilmiştir. Kral yaşlı olduğundan bir mahalden diğer mahale nakl-i mekân etmek husûsunda tabî'î el-husûl olan zahmetlere katlanarak Rusya hudûduna geçmiştir. Esnâ-yı seferde müşârû'n-ileyhe mu'âvenet edilmek üzere İmparator Paulo tarafından Prusya Kralına nâme-i mahsûsa gönderilmiş idi. Mart'ın 9'unda Mitava'ya muvâsalatında bir hükümdar sıfatıyla istikbâl edilerek (Versay) Sarâyında yaşadığı gibi yaşayabilmesi esbâbı tehye edilmişti. Kralın efrâdından Filip Durla'nın mahdûmu Lui (...) altında krala misâfir gelmiştir. 1801 senesinde Kral, Mitava'yı terk eylemiş ise de ikinci def'a olarak 1805-1807 senelerinde şehir-i mezkûre vukû' bulan 'avdeti Birinci Aleksandr'ın hükûmrânlığı zamânına tesâdüf eylemiştir. Müşârû'n-ileyh şu mihman-nüvâz sarâyı 1807 senesinin Kânûn-ı sânisinde terkederek İngiltere'ye nakl-i mekân eylemiştir. Kral hayatının devre-i mes'ûd-ânesi hulûl edinceye kadar (1814 senesine kadar) İngiltere'de kalmıştır.

Fransa krallarından Onuncu Şarl Fransa sandali-i hükûmrânîsinin velî-'ahdı bulunduğu 1793 senesi Petersburg'a 'azîmet ederek İkinci Katerina'nın sarâyında misâfiri olmuştur. Fransa prenslerinden Prens (Kont) dahi Birinci İmparator Pol'un misâfiri bulunmuştur. Paul henüz velî-'ahd iken "şimâl kontu" nâm-ı müste'ârı altında Paris'e gittiği esnâda Prens Kont tarafından fevka'l-'âde

nevâziş ve ihtirâmâta mazhar olur. Bunu dâ'imâ der-hâtır etmekte idi. Prens (Kont) Petersburg'a geldiği zamân kendisine Petrohof civârında bir sarây verilerek 'â'ilesine de senevî yetmiş beş bin ruble ma'âş tahsîs edilmiş idi. Prens Kont Burbon neslinden olup hayâtının en parlak eyyâmını muhârebelerde geçirmiştir. Vatanına 'avdeti esnâsında verâseten aldığı (senetle) şatosunda yaşamıştır.

Kont Rusya'da bulunduğu müddet Fransa'dan muhâceret edenlerden müteşekkil 'asâkirin kumandanı bulunmuştur. Rusya ordusunda hidemâtı sebkât eden Fransa prensleri yalnız Prens Kont değildir. Elyevm Rusya İmparatorunun Hâs (Rolanski) Alayının kumandanı da Prens Lui Napolyon değil midir?

Müşârü'n-ileyh (Jerü) Napolyon'un mahdûmu olup vâlidesi ise müteveffa İtalya Kralı Viktor Emanuel'in öz kız kardeşi oluyor.

Malumat, No: 84, 25 Ağustos 1897

Mektûb-ı Mahsûs
(Petersburg Muhâbir-i Mahsûsumuzdan)
"Ma'lûmât"a Ma'lûmât
12
(Rusya'da Mösyö Feliks For)

Gerek hükûmet, gerek ahâlî ve gerek matbû'âtın Mösyö Feliks For'u kabûl ve istikbâl ve î'zâz ile iştigâllerinin gürültüleri sâ'ika sadâlarını unutturur derecededir dersem mübâlağa olmaz.

Petersburg Mösyö Feliks For'u istikbâl için fa'âl-âne hâzırlıkta bulunuyor tâk-ı zaferler yapılıyor elektrik telleri gaz boruları târ u pûd-u vücûd gibi taraf taraf yürüdülüyor. Cetseler, vapurlar, sefîneler donadılıyor. Ba'zı sermâye-dâr hovardalar re'îsi istikbâl etmek üzere kendi masârifiyle bir de vapur isticâr ediyor. Eşyâ-yı nefîse î'mâl eden fabrikalardan biri Petersburg tüccârının ısmarladığı tepsi ile (silik) ressâmane bir sûrette hâzırlamakta ve Moskova şehrinden vürûd edecek hey'et-i mahsûsa dahi bir hediye-i müftehire getirmekte ve elyevm Petersburg'da "Sirgiyevski" Caddesinde ihdâs olunan bulvarın şehir meclisi tarafından "Paris Bulvarı" ma'nâsını ifâde eder (Barazovski Bulvar) tesmiye karâr verilmektedir. Mösyö Feliks For'un resmini hâvî ve "Vive La France" yazılı hediyelik mendiller satılmaktadır. Tenezzüh vapurlarının kâffesi istikbâl için tahrîk-i çarh edecekler. Mösyö For'un Rusya'yı ziyâreti hâtırasını te'yîd için kibâr familyasına mensûb olup elyevm medâr-ı ma'îşeti yolunda olmayan kadınlara mahsûs bir î'mâl-hâne ihdâs edileceği söyleniyor.

Fransa re'îs-i hükûmeti Petersburg'da ma'îyyetine verilecek 'askerlere tevzî' etmek üzere darb olunmuş cedîd madalyalar getirdiği haberi 'askerlerce meserret-bahş olunmuştur. Şu madalyanın bir yüzünde Feliks For'un ferâseti eseri ile "Republique française" kelimeleri öbür yüzünde de defne ve meşe yaprağından bir iklîl ile "Aout 1897" yazılı bulunuyor. Gümüşî 300 altını 80 ve tunçtan ma'mûl olanları da 80 'adedi tecâvüz etmemekte imiş.

Petersburg'a Fransa'dan vürûd edecek 22 gazete muharrirlerinden *Tan, Figaro, Matin, Petit Journal, Frans, Mönitör Üniversal, Patri* ve *Paris* gazetelerinin muharrirleri ile fotoğrafçıları yalnız Petersburg şenliklerini tahrîr ve tersîm edeceklerdir. Petersburg cerîde-nüvîsleri arkadaşlarını edîb-âne kabûl etmek üzere ayrıca hâzırlıkta bulunuyorlar. Petersburg'un şehir meclisi Ağustos'un 12-13-14'üncü günlerinde Fransa sefâ'ini tâifesine Kartavusu Bahçesi derûnunda mükemmel ziyâfet sofrası açacağı ve her def'a sofrada Fransa bahriyyûnu oturacakları ve neferlerden beherine birer şişe siyâh şarap verileceği ve ziyâfetin hitâmında "On Yedinci 'Asır Nihâyetinde Rus Düğünü" nâm tiyatro oyununun Fransızcası sahne-i temâşâyâ vaz' edileceği ve misâfir-perest Rus sofrasında nevâle-çîn ve ser-mest olan misâfirlere yapılan mecliste ve oyunun son perdesinde âlihe-i hayâlin Rusya-Fransa ittihâdı şeklinde canlı resimde gösterilmesi ziyâfetin programı cümlesindendir. "Durde" nam bira fabrikası yevm-i mezkûrda Fransa bahriyyununun içebileceği kadar bir bira deryâsını meccânen istifâdelerine açacaktır. Ressâm Mösyö Puşkin Feliks For'un Petersburg'a vürûdunu te'yîd etmek üzere Paris'te bulunan "Meydân-ı İttifâk" da bir 'aynı Petersburg'da ihdâs edilmek için şehir meclisine bir lâyiha verecektir.

Malumat, No: 86, 27 Ağustos 1897

Mektûb-ı Mahsûs
(Petersburg Muhâbir-i Mahsûsumuzdan)
"Ma'lûmât"a Ma'lûmât

14

Ağustos'un 20 ve 21'inci günlerinde (Krasnoye Selo) nâm mevki'de icrâ edilecek mânevralara da'vet olunan Fransa fevka'l-'âde hey'et-i 'askeriyesi dünkü gün Varşova tarîkiyle Petersburg'a muvâsalat eylemiştir. Fransa Erkân-ı harp re'îsi General "Yivadifer" General (Baron Serem), Binbaşı (Neven) Yüzbaşı (Bufen) ve sâ'irleri hey'et-i mezkûreyi teşkîl etmektedirler. Fransa sefîri Kont Montebello yevm-i mezkûrda hey'et-i mezkûre şerefine vermiş olduğu ziyâfette Rusya zâbitânından birkaç kişi med'uvven bulunmuşlardır.

Mösyö Feliks For'un şerefine icrâ edilecek şenlikler pek tantanalı ve o yolda yazılan makâleler pek şa'sa'alıdır hazîne-i fikir ve hayâli cevâhir-i mu'âfi ile lebrîz olan gazete muharrirlerinin yekdîğerine rekâbet edercesine sarf-ı mu'âfi eylemeleri ahâlîyi sunûf-ı muhtelifeye taksîm ederek bu firkaların rekâbeti şenlik tantanalarını patlayıncaya kadar şişirtmeye vesîle olmuştur mâhiyyet-i

hakikiyyesi ufak bir demir parçası ile birkaç damla mürekkepten ‘ibâret olan kalemin dağlar kadar büyük kuvveti şu demlerde meydâna çıkıyor! Gazeteler tüccârı da âlevlendirmişlerdir: Aleksandr nâmına ihdâs olunan “yeni çârşı” tüccârı şu cesîm dâ’irenin câddeye nâzır olan cephesine bir gösteriş ziyneti vermek üzere sermâye teşkîl ederek ressâmların tertîbi yorgancılarının ölçüb biçmesi üzere kisve-i fâhiresini üzerine çekmiştir. 340 ‘adede bâliğ olan pencereleri Rusya Fransa bayraklarıyla tezyîn edilerek ve üç yerinden “çetr-i meserret” açılarak cesîm bayraklar, kıymetli kûmâşlar ile tefrîş olunmuştur. Çetr-i meserretlerden ortadakinde imparator ve imparatoriçelerin heykelleri ötekilerinde de Mösyö Feliks For’un ki çiçekler ve yeşillikler meyânında vaz’ edilmiştir. Şu çetrler elektrik fenerleri elektrik şu’âlarıyla tenvîr edilerek duvarların her noktası küll ü giyâh ve fener ile sıvanmıştır.

On iki burçları taklîd eder sitâre-i feleği gaz ışıklarıyla binânın üzerinden nûr-pâş olacaktır! Şerefine şenlik icrâ olunan Mösyö Feliks For’un nâmı ile ‘alâmet-i ittihâdı irâ’e eder armalar inisiyaller (harflerin ilk isimleri) kabartmalar ne birdir ne iki... Şenliklerin nazar-firîb parlaklıkları cümlesinde “basar-firîb” ma’nevî, dâ’imü’l-ziyâ “sirâclar” da vardır burada muhibb-i beşer nâmı altında ve imparatorun himâyesini hâ’iz cidden nîkû-kâr bir cem’iyyet vardır ki bunlarda Mösyö Faure’nin Petersburg’u ziyâretini hâtırlarda te’yîd etmek maksadıyla çerâğ-ı hânümânı sönmüş, küllü hayâtı solmuş, rişte-i ümîdi kopmuş olan bîvâyeğâne meccânen yiyecek içecek vermek ve onları beslemek üzere bir “dârü’l-me’yûsîn” ihdâsına karâr vermiştir. İmparatoriçenin taht-ı himâyesinde olan fukarâ’ ve zu’afâ çocuklarının “beytü’l-eytâm”ı da yevm-i mezkûrda çocuklara bir tenezzüh-ü bahrî vermek üzere husûsî bir vapur istîcâr etmiştir.

Hükûmetin tahvîlât ve kavâ’im ve sâ’ir evrâk-ı nakdiyesini tehyie eden “dâ’ire-i resmiyye”nin Mösyö For’e takdîm etmek üzere hâzırladığı hediye-i behiyye yine “kâğıd”dır: Petersburg’un menâzırını irâ’e ider, bir koleksiyon kâğıddan ma’mûl zarf içinde vaz’ edilerek üzerine de münâsib ‘ibâreler, parlak yâzılar dizilerek takdîm olunacaktır! Şu hediye hem şâ’irâne, hem mâhirâne hem de ma’nîdâr değil midir!? İzâhâtını Fransa Rusya borsalarıyla iştigâl edenlere havâle ederek sâ’ir fukarânın icmâlîne devâm edelim. Fransa hükûmet-i hâzırasının re’îsi Rusya hükûmdâr-ı sâbıkı Üçüncü Aleksandr’nın mezârına vaz’ edeceği eser-i te’essür dahi hem şâ’irâne hem nefîsâne hem de nâtika-perdâz-ânedir. Ne iklîldir ne de demet: Altun inceden ince, tel ve tîre şekline getirildikten sonra bed bedayi-kârâtla târ u pûd olunarak tabî’î yaprak kâlibına ifrâğ edilmiştir. Şu yapraklar şu mukaddes ‘add olunan zeytin yapraklarını taklîd ediyor şu sûretle zeytin ağacının nazar-rübâ bir dalı meydâna çıkarılmıştır. Şöyle ki onu dikkatle nazardan geçiren erbâb nefâîs-i tabî’î zeytin dalı bunun taklîdi ettiğine hükümde tereddüd edemez. Dalın yapraklarıyla semeri nefâsetine revnak-fezâ olan kurdele ile donadılmıştır dalın esâsını irâ’e eden parçasına iki ‘aded altun madalyalar rabt edilmiştir ki bunlardan biri üzerinde Rusya arması diğer yüzünde Octobre 1894-Aout 1897 kabartma olarak yazılmıştır öteki madalyanın göze çarpar yüzünde Fransa hükûmetini irâ’e eden ma’rûf timsâlin kaskeli resmi diğer alt yüzünde de: Le president de la Re-publique francaise a la memoire Alexandre III ‘ibâresi kayd edilmiştir. Altun kurdele üzerinde ise Latince: In pace concepta firmat tempus

(müsâlemet nâmına tasavvur olunan zamân tasdik eder) kelâm münâsib makâmı halledilmiştir. Şu sûretle îmâl olunan (şâh-ı merk) dışı siyâh içi beyâz mahfaza derûnunda hıfz edilmektedir. Mahfaza müteveffa imparatorun isminin ilk harfleriyle müzeyyen olup bunların üzerinde imparatorun tacı ile mîşe ve zeytin ağaçlarının iki ‘aded mini mini dalları gözüktüyor gerek tac ve gerek dallar şâh-ı nahl ile donadılmış ve göze çarpar bir yerinde: manet ultima coelo (mükâfât-ı ‘âliye semâvâtinkidir) me’âlinde bir ‘ibâre kayd edilmiştir.

Baltık şimendifer hattının istasyonu ile istasyonlar meyânındaki noktalar bile sûret-i mutantanada ressâmların tertîbi üzere donadılmıştır. Petrohof şenlikleri fevka’l-‘âde olacağını hâriku’l-‘âde tehyiât gösteriyor: Akademi bedâyi’-kârân ve nefâis-perverân ve erbâb-ı sînâ’atin var kuvvetleri meydâna nefâis-i âsâr çıkarmaya masrûftur ki bunların hakikat hâlini ta’rîften hâme ve nâmeler izhâr-ı ‘acz eder. ‘Âlem-i renk meydânda, ezhâr ve nebâtâtın envâ’î göz önünde, akmişe-i günâ günün la-yu’add ve la-yuhsâsı duvarlarda, balkonlarda, pencerelerde, âlât-ı nûr ve ziyânın bin türlü her tarafta, sadâ ve nevâ ve âvâzelerin dehşetlisi dil-nişini hazîni, eğlencisi kulak dibinde, ve’l-hâsıl nereye göz gezdireniz masâllarda hikâyelerde söylenen hâlleri seyredersiniz! Tâk-ı zafer, çetr-i meserret, sûtûn, turuk-ı günâ gün her cihette her kademde mevcûddur. “Vive la France! (Yaşasın Fransa) bin kâlîba bin şekle bin tarza girmiştir dersem mübâlağa olmaz. Armalar armalara inisiyaller inisiyallere karışmış! ‘Alâmetler bayraklar yekdiğerinden ayrı yekdiğeriyle birleşmiş! Her teşebbüsden Rusya Fransa, Petersburg Paris, milleteyn ittihâd ve ittifâk netîcesi çıkarılıyor. Âteşler galebeyi, ziyâlar zaferi, sular müsâlemeti gösteriyor... Donanmalar berk, mevki’in, ebniyenin, mahallin ahvâline münâsib derecede tevsî’-i dâ’ire ediyor ba’zı ebniye çatısı üzerinden yerlere kadar sallanıveren otuz kırk ârşınlık bayraklara tesâdüf olunur. Vekıs’alahaza..... Fransa vilâyâtının armalarıyla Rusya’nınki Petrohof sokakları üzerinde rekz olunan sûtûnlardaki levhalarda gösterilmiştir. Burada bulunan “Mon pelzir” bahçesinin ağaçları üzerinden yekdiğerine rabt olunan teller geceleyin bahçeyi nâr ve nûrdan halef olunmuş bir hayme-i cesîme şeklinde irâ’e edecektir. Şu bahçede 15.000 fener 200.000 fitil, 150000 lamba 50.000 pırlanteyn ve’l-hâsıl 400.000 noktadan âteş âlevlenerek 100 pud ispermeçet (bir pud 14 okka eder) ve 60 pud bengale âteşi sarf olunacaktır.

Yalnız Petrohof’u donatmak üzere 700 işçi kullanılıyor. Petrohof’un donanma merkez dâ’iresi bir mükemmel ispermeçet fabrikası kesilmiştir ki kadın erkek fırka fırka ifâ-yı vazîfe ediyorlar.

Mösyö (Felix For) Büyük Petrohof Sarâyında (Olga Nikolayevna)’ya mahsûs olan blokta yerleşecektir. Petersburg’un çay tüccârı Fransa sefâ’inden her birine sefinenin tâifesine çay verebilecek kadar nikelden ma’mûl birer büyük semâver takdim edecekleri gibi neferlere de beşer yüz gram ‘alâ çay, zâbitâna biner gramlık çay husûsî milli ‘alâmâtla tezyîn edilmiş kiseler derûnunda hediye olarak verilecektir.

Cihângîr Ândicân

Mektûb-ı Mahsûs
{Ortak mı İttifâk mı!?!}
Petersburg Muhâbir-i Mahsûsumuzdan:

16

Bu mektûbumda (Rusya Fransa) ittifâkından bahsetmek sırası geliyor. Mes'ele mühimdir: Bu ittifâkın metin ve me'âli takrîben beş altı sene âkdem bir kişi tarafından tanzîm olunmuş ve o vakitten beri kabinelerce inceden inceye hâdde-i tedkîkten geçirilmiş, her harfi bin kelime ve her kelimesi on bin kelâm ve her kelâmı yüz bin kıyl ü kâl ile hitâm bulmuş, Petrohof'lar, Versay'lar, Schelün'ler, Toulon'lar, Kronstadtları dolaşmış, gösterişi iki, erkânı pinhânı, maksadı 'alenî hudûdu şarkı ve garbı, evveliyatı musâlahalı, netîcesi harb ve vegâlı, dâyinli medyûnlu, hükûmrânlı hükûmrânsız, yarısı Rus yarısı Fransız ve'l-hâsıl Alman çorabı gibi kefleli mitilli İtalyan makarnası misüllü karmakarışık İngiliz zırlıslı metânet ve cesâmetinde 'add edilmiş olduğundan böyle bir mes'eleden benim gibi bir gazete muhâbiri bahs eylemek ister ise hangi menba'a mürâca'at eylesin? Kabinelere mi yanaşsın? Mukâvele-i ittifâkiyyeyi imzâ edenlere mi gitmek için yol bulsun? Yâhûd Fransa Rusya târihinin en parlak sahâyifini tesvîde hâme-rân olanların müsveddelerini mi elde etsin? Kabîlinden bir düzine su'âller vârid-i hâtır oldukda bir takım menâbi'-i muhtelif meydanâ çıkmaz mı? 'Arapların "... eteşerrehu bima-fihî" (Çanak içindekini sızar) darb-ı meseli emsâlsiz ve hikemiyâta bir kelâm olduğu cihetle ona tevfikân hareket ederek mes'elenin "Petersburg çanağından" mütereşşih olanlarını toplamadan geri duramadım: " Petersburg çanağı" Rus matbû'âtı demek olup nikât-ı mütereşşihî ise teşne-lebân havâdisât olanların küllü yevm kana kana içtikleri gazete, cerîde, resâ'il-i mevkûte olup bunların da en ehemmiyetlerini gözden geçirelim:

"Novovaya Vremya" diyor ki (Mösyö Feliks For) ile ma'iiyeti erkânı, serkârde bulunanları, Fransa sefâ'in-i harbiyesinin zâbitân ve tâifesi hâsılı Rusya'ya gelen bütün Fransızlar imparatorun da'vet-nâmesinde zikr olunan "Sizi bütün Rusya dört gözle beklemektedir" ta'bîrinin samîmî olduğuna kesb-i emniyet ederek memleketlerine 'avdet eylemişlerdir yüz bu kadr-i milyona bâliğ olan Rusyalıların çarı ile Fransa re'îs-i hükûmeti ve Fransızların şa'sa'alı bir sûrette 'akd-i ittihâd eyledikleri haberi Avrupa'ya 'aks-endâz olduğu gibi bu müjdeyi Fransızların vatanlarına armağan olarak gösterecekleri şübhesizdir şimdiye kadar "Fransa Rusya ittihâdî şöyle olmuştur, böyle olacaktır" diye diplomasi lisânında dönüb dolaşan zanniyât bütün bütün mahv oldu. Hakikat-i hâl meydanâ çıktı: Avrupa kıt'a-i cesîmesinin iki müntehâsında iki kuvvetli karakol gibi sulh ve âsâyış-i 'umûmîyi muhâfaza eden kuvvetler kesb-i metânet eyledi.

"Novosti" gazetesi de yine o yolda fakat başka şivede olarak diyor ki:

“Fransa ile olan (ittifâk-ı sulhi) kesîrî’l-nüfûs olan Rusyalılar ile Rusya kıt’asının zimâm idâresi yed-i hükümrânisinde bulunan çar tarafından sûret-i mutantanada tasdik edildi. Şu ittifâk (Rusya-Fransa) târîhine en parlak sahîfeler ‘ilâve edecektir. Avrupa’nın her tarafında hüsn-i te’sîri derkâr olan (ittifâk-ı sulhi)nin İngiltere matbû’âtınca sû-i te’sîri görüldüğü ve yalnız İngiltere’nin bu ittifâktan hoşnûd olmadığı anlaşılıyor.

(Fransa-Rusya) ittifâkın ne gibi netâyîç tevîd edebileceği bizce (Ruslarca) ma’lûmdur: Sulh ve âsâyîşi ve kendi menâfi’lerini muhâfaza eylemek şu ittifâkın iki mühim hatt-ı hareketi olup bunlardan başka husûsî ve ba’zı müstesnâ cihetleri de vardır ki o da tarafeynin düvel-i sâ’ire ile mesâ’il-i ma’dûdede Sırbistan’a hareket edebilmeleri noktalarıdır. (Çin) mes’elesinde Rusya ile Fransa’nın ve Almanya’nın müteferriden ‘alâka-dâr bulundukları misüllü efkârımızca (*Novosti*’nin husûsî efkârınca) ittifâkın başlıca esbâbı Avrupa devletleri beyninde tevâzün-i siyâsiyi muhâfaza eylemekten ‘ibârettir. (97) târîhinde serzede-i sâha-i zuhûr olan (‘Osmânî ve Yunan) muhârebesi seksen sekiz senesi nihâyetinde zuhûr etmiş olsa idi Avrupa âteşler içinde bulunacaktı. Hâllbûki şimdi Rusya ve Fransa ittifâkının bu gibi vahîm ahvâl ikâ’na meydân vermediğini görüyoruz. Rusya ve Fransa politikasının iki kanadlı demek olan (ittifâk-ı sulhi) bu günden îtibâren bâlâ-pervâz bir kuş gibi uçarak bir nokta-i mütehakkim-âne ihrâz edecektir.

“*Varşafiki Dnevnik*” gazetesi diyor ki: “Nemçe memâlikî ile tefrîk olunan Rusya-Fransa, hüküm-i mukadderâta ittibâ’en müsâlemet-i ‘umûmiyyeyi tehdid eden süngi ormanları üzerinden yekdîğerine yed-i ittifâkı uzatıverdiler. (İttifâk-ı sulhi)nin (harb ittihâdından) daha kuvvetli olacağı tabî’idir. Tahrîb-i memâlik uğrunda kan dökmekten ise memleketin ‘umrân ahvâline hizmet etmek üzere ‘akd-i ittifâk eylemek elbette şâyân-ı tahsindir.”

“*Rijskiy Vestnik*” gazetesi de şöyle söylüyor: “Gerek Rusya gerek Fransa (ittifâk-ı müsenna) sayesinde yalnız kendi dâhili ve hârici menâfi’lerini değil bi’l-‘umûm düvel ve milelin menâfi’ni muhâfaza edeceklerinden ‘umûm milel ve akvâm tebrik ve tehniyetine mübâşeret etseler sezâdır demiştir.

“*Novosti Telgraf*” diyor ki: “Fransızlarda olan ‘akıl ve zekâyı fitrî, tavr-ı ciddî, ‘âleme bahş eyledikleri fikr-i medeniyet-perveri Rusları kendilerinin meclûb ve meftûnu etmiştir. Ruslar dâ’imâ İngilizleri “istihzâ”lı ve Almanları “nefret-fezâ” bir sûretle telakkî ederek Fransızları “perestişkâr-âne” severler iş’âr ve romanlarda onları medh ederler. Binâ’en-‘aleyh ‘umûm Rusyalılar yekvücûd olarak ‘an-samîm’ül-kalb Fransızlar ile hem-dest-i vifâk oluyorlar. Bu ittifâkı tasdik ve te’yîd eden şerâ’itin en kuvvetlisi de kalblerin bir olmasıdır.”

Lehlilerin nâşir-i efkârı olup Petersburg’da çıkan (*Kıraş*) gazetesi: Lehlilerin ağzına yakışabilecek bir şîve ile idâre-i lisân ederek diyor ki “Fransızların Ruslara takarrüb etmesinden Lehliler aslâ tevahhuş etmezler. Bi’l-‘akis tefâhhur ederler! Zîrâ Fransızlar cihânda kesb-i kuvvet

eyledikçe en za‘îflere (Lehliler mi demek istiyor) bile kuvvet vermekten lezzet-yâb olur ‘âlicenâb bir millettir...” Mezkûr gazetenin ser-muharriri Petersburg’da Rusya muharrirlerinin Fransa muharrirlerine keşîde eylediği ziyâfette bi’l-münâsebe bir nutuk îrâd etmek istemiş ise de muvaffak olamamıştır.

Cihângîr Ândicân

Malumat, No: 112, 22 Eylül 1897

Mektûb-ı Mahsûs

{Ma‘lûmât’ın Petersburg Muhâbirinden}

-18-

{Hindistân’da Rus}

Bugün Petersburg mehâfilinde, siyâsiyûn lisânında dönüb dolaşan “Hindistân mes’elesi”dir.

Kâri’lerin (Petersburgluların) dört gözle bekledikleri şu mes’ele hakkında evrâk-ı havâdis pek kapalı, pek fâsılalı bahsediyor.

Ahâlinin her dâ’im her yerde konuştukları, görüştükleri bir mes’ele hakkında gazete muharrirlerinin sükûtunda elbette bir sebep, şâyân-ı kabûl bir ma‘zeret bir mâni‘a ve bir ‘illet vardır: Bunlar suyu bulandırıp altındaki balıkları avlamak isteyen tecrübe-kâr “sayyâd” balık gibi sadâsızca hareket etmez ise nâ’il-i merâm olabilirler mi?

Eski Rusların, Büyük Petro Ruslarının, ‘ibâresi küçük me’âli büyük darb-ı meselleri elyevm en büyük diplomatlarının hatt-ı hareketine misâl ittihâz olunacak “kavâ’id-i siyâsiyye” yerinde kullanılmaktadır “Uzak menzil kesmek ister isen âheste âheste hatve-endâz ol”, “Hatman olmak isteyen kızak mütehammil olmalıdır” me’âlindeki darb-ı meseller Rus ‘âleminde, âhâd-ı nâs meyânında her husûsda esâs ve usûl ittihâz edilmektedir. Demek istiyoruz ki, Rusya’nın matmah-ı nazarı ittihâz olunan Hindistân kıt’a-i cesîmesine Ruslar yavaş yavaş, âheste âheste, adım atarak er geç, Himalaya silsile-i cibâlinin mâverâsında manevra çevirerek İngilizlerin ücretli ‘askeriyle çarpışılacağı yine Ruslar beyinde muhakkaktır...

Şu iki satırlık mukaddimeciğimizi te’yîd zımnında “Novovaya Vremya” gazetesinin son nüshalarından birinde “N” (mezkûr gazetenin baş harfi olsa gerektir) harfi imzâli ve “Hind-i Hâzır” ‘ibâresi ‘unvânlı derc-i sahâyif olunan mufassal bir makalin tercümesi fâ’ideden hâli olmayacağı mülâhazasıyla i’tâen mektûbuma zemîn ittihâz olunmuştur.

Geçen senenin Kânûnusânîsinde Bombay tarîkiyle Kalkûta'ya 'azîmet eylediğim zamân İngiliz zâbitânıyla birkaç İngiliz me'mûrları birlikte yolcu bulunuyordular. Mûmâ-ileyhimden hiçbirisiyle evvelce meyânemizde mu'ârefe olmadığından Rus olup olmadığını kestiremeyecekleri tabî'î idi. Musâhabemizin en germ-â-germ zamânında mühim bir mes'ele mevzû' bahis edildi. "Acabâ Hindistân'ın yerli ahâlisi Rusların mı yâhûd İngilizlerin mi elinde kalmaktan hoşnûd olup olmayacakları" mes'ele-i siyâsisi hallediliyordu. Etrâfıyla tedkîk olunan işbu mübâhase el-hâlet-i hazihi nizâm ve intizâmı hükümfermâ olan hükûmetin menâfi'ni mutazammın sûrette tesviye-pezîr olunca İngiliz arkadaşlarım "Öyle ise Hindistân ahâlisi Rusların Hindistân'a girmek istediği zamân İngilizlere mu'âvenette bulunacaklardır" zemîninde bir netîce çıkarmayla te'mîn-i menâfi'e müsâra'at eylediler.

İngilizler ile Hindistân kıt'asına dâ'ir açtığım mübâhase ber-vech-i meşrûh netîce-bahş olduğundan cidden müte'essir bulundum.

Şimdiye kadar şu cihân-ı münevverin dolaşmadık bir yerini bırakmadığım hâlde her tarafça vukû' bulan seyâhat-i mütevâliyem esnâsında Rusya ve Rusların memâlik-i sâ'ire ve milel-i muhtelif meyânında fevka'l-âde bir te'sîri ve nâm ve tevkîri derkâr olduğunu müşâhede edegelmekteyim. Hâlbûki Rusya'ya 'avdet edince ma'â't-te'essûf Rusya dâhilindeki ... vak' ve haysiyeti hârictekinden kat kat aşağı görüyorum. Ruslar kendi nizâm ve intizâm ve usûl-i idârelerini ve hattâ kendi kendilerini bile takdîr edecek yerde takbih-i mu'âheze ederler. Hindistân'da bulundukça Rusya "hayal-i hayy"ının İngilizler nazarında bu kadar dehşetli korkunç yer olduğunu re'ye'l-'ayn görmüşümdür. İngiltere ile Rusya meyânındaki bu münahaza-i derkâr olan münâsebât-ı müsâlemet-kârânenin husûl ve devâmına vesîle-bahş olan esbâb-ı 'adîdeden biri de devlet-i müşârû'n-ileyhanın Rusya'dan emin olamadığıdır. Hâlbûki Rusya'nın hâricen 'aks-endâz olan bu gibi kuvvet ve kudretini Ruslar takdîr edemezler. Hindistân'ın istikbâlini te'mîn ederek mede'd-dehr ona mâlik olmak İngilterece ve İngilizce mesâ'il-i mühimmedendir. İngiltere'ye elyevm beyne'l-milel bir mevki-i mahsûs verdiren ve İngiliz nüfûzunu cihânda i'tilâ ettiren şey ahâlisi üç yüz milyona bâliğ olan Hindistân kıt'asıdır.

İngilizleri milyoner eden, İngiliz lordlarının terakkî-yi hâlini te'mîn eden de yine o zengin kıt'anın bitmez tükenmez menâbi'-i servetidir. Hindistân müstemlekâtı üzerinde hükümfermâ olan "nüfûz-ı hükûmrânî" vücûd-ı beşer üzerinde maddî ve ma'nevî te'sîrâtı derkâr olan "akıl" ve "kalp" mesâbesinde olup kıt'a-i Hint ise kuva ve a'zâ-yı vücûdiyenin kâffesini besleyen bir kuvve-i mugaddiye hükümündedir ki birinin 'ademi ötekilerin fenâsını müstelzim olacağı şu kabîlden olan teşrihâta kesb-i vukûf edenlerin ma'lûmudur.

İngiltere elyevm yeryüzündeki kıtâ'ât-ı hamsede mevcûd müstemlekât ve cezairinin kâffesini gayb edip yalnız kuvve-i bahriyesiyle müstemlekât-ı berriyesinden Hindistân kıt'ası yedinde bulununca yine ehemmiyet-i cihângirânesini muhâfaza etmiş oluyor. İngiltere hükûmeti ise işlerin

şu merkezde bulunduğunu ra'nâ görerek müddet-i medideden beri bir taraftan Hindistân'la İngiltere meyânındaki râh-ı amed şüdüni te'mîn ve teşdîd etmekte diğer taraftan Hindistân'ı ta'arruz-ı husemadan masun tutmak üzere kuvve-i maliyesini vesail-i güna günle sarf ve istihlâk eylemekte var kuvvetini kullanıyor... Ahvâl-i coğrafyasıyla İngiltere'ye sadme vermek kuvvetini hâ'iz olan bir devletten dehşetli İngiliz enzârında kimse olamaz. Hindistân demek İngiltere'nin "cân evi" demektir.

Cihângîr Ândicân

Malumat, No: 115, 25 Eylül 1897

Mektûb-ı Mahsûs

{Ma'lûmât'ın Petersburg Muhâbirinden}

18

{Hindistân'da Rus}

Mâ-ba'd:

1801 senesi Rus İmparatoru Paul ile Bonapart meyânında Hindistân seferine 'â'id 'akdedilen mu'âhede-i ittifâkiyenin gerek Londra' ve gerekse Kalkûta'da 'aks-endâz olması mûcib-i heyecân olmuş idi. O târîhden beri Rusya 'âleminde az mı tahavvülât vukû' bulmuştur? Yalnız Rusya yirmi sene zarfında Orenburg sahrâlarından geçerek (Hindukuş)'a yaklaşmaya muvaffak olmuştur. Bir devletin 'azamet ve satvet ve mehâbetini uzaktan seyretmelidir. Rusya kuvve-i berriyesi süngülerinin Himalaya cibâlinde cenûb-ı garbiye doğru bârika-endâz olduğunu Londra'dan seyredenlerdeki dehşeti onlardan sormalı. Şarkın kalpgâhı Asya'nın ticâret ve umûr-ı hayâtiyesinin penâhı demek olan Vasatî Asya kıt'asını kent ve güzâr eden seyyâh-ı müsteşrik Vambéry kaleme aldığı seyâhatnâmesinde Vasatî Asyalıların nazarında 'âlemde Ruslardan kuvvetli bir devlet-i mutasavver olmadığını yazıyor. Rusların gerek Kafkasya'da ve gerek Vasatî Asya'da bulunan nîm vahşi milel ve akvâm hakkında ittihâz eylediği usûl-i idâre-i 'akılâne ve akvâm-perverâne sâyesinde yerliler günden güne Rusya meclûbu, Rusya tâbî'î, Rusya tarafdârı olacakları semere-i hasenesi alındığını Ruslar ile berâber Rusya husemâsı bile te'yîd ederler. Şu husûsda Hindistân'a 'atf-ı nazar edilince 'aks-ı kaziyeyi görüyoruz: Orada mâlikle memlûk, gâlebe mağlûb, hâkimle milel-i mahkûme meyânında ittifâk ve ittihâd ve iştirâk denilen emniyet-bahş vicdân olacak ahvâlden bir eser görülemiyor. Ahâlisi birkaç yüz milyonlara bâliğ olan Hindistân kıt'a-i cesîmesi her dâ'im galeyân eyledikçe üzerine bir avuç İngiliz tuzu (kuvve-i 'askeriye ve mâliye mi demek istiyor!) dökülürülince ne galeyândan bir eser ne de heyecândan bir haber kalamadığı için "kimya-i İngilizî" hakkında ciltler yazılmak îcâb eder. Cihânın mehd-i medeniyeti ve gehvâre-i serveti 'addolunan şu kıt'a-i cesîme elyevm medeniyet-perver İngiliz mezâlimine mazhar olarak bir mahşer ta'addiyât-küster hâlinde bulunduğunu görüyoruz. Ahâli İngilizleri sevmediklerini ve İngiliz dâ'imâ onlardan havf ettiğini 'âlemlle berâber İngilizler de tasdîk ederler. Britanya kıt'asından Hindistân'a bir me'mûriyetle gelenlerin kâffesi yerlilerin servet ü sâ mânânını almaya ve az bir zamân zarfında ahâliyi

fakir ve kendilerini zengin etmek için geldiklerini tecrübe edegelen yerli ahâli İngiliz me'mûrlarına i'timâd etmemekte ve onlara hasm-ı mâl ve cân nazarıyla bakmakta haklı değil midirler? Medeniyet ve 'ulûm ve fûnûnun hüsn-i te'sîrinden her dâ'im her yerde bahs edegelen İngilizler Hindistân ahâlisinin Hindistân yerlilerinin, o "nefs-i te'sîr-i medeniyetten" ve o gibi terakkiyâtta mādûn kaldığını niçin göremiyorlar? Hindistân'da mutavattın seksen milyon Müslümân bile Rusya hükûmeti kendi zîr-i idâresinde bulunan milel ve akvâm hakkında İngiltere'den daha güzel millet-perverâne terakki-kârâne usûl-i idâre ittihâz eylediğini ve kimsenin âdâp ve mişvâr ve 'âdâtına dokunmadığını âlâ bilirler. Şu husûsda İngiliz muharrirlerinden Mister Bell? cenâbları fıkra-i âtiyeyi yazıyor:

"Rusya hükûmetinin akvâm-ı Müslime'yi kendisine ilhâk eylemek, onları zîr-i itâ'atında bulundurmak iktidârını hâ'iz olması Afganistân müsüllü zapt ve teshîri güç bir İslâm emâretini suhûletle taht-ı inkıyâdına idhâl edebileceğini îmâ etmiyor mu?"

Akvâm-ı şarkiyenin en eslem usûl-i idâresi amir-i müstakil olmak üzere tedbîr-i 'inân etmektir. Şarkta başka türlü usûl-i idâre yürütülemez. Rusya'nın kuvvet ve satveti Himalaya silsile-i cibâli üzerinden İngiltere'nin Hint ahâlisine te'sîr-bahş olmaktadır.

Hindistân'da vukû' bulan seyâhatim esnâsında kıt'a-i mezkûrenin (şimâl-garp cihetindeki) Avadh Kraliyeti makarr-ı hükûmeti bulunan (Luknov) şehrini ziyâret eyledim. Şehr-i mezkûr 1857 senesinde dehşetli bir iğtişâş ma'rekesi hâlini bulmuş idi. İğtişâşa sipâhiler ile ma'an Avadhlerin kâffesi de iştirâk etmişler idi şehrin yerli ahâliye mahsûs olan cihetini gözden geçirdiğim esnâda bir dükkânda İmparatoriçe Maria Feodorovna'nın taş tezgâhında çıkarılmış ve yâldızlı çerçeveye alınmış bir resmini görür görmez "şu kimin resmidir" diye su'âlime the Empres of Russia (şu, Rusya İmparatoriçesidir) cevâbı verilmiş idi. Şu ehemmiyetsiz bir fıkrayı zikretmekteki maksadım Rusya nâmı Hindistân'ın her tarafına 'aks-endâz olduğunu iş'âr etmektir.

İngiltere'nin Vasatî Asya kıt'asındaki vak' ve haysiyetine gelince Afganistân'ın son muhârebesinden beri his olunacak derecelerde beyne'l-ahâli münkesir olmuştur İngiltere'nin Kabil ve Kandehar şehirlerini ibtidâen işgâl edip ba'dehu Afganistân'la vukû' bulan müsâdemesi netîcesinde tahliyeye mecbûr olması Afganistân'ın İngiltere üzerinde şa'sa'alı bir muzafferiyet kazandığını zihinlere netîce olarak vermiş idi. El-hâleti hazihi Hindistân kıt'asında günden güne kesb-i izdiyâd edegelmekte olan bir kuvvete karşı İngiltere hükûmeti er geç bir kuvvet çıkarmalıdır. Her ne kadar Hindistân ahâlisi öteden beri hayta-i cehâletten çıkamamışlar ise de yine onlar meyânında tek tük umûr-ı cihâna vâkıf müteyakkız erbâb-ı kemâl vardır. Şu ahâlîde mekâtib-i 'âliye ve mekâtib-i ibtidâ'iyeye ve matba'a ve cerîde ve şimendifer ve telgraf hatları inşâ edebilecek kuvveti hâ'iz cem'ıyyât ve kumpanyalar mevcuddur. Ahvâl-i meşrûha ise gitgide beyne'l-ahâli bir efkâr-ı "hod-şinâsı" ve "heyecân-ı ezhân" ikâ' etmektedir. Otuz seneden beri tadrîcen ileri giden şu gibi ahvâl İngiltere'yi cidden korkutuyor.

Küre-i ‘arz üzerinde Hindistân kadar şimendifer inşâsına müsâ‘id bir kıt‘a mutasavver olamaz. Şimendifer hattı her yerde “vâsıta-i nakl-i medeniyet” ‘addedildiği hâlde Hindistân’da ise bunun ‘aks-i te’sîrine hizmet eylediğini görüyoruz. Hindistân kıt‘asının tabî‘î servetine yed-i ecânib girmesine ve kıt‘a-i mezkûredeki muhtelifü’l-ecnâs milel ve akvâmı yekdiğerinden kat‘-ı muhâbereye hizmet etmek planıyla inşâ olunan mezkûr hatlar Hindistân’ın “ırkı” mesâbesinde olup “kuvve-i muharrikesi” ise İngiliz kalpgâhı demek olan Londra’dan mihverini istediği cihete çevirir.

Cihângîr Ândicân

Malumat, No: 118, 28 Eylül 1897

Mektûb-ı Mahsûs
{Hindistân’da Rus}
{Ma‘lûmât’ın Petersburg Muhâbirinden}

-20-

Hindistân’ın yarım ‘asır evvelki hâline ‘atf-ı nazar edilince kırk elli sene evvel Hindistân’da muhâberât yolunda bulunmadığından kıt‘a-i mezkûredeki akvâm-ı muhtelifenin yekdiğeriyle muhâlatada bulunması gibi münâsebât-ı hemvatanânede bulunmak nâ-kabîl imkân olduğunu görüyoruz. Şu hâli daha yakından müşâhede eden İngilizler kendi Avrupalılarını Hindistân’a göstermek, Hindistân milel ve akvâm-ı muhtelifesini onlar ile münâsebâtta bulundurmak ve teşebbüsât-ı ticâriyelerine kuvve-i buhariyeyi vâsıta ittihâz etmek âmâl-ı dûrbînânesiyle ilk def‘a olarak Hindistân sahîfesine şimendifer hattı demirlerini dizmiş ise de ‘ameliyât nazariyâtın hilâfına çıkmıştır. Hindistân ahâlisi ise şimendifer sür‘at-i hareketini kendilerinin maddî, ma‘nevî vâsıta-i seyâhati ‘addederek ibtidâ’i küşâdında zenginleri mukaddes şehirleri ziyârete, fukarâları ise başka bir memlekette tali‘-i taharrisine koyularak: bir harekettir gitti... Şu vechle Hindistân’ın akvâm-ı muhtelifesi tezâd-ı cinsiyete ta‘assubât-ı diniyeye bakmayarak Hindistân’ın makarr-ı hükûmeti merkez idâresi ve eski pâyitahtı ‘addolunan büyük şehirlere alay alay gelmeye başladılar. Hindistân’da bulunanlar oradaki şimendifer katarlarının her dâ’im yolcularla memlû olduğunu elbette görmüşlerdir. Mesâfesi ba‘îd vagonları kasır bulunan Hindistân katarlarının yolcuları meyânında tabî‘î bir ülfet ve karâbet peydâ olarak vagon arkadaşları kendilerinin bir ‘unsur efrâdı, bir vatan evlâdı, bir iklim-i âb ü havâsı emekdarı bulunduklarını görüyorlar.

Şu hâl ise Hindistân milel ve akvâmı meyânında öteden beri derkâr olan nifâk ve şikâkın ittifâk ve iştirâke mübeddel olmasına vesîle-bahş olagelmektedir.

Hindistân’ın matbû‘ât ve neşriyât kuvve-i sedîdesi de günden güne kuvve-i şedîde kesb eylemektedir. Orada neşriyât inanılmaz derecede ilerliyor. Meselâ ahâlisi altmış bin raddelerinde bulunan Kalkûta gibi şehirlerde 7-8 evrâk-ı havâdis neşr olunmaktadır.

Mecusilerin (Hindu) erbâb-ı ‘ilm ve kemâli ise bulundukları devrenin tâlîsi bulunan diğer edvâra girinceye kadar dindaşlarına ve milletdaşlarına elden gelen hidemâtı îfâdan geri durmamışlardır. Âhâd-i nâsa sirâyet-bahş olan “fıkr-i hod-şinâsi” gitgide ta‘ammüm ederek Mecusi (Hindu) kastları (akvâm-ı muhtelifesi) “cinsen muhtelif bulundukları hâlde esâsen ve ‘unsuren müttehid bulunub menâfi‘-i vataniyeleri İngiltere menâfi‘nin gayri olduğu” efkârını beslemeye başladılar ki şu devre de Hindistân’ın ikinci devresi oluyor. Mecusiler (Hindu) ise üzerlerinde hükümfermâ olan hükûmetin kuvvetsizliğini ve İngiltere’nin Hindistân’ı elden çıkaracağından fevka’l-‘âde endişe-nâk bulunduğunu his eyleyecek kadar gözlerini açtılar.

Teravankur? miharacından “İngiltere’nin sevakine Hint ‘asâkiri sevk edeceğine dâ’ir ‘akd-i içtimâ’ eden mitinga? Teravankurlular iltihâk ederek onlar ile ma‘an protesto ediyorlar” mâ’ilinde bir telgrafnâme alınmış idi. Remend racası ise “Remendler mitingın karârını tahsîn ve iştirâk ediyorlar” zemîninde bir telgrafnâme keşîde eylemiş idi. Kista? eyâletinden mütevârid telgrafnâmede “eyâlet-i mezkûre ahâlisi sevakine ‘asker sevk edilmek masârif-i seferiyesine ‘adâletten hâriç bir hareket nazarıyla bakıyorlar” yollu ifâdât mûnderiç idi. Bu gibi protestolar, “hurûf-u bî-rûh” kalıbında kaldıkları hâlde bile ‘aks-i sedâsı yine Ka’re-i ‘asra ‘aks-endâz olduğu sedâ âşinâların ma‘lûmudur: Protestoların sem‘-i i’tibâra alınmadığını re‘ye’l-‘ayn müşâhede eden Hindistân eşrâfi ise İngilizlerin şu hâlimden muğber olarak İngiltere her dâ’im kendi menâfi‘ni Hindistân akvâmı menâfi‘nden müreccah tutacağı” ders-i intibâhını almışlardır.

Hindistân’ın bir çeyrek ‘asır evvelki ahvâlini de nazardan geçirince şu yirmi beş sene müddetinde kıt‘a-i mezkûrede hakîkaten ‘azîm bir tebeddül vukû‘ bulunduğunu görüyoruz. İngiltere hükûmeti şimdilik yerli akvâmının ötede beride çıkardıkları gürültülere tavr-ı bî-kaydane ile parmak arasından bakıyor gibi gözüküyor. İse ‘acabâ kaç sene sonra İngiltere hükûmetinin orada soğuk kanla davrandığını göreceğiz!? Şu mes‘eleği de tahlîl edelim Hindistân’ın “nîm müstakil” hükûmatı münferiden bulundukları hâlde her ne kadar korkulacak kuvvete mâlik gözüküyor iseler de ileride şu zayıf parçaların birleşmesi dağ gibi kuvvetli bir ehrâm ortaya çıkarıp İngiltere ve İngilizlerden hoşnud olmayanları onun etrâfında bulacağız. [*] İngilizler Hindistân şibh-i cezîresinde tahakküm eden milel ve akvâmı hayta-i tasarruflarına idhâl ederken usûl ve sistemleri başka idi: ‘Aşâ’ir ve kabâ’ile, her bir milel ve akvâma ayrı ayrı idâre ve istiklâliyet bahşederek ileride ve serkârde bulunanları bi’l-ıtmâ‘ İngiliz meclûbu İngiliz tarafdarı etmeye muvaffak olup şu vechle Hindistân hükûmeti milel-i muhtelifeden mürekkeb bir kuvve-i cesîmeye mâlik olmuş idi. Hâlbûki tecrübe ‘aks-i kazıyyeyi mûntiç oluyor: İngiltere teba‘a-i sâdikasındanım diye ileri gelen Hindistân rû’esâ-i hükûmetinin maksadı şu üçten hâriç değildir. Ya celb-i menfa‘at eylemek yâhud üzerine sevk olunan hücûm ve tazyîkâtı başından def‘ eylemek veyâhud harekât-ı tabasbus-kârânesiyle tezyîd-i nüfûza muvaffak olmaktır Hindistân racileri, miharacaları, nevahileri meyânında İngiliz meclûbu İngiltere

* Tahminen Hindistân’ın üçte biri ve ahâlisinin beşte biri İngiltere’nin tâbî‘ siyâsîsi olup bu gibiler ise ‘adeden dört yüz altmışa bâliğ olmaktadır.

tarafdârı ve hükûmet-i mezkûre hâdim efkârı bulunanlar mevcûd iseler de şu gibi müstesnâların meveddet ve sadâkat ve hizmetleri de muvakkattir, kuvvetsizdir, semeresizdir.

Hindistân'ın ahvâli hâzırasını etrâfıyla müşâhede eden İngilizler elyevm kıt'a-i mezkûrenin 1857 senesi sipâhîlerin ikâ'-i şûriş eylediklerinden daha iyi bir hâlde bulunduğuna hüküm edebilir mi? Edemezler zannediyorum.

Gerek Hindistân'ın ahvâl-i hâzırasından ve gerekse elyevm Hindistân'da hükümfermâ olan heyecân-ı ezhân ve galeyândan bir nebzecik ma'lûmât verdikten sonra Hint Afgan sınırına geçerek orada dönüp dolaşan şâyân-ı dikkat ahvâli gözden süzelim.

Cihângîr Ândicân

Malumat, No: 121, 1 Teşrinievvel 1897

Mektûb-ı Mahsûs
{Ma'lûmât'ın Petersburg Muhâbirinden}

-21-

{Hindistân'da Rus}

(Ravlinson) nâm İngiliz muharriri diyor ki: Rusya'nın Vasatî Asya kıt'asındaki kuvve-i 'askeriyesiyle istihkâmâtına kuvvetlidir denilemez. Zîrâ orada bulunan 'asâkiri kalîl ve Avrupaî Rumi ile olan vesâ'it-i muhâberâtı pek ba'iddir [*] Mâmâfih Rusya'nın Vasatî Asya kıt'asındaki nüfûz ve satvetine gelince pek kuvvetli pek dehşetlidir... Rusya'nın mehâbet ve dehşeti kendisinin Hindistân'ı zabt etmeye âmâde bulunduğundan ileri gelmeyib istediği zamân Hindistân'a hücum edebilir i'tikâdı yerli ahâlî ile İngiliz 'urukuna yerleştiğinden neş'et etmiş bir hâl-i istilâ-kârânedir.

Rusya Hindistân üzerine sefer etmek 'azim ve niyetinde bulunmasa bile hiç olmazsa şu gibi harekâtıyla muhârebe etmeden ictinâb eden İngiltere'nin Rusya hakkındaki müntakimâne politikasını dûçâr-ı tehlike etmiş olur. Bâlâda zikrolunan fıkradan anlaşıldığı vechle İngilizler bile Rusya'nın Vasatî Asya'daki kuvve-i 'askeriyesinin birçok turuk ve ma'âbiri âmâde olması lüzûmunu serd ve beyân etmekten çekinmiyorlar.

Rusya sefâ'in-i harbiyesinden me'mûl olan hizmet İngiltere kuvve-i bahriyesine karşı sıfır demektir. Rusya sefâ'in-i harbiyesi ilk önce İngiltere'yi dûçâr-ı ıztırâbât edebilir ise de nihâyeti Rusya için tehlikeli olacağı meydândadır. İngiltere Rusya'nın bir donanmasına karşılık olmak üzere

[*] Ravlison şu fıkrayı söylediği zamân Rusya'nın Krasnovodsk, Semerkant şimendifer hattı kuvveden fiile çıkmamış idi.

on donanma çıkarmak kadar vakti, iktidârı hâ'iz olduğu hâlde Rusya'da ne öyle kömür ma'denleri ve ne de öyle tersâneler ve sefine yapanlar mevcûd olmadığından bahren netîce-i muhârebe Rusya için mûcib-i hasârât olacağı göz önündedir. Rusya sefâ'ini İngiltere ticâretine birkaç milyon ruble îras-ı hâlel edebilir ise de onun da muzafferiyeti şüphelidir. Demek istiyoruz ki Rusya'nın İngiltere'ye açabileceği rahne Vasatî Asya sahrâsından, o kavim deryâsı nâmına istihkâk kesb eden kıt'adan mümkün olabildiği için şimdiden Vasatî Asya kıt'asında tedârikât-ı 'askeriyeye sarf olunan meblağın ileride bire on kazanacağı şüphesizdir. Rusya'nın Vasatî Asya kıt'asına zamân zamân birkaç bölük piyâde 'asâkiri sevk etmesi rû-yı deryâyâ her mâh bir sefine-i harbiye indirmesinden daha dehşetlidir.

İngilizler tarafından Hindistân'ın müdâfa'a ve muhâfaza edilmesi günden güne kesb-i su'ûbet eylemektedir: Hindistân kıt'asının tabî'î mâni'aları seneden seneye ortadan kaldırılıyor. Rusya ile İngiltere'nin Hindistân kıt'ası meyânındaki bu'd ve mesâfesi otuz seneden beri otuz derece azalmıştır. Ortada bir fil hortumu kadar bir şey kalmıştır. Bir zamân nâ-kabîl imkân görünen hâl şimdi bir lokma helvâ tenâvül etmek kadar kolaylaşmıştır. Meselâ Herât'ın zaptedilmesi teşebbüsü gibi Rusya 'asâkiri mukaddemetü'l-ceyşin Hindistân hudûduna yaklaşması İngiltere'yi şiddetli tedârikât-ı 'askeriyeye mecbûr ettiğinden yerli ahâlinin kat kat vergi vermeye mecbûr tutulmasını ya'nî İngiltere ribka-i 'itisâfâtının tahammülfersâ ve çekilmez bir dereceye gelmesini mûcib olmaktadır. Rusya'ya karşı muhabbet İngiltere'ye karşı nefret her tarafı istilâ eylediği zamân Hindistân'ın kapıları Rusya piyâdelerine açılarak "buyurunuz" nidâlarıyla istikbâl edileceklerdir.

Hindistân erkân-ı harbiye dâ'iresi re'îsi General Mak- Hargır 1884 senesinde âtîde münderiç fıkrayı yazmıştır.

"Ruslar Herât'a girdiği gün İngiltere'nin Hindistân üzerindeki nüfûzundan bir kısmı yerine Rusya nüfûzu kâ'im olacak gibi bir ümitsizlik beyne'l-ahâli icrâ-i te'sîr edecektir. O günden i'tibâren Hindistân heyecânı yanardağlar gibi âteş-feşân bir hâlde bulunacaktır. İngiltere'nin Hindistân kuvve-i mâliyesi yerinde yeller esecektir. İngiliz'in Hindistân'da bulunan yerli 'asâkiri kuru kamış sarı samân hükmünde kalacaktır. Hindistân'da İngiltere'ye tâbî' olan hükûmâtın birkaçı müstesnâ olduğu hâlde mütebâkîsinin yeni hükûmete ve 'indî politikaya tâbî' olacakları güneş gibi âşikârdır.

Cihângîr Ândicân

Mektûb-ı Mahsûs
{Ma'lûmât'ın Petersburg Muhâbirinden}

-22-

{Hindistân'da Rus}

İngiltere Hindistân hudûdunda Rusya hücumlarına karşı vaz' etmek istediği tedâbirin kâffesinden bir semere iktitâf edememiştir. Rusya on iki seneden beri Vasatî Asya'da Hindistân'a karîb yeni bir müstemlekât elde edemediği hâlde bile kuvve-i 'askeriye ve istihkâmâtı tezyîd ve teşdîd etmesi İngiltere'ye dehşet ve masârifâtına kuvvet vermiştir. İngiltere'nin Rusya 'aleyhindeki harekâtı ne kadar nukûta mâl olduğunu Ruslar takdîr edemez. Şâyet Rusya Hindistân'a hücum eder ise i'tilâf-kârâne politika hâlinde bulunmak üzere bir orduyu seferber hâline vaz' etmeye yetmiş milyon İngiliz lirası sarf olunmuştur. Bundan mâ'adâ istihkâmât ve turuk ve ma'âbir ve 'askeri yollar inşâsına sarf olunan milyonlar milyonu mütecâvizdir.

Hâlbûki İngiliz sarfıyâtından me'mûl olan netîce-i hasene zuhûr etmemektedir. Afganistân'dan emniyet-bahş sâdık bir taraftar yapmaya muvaffak olamamıştır İngiltere'nin Kabil'deki nüfûzu dûcâr-ı haybet olmakta ve Emir Abdurrahman Han ile olan münâsebâtı mütezelsil bir renk kesb eylemektedir. İngiltere'nin Afganistân hudûdunda ve Hindistân'ın şimâl-i garbî cihetinde bulunan tavâ'if ve 'aşâ'ir ve kabâ'il üzerindeki nüfûzuna elyevm kendi istihkâmâtından âteş yağdırılmaktadır. İstihkâm âteşleri tabî'î cibâl töhmetlerine kârger olamayacağını bizimle berâber İngilizler de seyrediyorlar.

1891 senesi Künced? kıt'asında serzede-i zuhûr olan iğtişâş Hindukuş silsile-i cibâlinin semt-i cenûbunda meskûn kûh-nişînlerin ne derece iktidârı hâ'iz olduklarını güzel tasvîr ediyor. Bunlar Rusya tarafından ufacık bir işârete bakıyorlar. Mezkûr iğtişâş hakkında (Kinayed) nâm mü'ellesâtında Where thee empires meet fıkra-i âtiyeyi yazıyor: “ Graveçefski bir müfreze Kazak süvârileriyle Hindukuş'u geçerek bir müddet Gence kıt'ası dâhilinde bulunmuştur. Rus zâbitinin ehl-i cibâl meyânında şu vechle isbât-ı vücûd etmesini yerliler Rusya'nın kendilerini himâye edeceğine bir emâre 'addederek İngilizlere karşı kıyâma başlamışlardır.

(Pamir) mevki'nin ehemmiyetini İngilizler şu gibi ahvâl zuhûrunda hissediyorlar. Pamir yoluyla külliyyetli ordu geçirmek güç olduğu halde kalîlül'-mikdâr silâhşor Kazak süvâriyelerinden bir müfreze iş anlar cesûr zâbitânla hudût üzerinde meskûn ve İngiltere 'aleyhinde harekete âmâde bulunan kabâ'il içine girerek şerâre-pâş nâ'ire-i 'isyân olunca Çitral ve Alekenleri? kolaylıkla hayta-i tasarrufuna idhâl edebilirler. Rusya âteşi bastırılınca Hindukuş'un semt-i cenûbunda ötede beride

²⁹³ Gazetede basım hatası yapılmış olmalı, gazete numarası 122 olmalıdır.

yeni yeni birer ikişer nâ'ire-i 'isyân serzede-i zuhûr olarak şerâre-i kıyâm Pencap ve Hindistân'a âteş-efgen olunca orada tehye edilen mevâd-ı işti'âl Hindistân kıt'a-i cesîmesinin her tarafına sirâyet ederek dâmen maksût elde edilmiş oluyor.

Hindistân'ın ahvâl-i hâzırası şu merkezde iken deriz ki: ne Rusya'nın Vladivostok tarîkiyle gelen sefâ'in-i harbiyesi ve ne de bahriyelerinin mahâret ve cesâretiyle şöhet-yâb olan Rusya zırhlıları, ne de Rusya vatanperverânının eser-i ittifâkı demek olan köklü filosu hiçbir zamân İngiltere'yi zerre kadar olsun havf ve hirâsa dûçâr edemezler. Mâverâ-yı Kaspi kıt'ası tarîkiyle Türkistân yoluyla "Arş ileri!" kumandasını alan birkaç bin Rus 'asâkiri süngüleriyle bir avuç Kazak süvârilerinin Pamir'den ileri geçmesi ve arka taraftan da Kaspi şimendifer hattının şarka doğru âheste âheste temdît edilmesi gibi tedâbîr-i berriye İngiliz bahriyûnundan en mahâretlilerini bile su yüzünde nakşber-âb kabîlinden hükümsüz, te'sîrsiz, tedbîrsiz bırakacaktır. İşte Rusların Hindistân'a gideceği açık kapı ki İngiliz erbâb-ı zanâ'atinden hiçbirisi şu kapıyı kapatacak bir "kilit-i Hint" yapamaz ve yaptıramaz.

Şuraya kadar mektûplarına zemîn ittihâz eylediğim ahvâl-i meşrûhayı tefsîrât ve te'vîlâtıyla gözden süzen İngiliz diplomatları Rusya harekâtına karşı 'aynı ahvâl ile Kafkasya ve Mâverâ-yı Kasbi kıt'alarını iki gözlerine alıyorlar ise de onlar "Derbent" ve "Vladikavkas" kapılarını daha evvelden Şeyh Mansur'lar Şemahiller ve Tahanlar zamânlarından Petro'lar tedbîriyle ve Ruslar eliyle usûl-ı idâre kilidiyle kapatılmış, kilid-i bend edilmiş görerek girye-nâk olduklarını yine kendilerinin bahr-peymâ olan binlere bâliğ sefâ'in-i harbiye serkârında bulunanları Hocabey'leri, Sohumkale'leri Kronstadt'ları irâ'e ederek tesliyet-bahş oluyor gibi gözüküyor.

Cihângîr Ândicân

Malumat, No: 123, 3 Teşrinievvel 1897

Mektûb-ı Mahsûs

(Hindistân İğtişası)

{Ma'lûmât'ın Petersburg Muhâbirinden}

-32-

Bundan evvelki "Hindistân'da Rus" 'unvânlı mektûpları hadde-i tedkîkten geçirerek mütâla'a edenler Hindistân işlerinin gitgide daha vahîm bir renk kesb edeceğine hüküm edecekleri tabî'dir. Hindistân iğtişası serzede-i zuhûr olan "ocakları" gözden geçirelim. Nâ'ire-i işti'âlin patlak verdiği ve şerâre ve âlevleri günden güne etrâfına sirâyet eylediği nikâtın başlıcalarını seyreylemek için ma'nen birkaç dakikacık Afganistân hudûduna Pencap başına gitmekliğimiz îcâb ediyor.

Mevâki‘-i iğtişâş ise tabîaten dört kısma dört parçaya münkasım olup Belucistan dağlarından (Kivet?) ve (Çitral) hudûduna ve diğer taraftan Hindukuş dağları eteğine mümted olan garb-ı cenûp ve şimâl semtlerini istî‘âb eylediğini görüyoruz.

Mevâki‘-i iğtişâşın semt-i şimâli, şu kıt‘ada (Mahmundiler)den mâ‘adâ Mahamandiler Baya‘urlarla meskûn olup Svat Vadisinden Pençkur Nehri sevâhiline kadar mümted olan arâzi ve cibâl üç türlü meydân-ı harp ve vegâ muhâriplerin ma‘reke-i kâtîli olmuştur şöyle ki:

(1) General (Blod) fırkasının işgâl eylediği noktada şimâl-i garp cihetine müteveccihen iki koldan nâ‘ire-i harp ilerlemektedir. General-i mûmâ-ileyhin iki süvârî fırkasıyla sahrâ topları (Toçi) semtine hareket ederek (‘Âyât) nâm mevâki‘ üzerine yürümekte bulunan General (Alis’in) fırkasıyla birleşmek istiyor. Hâlbûki muta‘assıp ve müttakî bir molların taht-ı kumandasında tahşîd olunan altı bin cengâver iki generalin silsile-i ittihâdını yemînen ve yesâren süyûf-ı kâtî‘a ile kat eylediği cihetle iki kuvve-i harbiye birleşmemektedir. Molların iki üç günde bir kere ve üç dört gecede kaç def‘â ikâ‘ edegeldikleri hücumlar semeresiz kalmıyor cephâne ve erzâk ve telefât ve hezîmet gibi muvaffakiyete nâ‘il olan molların mezkûr fırka kumandanlarını hâlâ düşündürmektedir.

General Alis’in? başlıca vazîfesi kıt‘a-i mezkûrede i‘âde-i âsâyiştten ‘ibâret olduğu hâlde kendisi, “Lakir?” cihetlerinde ikâ‘-i şûrişe mecbûr olmuştur! ‘Asâkir-i mezkûre (Nihaki) geçitlerinde küllî telefât vererek ileri geçmeye muvaffak olmamıştır. Beş sâ‘at imtidâd eden müsâdeme-i hûnrîzânede Hint ‘asâkir-i nizâmiyesi az telefât vermekle çokça hezîmete uğratmıştır. Cibâl-i mürtefi‘a üzerinde istihkâm ve tâbyalarına çekilen iki general helyograf işârâtıyla uzaktan uzağa şerh-i ahvâl ederek yekdiğeriyle birleşmemeleri ‘âdetâ erbâb-ı kıyâmın eğlencesi olmaktadır. “Bu dağ benim o dağ senin, ortada bulunanları ne edelim!” kabîlinden devâm eden işârât-ı fenniye ise koca molla ile ma‘iyeti fırkasına kıl kadar olsun te‘sîr edememektedir...

Mezkûr iki generalin taht-ı kumandasında bulunan iki fırka yekdiğeriyle birleşir birleşmez ‘askerlerin kısm-ı küllîsini Ba‘ur cihetlerinde livâ-i iğtişâş kaldıran Şemubidleri tenkîl ve te‘dîbe sevk edilecekmış!

Afridi ve Orakzailer cihetlerinden yeni havâdis alınamadığı İngilizleri endişe-nâk eylemektedir.

Toçi vadisindeki Vezirler tâifesinin iğtişâş bir derece daha kesb-i şiddet eylemiştir.

Vadi-i mezkûrda feyezân eden Sart Nehri suları İngiliz ‘asâkirini külliyetli dûçâr-ı hasâr eylediğinden kumandanlar kuvve-i tabîata karşı dahi i‘lân-ı harp eylemek istiyor gibi hiddet gösteriyorlar.

Eyâlât-ı cenûbîye: (Kivet?) mevâki‘nden alınan son havâdise nazaran yirmi dördüncü İngiliz alayı Şefi Han fırkasını ta‘kîb eylemekte ve Han-ı mûmâ-ileyh ise hezîmete uğradıkça kesb-i kuvvet eylediği İngiliz ordusunu endişe-nâk etmektedir. Mevâki‘-i mezkûrede evvelce livâ-i iğtişâş açan Hasan Ali Han yeniden yerlileri başına toplamakta ve daha şiddetli bir kuvvet kesb eylemektedir. General Cofris’in hezîmeti yerlilerin tehevür ve cesâretini dâ‘î olmuştur. Mevâki‘-i iğtişâşın başlıca te’sîr-bahş olan nikâtı ber-vech-i meşrûh olup şu gidişle İngiliz ‘asâkirinin hiçbir vechle nâ‘il-i merâm olamayacağı göz önündedir. Mektûbuma zemîn ittihâz olunan havâdis-i mezkûre (Novovaya Vremya) gazetesince nazar-ı ehemmiyetle telakkî ediliyor.

Cihângîr Ândicân

Malumat, No: 134, 14 Teşrinievvel 1897

Mektûb-ı Mahsûs

{ Ma‘lûmât’ın Petersburg Muhâbirinden }

-26-

-Ural Cibâlinde Kama Sevâhilinden-

Türkçenin “dil” yâhûd Arapçanın “tul” kelimesinden münharif veyâhûd Çağataycanın eski şîvesi üzere telaffuz olunarak “til” ve “tıl” diye yerlilerce zebânzet olan nehr-i Tobol’un iki sâhili müteselsil tepeler, ovalar, bâyırlardan ‘ibâret olup yine Arapçanın “ganya” ve “kânye”sinden münharif (Gayne) denilen İslâm tâ’fesiyle meskûndur. Buraya kadar (Kama) nehriyle geldiğim için bir nebzecik de ondan bahsedelim.

Kama nehri: Kama nehrinin seyr-i sefâ’ine müsta‘id olacak kadar suyu vardır. Nehr-i mezkûr üzerinde hareket eden vapurlar takrîben bin dört yüz seksen sekiz “verst” tûlunda bir mesâfede âmed-i şûd ediyor “Kayneski” ve “Bimiski” nâm vapurlar mesâfe-i mezkûreyi üç gün zarfında, sâ‘ir vapurlar ise beş günde kat‘ ederek eşyâ ve yolcularını iskelelere çıkarıyorlar. Rusya’nın karası denizinden kat kat ziyâde olup denizi seyretmek için yâhûd ‘âlemde dağ ve cibâl ne ettiğini müşâhede eylemek için beş altı gün şimendiferle seyâhat edilmek îcâb ettiğinden denizden uzak bulunanların nehir sâhilinde gördükleri ‘âlem-i tenezzüh sevâhil-i bahirde bulunan ahâlî-i şehre müyesser olamaz.

Rusya’nın deniz sâhilinde ve cibâl dâmeninde bulunan şehirleri sâ‘irlerine nispeten sıfır hükmünde olup ahvâl-i coğrafyası ise cenûbunkine benzemez. Rusya’da yaşayış bambaşkadır: Bir memleketin mevki‘-i coğrafisi, tabâyi‘-i arziyyesi, iklimi o memleket ahâlisinin yaşayışı üzerinde fevka’l-‘âde te’sîri vardır. Meselâ hattüstüvânın mıntıka-i harresinde bulunanlar sıcak elbise soğuk kar ne olduğunu anlayamazlarsa o mıntıkanın cihet-i şimâliyyesinde dünyâya gelenler de sıcak kumlar, siyah vücûtlar, çırlıçıplak insânlar mevcûd olduğunu masâl nev‘inden telakkî etmezler mi?

Rus şâ'irlerinden biri ilkbaharı soğuk çehreli kadınların çiçekli peçelerine, sonbaharı da soğanın iç katları meyânındaki ince perdeye benzetmekte pek isâbet etmiştir:

Rusya'nın iklim-i bâritinden rû-nümâ olan ilkbahar ise ilk çocuğun ilk tebessümü kadar devâm edercesine hayâli bir te'sîr göstererek seyf-ı kâtı' misüllü mevsim-i sayfa geçer ve oradan da bir hırıltıyla mevsîm-i harîfi açıp kapatarak hayât-ı beşerin medâric-i telezzüzü demek olan "sene"yi vaktinden evvel devr-i iktihâle giren genç ihtiyârları andırır sûrette bîrâne sarâydır- kış hulûl eder: karlarıyla her tarafı setreder, nehirleri donmuş kefen-pûş na'âslara benzeterek karaların hufre-i âgûşuna sokuverir, insânları ayı, canavar, tilki derilerine ilticâ ettirir: Şimâliyyûn kışın köşesine çekilen deb ahresler gibi cihân-ı münevverin en tatlı portakallı ve limonlu 'âlemlerinden- mahrûm kalırlar... Dokuz mâh devâm eden böyle bir hâli mûte'âkiben bahar yüz göstererek Mayıs küllü evlâd-ı şimâlin meşâmına râbiha-bahş olunca kâşâne-nişînler haşarâtü'l-arzı taklîd edercesine her biri iktidârı müsâ'id olabildiği cihete giderler, İşte o zamân (Kama) nehrinin sâc-sayfiyeleri iskelelere yanaşarak kesesi sâyesinde yaşayabilenleri içerisine alır.

Sayfiyye-i sâbiha nehir sefinelerinin tertîbâtı ve müştamilâtı denizinkine benzemez. Fırtına, dalga, müsâdemât ve kazâyı bahriyeden masûn olan şu sefinelerde deniz hastalığı gibi yolcuları rahatsız eden hâllerin bulunamayacağı da tabî'îdir. Dicle'nin kelek 'âleminin âlâ-Rus'u şu sâc sayfiyelerdir. Şu ise sermâyedârâtın sudan altın çıkarabilmesine meydân verdiğinden her tarafta kumpanyalar, şirketler teşkîl olunarak seneden seneye kesb-i izdiyâd edegelmekte olan rekâbet sâyesinde yekdiğerinden müştamilâtı müşteri celb edebilir "sefine-sayfiye"ler ihdâs olunuyor. Oldukça uzun yapılmış olan mezkûr sefine derûnunda Müslümânların cemâ'atle namâz kılabilecekleri açık mahal-muttasılı- âbdesthâne gusûlhâne, oyun mahalli, piyano ve müzika mahalli, salon, kırâ'at ve mütâla'a mahalli, kütüphâne, hamâm, husûsî odalar, büfe, mağaza mevcûd olup mefrûşâtı nefis ve her tarafı zarîf ve oldukça nazîf ve temizdir. 'Â'ile efrâdıyla kaç mâh şu "sayfiye-i sâbiha" da oturmak ârzûsunda bulunanlar pazarlık ederek birkaç oda kiralayıp (ücretlerinin taksitle verilmesi şerâ'itiyle) istedikleri kadar sefinede yaşarlar ba'zan sefinenin yanaştığı koylarda kumpanyanın husûsî otellerine çıkarak birkaç gün öylelikle karada imâte-i eyyâm ederler. Volga nehri üzerinde bulunan mezkûr sefineler yolcularını- sayfiye-nişînlerini- Nijniy Novgorod-şehrinden alarak Bakü Deniz'i sâhilindeki Astrahan şehrine getirirler. Deniz boyunca işgâl-i mevâki' eden milel ve akvâmı böylece gözden geçirmek hocanın "ber-leb-i cû-yı-nişîn ve güzâr-ı 'ömr-i bibin" kelâm-ı hikmet-i encâmını hâtıra getiriyor.

Gelelim sadede: Bâlâda Ganye yâhûd Kânye (kâf-i fârisiyle) diye işâret olunan İslâmlara 'atf-ı kelâm edelim.

Ganye tâifesi Başkurt kabâ'iline mensûp olup altmışa bâliğ karye ve kasabalarında otuz yedi câmi' vardır. 'Aded-i nüfûsları yirmi beş bin râddelerinde istatistik defterine kaydedilmiştir. Ural dağlarının cenûb-ı şimâl cihetinde Tula Nehri sevâhilinde sâkindirler.

Nehr-i mezkûrun berrâk suyu ile dağ eteği mevâki'nin ciyâdet havâsı ahâlinin sıhhatine yaradığından olsa gerektir ki içlerinde hastalara tesâdüf olunamıyor. Erkekleri sağlam vücûtlı güzel simâlı oldukları nisbetinde kadınları da güzeldir. Küllü yevm beş namâz vaktinde beş def'âda iki üç kap yağlı yemeklerden mi'deye yurarlatıvermek 'âdetâ ferâ'iz-i hayâtiye yerine geçmiştir. Bekârca yaşamak burada 'ârsızlık ve ahkâm-ı ilâhiyyeden (tenâkuhvâ) emr-i celiline itâ'atsızlık demektir. Kânye tâifesinin sâfderûnluğunu görünce onlara ben de "âyine" nâmı vermekten kalemimi geri alamıyorum. Sâfderûnluklarına emâre olabilecek hâllerini bilmünâsebe kaydedelim: Bunların medâr-ı ma'îşetleri zirâ'at ve ormancılıktan 'ibâret olup senevi iki yüz bin rubleye varan vâridât-ı nakdiyyeleri Rusya hükûmeti tarafından nasb ve ta'yîn edilen bir zât tarafından toplanılarak bankaya kara gün için hıfz edilmek üzere veriliyor! Kânye şu vechle para kazandıklarını ve başları üzerine vasî olan zâta teslîm eylediklerini biliyorlar ama "kara gün için" hâzırlanan paranın ne mikdâra bâliğ olduğunu hâlâ bilemiyorlar. Kânyelilerin arâzisinde bakır ve sâ'ir ma'denler de vardır. Etrâf köylerde bulunan Rus mujikleri Kânyeli'lerin arâzisinden istifâde eyledikleri kadar kendileri edemiyorlar tembeldirler. Mansurovlar tâife-i mezkûrenin en ileri gelenlerindendir. Mansurov, Muhammed bin Ata bin Kirmenşâh evlâdından olup âbâ vü ecdâdı meşâyih ve 'ulemâdan olduğu için elyevm dahi beyne'l-ahâli şöhreti vardır. Mansurov hem imam hem hatîp ve hem vâ'iz ve hem müderristir. Üç yüze bâliğ talebe onun masârifîyle halka-i tedrîsinde 'ulûm-ı diniyye tahsîl ederler. Yirmi bir yaşlarında Muhammed Masum nâm bir mahdûmu Dersa'âdet'te ikmâl-i tahsîl ederek bu sene vatanına 'avdetle münâsîp bir mahalde bir İslâm matba'ası ihdâs eylemek ârzûsundadır. (Mîr-i 'âlem) nâmında diğerk mahdûmu Sarapol nâhiyesindeki (Âgrıcı) karyesinin medresesinde tahsîl-i 'ulûm etmektedir.

Ganyelilerin yanı başında bulunan mühtedi (Ar) tâifesinden dahi bilmünâsebe bir iki kelime mevzuubahis edelim Arlar, Kânye tâifesiyle hemcivâr bulunan (Ar) kabâ'ili 'an-asıldan Mecusi (Hindu) olup kendilerinin ârzûları üzere Rusya hükûmetinden müsâ'ade istihsâl ederek din-i Mübin İslâm'ı kabûl eylemişlerdir. Rusya İmparatorlarından İkinci Nikola'nın rû-yı muvâfakat göstermesiyle resmen din-i Mübin-i İslâm'a girerek karyelerinde câmi'ler inşâ edilmiştir. Aksâ-yı Şarka yakın bilâd-ı İslâm'ın âyîn ve âdâb-ı İslâmiyyeyi mütedeyyin 'ulemâ sâyesinde lâyığ vechle icrâ etmeleri etrâf ve cevânibte bulunan Putperest ve Mecusilerin (Hindu) nazar-ı dikkatini celb ederek Müslümânlar ile muhâlatada bulunanları bir cevher-i girân-bahâ ararcasına tehâlükle kelime-i şahâdet getiriyorlar. Seyâhatim Ural üzerinde ilerlemekte olup gelecek mektûplarım onların ahvâline hasredilecektir. Buraya kadar mektûbuma derc eylediğim havâdis Çin hudûduna ve Sibiryâ kıt'asına yeni 'azîmet eden bir zâttan almış olduğum ileride peyderpey irsâl edecek şu gibi mektûplar 'aynen tercüme edilerek *Ma'lûmât*'a takdîm olunacaktır.

Cihângîr Ândicân

Mektûb-ı Mahsûs
{ Ma'lûmât'ın Petersburg Muhâbirinden }

-26-

Hindistân ve Rusya

İngiltere hükûmeti Hindistân'ın garp ve şimâl hâdisâtını ehemmiyet-i fevka'l-âde ile telakkî eylediği gibi 'umûm-ı Avrupa'nın Hint işlerine dikkat-i mahsûsa ile nigerân olması da ziyâdesiyle 'izzetinefsine dokunmaktadır. Kaht ü galâya ve tâ'ûna münkasım olan kûh-nişîn kabâ'il-i İslâmiyeye karşı müdâfa'atta bulunmak için uzun bir müddet, bitmez tükenmez bir kuvvet iktizâ ettiğini derpîş eden Hindistân hükûmeti cidden dūçâr-ı ızırâr olmuştur. Nâ'ire -i iğtişâş Kabil ve Belucistan ve cibâl-i Süleymaniye semtlerine kadar tevsî'-i dâ'ire eylemesi İngiltere hükûmeti tarafından ittihâz olunan tedâbirin kifâyetsizliğini gösterip icrââtı sekte-dâr eylemiştir.

İngiltere 1879 senesi Afganistân emiriyle Kandemak'da 'akd eylediği mu'âhedenâme mûcibince elyevm kıyâm eden kabâ'il ile meskûn cibâli zamîme-i hudût eder etmez Peşaver karşısında ve Süleymaniye silsile-i cibâlinde garba doğru müntehî olup sevkulceyş nokta-i nazarından en mühim geçitlerde istihkâmât inşâ eylemekte gaflet etmemiş idi. (Bolan) ve (Hayber) geçitlerinde dahi ayrıca istihkâmlar ve kal'eler yapılmış idi. Şu son merhale Kabil'e giden yol üzerinde bulunduğu cihetle hâ'iz-i ehemmiyet olup istihkâmâtta bulunan esliha ve cephâneye ziyâde i'tinâ edilmiş idi. Peşaver'in on altı kilometre mesâfesinde bulunup şu geçitlerden mürûr eden tarîk (Dakfa), (Celalabad), ve (Kandemak)'dan geçiyor. Tarîk-i mezkûrun daha ilerisinde Peşaver'in şimâlinde (Cemrud), (Mud), (Ali Mürşid) ve (Londi-Kotol?) istihkâmâtı mevcûd olup bunlardan üçü elyevm Afridilerin yed-i zabtında bulunuyor.

Kûh-nişîn kabâ'ilin kâffesi silâh be-dest olarak kıyâm eyledikleri kârilerin ma'lûmudur. Veziri tâifesi nâ'ire -i iğtişâş iş'âl edip Temmuz evâ'ilinde Toçi Vadisi'ne hareket etmekte olan İngiliz 'askerine hücûmla onları dūçâr-ı inhizâm eylemişler idi. Onları müte'âkiben Rekzai kabâ'ili (Kovanyar) ve (Lokaret) istihkâmâtı taht-ı muhâsaraya alarak dâ'ire-i iğtişâş vadi-i (Svat)dan Hayber geçitlerine kadar tevsî' etmiş ve Afridileri Mahmudiler ayaklatmıştır.

Nâ'ire -i iğtişâşın az müddet zarfında taraf taraf işti'âl etmek isti'dadını gösterdiğini Hindistân hükûmeti derk ve teferrûs ederek Lahor şimendifer hattından bilistifâde Peşaver'in semt-i cenûbunda kâ'in (Ravalpindi)ye ve oradan da (Svat) cihetlerine General Bendon ile General Beled fırkalarını ve birkaç gün sonra da General Cefris fırkasını sür'at-i mümkün ile sevk eylemişlerdir.

'Asâkir-i mezkûrenin hareket edecekleri mevâki' kayalık, suyu mefkût, vadileri dar, yolları gayr-ı muntazam olup ba'zı mahallerde sath-ı bahirden (6000) kadem mürtefi' noktalardan cephâne

ve zahîre geçirmek îcâb ettiğinden sevkulceyş dûçâr-ı müşkülât oluyor. Erbâb-ı iğtişâşın İngiliz ordusuna karşı sûret-i gayr-ı muntazamada îkâ' eyledikleri hücumlar İngiliz 'askerinin rişte-i intizâmını târumâr eylemiştir. General Cefris'in üç dört gün âteş altında bulunan fırkasının kısm-ı a'zami telef olmuş idi.

General Cefris'in taht-ı kumandasında bulunan fırka (Pençkur) geçitlerinden geçmek istediği hâlde bu tecrübeye nâ'il-i muvaffakiyet olamayarak Mahmudiler şiddetli hücumlarından külliyetli 'asker gayb eylemiş idi. General Cefris bizzat âteşler içinde kalarak ileri hareket kumandasını vermiş ve son kuvveti toplayarak (Ujar) tepelerini geçmeye muvaffak olmuş ve General Beled fırkasıyla birleşmiştir. Mahmudiler İngiliz 'asâkirine galebe çaldıkları günün ertesi gün tecrübesizlikleriyle kuvve-i müctemi'alarını birkaç noktaya taksim eylemeleri General Cefris'in cesâreti arttırdığı revîş-i hâlden anlaşıyor. Şu vechle kesb-i kuvvet eden İngiliz 'asâkiri (Peşahor) cihetlerinde bulunan rü'esâ-i kabâ'ilden birkaçını zîr-i itâ'ate almaya muvaffak olabilmıştır. Rü'esâ-yı mezkûre ise (Cerah) dedikleri birkaç köy muhtarlarından 'ibâret olup sâ'ir erbâb-ı iğtişâşa nisbeten lâsey hükmündedir. Şu vechle istimân edenlerden selb ve silâhlarını topladıktan sonra İngiliz generali erbâb-ı iğtişâşın riyâsetinde bulunan Molla İzzet'in maskat-ı re'sinde ya'nî (Yarab) kasabası üzerinde İngiliz tiftiklerini şerâre-pâş eylemiştir. Mezkûr kasaba birkaç gün zarfında hâk û hâkistere munkalip olarak içinde bir zîrûhun barınabileceği bir yer ve hattâ buğday tanesi bile meydânda kalmamış idi... Şu sûretle kaht ü galâ ve tâ'ûn hükümfermâ olan mahalde bir de âteşler, âlevler, şerâreler zuhûr etmiştir!

Afganistân emirinin Afridi tavâ'ifi rü'esâsını taht-ı itâ'ate idhâl etmek maksadıyla bir beyânnâme neşretmesi ve Hindistân hükûmetine keyfiyet teblîğ edilmesi üzerine İngiliz 'askeri Mahmudileri tenkîle başlamıştır. Şimdiye kadar Peşaver'de ihtiyâten bulundurulan General Vestim'in? fırkası da seferber hâline konulmuştur. İngiliz ordusunun başkumandanlığı General Rid'e ihâle olduğu rivâyeti deverân ediyor. Şuraya kadar verdiğimiz ma'lûmât-ı mücmele meydân-ı harpten alınan havâdisin Ruslarca şâyân-ı vüsûk olan menâbi'den mütereşşih olanları üzerine îfâ edilmiştir.

Cereyân-ı vukû'ât meşhût olamayacak bir yerde sell-i seyf eden erbâb-ı iğtişâşın İngilizleri ne gibi âteşler içinde bulundurdıklarından haberdâr olmak müşkül olup hakâyık-ı ahvâle dâ'ir Avrupa'ya havâdis 'aksettirecek menba'ların da kapalı olduğu âşikârdır.

Hindistân hükûmetinin erkân-ı harbiyesi tarafından dermeyân olduğu mervî olan efkâr ve mütâla'âta bakılırsa İngilizlerin erbâb-ı iğtişâş tenkîl için sevk eyledikleri kuvve-i 'askeriye erbâb-ı kıyâmın günden güne tezâyüt edegelmekte olan kuvvetine karşı sıfır hükmünde olduğu tebeyyün ediyor. Kuvve-i imdâdiye olarak birkaç fırka İngiltere'den celb edilmiştir. Hindistân 'asâkirinden seferber hâlinde bulunanlar üzerine başkumandan nasb ve ta'yîn olunan General William Lokart bugünlerde Simle'ye muvâsalat edeceği muntazırdır.

1890-1894 senelerinde vukû‘ bulan seferler bu zâtın taht-ı kumandasında bulunduğu gibi ahîren Pencap ordusu kumandanlığını deruhte etmiş idi İşler bu merkezde iken Hindistân hükûmeti var kuvvetini pazuya verip erbâb-ı igtisâşa karşı yeniden kuvvet cem‘ine başlamış ve el-haleti hazihi 74 bin nizâmiye ve yüz yirmi beş bin yerli milîs ‘asâkiri teşkîl ve teslîh ederek mevâki‘-i harbiyeye sevk eylemekte iseler de mevsim-i şitânın vaktinden evvel hulûlü de kûh-nişîn tavâ’if ve kabâ’ilin taraf taraf ikâ‘ edebilecekleri şûrişlere fevka’l-‘âde yardım edeceği erbâb-ı vukûfa hafî değildir... Rus menâbi‘nin Hindistân hâdisâtına dâ’ir neşr eyledikleri ma‘lûmât mücmelen şu merkezde olup ileride destres olunacak ma‘lûmât da “Ma ‘lûmât”a i‘tâ olunacaktır.

Cihângîr Ândicân

Malumat, No:140, 20 Teşrinievvel 1897

Mektûb-ı Mahsûs

“Ma ‘lûmât”ın Petersburg Muhâbirinden:

-28-

(Habeşistan’da Ruslar)

1895 senesi Habeşistan hükûmdarı Necaşi hazretleri tarafından Petersburg’a i‘zâm olunan bir hey‘et-i mahsûsaya mukâbele edilmek üzere Rusya hükûmeti cânibinden dahi bugünler fevka’l-‘âde bir hey‘et gönderilmek üzeredir. Târîh-i mezkûrdan sonra Habeşistan ile İtalya meyânında vukû‘ bulan muhârebe sebebiyle Habeş hükûmeti düvel-i sâ’ire ile ve o cümleden olarak Rusya hükûmetiyle bile münâsebâtta devâm edememiş idi.

Rusya ile Habeşistan’dan bahis olunurken şu iki hükûmetin ilk münâsebâtı nasıl başladığını mevzuubahis edelim:

Rusya ile Habeşistan arasında ilk münâsebât kıt‘a-i mezkûreye sûret-i gayr-i resmîyyede bir Rus hey‘et-i seferiyesinin ‘azîmeti üzerine başlamış olduğu kârilerin hâtır-nişânı olsa gerektir. Rusya’nın nüfûz-ı siyâsiyyesi cihânın nerelerine ve hangi akvâm ve milel üzerine te’sîr edebileceği ihtisâsât-ı dûrbînânesini hâ’iz bulunan Rusya siyâsiyûnundan bir fırkanın meslek ve hareketi elyevm semere-bahş oluyor. Habeşiler ile Ruslar meyânında bulunan bu‘d-ı mesâfe ile berâber iki memleketi yekdiğerinden tefrîk eden bunca mâni‘ler Rusya erbâb-ı teşebbüsünü aslâ korkutmayarak hemen işe mübâşeret etmişlerdi.

Habeşistan kıt‘asına ilk iptidâ hatve-endâz olarak Necaşi hazretlerinin sarâyına bilmünâsebe dâhil olan (Maschkov) nâm Rus zâbiti olmuştur. Rusya matbû‘âtı Habeşistan ahvâlinden bahse giriştikleri zamân şimâli Kafkasya’nın (Terski) Kazaklarına mensûp bulunan (Maschkov) Rusya’nın Kars eyâletinde bulunuyordu. Habeşistan hakkında Rusya matbû‘âtı yüzünden pek sathî ma‘lûmât

destres olabilen bu zâbit Karadağ ahâlisinden elsine-i şarkiyeye pek az vukûfu olan bir tercümanı ma'iyyetine alarak 1889 senesi evâhîrinde (Obok)a vâsıl olduğu zamân Kazak (Aşınof) hey'et-i seferiyyesinin de (Sagallo)da dûçâr olduğu felâket şüyû' bulmuştu. (Maschkov) kendi başına birkaç kişi toplayarak teşkil etmiş olduğu bir kervânla (Harar)a geçebilmişti. (Maschkov) Aden Körfeziyle Habeşistan meyânındaki açık sahrâları gayr-ı mevrû' vadileri, ahâlisi vahşi bulunan vâhaları geçtiğini ve tahammûlfersâ mihen ve meşâk çektiğini seyâhatnâmesinde i'tirâf ediyor. O zamân Avrupalı'nın kim ettiğini ve Avrupa'nın ne olduğunu bilmeyen Habeşistan ahâlîsi arasında hareket edebilmek pek müşkül idi. (Maschkov) hakikaten pek çok tehlikelere ma'rûz kalmış ve aralarından mürûr eyledikleri tavâ'if ve 'aşâ'irden herhangi bir ârzû etse idi an-ı vâhitte bu hey'eti mahv ve nâbûd ederek hey'ete dâhil olanların serlerini haymeleri karşısına emâre-i kahramânî kabilinden olmak üzere asıverirlerdi... Maschkov'un teşkil eylediği hey'et-i seferiyyenin kuvveti akvâm-ı mahalliyyeye göre sıfır hükmünde olup âhâlîyi kendisine celb edebilmek için kullandığı sitâyîş ve vesâ'it muvaffakiyetini te'mîn eylemiştir. Falcılık, hokkabazlık, papazlık ve nâtika-perdâzlık gibi tasni'ât bu akvâm arasında (Maschkov)u birer tehlikeden tahlîs edebilmiş idi.

Maschkov'un ilk seferi semere-bahş olup Rusya'ya sâlimen 'avdet etmesini müte'âkiben ikinci def'â olarak yine Menelik'in memleketine 'azîmet etmesiyle teşebbüsâtında 'azim ve metânîet sâhibi olduğunu cümle 'âleme tasdik ettirmişti. Maschkov'un ne evvelki ve ne de ikinci seferlerinden resmi bir semere iktitâf edilmediği bir devirde mûmâ-ileyh terakkî-i me'mûriyet sevdâsıyla birdenbire Habeşistan kıt'asından kat'-ı 'alâka ederek Bağdat'ta Rusya konsolosluğuna ta'yîni ârzû etmiş idi. Hâlbûki Rusya'nın Habeşistan ile resmen 'alâka hâsıl etmesi sevdâsında bulunan fırkanın tarafdârâtı günden güne kesb-i izdiyâd eylemekte olup kıt'a-i mezkûreye daha yeni yeni hey'et-i seferiye i'zâmı fikri Rusya mahâfilinde söylenmekte bulunmuş ve bu müzâkerât Leontief hey'et-i seferiyyesinin 1894 senesi teşkîli ile Habeşistan'a i'zâmını müntih olmuştu.

(Leontief) ise evvelce Kafkasya kıt'asının makarr-ı hükûmeti bulunan Tiflis şehrinden esb-süvâr olarak karadan İrân memâlikini ve Bağdat havâlisini geçerek beş bin beş yüz verstlik [*] bir mesâfe-i ba'ideyi geçerek Hindistân'a girdiği zamân nâmı şehr-engîz âfâk olmuş bir zât idi. (Leontief) şu kadar bu'd-ı mesâfe üzerinde bulunan kabâ'il ve 'aşâ'ir arasından geçerek yüz on altı günden 'ibâret bir müddet-i tavîle zarfında bu mesâfeyi kat' edebilmesi mûmâ-ileyhin Habeşistan seferine gidebilecek iktidâr ve tecrübe sâhibi olduğunu ispât eylediğinden Habeşistan hey'et-i seferiyyesi riyâsetine intihâp edilerek sene-i mezkûrede Habeşistan makarr-ı hükûmetine 'azîmet etti. Ve 'avdetinde ilk def'â olarak Habeşistan tarafından Rusya'ya bir hey'et-i mahsûsa gönderilmiş idi. Rusya ile Habeşistan meyânında hâsıl olan münâsebât-ı resmiye Avrupa 'âleminde ehemmiyet-i fevka'l-'âde üzere telakkî edildiği de hâtırlardadır. Afrika'da İtalya nüfûzunun tevsi' etmesine tarafdâr bulunan devletler Habeşistan'a ehemmiyet vermedikleri bir zamânda Rusya nüfûzunun

* Bir verst 1500 arşın eder.

kıt'a-i mezkûrede yol bulması teheyyüç-i ezhânı mûcib olmuştur (Leontief) bin sekiz yüz doksan altı senesi îcâb eden zâbitler, doktorlar ve me'mûrlarla ve operatörlerle tekrâren Habeşistan'a girdiği zamân meydânda Habeşistan'ı himâye edebilecek bir hareket bulunmaması Rusya nüfûzunun kesb-i kuvvet etmesine vesîle oldu. Ve Habeşistan hükümdârınca mûcib-i memnûniyet bir cemîle olarak telakkî edilmiş idi. İtalya hükûmeti ve Karisbi? kabinesi Habeşistan'a temâyülde bir fâ'ide görmeyerek silâh kuvvetiyle nâ'il-i merâm olmak istediği sırada Leontief hey'etinin Habeşistanca his olunacak sûrette mu'âveneti görüldüğünden netîce-i muhârebede gerek Menelik hazretleri ve gerek Leontief Habeşistan'ın devre-i siyâsiyâta girdiğini hissetmişlerdir.

Çar hazretlerinin yevm-i tetevvücünde İtalya esirlerinden elli kişinin tahliye-i sebiline Menelik hazretleri tarafından müsâ'ade edildiği ve İtalya üserâsının i'âdesi şerâ'it-i sulhiyyenin İtalya kabinesiyle emr-i müzâkeresi Leontief'e ihâle edilmesi ve bu me'mûriyeti sûret-i hasenede ikmâl ve îfâ ederek Habeşistan'a muvaffakiyetle 'avdet eylesesini müte'âkiben kendisine kontluk 'unvânı verilmişti. O sırada Habeşistan ile İngiltere meyânında cereyân eden tashîh-i hudûd mes'elesi dahi Menelik hazretlerini memnûn edecek sûrette tesviye-pezîr olarak Leontief Habeşistan'ın en zengin eyâleti demek olan Hattüstüva eyâletine vâli nasb ve ta'yîn edilerek mu'ahharen dahi Habeşistan hükümdârının Dersa'âdet'e gönderdiği hey'et-i mahsûsanın riyâseti de Kont Leontief'e tevdi' olunup bu vazîfeyi de muvaffakiyet üzere îfâ edebilmiştir.

Şuraya kadar verdiğim ma'lûmât Rusların Rusya'dan bu kadar ba'îd bir mesâfede bulunan bir kıt'ada ne vechle münâsebât peydâ edebildiklerini gösteriyor. Biz görüyoruz ki ilk münâsebâtı hâsıl eden Rusya hükûmet-i kabinesi değildir. A'zâsı yine Ruslardan bulunan gayr-ı resmi bir şirket masârifîyle hey'et-i seferiyye tehyie edilerek erbâb-ı vukûf ve dirâyetten olan cesûr ve muktedir zâtlar diyâr-ı ba'îdeye i'zâm olunuyor. Ve Rusya diplomatlarının hilâf-ı ârzûsu üzere başlanan bir hatt-ı hareketi ta'kîb edenler 'âkılâne ve ihtiyâtkârâne teşebbüsleri sâyesinde nâ'il-i merâm oluyorlar. Şimdi Rusya ile Habeşistan münâsebeti gerek resmî ve gerek gayr-ı resmî olarak tarafeynden te'yîd edilmekte ve efkâr-ı âleme Habeşistan ve Habeşilere vâkıf olmaktadır. İşte diplomasiden bir ders.

Cihângîr Ândicân

Mektûb-ı Mahsûs
“Ma‘lûmât”ın Petersburg Muhâbirinden:

-29-

“Doktor ile Mülâkât”

-1-

İklim-i şimâlin âb ü havâsı, o âb ü havânın Petersburg’dan cereyân ettirdiği “Neva”sı, Petersburgluları sıhhaten devr-i marazdan mehcûr bir hâlde yaşattığı cihetle şehir-i mezkûrda bulunanların iki ihyâsından biri mutlaka ya doktor veyâhûd “doktorumsu” bir zât olması usûl-ı hayâtiye hükmünü almıştır: Teneffüs bile mîzanü’l-havâyâ tatbîk ediliyor, gazetelerin kısm-ı mahsûsu rûzgârın küllü yevm Petersburg’u nasıl ve ne semtlerden dolaşacağını planını kârilere gösteriyor. Bu kârilere de bu plan üzerine hareketle ba‘zıları poyrâzda ba‘zıları lodosta odasından dışarı çıkabiliyor, ikisine alışık olanlar dâ‘imâ zamânın germ ü serdiyle mübârizânda bulunan ve karın bürûdetine güneşin harâretiyle ülfet eden “tabaka-i süflî”, “pespâyegân”, “amele gürûhu”, “yussaya kamanda”, (Dibânkeşân Alayı), “âkçesizler”, “mujikler”, “mujiçikalar”, (mujikin mü’essi[*]) gibi insânlardan ‘ibâret oluyor...

Doktor ile vukû‘ bulan mülâkâtımı dinlemeye ‘acele etmeyiniz: Kendisinden bahsedeceğim doktora gitmeden evvel sizi Petersburglular ile sathî sûrette âşinâ etmem îcâb ediyor:

İşte, şu karşınızda, bir telâş derûnî veyâhûd bir sükûn bîrûnuyla hatve-endâz olanlar Petersburgluların aşağı sınıf ahâlisidir “lotka” (tramvay)da yâhûd “adnaçka” (tek atlı)da döşenerek kat‘-ı mesâfeye koyulanlar ise orta sınıf ahâli oluyor. Ötede çiftte küheylânlı landolara yan çekilip tek gözlüğüyle ‘âleme üç gözle ‘atf-ı nazar edenler mezkûr iki sınıfların “tabaka-i ‘ulyâsı” oluyor!

Aşağı sınıf ahâlisi “mi‘de ne ettiğini bilmeyenler” yâhûd bilip de onu idâre etmede ‘âciz bulunanlardan oldukları cihetle müddet-i hayâtlarında emrâzdan “illet-i cû” ‘ilâçlardan “ilâç-ı gıdâ” etibbâdan “kuvve-i iştiâh”dan başkasını bilemez takımıdır ki bu sınıf ahâlinin ahvâlini sınıf-ı ‘ulyâ düşünüyor! Sınıf-ı ‘ulyâyı da doktorlar muhâfaza etmeye (âkçe sâyesinde) çalışıyorlar. Orta sınıf ahâli ise ötekilerin hareketından, berikilerin tedârikâtından hisse-yâb olarak “Doktor Miller’in” meccânen reçetesi ve eczâcılarının da “veresiye” verdikleri sâyesinde imrâr-ı hayât ediyorlar. “Mihver-i hayât” ise doktorlar ile doktorumsuların yedinde çevriliyor! Ötede üçüncü sınıf ahâlinin üç mahallesinde beş doktor bulunuyor ise beride sınıf-ı ‘ulyâ meyânında beher hânenin beher ‘â ile efrâdının belki de beher a‘zânın husûsî doktorları bulunuyor! Meselâ bir “knyaz”ın (prensini)

* Mujik dodik? vezinde Rusların kurâ ahâlisi pespâyegân gürûhu demek olup ileride bir mektûbunda onlardan bahsedilecektir.

yüzündeki sivilceyi emrâz-ı cildiye tabîbi tedâvî ediyor ise öteki odada “knyakina” (prens)in bâsurunu tabîb-i mahsûs mu‘âyene ediyor. “knyazya” (knyazın kızı oluyor) ise halecân-ı kalbini “emrâz-ı kalbiyeden” anlar İtalyan doktoruna dinletiyor ve mes’eleyi anlatıyor... Mahdûmlarının mezmûm ‘illetine operatör mîl gezdiriyor çocukların sırâcalarını da doktor-ebe mu‘âyene ediyor. Hâsıl-ı kelâm şu kabîlden olan hânelerde ‘ilâç ta‘âm sırasına geçerek masârif yevmiye defterinde husûsî cetveli dolduruyor.

Sevimli kârilerim, Petersburg’un sınıf-ı bâlâ ve tabaka-i ‘ulyâya mensûp olanlarından bahsedilirken onlardan birinin hânesine girelim: Yirmi dört sâ‘at zarfında nasıl yaşadıklarını gözden geçirelim.

İşte şu pencereleri güneşe doğru, beyâz boyalı, üç katlı, odaları vüs‘atlı, hâne-i cesîm onlardan birinidir. Tekerlekleri lastikli çift kır hayvânlı kupa arabasından elini İngiliz pijamalı araba uşağına uzatıveren samur kürklü, yakası üzerinde taze çiçek bulunan genç kız hâne sâhibinin “knyazinası” (kızı)’dır. Yanındaki uzun boylu da mürebbiyesi oluyor. İngilizce bir şeyler söylüyorlar (Shakespeare)den bahsediyorlar, bu gece bir müsâmereden ‘avdet ettiklerine şüphe kalmıyor. Sakalını tam orta yerinden, çene başından tıraş ettirmiş pâk sakallı kırkık “şoysar?”(kapıcı) onları ihtirâmla istikbâl ediyor. Onlar içeri alınarak camlı kapı kapatılır. Biz de onlarla birlikte merdiven dibinde bulunuyoruz. Besleme knyazının lastiklerini çıkarıyor, mürebbiye onu bekliyor vira İngilizcesini söylüyor, merdiven başında bulunan duvar sâ‘ati ise sesi işitilmez bir hâlde rakkâsını hareket ettirerek nısfülleyli gösteriyor. Mûmâ-ileyhimâ bir nâz nâzînâne üzere orta hâne kadar çıkarak sol koldaki yemek odasında kendilerini “nısfülleyl ta‘âmına” bekleyen açık sofraya göz ucuyla ‘atf-ı lihâza ederek sofa üzerindeki “âb-ı silter?”den nîm kadeh cür‘alarını hulkûm-güzâr olduklarını mûte‘âkiben yekdiğerine hitâben Hint tavukları ötüşünü andırır hitâplı cevâplı bir sedâ ve bir edâ üzere “bohi” (geceniz hayır olsun) du‘âsını çekerek misâfir odasına bitişik biri birine karşı odalardan birine mürebbiye, diğeri de knyazına çekiliverirler. Artık biz de geri çekilelim! Hattâ hânenin sokak kapısından bile dışarı fırlayalım. Bakınız o köşe başında karlar üzerinde ‘asker gibi ta‘allüm edercesine öte beri hızlı hızlı adım atarak ellerini yırtık paltosunun ceplerinde saklayan beyâz sakallı ihtiyâr, mezkûr kızdaki sadaka alabileceği ümidiyle yolunu bekliyor. Hâlbûki ne kızın orada gece dîlencisi bulunduğundan ve ne de ihtiyâr dîlencinin o kızcağızın eve geldiğinden ve ne de henüz sıcak örtü altında her tarafı nîm-beyâz tenteneli mutantan karyolaya endâm-ı latîfini teslîm eylediğinden ve ne de seve seve tenhâ odada geceleyin gözden süzdüğü Pol de Kok romanlarından birini dört gözle okuyuverdiğinden haberi vardır.

Mezkûr hânedeki sabâh oldukça geç oluyor. Bulundukları oda dâhilinde tuvaletin kâffe-i aksâmını icrâ ederek elbiselerini o günün ahvâline yakıştırmak için giyinir giyinmez sâhibine elbette - knyakinaya- “dobroye utro” (sabah şerîfler hayr ola) demek üzere müşârû’n-ileyhânın kabûl odasında bir lahzacık isbât-ı vücûd ederek ba‘dehu çay masası başına toplanıyorlar. Mösyö tâze yumurtaların sarılarını pişmeden mi‘deye çekiyor. Madam süt yüzüyle pişirilmiş kahve fincanında

bisküvit ıslatıyor. Mürebbiye kakao çikolatını içiyor. Çocuklar ise hâlis süt içiyorlar. “Semâver”de ayrıca onlara birer bardak kokusu güzel rengi parlak çay takdîm ediyor bir içiştir gidiyor. Bunların musâhabesi ise te’essürât-ı leyliyyeye ma’tûf olup meşrepleri başka başka bulunan şu ‘â’ ile efrâdının meslekleri de muhtelifdir. Kumârdan, ‘işretten, danstan, oyunlardan, âhenklerden bahsediliyor. Mübâhaseler münâzaraya münâkaşaya ba’zan dahi münâza’aya kadar ilerliyor, şimdi gazete okutmak sırası hulûl ediyor: Mürebbiye İngilizceyi taht-ı terbiyesine tevdi’ olunanlara okuyor. Madam ise Fransızcaları, Mösyö de Rusçaları ele alarak istedikleri bir köşeyi işgâl ediyorlar. Hâne ‘âdetâ bir kırâ’athâne kesilir. Bu gazetelerden Mösyö’nün okuttuklarında mesâ’il-i ruzmerreden Petersburg pespâyegân gürûhuna ‘â’id ahvâlden bahseyletiğinden cânı sıkılıp gazeteyi bir tarafa fırlatarak kendisini kapıda bekleyen kupa arabasına atıyor tenezzühüne gidiyor. O gider gitmez hânenin doktoru geliyor ki bizim mülâkât eylediğimiz doktor şu zât olup gelecek mektûbun ona hasredilecektir.

Cihângîr Ândicân

Malumat, No: 149, 29 Teşrinievvel 1897

Ma’lûmât’ın Petersburg Muhâbirinden:

-30-

(Kafkasya Ahvâli)

Kafkasya kıt’ası küre-i arzın en güzel bir noktası, Rusya’nın “İsviçre’si” Avrupa’nın şarka nâzır penceresi hükmünde bulunduğu orada serzede-i zuhûr olan hâdisât gerek Rusya ve gerek Avrupa’ca ve hâssaten kıt’a-i mezkûre ile hemhudût bulunan hükûmet-i seniyyece de ehemmiyetli görülür. Evvelce Kafkasya’nın mevki-i coğrafyasını nazar-ı i’tibâra alalım: Rusya’nın harita-i mufassalasını açarak kıt’a-i cenûbîyesinden Karadeniz’e doğru ilerlemiş olan Kırım şibh-i cezîresini buluyoruz. Cezîrenin şark-ı şimâlindeki Azak Denizi’nden başlayarak bir tarafı Bahr-i Hazar’a diğer tarafı Bahr-i Siyaha imtidâd eden arâzi-i vesî’anın tam orta yerinde ve bahriyun meyânında biri birinden yüksek biri birinden cesîm görünen cibâl-i müteselsile mezkûr kıt’ayı ikiye taksîm ediyor ki bunun şimâline “Şimâlî Kafkasya”, cenûbuna “Cenûbî Kafkasya yâhûd “Mâverâ-yı Kafkas” nâmı verildiği gibi sıra dağlarından şark-ı şimâli cihetini işgâl edenlerine “Dağıstan” garb-ı cenûbuna “Gürcistan” nâmını veriyorlar. Hasbe’l-mevâki’ mezkûr kısımlara taksîm olunan cihetler vilâyât, eyâlât ve nevâhi gibi şu‘ubâtı da ihtivâ ediyor.

Memâlik-i Mahrûsenin berren (Rize) şehrinden İrân, Tebriz, Şahseven, Talaş, Lenkeran cihetlerine kadar mümted olan hudûd-ı hâkânî ve hudûd-ı İrâniyeden ve bahren dahi gerek Bakü denizinden ve gerek Karadeniz’den Kafkasya kıt’asına girilir. (Batum) Mâverâ-yı Kafkas’ın garbında, (Bakü) ise şarkında bulunuyor. İki şehrin beyni elyevm şimendifer sâyesinde iki buçuk günlük bir mesâfedir. Kıt’anın şimâlinde bulunan (Vladikafkaz) şehrinden Rusya hutût-ı

hadîdiyyesine mültesik diğer bir hattın şimâl ve şarka münşâ'ib bulunan hatları münâkalât-ı berriyyeye hizmet ediyor. Türkistân'a, Mâverâ-yı Bahr-i Hazar kıt'asına-Vasatî Asya'ya Hive ve Buhara ve Afganistân emâretine doğru 'asker ve eşyâ ve yolcu ve posta götürmeye mahsûs katarlar eyyâm-ı mahsûsada muntazamân hareket eder. Sefâ'in-i ticâriye Volga nehri üzerinde Bakü Denizi'nde seyr-ü hareket eylediği gibi biri de Karadeniz sevâhilinde işleyen Rusya kumpanyası vapurları da vardır.

Kafkasya'nın cibâl müteselsilesi ise vâsi' Rusya ovalarıyla Kafkasya vadilerini, "deşt-i Alan" ve "deşt-i Mugan"ları yekdiğerinden tefrîk eder tabî'î bir sedd-i rasîn hükmünü hâ'iz olduğu gibi diğer taraftan da Rusya şimendiferleri iltisâkına mâni' olduğundan Rusya Turuk u Ma'âbir Nezâreti (Vladikafkaz) şehriyle (Tiflis) meyânında cibâl-i mezkûre üzerinden on altı bin kadem mürtefi' yalçın kayaları ve geçilmez geçitleri dolaştırarak gâyet mükemmel bir şose vücûda getirmiştir.

"Askeri Gürcistan tarîki" nâmı verilmiş olan iş bu tarîk vâsıtasıyla yolcular yirmi dört sâ'at zarfında Kafkasya'nın şimâlinden cenûbuna geçebilir. Gürcistan 'askerî tarîki Kafkasya'nın kâffe-i cihâtında bulunan Rusya merâkiz-i 'askerîyesini dolaşarak Mâverâ-yı Kafkas kıt'asında vâsi' vadilerde mürtefi' tepe ve dağlarda gâyet muntazam ve mükemmel istasyonları, telgraf merkezleri zahîre ambârları karakol-hâneleri vardır: Kafkasya bir vücûda teşbîh edilince tarîk-i mezkûr o vücûda dâ'ir olan damarlar mesâbesinde görülebilir.

Kafkasya dağlarının dâ'imâ karlar, buzlar ile mestûr olan tepelerinden mütehassıl ırmaklar insân parmaklarını andırır bir tarzda ve cibâlin şimâl ve cenûba müteveccih bulunan kâtmerlerinde göz göz açtığı menâbi'nden dümû'nu akıtıyor ki bu akıntıların zirve-i cibâle 'aksettirdiği âh ü enînlerin sedâsı dehşetli, muzlim, 'amîk derelerin derin ku'relerinde ve hufreli mağaralarında ihdâs eylediği girdâpları yaralı aslan gurbuyeti? şimşeksiz âsumân gürültüsünü gösterircesine sıra dağları inleterek "Kazbuk"dan (Terek) nehrini, daha yukarıdan garba doğru dâmen-keşâ olanlarından (Kura) nehrini cenûba nâzır bulunanlarından "...lar, "Gökçaylar" gibi binlerce ırmaklarını, çaylarını, nehirlerini şimâl ve cenûba seyelân ettirmektedir.

Küre-i arzın en mu'tedil bir noktası bulunan Kafkasya kıt'asına 'asırlardan beri toplanıp iklim ve mevki'n te'siri sâyesinde bir tarz-ı müstâkilâne üzere imrâr-ı hayât edegelmiş olan kûh-nişîn milel ve akvâmı elyevm Rusya benimsemiş ise de "benimdir" diyememiştir: Rusya kendi Rusları hakkında icrâ eylediği kavânîn ve nizâmâtı onlara tatbîk edemiyor! Kafkasya'yı Ruslaştırmak niyetiyle Rusları gerek Kafkasya'ya ve gerek Mâverâ-yı Kafkas'a akın akın akıtmakta iken onların Kafkaslaştığı meşhûd oluyor. Rus siyâsiyûnu Kafkasya'nın "beş dağı" arasına girdiği günden i'tibâren hayâtını bir bûse-i yâre fedâ eden şâ'irlerden oluyor. En intizâm-perver olanlar kabâ'il-i cibâliyenin "intizâmsız" nizâmâtına perestiş ediverince oradan kaldırılarak Ural'a-Sibirya dağlarına nasb ediliyor. Rus me'mûrlarından Petersburg ve Moskova'nın köşe-i bürûdetinde lahana turşulu çorba yemekten tahlîs-i giribân ederek (Kura) Nehrinin "şâhmehi" denilen lezzetli balığını sudan çıkarıp hemen

büryân, hemen der-dehân ederek üzerine dahi (kahat) şarâbından bir şişesini “hezârpîşe” denilen mânda boynuzu kadehe dökerek bir yutumda içiverince kendi “Boju tsarba harani” (Ya Rab çarı hıfz ile) terânesiyle başlanan millî mârş okutarak Gürcülerin “bravel zamiye” âheng-i millîsini terennüm-sâz oluyor: Demek ki o günden i’tibâren Kafkaslaşıyor, hattâ kendisi ile ‘â’ile efrâdına ve Petersburg’da bulunan akrabâsına bir kırba şarâpla bir bohça Kafkasya kıyâfeti bir takım Kafkasya eslihası (kılıç ve kama ve tabânca) ve bir mangal ile beş altı ‘aded ... tedârik ediyor.. Şu hâl ise en ‘âdî ve en evfak me’ mûrîne mahsûs olup, büyükleri, iş başında bulunanları ve zimâm-ı idâre-i vilâyât ve eyâlât elinde olanları ise merci’-i ‘â’idinin gözlerini kapatarak ve açtığı târ-ı pûd-ı ‘ankebûtunu bir taraftan ticârete diğer taraftan zirâ’ate başka cihetten hayvân beslemeye raptederek şiştikçe şişiyor. Nihâyetü’l-emr patlak verdiği zamân ahfâdının bile istikbâl-i mâddisini te’mîn eylediği meydâna çıkıyor: Emlâk ve arâzîsini menkûlât ve gayr-i menkûlâtını evlâdı memâlik-i ecnebiyyenin en sefâhatli bilâdında yiyip bitiremiyor. Elyevm Kafkasya’nın en güzel noktaları en mahsûldâr arâzisi Kafkasyalıların ayakları altında fakat bâlâda irâ’e olunan büyük me’ mûrları cüzdanında bulunuyor...

Cihângîr Ândicân

Malumat, No: 154, 3 Teşrinisani 1897

Mektûb-ı Mahsûs

Ma’lûmât’ın Petersburg Muhâbirinden:

-31-

(Kafkasya Ahvâli)

Rusya hükûmetine fevka’l-âde masârifâta mâl olan Kafkasya kıt’asının târîh-i idâresine ‘atf-ı nazar edilince devre-i hükûmâtı biri birinden çirkin biri birinden şâyân-ı nefrîn olduğunu görüyoruz: Misâl olmak üzere mezkûr kıt’anın en çirkin ve en zengin şehri bulunan Bakü eyâletini ele alarak kıt’anın şarkî cenûbuna ‘atf-ı lihâza-i dikkat edelim: (Tarhanof) nâm bir zâtın o diyâra vâli nasb edildiği târîhten memleketin ahlâkı târûmâr olduğunu bugün berhayât bulunanlar hâtırât-ı mel’anetle tahattur eylediklerini görüyoruz: Müteveffa-i merkûm akvâm ve milelin en mezmûmlarından ma’dûd çingeneler içine sarhoşluk sâ’ikasıyla sokulan ‘ayyâşlar misüllü ahvâl güna güne meydân vermekle nâmuslu ahâlinin ‘ırz ve nâmusunu pâmâl etmek için emir almışçasına alabildiğine icrâ-yı fezâhat eylemişti. Tarhanof halefleri de kendisinden geri kalmamışlardır mûmâ-ileyhin perdesiz yaptığını berikiler perdeli geçirmişlerdir... Şu mes’ele-i mühimmeyi bi’l-etrâf şerh ve îzâh için gazetenin bir nüshası gayr-i kâfî olacağından bahse hitâm vermeden Kafkasya’nın bugünkü ahvâlinden Rusya evrâk-ı havâdisine ‘aksedenler hakkında bilmünâsebe âtîde münderiç icmâlî muhterem kârilere takdîm etmek isterim.

“Kafkasya Karışıklıkları”

Mâverâ-yı Kafkasya kıt‘asında haydûtluk, çeteler teşkili, nehb ü gâret, intizâmsızlık ‘âdet-i yevmiyye ve ahvâl-i ruzmerre hükmünü almıştır. Tiflis evrâk-ı havâdisinin yeni çıkan nüshaları memleketin her tarafında serzede-i zuhûr olan haydûtların tahrîbâtından bâhistir. Petersburg gazetelerinin muhâbirleri dahi ondan bahsediyorlar. Ba’zan mezkûr gazetelerde yevm-i vâhitte nikât-ı muhtelifede haydût hücûmları vukû‘ bulduğu rivâyet olunmaktadır. Hücûmlar ise ahâlinin havf ve endişesini mûcip olabilecek râddede dehşetli ettiği revîş-i kârdan müstebân olmaktadır. Haydût çeteleri gündüzün güneşli bir zamânda ‘ala-melâ’in-nâs bir köye, bir karyeye hücûm ederek zenginleri gâret ve iğtinâm ve mevâşîlerini sürüp götürüyorlar. Haydûtlar buldukları meyhânelerde meyhâneci hesâbına ziyâfetler vererek istedikleri gibi masârifâta yiyip içtiklerini mûte‘âkiben “cep harçlığı” nâmıyla herifin kese ve kasasını da boşaltıveriyorlar. Posta yolları şose istasyonları dilijans arabaları güzergâhında isbât-ı fırka ederek yolcuları Obrovon’o tevkîfle yaptıklarını yapıyorlar, jandarma ve karakol-hânelerde tesâdüf eylediklerini de ... inkıyâda giriyorlar. (Bakü) ve (Gence) eyâlâtı dâhilinde icrâyı tahakküm eden haydût çetelerine diğer eyâlâtta bulunanlar rekâbet edemiyor: Eyâlât-ı mezkûrede fabrikalara, şimendifer hattına hücûm ediyorlar. Bakü vâlisinin hânesi karşısında (İstarvasiliky) nâm meşhûr da‘vâ vekili itlâf olunuyor şehir-i mezkûrda (kâtilin icârî dâ’iresi) nâmında husûsî bir dâ’ire-i nâdirü’l-emsâl keşfediliyor, o dâ’ireye mensûp olanların yediyle şehrin komiseri (Prens Abaşezi) ile kâtib-i husûsîsi ve ma’iyyet-i çavuşu katledilerek mezkûr komiserin maktû‘ başına on tane kurşun sıkıştırılarak ol-sûretle gavirator (vâliye) takaddüme ediliyor: Gence vilâyetinin (Karabağ) (Cevanşir) cihetleri haydût ocağı kesilmiştir. “Kafkaz” gazetesi şehir-i mezkûr ile nevâhisinde bulunan kazâlarda küllü yevm vukû‘ bulan cünha ve cinâyât Rusya’nın hiçbir memleketinde işitilmediği iddi‘âsında bulunuyor: Mezâlim ve harîk ve katl ve nehb ve hetk ve kizb ve bühtânla ve sirkatin envâ’î ahâlisi ekseriyet üzere Ermeni bulunan (Cevanşir) ve (Şuşa) taraflarında İrân hudûduna karîb mevâki‘de zuhûr etmekte ve mevâki‘-i mezkûrede meskûn ahâli ise hayâtlarının yarınki gününden aslâ emîn olmamakta ‘ırz, emvâl ve hayât her dâ’im tehlikede olarak dehşetli bir hâl içinde yaşıyorlar. Ahâli ‘âdetâ muhârebe hâlinde bulunuyor. Akşam oldu mu evde kapanmalı, bir taraftan diğer tarafa hareket edenlerin ‘avdetinden kimse emîn olamaz. Şehirden iki sâ‘at ayrıldın mı hayâtın haydûtlar yedinde bulunuyor. Kurşun endâht edenler meyânında te’mîn-i âsâyîşe me’mûr olanlara da tesâdüf olunuyor. Zirâ hâl onlara da sirâyet eylemiştir. Köyler, karyeler ‘âdetâ tedâfûi hâlinde istihkâmât içinde bulunuyorlar. Köyleri dâ’iren-mâdâr ihâta eden hendekler içinde geceleyin nöbetle ahâliden kul bulunduruluyor. Hırsızlık ‘âdetâ ticâret rengini almıştır. Hırsızdan ehven fiyatla hayvân ve sâ’ir eşyâ alanlar ise aldıklarını ertesi gün yine hırsızlar yedinde buluyorlar. Zirâ‘atin bir senelik mahsûlü bir sâ‘at zarfında hâk ü hâkistere munkalip olur hâller tekerrür ediyor...

Cihângîr Ândicân

Mektûb-ı Mahsûs
(Ma'lûmât'ın Petersburg Muhâbirinden)

-33-

Hindistân'da İngilizler²⁹⁴

Hindistân işlerinde İngilizlerden ziyâde Ruslar ile Rusya matbû'âtı 'alâka-dâr bulunuyorlar, denilse becâdır. Petersburg evrâk-ı havâdisinin herhangi nüshası ele alınırsa göze çarpacak bir sütûnunda, hârici bir politika havâdisinden bahseden bir kısmında "Hindistân" 'unvânlı bir icmâl, bir makâleye tesâdüf olunacağı şüphesizdir. Bu gibi havâdisten câlib-i ehemmiyet olanları "Novovaya Vremya"nın Londra muhâbiri tarafından keşide olunan telgrafnâmeler mezkûr gazetenin ara sıra neşr eylediği bend-i mahsûslardır. Hindistân işlerinin bidâyetinden biri altı buçuk mâh geçiyor. O vakitten beri devâm eden müsâdemât ve muhârebâtın ilk âteşi ... Vezirilerin (Toçi) Nehri sevâhilinde İngiliz 'asâkirine bağteten hücum eyledikleri zamân ... İngilizlerin 'izzetinefsine isâbet eden... te'siri altında ileri kumandasını ... üç buçuk mâh (Kunar) ve (Pençkur'a) ... işgâl eden Mamhundiler kılıçtan geçirerek bakıyyetü's-süyûftan bir kısmı Mamhundiler ribka-i inkıyâdı yeniden der-gerdan eylemişlerdir.

Târîh-i mezkûrdan sonra İngilizler Hindistân'da kuvve-i 'askeriyesini günden güne tezyîd ederek sûret-i gayr-ı muntazamada ilerlemiştir.

General (Serda)nın teşkîl eylediği fırka bir mâh zarfında (Toçi) Vadisine girebilmişti. Generalin ma'iyetine verilen 'asâkirin mikdârı altı bin kişiden 'ibâret idi. Temmuzun nihâyetinde Mahmundiler'in kıyâm eyledikleri noktalara sevk edilmek üzere teşkîl olunan iki livâ 'asker General (Blade)nın ma'iyetine verildiği esnâda Afganistân emirinin Hindistân vukû'âtına karışmak sadedinde bulunduğu haberi şâyi' olunca Peşaver'de General (Elissa) kumandasında bir fırka teşkîl edilerek diğer taraftan dahi (Ravalpindi)de bulunan müstahfız 'asâkiri hudûda sevk olunmuştur. Ağustos'un 18'inde (Orakzailer) ile (Afridiler)in kıyâm etmeleri üzerine (General Elissa) fırkası kıyâmın mahal-i zuhûruna çağrılarak (Samana) ve (Hayber) geçitlerine gönderilmiştir. General (Lokhart'ın) taht-ı kumandasında hareket eden 'asâkir-i mezkûre Eylül'ün nihâyetine kadar muhârebâtta devâm etmişlerdir. Erbâb-ı iğtişâş elinde bulunan sa'bû'l-mürûr dağlar geçitler üzerinde zafer-yâb olmak ârzûsunda bulunan 'asâkirin gâyet kuvvetli olması lâzım geldiği gibi bu maksadın husûlû müddet-i tûla ve masârif-i kesire ister fenn-i harp nokta-i nazarından bakılınca şimdilik meydân-ı harbe yakın yerlerde (Peşaver) ve (Revaliney?)de birer mükemmel esliha mağazası ihdâsıyla mühimmât-ı 'askeriyeyi ve erzâk-ı ordugâha peyderpey sevk edecek vesâ'it elde edilmelidir.

²⁹⁴ Mektûbun devâmı gazetede yok.

Deve ve katır kervânlarıyla ‘askere esliha ve mühimmât ve zahâ’ir götürmek ve mecrûhiyyeti o gibi vesâ’it-i nakliye ile hastahânelere taşımakla İngilizler nâ’il-i merâm olamazlar.

Elyevm İngilizlerin meydân-ı harpte otuz bine bâliğ bir ordusu vardır ki muhârebenin en şiddetli ciheti de bu gibi ‘askerlere mühimmât yetiştirmek cihetidir. Mevsimin tagayyürüyle mevki’nin ahvâli değişiyor. Gitgide İngilizlere su’ûbet ve yerlilerden kıyâm edenlere suhûlet tecessüm ediyor. Eylûl’ün nısf-ı ahîrinden beri hudût üzerindeki eyâlât dâhilinde elli bini mütecâviz İngiliz ‘asâkiri tahşid edilmiştir. Yalnız General Lokhard’ın taht-ı kumandasında bulunan ‘asâkirin mikdârı otuz bini mütecâviz olup Teşrinievvel ’in yirminci gününden beri Afridiler ile Orakzaileri zîr-i itâ’ate getirmeye çalışmıştır.

Evvelce hükümfermâ olan dehşetli sıcakları müte’âkiben “Koram” dağlarının geçitleri, vadileri üzerinde elyevm Serma-yı takat-şiken hükmünü icrâ etmektedir. Soğuk kefen gibi karlar altında bulunan yolsuz geçitlerden geçmek isteyen İngiliz ‘asâkiri yakayı tabîatın kılıçtan keskin pençe-i helâkine tevdi’ eylemiş bir hâlde

Malumat, No: 406, 14 Temmuz 1898

Ma’lûmât’ın Petersburg Muhâbirinden

-63-

Şimâlden Cenûba

Elyevm şimâli Rusya’nın enzâr-ı dikkati cenûbî Rusya’ya ma’tûf oluyor. “Cenûbî Rusya” demekten maksadım Rus coğrafyasında irâ’e edilen Rus meskûn cenûbî eyâletler olmayıp belki memâlik-i Rusya’nın mûntehâ-yı cenûbundaki cenûp cihetleri oluyor. Kırım şibh-i cezîresinden tut Karadeniz sevâhili üzere Batum’a taraf oradan “Kura”, “Aras” nehirleri sevâhilinden Bakü Denizi’nin öte tarafında İrân’la hemhudût olan noktalardır. Hatt-ı mezkûr şarkın, Aksâ-yı Şarkın büyük, küçük, Vasatî Asya’ların vâsita-i ticâretidir Hindistân’a o hat üzerinden ileri gidiliyor, oradan Bender Buşer’e geçiliyor. Yine o hat üzerinden Süveyş Kanalı tarîki tutturuluyor: Tuna Nehriyle Balkan şibh-i cezîresiyle derkâr olan münâsebât ve münâkalât-ı ticâriye yine o bâlâda çizdiğimiz hatt-ı münhanîye mûntehî oluyor...

Rus ma’mûlatı pazar-ı şarka o yollardan ihrâç olunuyor. Emti’a-i şarkiye Rus pazarına o yollardan idhâl ediliyor, meselâ Hocabey’den Vladivostok’u Por Arthur ve Sahalin gibi nikât-ı ba’ideye müteveccihen hareket eden sefâ’in-i ticâriye kat’-ı mesâfe eylediği müddet uğradığı bunca noktalar ile olan münâsebât-ı ticâriye mezkûr şehri gitgide bir “şehr-i cihân” şekline ferâğ etmeye vesîle-bahş olmuştur. Hocabey hakkında söylediğimizi Batum hakkında da söyleyebiliriz: Vasatî Asya ile kıta’ât-ı cihân meyânında merkez-i münâkalât olan şehr-i mezkûr bu gidişle Hocabey’i ikinci derecede bırakacağı muhtemeldir.

Rusya'nın cenûp noktaları ve münâkalât nokta-i nazarından husûsât-ı meşrûhayı muhrez olduğu cihetle Rus sermayedârânı ile şark ve Aksâ-yı Şark mahsûlât ve ma'mûlatını istihlâk edenler şimâli Rusya'yı kendi fa'âliyetlerine dar görerek toprağı, iklimi âb ü havâsı, insânları, mevâki'i onların teşebbüsâtına elverişli olan cenûbî Rusya'ya girmek fırsatını elden kaçırmıyorlar. Semerkant ve Taşkent ve Türkistân cihetleri Rusya yedine geçeli o kadar olmadığı hâlde Ruslardan "dûrbîn" olanlarını o tarafların en güzel noktalarında pamuk eken, ipek çeken, şarâp satan, zahîre alan, şeker, çay vesâ'ire çıkaran buluyoruz... Semerkant ve Buhara'nın Hive ve Türkmen'in vaktiyle han, derebey, uezbey bulunan yerlerinde bugün İvan, Andra, Kuzmin nâm Rusları görüyoruz. Rusların Kafkasya'dan ziyâde o yerlere sokulmasının esbâb-ı 'adidesinden biri de Rusya hükûmetinin o taraflardan emîn olmasıdır: Hindistân'a 'atf-ı nazar eden Ruslar kapıyı (bâm-ı dünyâ) denilen Pamir dâmeninde görüyorlar.

Rusya'nın içerilerinden küllü yevm Kafkasya'ya akın akın gönderilenleri kabûl etmek ve icâp eden noktalarda iskân eylemek üzere Kafkasya makarr-ı hükûmeti bulunan Tiflis şehrinde husûsî bir i'âne komisyonu teşkîl ve ihdâs edilmiştir. Para kuvvesiyle kendini her yerde göstermekten haz alan erbâb-ı müdârâdan semâhat sâhibi 'addedilenleri de mezkûr komisyona habbelerini veriyorlar. Rus muhâcirleri Kafkasya'nın Kuban, Çernomorski?, Batum, Artvin, Zugdidiski, ... , Kars, Erivan, ..., Alagöz, Sürmeli, Nahcivan, Zengezur, Cebraïlski, Gence, Cevadiski, Lenkeran, Bakü, eyâletine kadar mümted olan yerlerde yerleştirileceğinden mezkûr arâziden bir karış olsun teba'a-i ecnebiyyeden kimseye satılamayacağı kaç gün akdem Rusya'nın ceride-i resmiyesiyle i'lân edilmiştir.

Cihângîr Ândicân

Malumat, No: 411, 19 Temmuz 1898

"Ma'lûmât"ın Petersburg Muhâbirinden

-64-

Amerika-İspanya İşlerinde

Rusya Politikası

Muhârebe-i hâzırânın bidâyette *Ma'lûmât*'a gönderdiğim "Rusya ve Amerika-İspanya Muhârebesi" 'unvânlı mektûbumda irâ'e olunduğu hatt-ı hareketten Rusya zerre kadar inhirâf eylememiştir. Şimdi muhârebe devre-i musâlahaya girdiği eyyâmda yine Rusya politikasının ne renk kesb eylediğini bilmünâsebe bugünkü mektûbuma zemîn ittihâz ediyorum.

Şu husûstaki ma'lûmâtınızı hangi menba'dan hangi diplomattan, hangi mahâfil-i siyâsiye ve siyâsiyûndan elde ediyorsunuz? diye vârid hâtır olan su'âle bir payitahtta muhâbir sıfatıyla bulunan zât bâlâda ta'dâd olunanlardan fazla "muhâbirin hey'etiyle", "evrâk-ı havâdis erkânıyla" münâsebatı

derkâr olacağı gibi hükûmetin vâsıta-i neşr-i efkârı olan gazeteleri de gözden kaçırmayacağı tabî'î ettiği ve şu vesîle ile menâbi'nin kâffe-i teferru'âtıyla 'alâkadâr bulunacağı cevâbını verebiliriz. Demek istiyorum ki vereceğim ma'lûmât 'indi tasnî'ât ve sermâye-i hayâlât olmayıp bizzat menâbi'-i mevsûkadan elde edebildiğim fikarât-ı siyâsiyenin hakkında "nîm resmî" denilmeye şâyân olanlarıdır.

Şimdiki muhârebelerin muhâripleri yekdiğerine âteş açtıkları günden "bîtarafılığı" i'lân edenler ma'nen "i'lân-ı harp" etmiş oluyorlar. Muhâriplerin en hûnrîz zamânlarında mezkûr "bîtarafılar" mutarassıd-ı fırsat olarak şikârdan kendi "hisse-i esedânelerini" almak tehyiesinde müteyakkızâne davranarak son demleri bekliyorlar. Netîce-i harp ve vegâda tafareyn "bîtaraf-bîbehre" kaldıkları ve "bîtarafılar bîbehre" oldukları gibi 'aks-i 'amel zuhûr eylediğini Çin ve Japonya muhârebesi ra'nâ gösteriyor. Velhâsıl "bîtarafılar" bir muhârebe netîcesinde ma'nen bir nüfûz fiilen bir toz olsun, elde etmek fırsatını kaybetmedikleri tecrübesi Amerika-İspanya muhârebesinde mümkün mertebe tatbîk edileceği vâreste-i beyândır. Yalnız şu mülâhazâta nazaran Rusya âmâlini, Rusya politikasını yine Rusya nokta-i nazarından mevki'-i harbe tatbîk edelim. Mevâki'-i harbin en âteşli noktaları Bahr-i Muhit sularındaki Küba ile Filipin olup bunlardan evvelki hal ve tesviye edildiği hâlde öteki Filipin mes'elesi ise kimin eliyle faysal-pezîr olacağı câ-yı su'âldir. Filipin mes'elesi iki muhâribin musâlahasıyla mı yâhûd düvel-i mu'azzamadan mes'eled e 'alâkadâr olanların sefâ'in-i harbiyesi cezîreyi ortaya alarak konferans teşkîl ile mes'eleye beyne'l-milel rengi vermesiyle mi hal ve tesviye edileceği de ayrıca vârid-i hâtır olan su'âllerdendir. Avrupa matbû'âtıyla Avrupa diplomasisi Filipin cezîrelerinin mukâsemesi taraftarı olup Rusya ticâreti ile Rusya limanlarının mezkûr cezîreler ile hiçbir münâsebeti olmadığından demek Rusya şu husûsta "Avrupa konserinin- Avrupa âheng-i ittîfâkının" hâricinde "konser kuyruğu" olmaktan ileri geçemez.

Şimdi muhârebenin encâm-pezîr olduğu eyyâmda Küba'yı Amerikalılar elinde görüyoruz. Amerikalıların yedinde bulunanlara kimsenin hakk-ı müdâhalesi olamadığı gibi Küba'ya da "bîtarafılardan" hiçbirini yanaşmak istemez. Filipin'e gelince iş başkalaşiyor. Amerika'nın Filipin sevâhilindeki kuvve-i bahriyesi icâb-ı mikdârdan dün olup kuvve-i bahriyesini Filipin'e toplayıncaya kadar ecnebi amiraller diplomasi oyunlarını bağıteten mevki'-i fiile çıkarmak fırsatını fevt etmeyecekleri eyyâmda Rusya mecbûrî olarak efkârını meydâna çıkaracağı tabî'îdir. Rusya efkârının sahâyif-i in'ikâsı demek olan evrâk-ı havâdis "Rusya bir an evvel Filipin cezîrelerinden bir iki noktayı elde etmek fırsatını kaybetmemelidir." zemîninde ihtârâta bulunuyor ise de ne o "noktaları" ne de şu işgâlden "maksat" ne ettiğini irâ'e edemiyor. Filipin cezîreleri hakkında yalnız coğrafya haritaları yüzünden kesb-i ma'lûmât eden Ruslar ananas yerleştirmek, kahve çıkarmak, şeker kamışı almak için Filipin cezîrelerinden bir kısmını benimsemek istediği gibi diğerleri de limanlarına göz atıyorlar. Hâlbûki cezîrelerin mukâsemesinde en güzel noktalar, en elverişli limanları İngilizler ile Almanların, Japonyalıların yedinde bulunarak Rusya ise ala ala kimsenin iştihâsını hazmedemeyecek pek ehemmiyetsiz parçalardan fazla olamayacağı Ruslarca muhakkak olduğundan Rusya hükûmeti hatt-ı hareketini mütekerâne? 'âli cennâta vadiye ma'tûf eylemeye mecbûr oluyor.

Yetişmiş, cedd-i kemâlini bulmuş âbdâr üzüm salkımı mesâbesinde bulunan Filipin şikârına düvel-i mu‘azzama her taraftan yed-i iktidârını uzatmak âmâlında bulunduklarından mes’ele Ruslar nazarında âtîdeki renkleri alıyor. şöyle ki:

Müctemi‘a-i Amerika, Küba ile iktifâ ederek Filipin cezîrelerinin İspanyalılarda ibkası.

İspanya, Filipin cezîresine cemâhîr-i müttefikanın taht-ı kefâletinde îcâp eden ıslâhât vererek zîr-i idâresinde bulundurması.

Filipin İspanya’dan ayrılarak bir takım ıslâhâta mâlik olmakla Müctemi‘a-i Amerika nüfûz-ı siyâsîsi altında bulundurulması.

Cemâhîr-i müttefika hudûdu dâhilinde hâ’iz-i istiklâliyet olması.

Aksâ-yı şarkta ‘urûk ve nüfûzunu yeni birleştirmekte olan Rusya mes’ele nasıl halledilirse edilsin yalnız ileride Rusya muhâsımı olmaya vesîle-bahş olan harekâta meydân verilmemesi mesleği Rusya’nın bugünkü mesleği oluyor. İleride Rusya’ya Filipin limanlarından biri elde edilmesi bizzarûre îcâp edince yine şerâ’it-i icâr ve istîcârla nâ’il-i merâm olabilirler. Rusya, İspanya münâsebâtına gelince İspanya’nın hâl-i hâzırını gören Ruslar ileride dahi onlardan bir şey beklemiyorlar. İspanyalıların ‘askeri kahramânâne fedâyı cân eyledikleri hâlde kumandanlarında öyle fedâkârlık görölmediği İspanya hükûmetinin esâsını gösteriyor. Muhârebenin hitâmında İspanya senelerce ıslâhât-ı dâhiliye ile uğraşıp durursa o esnâda müstemlekât-ı intizâmâtının mihverinden çıkacağı tabî’idir. İspanya kuvve-i bahriyesinin iktidârsızlığı Ruslar nazarında daha ziyâde sû-i te’sîre meydân vermiştir. İspanya sefâ’ini güyâ su yüzünde kendine bir kapan ararmışça varta-i ‘ademe doğru tahrîk-i çarh eylemiştir! Hazinesi tehî, kuvve-i bahriyesi felâketin son noktasına müntehâ olan İspanya elinden bir şey kapmak yâhûd ileride Aksâ-yı şark teşebbüsâtında Rusya’ya sadme irâs etmesi nâ-kabîl olmayan Amerika’yı gücendirmek Rusya politikasına mugâyir hareket demek olduğundan hükûmet-i müşârû’n-ileyha mes’ele-i mezkûrede ve bîtaraf verdiği çerâğı agyâ derdest olunarak taht-ı isticvâba alınmıştır.

Malumat, No: 423, 30 Temmuz 1898

Mektûb-ı Mahsûs

Ma‘lûmât’ın Petersburg Muhâbirinden:

-67-

Menâzır-ı Çin Maçın

Tebeddül-ü merâsim, ilk yasama, nutk-u hakan, tagayyür-ü ahvâl, Çin atlası, Avrupa mesleği Amerika, kara ırâklar, yangından sonraki Çin Maçın.

Aksâ-yı Şarkta vukû‘ bulan hâdisât-ı ahîre Çin’in kâffe-i ahvâlinde hâtır ve hayâle gelmeyen tebeddülâtı müstelzim olmuştur. Çin hükûmetinin merâsim-i teşrîfâtında bile gayr-ı muntazar bir tebeddülât vukû‘ bulduğunu görüyoruz. Prusyalı Prens (Henri) Çin İmparatoruyla mülâkât eylediğini müte‘âkiben hükûmât-ı müşârü’n-ileyhânın Hâriciye Nezâreti Çin sarây teşrîfâtında îcâp eden tagayyürâtı mevki‘-i tatbîke vaz‘ eylemiştir. İş bu tagayyürâta gelince Li- Hung- Chang’ın eser-i istişâresi olup Çin’in harekât-ı hâriciyesine ‘aks eylemiştir. Geçenlerde Pekin’de Fransa sefirinin merâsim-i kabûlü ahvâl-i meşrûhayı mü‘eyyiddir: Sefîr-i müşârü’n-ileyh ‘âdât-ı kadîme hilâfında olarak i‘timâtnâmesini yeden-be-yed hakan-ı Çin’e takdîm eylemiştir. Şu münâsebetle imparator-ı müşârü’n-ileyh bir âverde-i zebân eylediği nutkunu (de’b-i kadîm üzere Mançurca yerinde) bu kere Çince söylemiştir. Bundan mâ‘adâ ... sefir-i müşârü’n-ileyhi hîn-i kabûlde ‘âdât-ı kadîme hilâfında olarak Fransa’nın “lejyon” nişânını hâmil bulunmuştur. Sarâya ‘â’id bu gibi teşrîfât tagayyürâtı Avrupa’da her ne kadar hâ’iz-i ehemmiyet değil ise de Aksâ-yı Şarkta ona tebeddülât-ı ‘azîme nazarıyla bakılmaktadır. Çin İmparatoru kendi nefesine ‘â’id husûsâta tagayyür vermesi Çin’de işlerin başka bir renge girdiğini değil Avrupa’da Çinlere bile îmâ etmektedir. Hâlbûki Çin ahvâliyle Avrupa ‘âlemi meyânında yerden göklere kadar fark-ı ‘azîm olduğu cihetle Çin’in mecbûri olarak Avrupa’dan taklît-kârâne aldığı memâlik-i Çiniyede semere-bahş olamayacağı zâhirdir.

Çin Maçin hükûmeti Japonya ile harp ve vegâya tutuşmadan evvel gâyet kuvvetli ve dehşetli bir hükûmet gibi görünmekte iken netîce-i harp o zannın mev’hûm olduğunu göstermiştir. Çin’in bu tebeddülü bugünkü dünkü bir havâdis değildir.

Misyonerler tohumu taraf taraf serpilerek çarçabuk Hristiyanlar yerleştirilmesi ârzû olunduğu bir devrede Japonya muhârebesi Çin’i pek ziyâde mutazarrır etti. Afrika’nın vahşi yerlerinde kendilerine müstemlekât arayan Avrupa müntehâyı şark sevâhilinde güzel mevâki‘ ve nikâta destres oldukları menâfi‘i terk etmediler. Bu hâli elyevm coğrafya atlasları (haritaları) irâ’e ediyor. Filipin cezîreleri üzerinde mevce-zen olan hükûmât-ı müttefika bandıraları gösteriyor ise demek ki Aksâ-yı Şarkın yanı başında Avrupalılar Amerikalıları da kendi meslektaşları bulacaklar ki böyle “buluş” o taraf işlerine bambaşka renkler vereceği de göz önündedir. Çin’in sevâhilini “müste’ciren âblûka” altında bulundurmuş olan Avrupalılardan öteye, Çin’in dâhil-i memâlikine, Kür-Ang eyâlâtına, Sen Kiyangu? cihetlerine, Yant-se-Kiyang Nehri üzerine geçelim: Burada Fransızların Tonkin seferinde kendi kuvve ve iktidârlarını göstermiş olan “kara bayrak” denilen kıblenin nehr-i mezkûr üzerinde seyr ü hareket edilmesine mümâna‘at edebilecek kadar şiddetli bir kuvvet kesb eylediklerini görüyoruz.

Cihângîr Ândicân

Mektûb-ı Mahsûs
“Ma‘lûmât”ın Petersburg Muhâbirinden:

70

Prens Bismark ve Rusya

Sanâyi‘ ebedisi elyevm Almanya’yı mâtem-i ‘amîk içërisine ilkâ eden Bismark’ın Rusya ile cereyân eden münâsebâtından bahsedilse becâdır. Hakkında “...” denilmeye şâyân Bismark (Bismarck) ‘umûm-ı cihânın bildiği dühâtan olup Rusya’ya ma‘tûf siyâsiyât ve münâsebâtı kendini Rusya sahâyif-i dîplomâsîsine ne sûretle kayd ettirmiş olduğu yed-i tedâvülde mevcûd “‘ahdnâmeler mecmû‘asından” hulâsaten istimbât edelim. Mariyye’nin? eser-i te’lif olan mezkûr mecmû‘anın cild 8 sahîfe 444’de Bismark’ın Rusya ile olan münâsebât-ı husûsiyyesi fıkârâtına destres olunur.

1854 senesi Rusya’nın “Almanya ittifâkı” nezdinde bulunan sefiri Galinka? ile Bismark meyânında cereyân eden muhâvere İmparator Birinci Nikola’ya ‘arz edilmişti. Rusya Almanya Fransa ittifâkı ârzûsu üzerine cereyân eden müzâkerât-ı şifâhiyeye Bismark’ın rû-yı muvâfakat göstermesi imparator-ı müşârü’n-ileyhin mahzûziyetini mûcip olmuştu. Şu vak‘adan bir hayli sonra Prens Bismark Avusturya’nın harekâtına karşı ibrâz-ı husûmet ettiğinden Rusya sefiri Galinka Rusya Fransa Almanya ittifâkı Prens-i müşârü’n-ileyhe teklîfle Almanya kralının efkârını anlamak istemesi üzerine Bismark “teşebbüsât-ı mebhûsayı kral hazretlerine tahsîn ettirmek her ne kadar nâkâbil imkân değil ise de yine ihtiyât-kârâne hareket edilmek îcâp eder. Rusya hükûmeti kralı şu vadiye meyil ettirmeyi bana havâle edince ‘uhdeme alarak elbette bir şeye benzetiriz. İşte şu nokta-i nazardan Petersburg kabinesi mes’ele-i mebhûsayı serî‘an ele alarak mu‘ayyen bir karâr vermelidir zemîninde idâre-i kelâm eder. Galinka, “Rusya’nın Fransa ile ‘akd-i ittifâk etmesi Rusya siyâsiyâtı evveliyâtından imtinâ‘ edilmesini müstelzim olacağı ma‘lûmunuzdur.” diye tahatturâtta bulunmasına “cereyân-ı ahvâl sizi şuna icbâr ediyor.” yollu cevâp verir. Netîce-i mülâkât İmparator Birinci Nikola’ya iş‘âr edildikte “bu ise mümkün olabileceği kadar câlib-i iğbirârdır.” Makkenzi Galinka’ya bir telgrafnâme keşîde edilmesini emir verir. Rusya diplomâtlarına senelerce münâsebât-ı dostânede bulunan Prens Bismark’ın Rusya ittifâkı mes’elesine dâ’ir ilk harekâtı böylece vukû‘ bulmuştur. Bismark’ın Rusya Fransa Prusya ittifâkı hakkında Galinka ile icrâ-i muhâverât eylediği pes perdede Avusturya ile ârzûlarını hız-ı husûle getirinceye kadar olduğu netîce-i kârda anlaşılmıştır. Fransa’yı Hamburg hânedanına karşı bî-taraf tutmak için Bismark ba‘zan Rusya’yı ba‘zan de İtalya’yı elde âlet ittihâz etmiş olduğuunu da zamân göstermiştir.

Bismark’ın Rusya ile olan münâsebâtı kendisinin ahvâl-i husûsiyyesiyle de râbta-dâr olmuştur. Bismark Almanlar nezdinde nâdirü’-l-emsâl olmakla Avrupa târîhi sahâyifinde birinciliği muhrez olmak için târîh-i kâ’inâtça emsâli nâ-yâb diplomat olması hükûmdarının teveccüh vüsûk ve i’tiyâdını kazanması, Rusya’yı kendi muhib ve tarafdârı bulundurması gibi esbâb-ı selâseyi elde

etmeli idi. Almanya ittihadı mes'elesiyle icrâât-ı vâkı'a Prens Bismark'a Almanya İmparatoru nezdinde i'timâd-ı nâ-mahdûd verdiği gibi Rusya'dan istifâde edeceği müddet dahi Rusya'yı kendi muhibbi etmeye muvaffak olabilmisti.

Bismark'ın dâhili hârici ahvâl-i târîhiyesiyle ahvâl-i husûsiyyesi Avrupai garbda daha evvelce ma'lûmdur. ...²⁹⁵ Karakin'in, müverrih Buşa'nın âsârı ile Prens Bismark'ın mekâtibâtı lûtufları Prens müşârû'n-ileyhin efkâr ve mişvârını meydâna çıkarmıştır.

Yine Bismark'ın ahvâl-i husûsiyyesinden bahseden bir Rus muharriri "Bismark Rusya'nın ne muhâsımı ne de muhibbi olduğu" iddi'âsında bulunmuştur. Muharrir-i mûmâ-ileyhin efkârınca Bismark kendi hükûmet ve millet ve vatanı muhibbi bir zât imiş. Bismark'ın Rusya efkârınca fa'âliyet-i siyâsiyesine gelince yarınki başka bir mektûbuma zemîn ittihâz edilecektir.

Cihângîr Ândicân

Malumat, No: 437, 13 Ağustos 1898

Mektûb-ı Mahsûs

Ma'lûmât'ın Petersburg Muhâbirinden:

71

"Şecere-i Siyâsiyât"

On dokuzuncu 'asr-ı milâdinin siyâsiyâtı, meyvesi telh, dalı dikenli! Yaprakları sarı yeşilli kühen-sâl bir "şecere" teşbîh edilince Bismarck -yeryüzünde bulunduğu müddet- o şecere-i siyâsiyâtın kökü ve kütüğü olup zîr-i hâke çekildikte yine o "dırahtın" küre-i arzı istilâ edecek "bîh ve rîşesi" oluyor denilse sezâdır. Şu teşbîhimizi mezkûr "şecere" zıllında (silâh be-dest olarak) rahat yaşayan Almanlar ile nîm zerd yapraklarından iklîl-sâz olan ittifâk-ı müselles ve "müsenna"yı te'yîd ederler. Evet, Bismarck on dokuzuncu 'asrın henüz hasâis-i nebâtiyesi erbâbınca tahlîl edilememiş bir "şecere-i siyâsiyâtı" oluyor. İmparator Wilhelm müşârû'n-ileyhe "Oldenburg arşidükü lakabını verdiği zamân" Ben Bismarck'ım, şu nâmla iftihâr ederim cevâbını vererek kendine takdîm edilen lakabı kabûlden imtinâ' eylemekte haklı idi zîrâ mezkûr lakabı kimse ağzına almadığı hâlde Bismarck nâmı ila-âhirü'l-devrân zebân-ı nâsta bâkîdir. Bismarck kendi nâmını defter-i rûzigâra "zinde nâm" kaydıyla sebt ettirmeden hufre-i mezâra çekilmeyenlerdendir. Bismarck'ın fa'âliyet-i siyâsiyesi tenkîdât-ı târîhiye karşısında tashîhe ihtiyâç bırakmayacak kadar müspettir. Prens Bismarck'ın kâffe-i harekâtı mübâlağa-kârâne söylenildiği kadar şâyân-ı medh ve tahsîn olmamıştır. Muvaffakiyetlerini dâ'imâ muvaffakiyetsizlikleri ... eylediği vukûât meydândadır. Almanya ittihadına vesîle-sâz olan Bismarck Alman milletine mahsûs evsâfın kâffesini hâ'iz olmakla berâber

²⁹⁵ Burada iki tane özel isim vardır, çok silik olduğu için okunamamıştır.

cedîd, şedîd olduğunu te'yîd eder ahvâlî hâtırlardadır. Ecnebi diplomatlardan kendisiyle bizzat mülâkât ve muhâvere edenlerden kısm-ı küllîsi müşârü'n-ileyhin gâyet sert âteş-zebân bulunduğunu söylerler. Bismarck kendisi bile rikkat ve nezâket ve hüsn-ü i'tilâf elinden gelmediğini bilfiil isbât-ı i'tirâf etmiştir. Birinci Napolyon'a mahsûs 'ulv-i cenâbtan zerre kadarı olsun Bismarck'ta görülmemiştir. Bârid-i şedîdü'l-mizâç âhenîn-i kalp bir mahlûk olduğu kendinden merhamet beklenildiği zamân zuhûr ederdi. (...) Bismarck hakkında "nezâket-şî'âr Alman" diye takdîm eylediği hâtırlardadır. Üçüncü Napolyon nezdinde riyâkârâne nârgâne hareket edilmesi îcâp ettiğinden Bismarck o hâli dahi nefsinde tecrübe eylerdi. Bismarck Napolyon-u evvel kadar 'izzetinefsi esîri olmasıyla bile onun kadar tâlî'-mend değil idi. Napolyon iclâ edilerek cezîrede son nefeslerini çektiği gibi Bismarck da ma'nen ve cüdâyî 'izzetinefsi olarak nefes alıyordu.

Bismarck'ın münhasıran muvaffak olduğu husûsâtta biri Almanya ittihâdıdır. Bismarck şu ittihâdın mûcidi bulunduğu gerek kendisine ve gerek ittihât-gerdesi olanlara pek pahâlî mâl olmuştur. Fransızlar beş milyarı verir vermez yine muhârebeye âmâde bulunduklarını îmâ eylediler ki bu îmâ Almanya'yı dâ'imâ bir "müsâlemet-i müsellaha" 'âleminde bulundurmuştur. Bismarck ziyâdesiyle endişe-nâk olduğu Fransa Rusya ittîfâkını henüz berhayât iken re'ye'l-'ayn gördü. Almanya'da Katolizm mesâ'îli de Bismarck'ı az uğraştırmamıştır.

Prusya ... altmış târîhlerinde Bismarck'ın teklîf eylediği bütçeyi kabûlden imtinâ' eyledikleri de hâtırlardadır. Bismarck henüz diri iken daha evvelden ölmüş, perde-i nisyâna çekilmiş bir hâlde bulunuyordu. Müşârü'n-ileyh istifasını verdiği şâyî' olur olmaz Bismarck siyâsiyatı meclûbu olanlar Avrupa'da işler fenâ bir renk alacağı zu'munda bulunmuşlar idi hâlbûki Bismarck'ın işten el çekmesi gerek Almanya'nın ve gerekse Avrupa'nın çekilmez bir keşmekeşten rehâ-yâb olmasına meydân verdiği Bismarck'ın son devre-i fa'âliyeti Avrupa'da büyük bir hercümerci müntîç olacağı göstermekte idi. İmparator Wilhelm şu büyük diplomati işten alıkoyarak efkârı Almanya umûr-ı dâhiliyesine hasr ile Avrupa'yı muhârebe-i cedîde endişesinden tahlîs eylemiştir. Bismarck'ın mevki'ni işgâl eden onun kadar iktidârî hâ'iz olmadığı hâlde Bismarck'tan ziyâde insâniyet-perver olduğunu cihân te'yîd eder o günden beri Bismarck'ın nâmı gitgide unutulmak râddesine gelmişti. Bismarck bir iki def'â Almanya dâhilinde icrâyı seyâhatle tezâhürâne kapı açtığından bir semere iktitâf edemediğini müte'âkiben imparatorun hüsn-ü rızâsını kazanmaktan başka çâre bulamamıştı ki bu günden kendini ba'zı gazete muharrirleri ile ... ziyârete yol buldular. Bismarck'ın sekiz sene devâm eden işbu sinin ... hayâtının "â'vâm-ı fecî'ası" denilse sezâdır. İmparator Wilhelm sinen Bismarck ayarında başvekilâle mâlik olmasıyla bile ba'zan istişâresini dinler fakat teklîflerini mevki'-i fiile icrâdan imtinâ' ederdi. Kendinden küçükleri büyük gören Bismarck yelkenlerini kolay kolay indirmiyordu. Bismarck hayâtında vesîle-bahş olduğu bir hayli harekât-ı şedîdesinin mükâfâtını yine hayâtında gördü. Dünyânın teveşşî 'âkıbet-endîş olduğunu nefsinde his eyledi -bugünden insâniyet ve insânlık 'âlemiyle i'tilâfa yüz çevirerek nâm ve iştihâr ve iktidârın iltihâkı ne ettiğini re'ye'l-'ayn derkle "kuvvet ile hakîkat yalnız nasfet ve ma'delet sâyesinde icrâ-i hüküm edebileceklerini" eyyâm-ı inzivâda tecrübe eyledi. Bismarck mevt-i siyâsîsini sekiz sene evvelden bulunduğunu imparatorun

kendisi hakkında ibrâz eylediği ihtirâmâtına karşı “Şu benim birinci derece cenâze alayımdır.” demesiyle i’tirâf eylemişti. Şimdi sekiz sene sonra Bismarck’ın ‘âlem-i vücûddan çekilmesi politika nokta-i nazarından ikinci dereceyi hâ’iz olsa gerektir.

Cihângîr Ândicân

Malumat, No: 440, 16 Ağustos 1898

Mektûb-ı Mahsûs

Ma‘lûmât’ın Petersburg Muhâbirinden:

73

Türkistân-Rusistan

Rusya’nın Türkistân kıt‘asından elde edindiği müstemlekâta ahâli Türk ‘unsuru Müslümânlar olup içlerinde yüzde bir Musevi’ye tesâdüf edildiği hâlde Hristiyan ve Nasara’dan ferd-i vâhit olsun bulunmamakta idi. Ruslar Semerkant’a girdikleri zamân bir gazetenin Vasatî Asya muhâbiri kaleme aldığı mektûplarında o taraf ahvâlini medh ve sitâyîşle “kıt‘anın ahvâl-i hasenesinden olmak üzere Ermeni ‘unsurundan nefis-i vâhit bulunmadığını” zikr eylediği hâtırlardadır.

Rusya usûl-i idâresi Türkistân kıt‘asında baş gösterir göstermez her tarafında ilk önce Ermeni tüccârı, Ermeni erbâb-ı teşebbüsü Rusya ile Türkistân’ın “vâsıta-i ahz ü i’tâsı” olmakla nereden bir güzel nokta var idi ise hemen işgâl ediverdiler. Müslümânların ahvâl ve ma’îşet-i hayâtiyesi şerâ’itini Ruslardan ziyâde vâkıf bulunan Ermeni tüccârı gerek Rusya’nın gerek garbın, şarkiyyûna hoş görünen âlâyışinden kıt‘aya doldurarak diğer taraftan da mezkûr kıt‘ada bulunan ma‘mûlat-ı cedîde ve asariyatı kayı tedricen boşaltıverdiler. Ermenilerin Rusya ve Avrupa’nın büyük şehirlerinde te’sîs eyledikleri “pazar-ı şarkta” Türkistân ahâlisinin başındaki külâhından ayaklarındaki pabuçlarına kadar ma‘raz-ı fûrûhtta teşhîr edildi.

Ruşçayı bilmeyen, ahvâl-i cihâna vâkıf olmayan nîm-vahşi Türkistân ahâlisi şu “vâsıta-i ticâretin” kendilerine verdiği hapları yutarak bir haylisinin yurtları bile o güzel üzüm bahçeleriyle-dut bahçeleriyle berâber beş altı âkçe ‘ivazında “vâsıta-i ticâretin” yedine geçerek onlar sâhip, bunlar ise sâhip iken hizmetkârlar bulundular...

Ermenilerin şu kabilden olan hizmetlerinin sonu Amerika’nın kâşifi (Kolomb) nâ’il olduğunu andırır: Mes’ele üzerinde bir çeyrek ‘asır atladı mı artık “vâsıta-ı nâşir-i medeniyete” lüzûm kalmamıştır.

-Ey, nasıl olmuştur?

-Ruslar “nâşir-i medeniyetle” “mazhar-ı medeniyet” olanları yekdiğerinin muhâsımı ederek ortada bî-sâhip kalan külâhları birer ikişer aşırıvermiştir böyle ki:

Şimdi Türkistân’da, ortada bî-sâhip kalmakta olan arâzi Rus ‘unsuruna müstemlekât oluyor. Her köyün çar etrâfında Rusluk kendini gösteriyor. Yerliler medeniyeti bed’ en be-yed almak devresi hulûl ediyor. Karabet Ohanyan yerinde Peter Andreviç isbât-ı vücûd ediyor.

Müslümânların kâffe-i mu‘âmelâtı Rusça ile cereyân eylediğinden yerli ahâli Rusçayı tahsîle mecbûriyet hissederek evlâtlarını hemen yanı başında kapılarını küşâd eden Rus mektebine sokuveriyor. Bu mekteplerin müddet-i tahsili pek muhtasar olduğu kadar şahâdetnâme alanlarının imtiyâzâtı büyüktür: İkmâl-i tahsîl eden rütbe ve nişân sâhibi me’mûr oluyor. Her ayın yirmisinde ma‘âşlarını velev kârün olsun der-cep etmekle kulüpleri serbest serbest seyrederek hasnâ madam matmazellerle kadrel polka dansı eder. Hâsıl-ı kelâm Rusça söylüyor, Rusça düşünüyor, Rusça yaşıyor, Rusça telebbüs ediyor ki Rusya hükûmeti de şimdilik şu kadarla kanâ‘at eder. Rusya bu gibi ahvâli yalnız zîr-i idâresinde bulunan Müslümânlara değil sâ’ir milel ve akvâmı da yine o dâ’ire dâhilinde bulundurmaktadır.

Lehistan’da böyledir, Dağıstan’da da öylecedir. Türkistân’ın Taşkent, Hoçin, ..., ... taraflarında beher kazâ dâhilinde ellişer Rus karyeleri on yedi bin nüfûsla mevcûd olup sâ’ir nikât dahi ‘aynı o hâle getirilmesi hükûmet-i mahalliyyenin merci‘inden almış olduğu evâmir-i ekideden olmuştur.

Türkistân’da vazîfe-i ‘askeriyesini îfâ eden neferlerin ‘â’ile efrâdı hükûmetin masârifîyle bulundukları nikâta götürülerek şu sûretle Rus ‘unsuru Türkistân kıt‘asını bir an evvel işgâl etmesi mukarrerât-ı hükûmetten olduğu Rusça cerîde-i resmîyede mütâla‘a-güzârım olmuştur. Rusya hükûmetinin bu gibi tedâbiri bugünkü olmayıp Kırım ve Kazan ve Sibîrya Tatar meskûn yerleri ‘aynı o hâlde Ruslaşmamış mıdır? Yalnız Türkistân’da şu maksadın hız-ı husûle getirilmesine bir dereceye kadar mümâna‘at gösteren şey iklimin âb û havâsıyla berâber diğ er taraftan da kıt‘a-i mezkûrenin her tarafı yine o Türk ‘unsuru bulunduğudur.

Çin taraflarındaki Müslümânlar ile Hindistân kapısındaki Müslümânlar, Horasan ve Kasbi hudûdundaki Müslümânlar yine Türk ‘unsuru değil midir? Ba‘zı dûrbîn-i Rus efkârınca mürûr-u zamânla Müslümânların “eslem-i ahvâli” Rus ‘unsuru üzerinde hükümfermâ olarak bugün Tatarlar ‘âleminde müşâhede olunan onlarda da zuhûr edecektir. Müte‘addit zevcâtla ... ‘adem-i isti‘mâli, ..., nezir ve sadaka ve “uhuvvet-i mü‘minin” ahkâm-ı celîli karşısında “votka alıp evlâdını baltadan geçirenler” güneşe karşı kar mesâbesinde isbât-ı metânet edebileceklerini söyleyenler de vardır. ‘Âlemd e teceddüdâne rû-yı müsâ‘ade göstere gelen zamân ileride bunları şerh ve beyân edeceği sahâyif devrânda bi-tekrâr görülmüştür.

Yaşayalım netîcelerini seyredelim.

(Cihângîr Ândicân)

Malumat, No: 444, 20 Ağustos 1898

Mektûb-ı Mahsûs
***Ma'lûmât*'ın Petersburg Muhâbirinden:**

-74-

Rusya ile İngiltere Mübârezesi.

-Nerede?

-Dünyânın öbür başında, Aksâ-yı Şark sularında:

Rusya ile İngiltere yekdiğeriyle içtimâ'î nâ-kabil “zıddeyn” iken müntehâyı şarkın “su tutmaz limanlarında” burun buruna geliyorlar. Âh, şu burunlar, burunlar! Birçok nikâtta hâssaten nikât-ı siyâsiyede dâ'imâ mâni'a-i ittisâf oluyorlar... Reviş-kârdan müstebân olduğu vechle “ilkâ el-salîp bi'l-mâh” eyyâmına kadar tarafeynden birkaç zırhlı (Aksâ-yı Şarka müteveccihen burun tutup gitmek üzere) sulara ilkâ edilerek ısıklarıyla karada istirâhat-yâb olan Çin ve Maçin evlâdı sımâhına neşât-engîz-i velvele olacaklar...

Çin işlerinin yeniden renk-i “diğergüne” girdiği İngiltere'yi de Rusya kadar dûcâr-ı ıztırâbât etse gerektir.

İngiltere hükûmeti Çin hükûmetinden nâ'il olduğu müsâ'adâtan dolayı bir muhâsamât zuhûr eder etmez derhâl müdâfa'ata âmâde olduğunu sûret-i nâmûs-kârânede va'at etmiş olduğu hâ'iz-i ehemmiyet-i ahvâldendir. Pekin'de Li-Hol-Çan dul imparatoriçenin hüsn-ü teveccühünü kazandığı sâyede şâyân-ı vüsûk bir mevki' ihrâz etmesiyle berâber bir takım esbâb-ı ma'lûmeden dolayı her dâ'im Rusya taraftarı bulunduğunu izhâr etmektedir. Hilkâten dessâs bulunan Li-Hon-Çan? bu kadar esbâb-ı 'adîdeden birini elde bahâne ittihâz etmekle Rusya ile İngiltere'yi çarpıştırması ba'îdül ihtimâl değildir. Esbâb-ı münâza'aya gelince mevfürdur: İngiltere Pekin-Shanghai... ile (...) limanı ve meyânında bir şimendifer hattı inşâsına hâzır bulunduğu gibi Rusya'da hatt-ı mezkûrun Port-Arthur ve ... kendi menâfi'ne karşı telakkî etmesiyle hemen mes'eleye rû-yı mûmâna'at gösterdiği de umûr-ı hufyeden değildir. Rusya İngiltere'nin lâyiha-i mezkûresinde hükûmet-i müşârû'n-ileyhanın (Li-...) şibh-i cezîresinde Rusya menâfi'ne karşı metânet-kârâne ihrâz-ı mevki' etmek ârzûsunda bulunduğunu re'ye'l-'ayn görünce (Mukden)den (...-...) tarîkiyle Port-Arthur'a kadar bir şimendifer hattı ihdâs etmekle menâfi'ni muhâfaza etmek istiyor. Rusya'nın şu hattı

tamamen (...) ve (Mançur) taraflarından geçirmekle Vladivostok hattına iltisâk eylemek niyetinde bulunduğundan İngiltere'nin harekâtı mânî'a-keş oluyor: Mes'ele başka bir renk alıyor. Çin masârifîyle inşâ edilecek bir hat ile İngiliz liralarıyla ihdâs olunan hat meyânında (Rus menâfî'i nokta-i nazarından) fark-ı 'azîm vardır: İngilizler inşâ eyledikleri hattı dâ'imâ taht-ı tarassut ve teftîşte bulundurmakla çârnâçâr mezkûr şîbh-i cezîreye müdâhale edecekleri tabî'î olup Rusya ise (Lia-Tung) şîbh-i cezîresinde "Benimkisi diğerkist?" demek istiyor.

Rusya muhâsımı İngilizler Çin'in kıt'a-i mezkûresinde bir şîmendifer ihdâsıyla Pekin'e karîb bir mahalde İngiltere nüfûzunu vikâye eylemek istiyor iseler de Rusya o nüfûzu kesr ve kendisininkini hasretmek âmâlından zerre kadar olsun inhirâf etmek istemiyor. Aksâ-yı Şark ahvâliyle 'alâkadâr bulunan kârî'n-i kirâmdan o taraf haritasını açıp yazdıklarımızı o yüzden tatbîk edince Rusya ile İngiltere'nin şu mühim noktadaki "nokta-i müsâdemâtı" ta'yîn ederler... En mühimi İngiltere hükûmeti mes'ele-i mebhûsada Çin'i kendi âmâlına karşı hareket etmeye mecbûr edecek ahvâlin kâffesine (casus belli sâda-i harp ve vegâ) nazarıyla bakmasıdır. İngiltere bununla demek istiyor ki Çin hükûmeti silâh be-dest olarak istediğini mevki'-i fiile çıkardığı andan İngiltere'den istimdât talep edince İngiltere o istimdâdını diriğ tutmayacaktır. Çin hükûmeti Rusya'nın şu husûstaki protestosunu kabûl edince İngiltere'nin Rusya ve Çin ile muhârebe edip etmeyeceği verâyı meçhûliyetle kalıyor.

Şimdi Rusya ile İngiltere meyânında böyle bir mühim mes'ele dönüp dolaşmakta olup Rusya muhibbi bulunan sâhib-i nüfûz Lu-Hun-Chang Pekin'de istediklerini "... verdiği" kerrâtla tecrübe edildiğinden mes'ele-i mebhûsa Rusya menâfî'ne hal ve tesviye edileceği menâbi'-i Rus'tan mütereşşih ahvâldendir. İngiltere hükûmeti Rusya ile kendi meyânında derkâr olan bunca mesâ'il-i münâza'un-fihin kâffesinde Rusya ile uzlaşmak ârzûsunda bulunuyor ise de bu ârzûların ba'zıları tarafeyni "uzlaşmaktan" uzlaştırmakla silâh be-dest olarak meydân-ı mübârezeye girişilecek kadar kesb-i vahâmet eylediğini Rusya evrâk-ı havâdisinden İngiltere Rusya işleriyle iştigâl edenleri şimdiden i'tirâf etmektedirler. İngiltere ile öteden beri ma'nen müsâdemâtta bulunan Ruslar fiilen günün birinde girîbân-gîr olacakları âşîkârdır o "günün biri" Hindistân ufkundan mı Aksâ-yı maşrık şarkından mı tulû' edeceğini zamân kestirir.

Cihângîr Ândicân.

Mektûb-ı Mahsûs
“Ma‘lûmât”ın Petersburg Muhâbirinden:
-76-
(Rusların Enzârında İngiltere Siyâsiyâtı)

Çin memâliki ile Çin ahvâli Rusların verâ-yı meçhûliyetinde bulunduğu zamân İngiltere’nin Aksâ-yı Şark politikası da Rusya ‘âlem-i siyâsiyâtının “ufk-ı dûrbînânesinden” hâriç nâ-ma‘lûm bir hâlde bulunmakta idi. “Sedd-i Çin’in” öte tarafında kapalı bir ‘âlemde imrâr-ı hayât eden beni asfer Japonya müsâdemâtına tâb-âver olamayarak dâ’imâ yanında mutarassıd-ı fırsat bulunan hemcivârı-Rusya’nın taht-ı nüfûzuna girmiş ve o zamândan beri Rusya Çin’in “kâkül-ü dem-i dirâzına” mûşikâfâne el uzatmış olmakla Çin’in başına gelip geçenlerin kâffesine vâkıf olmuştu ki o “kâffe” meyânında İngiltere’nin Aksâ-yı Şark politikası şu‘abât-ı ticâriye ve nüfûziye ve metbû‘yesiyle kendini göstermişti. Rusya Çin’i kabza-i ilticâ-gâhına çekmekle İngiltere’nin Londra ile Pekin meyânında yapmış olduğu şebekât-ı siyâsiyyenin “evhen-i fi’l-beyt-ül ‘ankebût”dan ‘ibâret olduğunu mûşikâfâne keşf eylemişti.

Rusya hükûmeti Aksâ-yı Şarkta dahi Çin ve Çinlilerin ahvâline lâıykıyla vâkıf olmadıkça mu‘ayyen bir hareket üzere hatve-endâz olamıyordu. Şimdi ise Çin Rusya’nın taht-ı nüfûzunda bulunduğunu (Li-Hung-Chang) te’yîd ediyor. Rusya Aksâ-yı Şarka ma‘tûf mesâ’il-i münâza‘un-fihânın kâffesinde nâ’il-i muvaffakiyet olagelmesi hep o “vukûf” sâyesinde oluyor. Geçenlerde İngiliz matbû‘âtı Çin şimendiferinden dolayı i‘lân-ı harbe kadar ikâ’-ı heyecân eylediklerine karşı Rusya matbû‘âtı i‘tidâl-i demle hâme-rân olduklarını Rusya-İngiltere politikasının Çin’deki derece-i nüfûzuna vâkıf olduğunu îmâ ediyordu ki bugün o îmâ meydân-ı ‘aleniyete çıkıyor. Bir hafta evvel İngiltere’de Çin şimendifer hatlarından dolayı bağteten serzede-i zuhûr olan heyecân -ı ezhândan şimdi bir eser kalmamıştır. (Port-Arthur) limanı Ruslara verildiği sırada yine İngiliz heyecân-ı ezhânı meydân bulmuştu. Fakat netîcesi neye müncer oldu. İngiltere (Nijer)den dolayı Fransa’ya karşı fiilen i‘lân-ı harp edecek râddelerine gelmiş iken birdenbire yelkenleri indirdiğini bilumum cihâniyâna hâssaten Ruslara i‘lân eylemişti bundan İngiltere’nin Rusya’ya karşı endişe-nâkâne davranması değil müsâ‘adatkârâne hareket etmesi anlaşılıyor. İngiltere’nin Aksâ-yı Şark politikasına kesb-i vukûf eden Ruslar nazarında hükûmet-i müşârû’n-ileyhâ Çin sevâhilinde gerek Rusya ve Fransa’ya karşı gerek Almanya ve Japonya’ya karşı müsâ‘adatkârâne mesleği ta’kîbe mecbûr olmaktadır. İngiltere politikası Çin’de şimendiferler mukâvelenâmesi ‘akdinde dūçâr-ı rıkkıyet olmuştur. Mes’elenin böyle germ â germ zamânlarında (Salisbury) ile İngiltere meclisi meb‘ûsânının ta’tîl-i meşâgil eylediğini görüyoruz. Çin’i benimsemek zu‘munda bulunan İngiltere bu kere dahi “hatâyı siyâsiyesini” mevki‘-i fiile çıkarmıştır.

²⁹⁶ Gazetede basım hatası yapılmış olmalı, yıl 1898 olmalıdır.

İngiltere'nin Çin menâfi'nde Rusya, Fransa, Japonya'nın 'âdi parmağıyla Almanya'nın "pençe-i âhenîni" hisse-yâb olduğunu şimdi görüyor. İngiliz nâtika-perdâzânı İngiltere'nin Aksâ-yı Şarktaki nüfûz-ı ticâretini bağırarak dermeyân eylediği ne Fransa'yı ne de Almanya'yı iknâ' edememişti. İngiltere ma'mûlatı Almanya ile Japonya ma'mûlatına karşı gerek ... ve gerek ehveniyetce rekâbet edemediği meydândadır. Çin'de İngiltere işleri şu merkezde iken müsâ'adatkârâne hareket etmez mi? Elyevm Aksâ-yı Şark İngiltere ile Fransa, Almanya, Rusya ve Japonya'nın matmah-ı enzârı rengini aldığından düvel-i müşârü'n-ileyha yekdiğerine karşı her dâ'im müsâ'adatkârâne hareket etmedikçe şimdiye kadar elde edinmiş olduklarını da kaybedecekleri ba'idü'l-ihtimâl olmadığından İngiltere çarnâçar Rusya menâfi'ne müdâhale etmeden tevakki etse gerektir.

Bir zamân Port Arthur'u Rusya'ya terk etmeyelim diye bağırın İngilizler encâm-ı kârda "Port Arthur limanı menâfi'ne elverişli değildir" diye tebdîl-i lisân eyledikleri gibi şimdi de Çin'de şimendiferler ihdâsından İngiltere ne istifâde edebilir yollu idâre-i kelâm etmeleri muhtemeldir. İngiltere şu mes'eleden dolayı değil i'lân-ı harbe müsâdemât-ı diplomasiye girişmekten bile tevakki ediyor. İngiliz heyecân-ı ezhânı keyfiyetine gelince Ruslar şu kabîlden olan "İngiliz heyecânlarına" ehemmiyet vermemeye daha evvelden kesb-i ülfet etmiştir.

İngiltere siyâsiyâtının en heyecanlı demleri Ruslar enzârında serfû'z-zevâl deniz tufanı mesâbesinde telakkî edilmektedir. Heyecân 'âleminde külâh kapmayı i'tiyât eden İngilizler Aksâ-yı Şarkta ona muvaffak olamazlar imiş. İngiltere siyâsiyâtının Aksâ-yı Şarka ma'tûf olanları Ruslar enzârında şimdilik şu merkezde olup hakikat-i hâle gelince Aksâ-yı Şarktaki İngiliz "müsâ'adâtı" altında her dâ'im bir İngiliz entirikası baş gösterdiği def'âatle tecrübe edilmiştir. İngiltere ma'nen Aksâ-yı Şark ciğergâhına bir hatt-ı dağ çekmeye muvaffak olmadıkça Rusya'yı Port Arthur limanı sevâhiline kadar hatt-ı âhenîn inşâsına müsâ'ade etmeyeceği Aksâ-yı Şark ahvâliyle vukûf-ı tam kesb edenlerin ma'lûmudur ki şu fıkrayı şimdilik vakt-i âhire ta'lik edelim.

Cihângîr Ândicân

Malumat, No: 457, 2 Eylül 1898

Mektûb-ı Mahsûs

"Ma'lûmât"ın Petersburg Muhâbirinden:

-78-

Ne Yemeğe Ekmek Bulunur ve Ne Yedirmeye Kepek

Elyevm ekmeği, kepeği bulunmayan memâlik "merkezi Rusya eyâlâtı" oluyor. Merkezi Rusya Rusya'nın kalbi ciğergâhı "cân evi" demektir. Merkezi Rusya men el-kadîm memâlik-i Rusya ile memâlik-i ecnebiyeye mahsûlât-ı arziyyenin buğday ve 'alef gibi en mühim iki mevâd-ı hayâtîyesini

çıkarmakta iken elyevm orada “kendisi muhtâç-ı himmet” gibi ‘aks-i hâl zuhûr eylediğini görüyoruz.

(Kazan) eyâleti ile hemcivâr bulunan daha birkaç eyâlât ahâlisi ekmeğe yed-i ihtiyâç uzatıverdikleri misillü ahâli-i mezkûrenin medâr-ı mâ-bihi’l-hayâtı ‘addolunan hayvânât ehli de bir çanak kepeğe dehen-güşâ oluyorlar.

Rusya memâliki vâsi’ arâzi-i hâliyesi evsa’-i berr-i hükûmettir. Memâlikinin bir tarafında meselâ Vasatî Asya ile Mâverâ-yı Kafkasya kıt’alarında milyon rublelere bâliğ pamuk çay yetiştirildiği merkezi Rusya’da serzede-i zuhûr “alefsizliği” “ekmeksizliği” cebr-i mâfât edemez.

Bir eyâletin arâzisi hâsıl-ı hız ve ahâlisi zengin olmakla diğer kaht-zedegân ahâliyi refâh-ı hâl üzere besleyemez. Kaht-zedegânın mezra’aları mer’âları sahrâyı gayr-i zî-zer’ şeklini alınca o memleketin ne hayvânlarında cân kalır ne de insânlarında fa’âliyet imkân! Tecrübesi meydândadır: Merkezi Rusya ahâlisinden vezâ’if-i ‘askeriyeyi ifâya gidenlerinin efrâd-ı ‘â’ilesi meyânında bâkî kalan diğer erkeklerden kolunda kuvvet bacaklarında sür’at hissedenlerinin zahâir-i mebzûl cihetlere kâfileler ile çekilmesi, diğer taraftan da yem ve ‘alef fikdânından dolayı o zirâ’atte kullanılan beygir ve öküz ve mevâşi ve ağnâmin sâ’ika-i ihtiyâçla değer-i değmeze elden çıkarılması o ‘â’ile erkânına rahne-efgen olarak dün zengin bildiğimiz bir “ocağı” bugün en “miskîn” bayağı bir hâlde buluyoruz. Fakr ve mezellet ve sefâleti tevlît eden bu gibi ahvâl merkezi Rusya’yı elyevm taht-ı hükümünde inletiyor. Bu iniltileri, bu âh ü enînleri dinlemek için merkezi eyâlâtı tahkîkât nokta-i nazarından gözden geçirenleri hatvesi hatvesine ta’kîp edelim:

Eyâlât-ı mezkûreden (İspaski Zaton) cihetlerinin (İspaska) nâm şehrinde (Novosilifki) vesâ’ire gibi karye ve köylerini dolaşıyoruz, gezdiğimiz yerlerin ovalarını darbe-i âfitâpla pâre pâre olmuş buluyoruz, üzerinde bulunduğumuz mürtefi’leri “kül kahveyi” andırır bir renkte görüyoruz! Kuraklığın şiddet-i te’siri ormanlarda bahçelerde ovalarda her kademde kendini hissettiriyor! Cedâvil nehirden kanallardan irvâ edilen miyâhtan katre kadar istifâde edilemediğini zürre’ ve ehl-i kurâdan dinliyoruz, Kazan eyâletinin mahsûlât-bahş olamayan mezra’a ve mer’âlarında yüz verst yüz kilometre icrâyı seyâhat edildikte hasâd-ı cedîd eseri bir demet ve bir yığına tesâdüf edilemiyor. Kulübelerin üzerine ferş edilmek üzere kullanılan buğday çöplerinin yenisi bulunamadığı gibi eskileri daha evvelden beygir ve öküzlere ‘alef yerinde verildiğini görüyoruz. Rusça ıstılâhât-ı zirâiyyeden olan “boynuzlu nâllı hayvânlar” ötede beride mahall-i vak’aya şitâbân olan baytarlar hayvânın “feth-i meyyiti” netîcesinde “açlıktan” nefes-i vâpesinin verdiğini rapora derc ettikleri haberini alıyoruz.

Evvelki senelerde elli altmış rubleye elde edilmiş öküzler şimdi yirmi rubleye (200) kuruşa satılmaktadır. Yüz rubleye alınmış beygirler derisi kıymetine panayırılarda Tatarlara kasaplara veriliyor. “muhtellik içinde mebzûlluk” âteş içinde kar bulunmasına benziyor ki pek çabuk eriyor.

Mebzûllar, yollar, ortadan kaldırılınca kahtlık hükümünü icrâ edecek gibi korkulu devre baş göstereceğini revîş-kârdan görüyoruz. Zürrâ‘ yetmiş rublelik hayvânları yedi rubleye veriyor. Cins-i feres yavruları, tayları bir ruble 20 kapiğe (15) kuruşa (uspehvar) Tatarlara mâl oluyor.

Kazan, Simbir, Samar, Saranofsky, Ofimsky, Vatesky eyâletlerinin ahvâl-i zirâiyyesi böylece şimdi ahvâl-i meşrûhayı gözden geçirdikçe ‘acabâ hükûmet-i mahalliye şu husûsta hiç düşünmüyor mu? Su‘âli vârid hâtır oluyor hükûmet nasıl düşünmüyor, fevka‘l-‘âde düşünüyor: Tedâbîr-i müttehazeden yerli ahâliyi ihtiyâcât-ı mübremenin zebûnu eden mevânî‘ bir an evvel ortadan kaldırılmasıdır “mevânî”den biri farzen kuraklık ise hükûmet zoru ile yağmuru bulsun! Hükûmet tedâbîrin en mü‘essirlerini en semere-bahşını elde etmek istiyor.

Hükûmetin sarfiyât cihetine “sekte veren” ahvâlin ortadan kaldırılmasıyla ‘umrân-ı dâhili ve refâh-ı hâle meydân verilmesi vesâ‘ili o tedâbîr cümlesinden oluyor. Farzen bir günde teşhizat-ı bahriyye “teremante?” yüz milyon ruble veren hükûmet ertesi gün milyonlarca ahâli ve ağnâm ve mevâşiyi aylarca, senelerce, besletmek için daha nice nice milyarlar verilmesi lâzım geldiğini görüyor. Ki hükûmet bu gibi semâhatiyle hazinesini tehî edemez. Öyle ise “ehven-i vesâ‘il” bir an evvel elde edileceği tabî‘îdir ki bunu da zamân karîben gösterse gerektir...

Cihângîr Ândicân

Malumat, No: 469, 14 Eylül 1898

Mektûb-ı Mahsûs

“Ma‘lûmât”ın Petersburg Muhâbirinden:

82

Terk-i Silâh-Rusya Matbû‘âtı

(... ...) nâm meşhûr bir zât şimdiki beyne‘l-milel terk-i silâh konferansı ‘akdi tasavvurâtından beyân-ı şükrânla âtîde münderiç mektûbu “Novosti” gazetesini müdürüne irsâl eylemiştir.

Avrupa mileli terk-i silâh konferansı tasavvurâtından begâyet mesrûr bulunuyor. “Müsâlemet-i müsellaha” tedâbîr-i şedîdesinden ziyâde “terk-i silâh” tasavvurâtı daha te’sîr-bahşır. Rusya İmparatorunun teklifi hız-ı husûle gelince ‘âlem-i beşer bir ‘âlem-i âsâyîş derûnunda istirahat-yâb olacaktır. Dâ‘ire-i medeniyete atılan hatavât böyle olmalıdır. Ne olur ise olsun günün birinde semere-bahş te’sîr olacaktır. İmparator ile iki imparatoriçe hakkında milyonlarca sulh ve müsallah demek - rahat - demektir rahat ve istirahat ise hayât-ı tabî‘îye tevdi‘ edilmemiş ahvâldendir. İnsân hatve-endâz vücûd olduğu demden nizâ‘a başlayarak hakkını alıyor! Ağlamadık nevdâda meme verildiğini gördünüz mü? Vücûdumuzda dâ‘imâ harekette bulunan hûn cûş u hurûşta oldukça dâ‘imâ

yeryüzünde münâza‘a ve mübârezeye zemîn ittihâz edilecek ahvâle meyyâl olacaktır ki bu meyyâller müsâdemeyi müsâdeme ise bugün îkâ‘ eylediğimiz muhârebâtı müntiç oluyor.

“Terk-i silâh” teklîfî bir emir olup emir ise ma‘nen i‘lân-ı harp demek değil midir. Muhârebeye karşı i‘lân-ı harp etmek değil fiilen mantıken netîce veremeyecek bir kıyâs olduğu için beyne‘l-milel teşekkül eden konferans a‘zâsı şu mantıksız kelâmı nasıl me‘haz nutk-ı natûk edecekleri cihetleri şu mes‘elede ‘alâkadar olan evrâk-ı havâdisin şimdiden halledecekleri “beyne‘l-milel mesâ‘ilindendir, evrâk-ı havâdis mü‘essisleri de bugünden ya “terk-i hâne” etmeli (zîrâ ‘âlemden münâza‘ât kalktıkça artık matbû‘ât dırıtlarını dinlemeye lüzûm var mı?) yâhûd “hâmedârâna bir revîş” ittihâz etmelidir. İkinci Nikola hazretlerinin kelâmı bir hayli erbâb-ı hâme ... geçirilmiş ettiği her harf ve noktasından müstebân olmuyor mu?

Cihângîr Ândicân

Malumat, No: 486, 1 Teşrinievvel 1898

Mektûb-ı Mahsûs

“Ma‘lûmât”ın Petersburg Muhâbirinden:

-85-

Çin Ahvâlinde Tebeddülât

Çin’de (Li-Hung-Chang) istifâsını verdiği müte‘âkip Çin İmparatoru tarafından neşr edilen bir beyânnâmede ba‘demâ Çin memâlikî dâhilinde Avrupa usûl-i idâresi mevki‘-i tatbîke vaz‘ edileceği âhâlîye i‘lân edilmiştir. Havâdis-i mezkûreyi ihbâr eden telgrafnâmelerde, Çin’de mevki‘-i tatbîke vaz‘ olunan Avrupa usûl ve ıslâhâtının neden ‘ibâret olduğu hakkında ma‘lûmâta destres olunamamış idi. Çin’de vukû‘ bulan tebeddülât-ı mezkûrenin intâc-ı karîbesinden olmak üzere en evvel (Li-Hung-Chang)’ın tekrâr mevki‘-i iktidâra getirilmesidir.

Zaten Çin’de ıslâhât-ı cedîdeyi mevki‘-i fiile çıkaran (Li-Hung-Chang) olmuştur. Müşârü’n-ileyh (Peçili)’de Avrupa usûlî ordular ve sefâ’in-i harbiye teşkîl eylediğinden oranın nâ‘ib-i vâlisi hükmünü ihrâz etmiş bulunuyor.

Çin-Japonya muhârebesinde mukâvemet-i kalîle ibrâz etmiş olan Çin orduları (Li-Hung-Chang)’ın teşkîl eylediği ‘asâkir olduğu hâtırlardadır. Çin’in yalnız bir eyâletini öyle parlak hâle ifrâğ edebilen (Li-Hung-Chang) memâlik-i Çiniyyenin kâffesini de öyle şâyân-ı tahsîn bir hâle îsâl etmek ârzû ediyor idi. Şimdi tekrâr mevki‘-i iktidâra geçirilmesiyle ona da nâ‘il olur. Müşârü’n-ileyh Avrupa’da vukû‘ bulan seyâhati esnâsında (Friedrichsruh)’de müteveffa Prens Bismarck ile mülâkât ederek Çin’in evvelki iktidârını i‘âde etmek için ne gibi tedâbîre teşebbüs îcâb edebileceğini sordukta

bunu “muntazam bir ordu tanzîm ederek payitahtınızda veyâhûd oraya yakın nikâtta bulundurunca işleriniz yoluna girer” yollu i’tâyı cevâba müsâra‘at eylemişti.

(Li-Hung-Chang) Çin’e ‘avdetle Bismarck’ın vesâyâsını kuvveden fiile çıkaramamıştı. Çin’de ıslâhât tarafdârı bulunan (Li-Hung-Chang) elyevm memâlik-i garbiyyede ma‘mûlün-bih olan kavânin ve usûl-i idâre ve intizâmı vehleten Çin’e idhâlde dûçâr-ı su‘ûbât olacağını görüyor.

Siyâsetnâme ve emirnâmeler neşrinden evvel onların mantûkı kâble’l-icrâ olup olmadığını ta’yîn etmelidir. Memleketin, ahâlinin, hükûmetin âmâl ve ihtiyâcâtına fiilen yardımcı olabilecek ıslâhâtı mevki’-i tatbîke vaz‘ etmek o husûsta emir vermek kadar kolay değildir. Islâhâtta bulunmak bir yere ... bir fidan dikmek demektir ki fidanlık ıslâh edilmedikçe ileride fidanın semeresi iktitâf edilemez. Çin İmparatorunun serî’an ıslâhât ârzüsünde bulunmasının sû-i neticesi de sür’atle baş göstermiştir.

Islâhâtın en mü’essiri tadrîci olanlarıdır. (Li-Hung-Chang) Çinli olduğu ve Çin’de doğduğu hâlde bile ıslâhât teşebbüsâtında Çin hükûmeti ricâline benzemez: Müşârü’n-ileyh dûrbîn, mütehammil, âdâp ve ‘âdât-şinâs, dirâyetli, tecrübe-kâr bir zât olduğundan Çin ıslâhâtını mevki’-i fiile çıkarabileceği ba’îdû’l-ihtimâl gözükmüyor. Yalnız şu mülâhazât nokta-i nazarından (Li-Hung-Chang)ın tekrâr mevki’-i iktidâra getirilmesi Çin işlerine âşinâ olanlarca nâçârdır. İş bu ahvâlî mü’eyyid harekâtın biri de (Li-Hung-Chang)ın infisâl eylediği gün Pekin’de bulunan Rusya, Fransa, Almanya, İspanya, Felemenk, Belçika süferâsı müte’essiren beyân-ı te’essüfe müsâra‘at eylemeleri müşârü’n-ileyhin mevki’-i iktidâra geçirildiği zamân yine tebrîk ve tehniyete koyulacaklarını îmâ etmiyor mu?

Çin işleri şu merkezde iken (... ..) ilerisi İngiltere, Almanya ve Rusya ile müttefikinin Çin işlerinde münâsebât-ı tereddüt-kârânede bulunmalarına menût gibi gözükmüyor dâmeni düvel-i müşârü’n-ileyhimin keşmekeşinde bulunan Çin memâliki (Li-Hung-Chang) ile ve Avrupa tarzı usûl-i idâresiyle bile ıslâhât icrâ edemez. Çin’in şimendifer mes’elesi bilâ-münâza‘ât halledilmesi düvel-i müşârü’n-ileyhimanın Aksâ-yı Şark işlerinde Çin’in şûriş-i dâhiliyesini mûcip olabilecek ahvâle meydân vermeyeceklerini îmâ ediyor bunun da elyevm Çin’de vukû’ bulan tebeddülâta büyük yardımcı derkârdır.

Cihângîr Ândicân

Mektûb-ı Mahsûs
Ma'lûmât'ın Petersburg Muhâbirinden:

-88-

Mevsim-i Siyâsî

‘Âlem-i matbû‘atta (ufk-u siyâsî) (‘âlem-i siyâsiyyat) gibi ta‘birâta meydân verilsin de (mevsim-i siyâsî)ye niçin verilmesin! Hâlbûki (mevsim-i siyâsî) bugünlerde kendini hissettiriyor. Çin, Amerika İspanya, Afrika, Fransa’da sulh ve müsâlemet hükümfermâ olması îcâb etmekte iken etmediğini görüyoruz: Faşoda için ansiklopediler, en mufassal haritalar gözden geçiriliyor. Zîrâ Fransa ‘asâkirinden bir müfreze zîrûhtan hâlî mezkûr mevki’n bir tarafında tüfeklerini başbaşa verip durmakta iken karşısında Mısır ordusu ile ileri geçemeyen Kitchener Paşa’yı görüyor. Hep bunlar (mevsim-i siyâsî)nin ‘âleme gösterdiği birer gonca-ı nâ-şüküftesi oluyor:

Tarafeynin hey’et-i diplomasisi mes’eleyi germ-â-germ müzâkereye koyularak encâm-ı kârda kim kârlı kalıp kalmayacağını eyyâm gösterecektir. Fransa’nın ahvâl-i dâhiliyesinden istifâde eden İngiltere’nin kârlı kalacağı revîş-kârdan müstebândır. “Mevsim-i siyâsî” semerâtından biri de İngiltere cihânın muhtelif nikâtında entrikalar ikâ‘na sebebiyet verdiği meydâna çıktığıdır. İngiltere eliyle İngiliz fitiliyle işti‘âl olunan nâ‘ire-i siyâsiyyât yine İngiltere’nin enfâs-ı müsâlemet esâsıyla itfâ ediliyor. Faşoda etrâfında bulunan Mısır ‘asâkiri ile Fransanın ki itfâ‘iye alayı ahvâlini andırıyor. İngiltere ne kadar düvel-i bahriyenin bir timsâli denilecek kuvvete mâlik gibi gözüktüyor ise de an-ı vâhitte cihânın nikât-ı muhtelifesinde muhâsımlarını topa tutamaz. Şu hâlî bizimle berâber İngilizler de te’yît ederler.

Bundan kat‘-ı nazar Faşoda ya‘nî ismi ma‘lûm ahvâli meçhûl olan şu nokta iki müdâfî devlet ordusu için nokta-i müsâdemât olamaz. Faşoda üzerinde ‘asâkir ordugâhlarında arâm-yâb oldukları şu eyyâmda Londra ve Paris’te istirahat-yâb olan siyâsiyyûnun kafalarında Afrika sahrâsındaki sıcak kumlardan daha sıcak bir hâl-i galeyân vardır. Hükûmet ise i‘tidâl-i demle mes’eleyi hâdde-i tedkîkten geçirerek Faşoda’nın sermâye-i ihtilâfât olmasına meydân vermeyecektir. Faşoda ile Nijer işleri meyânında bir nispet târihi dermeyân edilince Faşoda mes’elesinin sulhen faysal-pezîr olacağına vehleten hüküm etmek elden gelmiyor. Faşoda hâdisâtı bir yüzünde tâli‘-i taharrîsine koyulanlara tesâdüffî olarak esnâyı cevalânda buldukları fakat kıymetini vehleten kestirmedikleri sûreten parlak ve mâddeten çıplak bir şişe benziyor. Mes’elenin daha tuhaf bir ciheti var ise o da elyevm müsâdemât-ı hûnrîzânededen tevakkî eden muhârip ordu Hittâ-i Mısıriyyenin tevsî‘ hudûdu uğrunda sell-i seyf etmektedir. Evet, bunlar “mevsim-i siyâsiyyenin” birer ezhârı birer esmâr-ı ma‘nîdârıdır.

Cihângîr Ândicân

Mektûb-ı Mahsûs
“Ma‘lûmât”ın Petersburg Muhâbirinden:

-98-

(Dervişler Harâbesi Baykuşları)

Ruslar ‘âleminde baykuş kartal kuşuna mukâbil tutularak birini irtifâya, öteki inhitâta delâlet etmek üzere darbimesel olarak zebânzettir. Şehir meclislerinde yalnız sandalye işgâl eden fakat bir mes’elenin hall ü faslında hiçbir şeyden bahsedemeyen a‘zâ resâil-i mudhike sahâyifinde baykuş sûretinde gösteriliyor. Bir yerde gürültüsüzce isbât-ı vücûd edenleri ta‘bîr-i mecâzî ile “baykuş” tesmiye ediyorlar. Ecl-i hayali gibi bir mahalde fâ‘idesizce cevelân edenlere dahi baykuş itlâk olunuyor. Elyevm Sudan işlerinden bahsedenler zebânında Faşoda Sudanilerin harâbesi (Marchand) ile Kitchener’ler oranın baykuşları ‘addediliyor ki bilmünâsebe Faşoda işleri hakkında birkaç kelime olsun kârî’in-i kirâma ma‘lûmât vermek istiyorum.

Fransa’nın Londra sefîri Baron De-... Paris’e çağrılarak yerine hükûmet-i müşârü’n-ileyhanın Dersa‘âdet sefir-i sâbıkı (...)un ta‘yîni üzerine üç dört gün geçtiği sırada “jurnal ...” gazetesiyile Faşoda hâdisâtına dâ’ir bir fıkra neşr edildi idi.

(Faşoda) Hıttâ-i Mısriyye müsta‘merâtından olduğu hâlde mu’ahharen Sudaniler tarafından benimsenilmişti. Sudanilerin yed-i zabtında bulunan (Faşoda) Fransa nezdinde zabtı kendileri için kâbile’l-iskân arâzi-i hâliyeden ‘addedilmekte olup Fransa’dan oraya husûsî hey’et-i seferiyye sevk edilmişti.

Mısır ordusunun kumandanı bulunan Lord Kitchener Hartum üzerine hareket eylediği zamân mu‘âvedeti esnâsında Fransa hey’et-i seferiyyesini Faşoda’da bulmuştur.

Kitchener Fransa ‘asâkirini (Faşoda) dâhilinde bulunca İngiltere’nin harp-cûyâne davranmasını, îmâ edecek sûrette kahramânâne dem vurmuştu “Hartum” ile havâlîsinin kâffesini zapt etmek üzere almışındır ifâde-i âmirâne Kitchener’indir. Mısır kumandanı ancak almış olduğu emirnâmesini tanıtmakta olduğu gibi hukûk-ı kânûniyye ve hukûk-u beyne’l-milel (Faşoda)’ya şümûleti kabûl etmemekte ma‘nen beyân-ı ma‘zeret eylemiştir.

Kitchener’in harekâtını bir derece şâyân-ı takdîr gören Londra evrâk-ı havâdisi Marchand’ın şu vadide atmak istediği hatveleri karış karış ölçmek istercesine ibrâz-ı teyakkuz ediyorlar. Tarafeyn evrâk-ı havâdisinden kısm-ı küllisi (Faşoda)’dan dolayı muhârebe zuhûruna vesîle aramakta olursa İngiltere’nin ahvâl-i hâzırasına vukûf-u tam kesb edenler (Nijer) hâdisesini tahatturla İngiltere’nin muhârebeden yüz çevireceğine hüküm ediyorlar. İngiltere her ne kadar sefâ’in-i harbiyesini birinci

derecede görmüyor ise de merkez-i bahrîden ba'îd bulunan noktaları hedef-i sefâ'ini edemez. Sudan Çin işleri İngiltere ezhânını ziyâdesiyle müşevveş eylediği bir zamânda Faşoda işlerinin de sulhen faysal-pezîr olmasına sarf-ı gayret edeceği şüphesizdir. Diğer taraftan İngiltere Almanya'ya güvenerek ısrâr-kârâne hareket edeceği şâyi'ası da deverân etmektedir. Fransa'nın dâhilen derkâr olan buhrân umûr-ı hâriciyyesine 'aks etmemesi nâ-kabîl olmasa bile İngiltere'nin harekât-ı harp-cûyânesine karşı îcâbı zamânında “...” diye “Faşoda” havâlisinde sell-i seyf edeceği de nâ-kabîl değildir.

Japonya ile Çin ve Amerika ile İspanya meyânında vukû' bulan muhârebe kuvve-i bahriyyenin ehemmiyetini gösterdiği cihetle bu tecrübe İngiltere'nin kendi sefâ'in-i harbiyesine güvenmesine vesîle-bahş olsa bile müstemlekâtının kâffesini meselâ o cümleden Hindistân kıt'asını hangi noktadan bahren muhâfaza edebilecek? Pamir'den mi?

İşte (Faşoda) işleri Petersburg 'âleminde ber-vech-i meşrûh zebânzed-i nâs olduğu eyyâmda evrâk-ı havâdisin kısm-ı küllîsi müsâlemet kongresinin bir an evvel ictimâ'na müsâra'at edilmesini ve bu kongrede düvel-i mu'azzama meyânında derkâr olan münâzaunfih mes'elelerin kâffesi o cümleden Sudanlılar harâbesiyle baykuşlar mes'elesi –Faşoda mes'elesi bile müsâlemeten faysal-pezîr olabileceği hakkında neşr-i makâl etmekten geri durmuyorlar.

Cihângîr Ândicân

Malumat, No: 493, 8 Teşrinievvel 1898

Mektûb-ı Mahsûs

Ma'lûmât'ın Petersburg Muhâbirinden:

-90-

(Çay, Şeker, Semâver)

Rusya meme emer bir çocuğa teşbîh edilince çay onun memedeki süt hükmünü almış oluyor. Rusya'da yüzlerce “su içmezler” tesâdüf olduğu hâlde milyonlarca Ruslar meyânında “çay içmez” bir Rus'a tesâdüf olunamaz. Şimâlin bürûdeti bürûdetin şiddeti nebâtât-ı cenûbîyenin en râyiha-dârı 'addolunan çayın Ruslar meyânında deryâlar kadar mi'delere akıtılmasına meydân açmıştır. Rusya'da çayın kullanıldığı Cengizilerin, Mançurilerin, Sibirya tarîki ile şimdiki Rusya memâlikine geçtikleri zamânlara 'â'id oluyor. Çinliler Ruslara çay takdîm eyledikleri târîhten o kadar geçmedi ki Rusya'nın Tul eyâletinden “kendi kaynar” ma'nâsını ifâde eder (samo-var) Rus ihtirâ'âtı cümlesine geçirildi. Beride semâverde çay pişirildiği eyyâm ötede şeker fabrikaları te'sîs ediliyordu. Rusya'da çay ile şeker ve çay takımı ta'ammüm ettikçe yalnız çay bardağı, çay kaşıkları tepsi ve takımlar i'mâl eden bir hayli fabrikalar taraf taraf küşâd edildi.

Elyevm Rusya'daki şeker fabrikalarının mikdârı sekseni mütecâvizdir. Rusya şekerı bembeyâz ziyâdesiyle şirin ve dayanıklıdır. Beyâzlığı göz boyamak için, şirinliği ağız sulandırmak için dayanıklılığı ise kese ve iktisât için i'mâl edilmiştir. Rusya'nın köylüleri ekonomi nokta-i nazarından şekerli çay içmezler. Fındık içi kadarı şekerı ağzına alarak ve bir bardak çayı sıcak sıcak tabağa koyarak mi'deye aşırırlar.

Çay Ruslar 'âleminde ba'zan gıdâ, ba'zan devâ ve ba'zan de zevk ü sefâ yerini tutuyor. Elinde bir parça yavan ekmeği bulunan için "âlâ Rus" bir bardak çay bir tabak çorba yerini tutar. Yoldan yeni vürüd eden bir Rus'a bir bardak çay takdîm ettik mi "İspasibo!" (Allah razı olsun) diye şükür-güzârâne mi'desine sıcaklık verir.

Gün doğumundan semâver takımı Rus 'â'ilesi ufkundan kamerî parlaklığını hod-cûş-âne nagamât-ı hezarânî meyânında gösterir... Kahve altının malzemesinden olan süt, süt yüzlü kaymak, tereyağı, yumurta, et böreği, peynir, bal, Amerika'nın et konservi çay etrâfında bulunduruluyor. Sofrasında bâlâda ta'dâd olunanların kâffesi mevcûd olamayanların lâakal bir bardak sütü bulunacaktır. Böyle semâver masasına oturanlardan hıfzıssıhha üzere yaşayanları birer bardak, etmeyenleri istedikleri kadar çay-nûş olurlar. Semâverin suyu azaldıkça diğer taraftan tecdîd-i âb olunarak sofrâ üzerinde bir "çay çeşmesi"dir musluğunu misâfirlere takdîm eder...

Pespâyegân gürûhundan 'addolunan "müjikler" ile köylüler çay masasına oturmadan evvel ceket ve yeleği bir tarafa atarak sıcağa hâzırlanmışçasına işgâl-i mevki' ederler. Çay mi'deye geçince "çaynikten" (çaydandan) (istikana) (bardağa) istikandan "bilyoduçkaya" çay tabağına oradan da ağız içerisine germ-â-germ akıtılıyor! Hâlis çay tiryâkileri çayı çaydandan da bardağa kor komaz hemen tabağına oradan da hemen mi'desine geçirir! Şu sûretle istihlâk olunan çay "gıdâî" olup "devâî" çaya gelince masa başına geçen zât kan terler içinde kalıncaya kadar mi'deyi imlâ eder! Soğuk almasını çay ile tedâvî etmek "müdâvât-ı beytiyye" hükmünü almıştır.

"Çay-ı safâiyyenin" vakit ü zamânı misâfirlerin vürûduyla başlar. Misâfir kapıdan hatve-endâz olduğu andan ötede semâvere âteş atılıyor. "Safâ geldik merâsimi" te'âtî etmeden semâver zuhûr eder. Telezzüz ve tenezzüh semâverinin tezyînâtı sâhib-i hânenin vüs'at ahvâli derecesinde süslüce olması âdâp hükmünü almıştır. Takımların yaldızlısı, gümüş, Saksonya, Çin ve Japonya ma'mûlatı şu sırada ortaya çıkarılacaktır. Eski hânedân 'â'ilesinde çay takımının antikalarına ve nâdiren murassa'larına bile tesâdüf olunur. "çay-ı safâî" sofrasında mevsimine göre reçellerin envâ'î, çörek ve pastalar bulundurulması zarûridir. Akşam çayı sofrasında 'ale'l-ekser konyak, şarap, limon ve rom çıkarılıyor. Akşam çayına gelince "çay fincanları" ile çay sofrasına mahsûs keten sofrâ takımı üzerinde süslü, ma'denî yâhûd gümüş semâverlerde veriliyor.

Semâverlerin kısm-ı küllîsi kömür ile tahıldan kaynatılanlarıdır. Benzin, gaz yağı, ispirto ile kaynatılanları son ma'mûlat cümlesinden olup henüz beyne'l-ahâli ta'ammüm etmemiştir.

Erkekler çocuklardan, çocuklar kadınlardan ziyâde çay içerler. Mi‘denin çay kabûl etmemesi ve şu sûretle zuhûr eden “‘‘adem-i kabûl” “keyifsizlik” yâhûd “keyiflilik” ‘alâmeti ‘addolunur. ... kullananlar çay içmezler.

Çay Rusya’da revâç buldukça çay tüccârı Çin’de çay çıkarılan mezra‘aları taht-ı icâra alarak kırk, elli çeşit muhtelifü’l-ecnâs çaylar zuhûr etti. Bu çaylardan en a‘lâ cinsi knyazlar (prensler), dvoryanlar (zâdegân) ‘âleminde diğer kısmı mişcanin? (şehirliler) tüccâr ‘âleminde diğer cinsi “nojikler” pespâyegân ‘â’ilesinde kullanılmaktadır.

Rusya’da husûsî çay, şeker mağazalarında çayın envâ‘î kokuların envâ‘î içinde mu‘ayyen mikdâra maktû‘ fiyatla satılıyor. Toptan çay satanlara dâ’imâ yüzde on iskonto veriliyor. Bir hayli memâliki dolaşarak Rusya’ya vürûd eden çayın cinsi cinsine ayrılarak fûrûht edildiğinden İrân ve Türkistân ve Buhara ve sâ’ir memâlike Rusya’dan çay çıkarılır.

Cenûbî Rusya’da çay yetiştirilmesi beş seneden beri muvaffakiyet-kârâne tecrübe edilmektedir. Batum şehri havâlîsinde husûle getirilen çay pek de fenâ değildir.

‘Acabâ ‘âlemdede Ruslardan ziyâde çay kullanan var mıdır? diye vârid hâtır olan su’âle cevâp verilmek için istatistiğe mürâca‘at edelim: İstatistik cedâvilinde irâ’e olunduğu veçhle beyne’l-milel pazara çıkarılan çay mahsûlünün yüzde 45’ini İngiltere, 35’ini müte‘addid Amerika istihlâk ediyor. Yalnız Rusya’ya gelince yüzden ondan ziyâde kullanamamakta imiş. 1870 senesi Rusya’da bir kişi yüz dirhem çay kullandığı hâlde 1890 senesi onun nısfını istihlâk eylediği tebeyyün etmiştir ki bu sûretle Rusya Avrupa’ya nisbeten dördüncü dereceyi hâ’iz değildir. Hâlbûki Rusya, ‘âlem nazarında çay kesilmiş gibi telakkî ediyor. Esbâbı ise Ruslar çayı “su ile” berâber içtikleridir. Çok su ile az çay içmek Ruslara mahsûs ahvâldendir. Ruslardan ba‘zıları meyânında Kazaklar ‘âleminde, Tatar-Nogay-Kalmuklar içinde kullanılan tuğla çayı- (ve Kalmuk) çayı, çay çiçeğinin solmuş yâhûd solmamış yapraklarından husûsî makine vâsıtasıyla tazyîk edilerek kurutulmuş ve pestil yâhûd tuğla şeklinde i‘mâl edilmiş bir ma‘cûn olup süt içerisinde çikolad yâhûd sütlü kahve gibi pişirilerek sabahleyin çorba tabaklarına koyularak üzerine bir mikdâr karabiber katılmakla yemek kaşığı ile tagaddi olunuyor. Ba‘zı köylerde kırmızı soğan “çay-ı Kalmuk’unun” limonu çoruz? onun reçeli yerini tutuyor. Kalmuk çayının lezzetini içenlerden sormalı. Fakat içmesini ârzû etmemeli:

Cihângîr Ândicân

Mektûb-ı Mahsûs
Petersburg Muhâbirimizden:

-96-

Kıta‘ât-ı Selase Vâsıtası Rusya

Rusya Almanlar eliyle meydâna çıktığı hâlde elyevm politik ekonomi nokta-i nazarından Almanya’ya meydân okumak istiyor. Cihânda “istemek” “ârzû etmek” insânlar için bir vâsıta-i mâbih’l-hayâtıdır: Bir insân hayâtının lezzetini ârzûlar yine nâ’il olmakta aradığı misillü bir devlet de ‘aynı o hâlde bulunuyor. Elyevm hâl-i tefessühde nefes almakta olan “beni asfer” bile kendi Li-Hung-Chang sâyesinde güyâ günün birinde Japonya’yı medeniyet ve i‘tâlasının zebûnu etmekle çâk çâk olan yakasını “pençe-i âhenîn” ve “pençe-i şahin” diye zebânzet olan garbiyyûn ve şimâliyyûn yedinden rehâ-yâb edeceği hülyâsıyla çabılıyor duruyor demek ki Çin bile o eski hâliyle, hat ve seddiyle ‘âlemde birinciliği muhrez olabileceği “ârzûlarıyla” yaşıyor...

Büyük Petro Rusya’dan Avrupa’ya pencere açalı iki ‘asır oldu. Bu iki ‘asırda Rusya kendini Afrika Asya ve Avrupa meyânında “vâsıta” etmek ârzûsunda bulunuyor: Büyük Sibiryâ şimendifer hattını göz önüne getirelim. Mezkûr ana hattı ile bu hattın Kore-Mançuri kıt‘alarına mahdût olan kolları Rusya’yı Avrupai garp ile Aksâ-yı Şark meyânında “vâsıta-i münâkalât” ve râbıta-i mu‘âmelât eylediğini görüyoruz. Rusya bu uzun ârzûya pek kısa bir zamânda muvaffak olabilmıştır: Rusya’nın bir çeyrek ‘asır zarfında berren Çin ve Avrupa meyânında “vâsıta-i münâkalât olması şâyân-ı takdîr ahvâlden ‘addedilmese bile yine Ruslardan “dûrbîn” olanları netâyic-i muvaffakiyeti ecnebi elinde ve ondan me’mûl menâfi’i ecnebi kesesinde görüyorlar: Yekdiğerini müte‘âkiben Çin pîşgâhına kâfileler ile tahrîk-i çarh eden ecnebi tüccâr sefâ’ini kendine Avrupa (vâsıta-i münâkalâtı) süsü veren Rusya’nın büyük Sibiryâ hattı ile küçük Mançuri ve Kore kollarına ortada kuvvet olabilecek şey bırakmayacaklarını da mezkûr (dûrbînleri) ziyâdesiyle düşündüren ahvâlden olmuştur. Rusya’nın hudûd-ı Çin’e kadar uzatmış olduğu demir çubuklar emvâl-i ticâriye için vâsıta-i münâkalât olmaktan ziyâde âmâl-ı ‘askeriyeye hidmet edebileceği derkârdır. Ayine-i ikbâl ileride Aksâ-yı Şark duvarlarında, Rusya’ya neler ibrâz edip etmeyeceğini zamân-ı istikbâle ‘atıfla Japonya ve Çin’in gelecek ahvâlden şimdilik bahsedemez. Rusya’nın (Büyük Sibiryâ şimendifer hattını) büyük teşebbüsâtıyla kendi hâline ihâle ederek daha öteye geçelim “ötesi ise” İngiltere müstemlekâtından Hindistân kıt‘ası, Memâlik-i İrân ve Halic-i İrân tarafları oluyor. Rusya’nın Vasatı Asya’daki şimendifer hattından bir kolun (Aşkabat) üzerinden Horasan ve (Meşhed’e) turuk çekilmesi, (Merv) ile (Herât) ve (Kandehar) şehirlerinin şebekât-ı râh-ı âhen içerisinde bulundurulması, Bakü Denizi’nin Deşt sâhilinde Tahran’a ve oradan (Halic-i Fars’a) biri de (Lenkeran) taraflarından Deşt Nehri’ne ve Mâverâ-yı Kafkasya şimendifer hattından (Ağstafa) mevâki’inden (Culfa)ya oradan (Tebriz’e) (Kirmanşah’ına) daha biri de Kars hattından ileride hükûmet-i seniyyenin ihdâs edeceği Suriye-Bağdat hattına mülâsık olmak üzere diğerk hatlar inşâ

edilmesi velhâsıl Karadeniz berren Bahr-i Sefid ile Bahr-i Hazar dahi yine berren Halic-i İrân ile bir taraftan Hindistân ve Afganistân ve Belucistan tarîki ile diğer turuktan iltisâk peydâ ederek Rusya şu yüzden Afrika ve Asya ve Aksâ-yı Şark ve Avrupa meyânında merkezî fakat berri bir “vâsita-i mülâkât” hükmünü almak istiyor! Reviş-kâr Rusya’nın şu kabîlden olan ârzûsuna mütebessim gözüktüyor: Zîrâ gerek Memâlik-i Mahrûse dâhilinde ve gerek İrân ve Türkistân cihetlerinde bilkuvve ve bilfiil inşâ ve ihdâs edilmekte olan şimendifer Rusya memâlikinde bulunanlara iltisâk edilince Rusya kendine nispeten “vâsita-i münâkalât” olabileceği gibi mes’elede ‘alâkadâr bulunanlar dahi bi’n-nisbe “vâsita-i münâkalât” olabilecekleri tabî’idir. Şu teşebbüsât mevki’-i coğrafi nokta-i nazarından tedkîk edilince mezkûr mülâkât mes’elesinde birinciliği kazananlar memâlik-i İslâmiyyeden geçen şimendifer hatları olabileceği tahakkuk ediyor. Zamân müsâ’id olunca ‘ahd-i karîbte mülâkâtın semere-i nâfi’ası eyâdî-i İslâmla iktitâf edileceğini göreceğimiz şüphesizdir. Yalnız merâma nâ’iliyet için icâb eden hâzırlık (ya’nî mes’elenin petrol ciheti) şimdiden pîş-i nazara alınarak bir an evvel esbâb-ı lâzimesi elde edilmelidir. Zannediyoruz. Esbâb-ı lâzîmeden biri sermaye teşkîli ve kumpanyalar ihdâsı ise-teşkîl etmeli. Mekâtip küşâdı ise küşâd etmeli. Fabrikalar ihdâsı ise etmeli. Velhâsıl iktitâf olunan semerâtı ecnebi küfelerine istif etmekten ise yerli mahzenlerinde biriktirmenin çâresini şimdiden düşünmeli.

Cihângîr Ândicân

Malumat, No: 514, 29 Teşrinievvel 1898

Mektûb-ı Mahsûs

Petersburg Muhâbirimizden:

-99-

Enzâr-ı siyâsiyûnda kesb-i ehemmiyet eden Faşoda mes’elesini Faşoda işlerinde Ruslar Fransızları ilzâm etmek istiyorlar. Hâl-i bedeviyette bulunan Faşoda günün birinde medeniyetten dem vuran Avrupalı fesâdına dûçâr olacağı kestirilemez idi. Hâlbûki revîş-i hâle nazaran Faşoda bugün o hâli buluyor: Faşoda Fransa’nın müstemlekât-ı dâhilîsinden olmadığı hâlde mesâ’il-i hâriciyyesi hükmünü alıyor. Yine o Faşoda İngiltere müstemlekâtından hâricte bulunduğu hâlde mesâ’il-i dâhiliyyesi rengini alıyor.

Faşoda üzerinde başbaşa veren Serdâr Kitchener Paşa ile Marchand’ın şu işten dolayı telâş ettiklerini Londra’dan seyreden İngilizler bu mes’eleden dolayı hiddet etmekte oldukları gibi Paris’te dahi bu iş ehemmiyet-i mahsûsa ile telakkî edilmektedir. İngiltere Fransa’ya hitâben: Evvelden Mısırlılar Faşoda’da bulunduklarından orası Hidiviyet-i Mısriyyenindir diye iddî’âda bulunduğuna cevâben Fransızlar da “şimdi yeni hâlde bizimkiler orada bulunduklarından orası bizim oluyor” diyorlar. Te’âtî-i diplomasinin en kestirmesi demek olan ifâdât-ı meşrûha Rusya matbû’âtına ‘aksedince ‘aynı sedâ çıkıyor. Fransa-Rusya ittifâkına “sun’î ca’lî ittifâk” nazarıyla bakan Rus

gazeteleri Fransa'yı dâhilen Dreyfus dırılırları, sokak gürültüleri ile meşgûl bir hâlde gördükleri gibi hâricen dahi Faşoda ve Aksâ-yı Şark Katolikleri mes'elesinden dolayı daha ziyâde meşgûl sûrette buluyorlar...

Hakikat-i hâl de şunu mü'eyyid değil midir ya?

Faşoda mes'elesini Fransa fiilen İngiltere ise kavlen karıştırdıklarından mes'ele karışık bir şekil almıştır: İngiltere Hâriciye Nezâretinin bu hareketine Paris diplomasi mahâfilince münâsebât-ı siyâsiyeye mugâyir “usûlsüzce” mu'âmelât nazarıyla bakılmaktadır.

Faşoda mes'ele-i henüz mevzûubahis edildiği bir anda İngiltere hükûmetinin mes'ele-i mebhûsün-anhâya 'â'id “mavi kitabı” neşr edişi Fransa mahâfil-i siyâsiyesinde tefsîrat-ı gunâgune sebebiyet vermiştir: Bu gibi hükûmetlerin kâffesince kânûn hükmünü almış bir usûl vardır ki münâza'un-fih bir mes'eleden dolayı iki devlet meyânında cereyân eden müzâkerâta dâ'ir “sarı”, “mavi” bir kitap neşredilerek erkân-ı hükûmetin kâffesine veya husûsî meclis-i meb'ûsan a'zâsına tevzî' edilir. Şu kabîlden olan neşriyât ricâl-i siyâsiyyenin i'tidâl-i demle müzâkerâta devâm edebileceklerine mâni'a-keş olacağından mes'ele beyne-hümâda karâr-ı kat'i rengini alıncaya kadar o kitabın neşri te'hîr edilmesi de yine usûldendir hâlbûki: İngiltere Başvekili Lord Salisbury cenâbları ba'zı mülâhazâta mebnî Faşoda işlerine dâ'ir “mavi kitap”ı mes'ele halledilmeden evvel neşrettirmiştir. “Mavi kitabın” mündericâtı ile hâvî bulunduğu senedât Fransa'da tahammülfersâ te'sîrata sebebiyet vermiştir. “Büyük Britanya'nın” mezkûr mavi kitapta Fransa'ya karşı kullanmış olduğu şiddetli ve hâtır-nişîn ifâdât esâs mes'eleye vâkıf olanlar nezdinde muhârebeye meydân okumak, 'âdetâ Fransa'yı müsâdemeye da'vet etmek sûretinde telakkî edilmiştir. Lord Salisbury kabinesinin şu hareketten maksadı Fransa'da efkâr-ı âmmenin ne renk kesb edeceğini bir an evvel öğrenmekten 'ibâret ise öğreniverdi zîrâ mavi kitap Paris'te intişâr edince her taraftan evrâk-ı havâdis sahâyifinde Fransızlar ağzına Fransızlar kalemine şâyeste olabilecek sûrette ba'zı ifâdât-ı şedîde meydâna çıkarıldı bu misillü gürültülere aslâ ehemmiyet vermek istemeyen İngilizler tarafından dahi 'aynı o zemînde o me'âlde efkâr serd ediliyor.

Rusya matbû'âtından Fransa'ya vesâyâda bulunmak isteyenler Faşoda işlerinde müttefiklerini ilzâm ediyorlar İngiltere'nin makasidini göz önüne vaz' ederek diyorlar ki: İngiltere Nil sevâhilinin hiçbir noktasına Fransızlardan hiçbirinin kadem-güzâr olmasına fırsat vermeyecektir. Fransa her ne kadar o civârdaki müstemlekâtı şarken Habeşistan cihetlerinde garben Kongo nehri sevâhilinde birleştirmek ârzû ediyor ise de İngiltere süfûn-ı harbiye fi-zeheb nakdiyesini fedâ etmekle var kuvveti sarf ederek Fransa'yı şu noktadan inhirâf ettirecektir. Öyle ise gâyet müteyakkız bulunmak lâzımdır. Hâlbûki Fransa'nın vesâyâ dinlemeye fırsatı kalmamıştır:

Marchand'ın seferber hâline koyduğu 'asker müddet-i kalîle zarfında Faşoda'ya kadar ilerlemiştir. Faşoda üzerinde istihkâmâtını birleştirmiş olan Fransa bugün zîr-i pâ-y 'asâkirinde

edinmiş olduğu toprağı Fransa'nın eczâ-i mütemmimesinden 'addediyor. Marchand'ın nehir sâhilinde inşâ eylediğı istihkâmât bir günlük için olacak kadar gözükmüyor! İngiltere'de ise Faşoda'yı dolayısı ile benimsemek istiyorlar. Faşoda mes'elesi şu merkezde iken Fransa'da muhârebe taraftarı olmayanlar İngiltere'nin bu işlerde yed-i siyâset ile derdesti tarîkini iltizâm etmek istiyorlar.

Hâsıl-ı kelâm burada Petersburg'ta Faşoda mes'elesi ehemmiyet-i mahsûsa ile telakkî edilmektedir.

“Cihângîr Ândicân”

Malumat, No: 523, 7 Teşrinisani 1898

(Şimâl Mektûbu)

Petersburg Muhâbirimizden

Rusya Fransa İttifâkı

Faşoda mes'elesi Rusya Fransa ittifâkına 'aksedince gerek Fransa ve gerek Rusya evrâk-ı havâdisinden 'aks-i sedâdır zuhûr ediyor. Fransa'da Fransızlar gazete muharrirleri ile siyâsiyûn ve diplomasiden 'ibâret ise bunlar Rusya-Fransa ittifâkına netâyici kuvveden fiile çıkamayan "ittifâk-ı diploması" nazarıyla bakılmaktadır. Kâğıt üzerinde giriftli kelimât ve hurûfât kaydıyla raptedilen "ittifâk" hükmü gayr-ı mer'ıyyü'l-icrâ kalan evrâk-ı resmiyeye benzer. Rusya Fransa'nın tedâfü'î ve tecâvüzî müttefikî ise Faşoda'nın Fransa malı olması îcâb ederdi... "Fransızlar" böyle bir fikir taşımakta iken Fransa-Rusya ittifâkını cân u dilden kabûl eden diğer Fransızlar ittifâk-ı mebhûsaya "yıkılmaz kal'e" nazarıyla bakmakta berdevâmdırlar. Ruslara gelince 'aynı hâli görüyoruz: Ba'zı Ruslar dahi Fransa'nın gibi esâs mes'eleye vâkıf olmadan "tasdik-i bilâ-şühûd" mesleğini ta'kîb edenlerdendirler: Bir köylü "mujik" bugünkü günde kendini Fransa müttefikî biliyor Fransa'nın da köylüsü müttefikî biliyor. Bu ittifâk ne içindir maksat nedir ne zamâna kadardır. Buralarını tahkîk etmek onun vazîfesi değildir vazîfesi nedir? Fransa ismi söylenildi mi "Daizdiravstvuyut Fransa!" (Yaşasın Fransa!) diye var sesiyle bağırarak onun vazîfesidir ilerisini ileridekiler bilecek ileridekiler kimler oluyorlar: Siyâsiyâta âşinâ olanlar diplomatlar.. Rusya'nın 'ayîne -i efkârı demek olan evrâk-ı havâdis hasbe'l-meslek hasbe'l-vazîfe şu "ikili ittifâk" hakkında bir iki kelime söyleyiverirler. Mezûr gazetelerin efkârına bakılırsa İngiltere'nin Faşoda mes'elesini müzâkerat-ı diploması ile hâl ve tesviye etmek ârzûsunda bulunmasına Rusya-Fransa ittifâkı sebep olmuştur. Fransa'nın umûr-ı dâhiliyesindeki bürkân-ı vahimin itfâsı bile yine Rusya Fransa ittifâkı nâmıyla husûl-pezîr oluyor imiş. Fransa Rusya ittifâkına sebebiyet veren maddeye gelince tarafeynin menâfi'-i mütakâbilesini ikrâr için silâha sarılmak isteyenlere karşı 'akdedilmiş bir ittifâk olup dâ'imâ sulh ve müsâlemeti tekeffül edeceği gibi kimseyi de meydân-ı harbe çağırarak üzere meydân okumayacaktır. Fransa

milleti sulh ve müsâlemet sâyesinde terakkî etmek ârzûsunda bulunup bu hayâta Ruslar dahi iştirâk eylediklerinden derkâr olan ittifâka el uzatmışlarmış! Rusya Fransa ittifâkı Fransa vak' ve haysiyet ve şerefini muhâfazadan dahi geri durmayacaktır. Fransa menâfî'î hiçbir zamân kimse tarafından dûçar-ı hasâr olmayacaktır. Fransa'nın Aksâ-yı Şarkta Çin'de elde edebildiği şunu mü'eyyittir. Fransa Rusya ittifâkıdır ki Fransa'yı tehlikeli halden tahlîs-i girîbân ediyor. İttifâkın i'lânından evvelki hâli ile şimdi hâ'iz olduğu mevki'î göz önüne getirsin. (Moravyef)in mu'ahharen Paris'i ziyâret etmesi ve Fransa Hâriciye Nâzırı ile uzun uzadı mülâkâtı Fransa-Rusya ittifâkını teşyîd için değil midir? Fransa-Rusya ittifâkı iki milletin Ruslar ile Fransızların husûle getirmiş olduğu bir ittifâk olup bu iki milleti herhangi idâre edecek ise etsin re'îs-i hükûmette kim bulunur ise bulunsun hey'et-i vükelâca istediği kadar tebeddülât vukû' bulsun Fransızlar ile Ruslar ittifâkı ser-i mû tebeddülât kabûl eylemez...

Rusya evrâk-ı havâdisi Fransızlardan ittifâk-ı mebhûsaya mütezzelil nazarıyla bakanları ninni kabîlinden demek olan ifâdât-ı meşrûha ile uyuşturmak istiyorlar.

Cihângîr Ândicân

Malumat, No: 530, 14 Teşrinisani 1898

Şimâl Mektûbu
Petersburg Muhâbirimizden:
(Şimâlde Cenûp)

Mektûplarımın 'unvânı göze çarpınca hemen (şimâlde cenûp olamaz!) diye in'âma kalkışmayınız.

Şimâl kendi ikliminde cenûp da kendisinininde bir derece olsun dûçar-ı tebeddül olması için fennin bile te'yîd etmiş olduğu tûfân-ı 'azîm vukû' bulmalıdır. Hâlbûki bizim şimâlde göstermek istediğimiz (cenûp) cenûbî Rusya'dan daha cenûpta bulunan iklimin bilhâssa Memâlik-i Mahrûse-i gîtî-sitânîğin o (firdevs-i zemîn) denilmeye şâyân Dersa'âdet âdâp ve mişvâr ve sûret-i ta'ayyüşünden başka bir şey değildir. Geçen mektûplarımdan birinde Petersburg'da 'Osmânlı yemekleri, tatlıları, börekleri, reçelleri, kurabiye ve poğaçâ ve çörek ve şurupların şekerlerin lokumların envâ'îni sofrasına çıkarmak üzere büyük sermâyeli bir şirket te'sîs edildiği ve bundan maksat dahi müskirât münhemîği olan Rusları alâ nâs-ı at'ime-i lezîzeye tedricen alıştırmakla men'-i müskirâta hizmet ettiği de bilmünâsebe bertafsîl-i îzâh edilmiş idi. Elyevm yine o Ruslardan müteşekkil yeni bir şirket dahi 'Osmânlı 'âleminde tanzîfât tathîrât ve tedâvî ve istirâhata fevka'l-'âde yardımı derkâr olduğu 'asırlardan beri tecrübe edilmiş diğer kısmını ele alıyorlar. Bu (diğer kısım) diye geçtiğimiz hepinizin küllü yevm Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne dâhilinde her kademde her mahallede girip çıktığınız (Türk hamâmlarından) 'ibâret oluyor.

Burada ('acabâ bu âhâlîsi milyona karîb büyük Petersburg'da hamâm yok mudur?) diye bir su'âl kendiliğinden vârid hâtır olduğu için ibtidâen ona cevâp verilse fenâ olmaz zannediyorum. *Petersburg Mektûplarımı* gözden süzenler meyânında Petersburg'u ve Rusya'yı görenlerin te'yîd edecekleri gibi Petersburg'da (hem hamâm vardır hem yoktur) diyebiliriz. (Yoktur) ya'nî 'Osmânîlârin bildiği hamâm yoktur demektir. (Vardır) ya'nî (Rus hamâmı) vardır demektir. Rusların (Russkaya banya) (Moskof hamâmı) dedikleri hamâmlar hakkında bir iki kelime ma'lûmât olmak üzere izâhat verelim:

Rus hamâmlarının içinde suları çekilince ahşaptan ma'mûl tuhaf bir (baraka) pîş-i nazarınızda nümâyân oluyor. Bu büyük baraka dışarıdan cambazhâneyi andırmakta olup içerisine girildikte oldukça çiçek ve 'ayîne ve halılar ile tefrîş edilmiş bir salon geliyor. Bu salonlardan ba'zıları muntazam fotoğrafiyâhâne dâhilinde gördüğümüz salonlardan biri olup resimli albümler, risâle-i mevkûte ve mizâh gazetelerinin envâ'î bulunduruluyor. Müşteri içeri girince hamâm dâhilinde (asvanya) denilen husûsî odalardan birini işgâl edecek olsa bir sâ'atten iki veyâhûd ziyâde sâ'ate kadar istihâmâm edeceği deftere kaydolunur. Husûsî odalar ekseriyet üzere efrâd-ı 'â'ilesiyle berâber istihâmâm edenler tarafından işgâl ediliyor. Muvakkaten birini kendisine 'â'ile diye getirenler de yine o hakkı hâ'iz olabilirler. Husûsî odalı hamâm ba'zan apartman misillü birkaç odaya taksim ediliyor ki bu odalardan biri salon diğeri tuvalet ve ta'âm odası olup bir oda hamâm ittihâz edilmiştir. Hamâm odası derûnunda bir iki kişilik (banyo-havuz) mevcûd olup kurna üzerinde işâret olunan sıcak, soğuk, ılık suları alınabilir. Bundan mâ'adâ bir köşede de ayrıca duş vardır. Daha ötede (buhâr kurnası) vardır ki kendilerini sâde buhâr ile terletmek ârzûsunda bulunanlar buhâr ile içeriyi doldurarak ve kendisi de kauçuktan ma'mûl yatak üzerinde perdeler arkasında uzanarak istediği derece sıcaklığı alabilir. Bu oda derûnunda mermer yâhûd tahtadan ma'mûl ve (krevit) üzerinde (baleşitsa) denilen hamâmcı bir kız yâhûd (tovarişitsa) dedikleri tellak bir kadın vücûdunuzu lif ve sabun ile yıkayacaktır. Yıkamakta kadınlar erkeklerden ziyâde kesb-i mahâret eyledikleri derkâr olduğu için emr-i tathîr kadınlara verilmiştir. Bu gibi kadınlar meyânında hasnâ tendürüst ve 'illetsiz olanlarına pek ender tesâdüf olunur. En birinci husûsî hamâmların içerisi dışarısı bundan fazla olmayıp bir de beher hamâmın (obşışaya) ('umûmî) bir dâ'iresinde ba'zan kadınlar ba'zan de erkekler kendi başlarına (başbozukça) hem kendilerini hem de çamaşırlarını yıkarlar. 'Ufûnet içinde nezâfet, necâset içinde tahâret denilecek hâle şu 'umûmî salon dâhilinde tesâdüf olunur. Rusça peştemal tutanlara (mevzi'-i esfeli) yaralı nazarıyla bakılarak kimse içeri girmesine müsâ'ade vermez. İstihâmâm edenler mâderzâd şeklinde havuz başına geçecekler. Bu gibi salonlar dâhilinde satıhtan sakfa kadar beher basmasında on kişi birleşebilecek bir derecat vardır. Hamâma girenler o derecelerden vücûdunun tahammül edebileceği bir derecede işgâl-i mevki' eder. Bunlar maymunca sıralara dizildiklerini müte'âkiben (fiss!) diye bir ses iştiliyor. Buhâr salıveriliyor. Bir iki dakikadan sonra ortalık buhâr kesiliyor. Derecelerin en yukarısındakiler derece-i harâretin ziyâdece şiddetini hissederek 'arak-rîz oluyorlar. Bunlar ilk nazarda 'âdetâ haşlanmış gibi nazara geliyor. Buhâr salonun her köşesini istilâ ettikte istihâmâm edenlerden babayığitler sokağa karlar içerisine çıkarak çıplak olduğu hâlde kar içerisinde yuvarlanarak tekrâr yine içeri hücum eder. Güyâ şu hâl vücûdu

pişkin edermiş. İçeridekiler şu sûretle haşlandıklarını müte‘âkiben yalnız bir kurna başında yanaşarak sabunla (maçalka) (lif) ile vücûtlarını yıkayıveriyorlar. Bundan mâ‘adâ Rus hamâmında bulunanlar için hassalî bir nebattan yapılmış bir süpürge vardır ki bu süpürge ıslatıldıktan sonra istihmâm edenin vücûdu tepeden tırnağa kızarıncaya kadar onunla vurulacaktır. Rus hamâmlarına gidenler içeride yemek üzere ba’zan elma götürürler. Kibârlar elma ile berâber portakal dahi tenâvül ederler. Hamâmdan çıktıkta (votka) atmak yâhûd bir konyak yutmak şerâ’itten olmuştur. Böyledir Rus hamâmları.

Şimdi Petersburg’da 1.200.000 ruble sermâye vaz’ etmekle te’essüs eden yeni bir şirket Petersburg’un bir iki cihetinde ‘Osmânî hamâmları inşâ etmekte olup Türk hamâmlarında gördüğümüz kâffe-i edevâtı hattâ göbek cehennem taşı bile bulunduracak imiş.

Şimdi Petersburg’da cenûbun hamâmında istihmâm ederek ‘Osmânî at’imesinden tenâvül edince insân şimâlde bile olsa kendini bir lahzacık olsun cenûpta zannetmez mi?

Cihângîr Ândicân

Malumat, No: 564, 18 Kânunuevvel 1898

Petersburg Muhâbirimizden:

Şimâl Mektûbu

Şelâleye Bir Reşha

‘Unvândan Dreyfus dırılışı anlaşılır.

Dreyfus mes’elesinin (havassından) biri de en sükûnilerin bile şu husûsta dırıldamasalar da ara sıra beyne-hümâ bir (fiskos) geçirmeleridir.

Kıyâmete kadar devâm edeceği revîş-kârdan anlaşılan Dreyfus mes’elesinin bidâyet-i zuhûrunda (fakir) (ya’nî bende-i kemterin) maskat-ı re’s’im bulunan Ândicân şehrinde Alman casusu misillü kem-nâmâne gezenlerinden biri ettiğimi hâtırladığım gibi Dreyfus (Şeytan Ada)sına bir (amir-i münferit) şeklinde gönderildiği eyyâm (*Ma ‘lûmât*) gazetesine (nîm mufassal) bir mektûp gönderdiğimi de hâtırlıyorum. O günden beri Dreyfus hakkında yazılanları okumaz, fakat söylenilenleri dinler gürûhuna iltihâkla durmakta iken bugün istemeyerekten yine bir mektûp (tanzîmine) koyuluyorum. Ağlamak, gülmek insâna tabî‘î sirâyet eylediği gibi kendinden bahsolunan mevzû‘ dahi kendiliğinden kalem ucuna sıçrayıverdiğini benimle berâber sâ’ir muhbirler dahi te’yîd ederler zannediyorum. Dreyfus da‘vâsı tâ-be-haşr devâm edecek din ve mezhep da‘vâlarını andırdığından şu mektûbumda öyle bir şeyden bahsolunacaktır.

Dreyfus mes'elesi Museviler ile berâber İsevilerden Lutheryan ve Protestanlar nezdinde (mesâ'il-i ruzmerreden) biri mevki'ni işgâl eylediği bence şâyân-ı dikkat ahvâlden olsa gerektir. Lutheryanistan ve Protestanistan denilmeye şâyân İsviçre ve İsveç Norveç memleketlerinde Dreyfus işleri ziyâdesiyle intişâr bulmuş ahvâldendir. Fransa'dan ziyâde orada Dreyfus işlerinden bahsolunuyor denilse mübâlağa olmaz. Gerek Paris şehrinde gerek Fransa'nın her tarafında mevcûd Hühonot sülalesi Protestanlar ile Lutheryanların kulübünde cây-gîr olan ahvâlden biri de Dreyfus mes'elesidir. Dreyfus'un müdâfi'leri 'umûmiyet üzere yine şu gürûhtan -franmasonlar- oluyor. Paris'te mekâtib-i 'âliye mu'allimlerinden kısm-ı a'zamı Dreyfus'un müdâfi'i bulunuyor ki bunların kâffesi Lutheryan, franmason olmakla lisân-ı nâsta intellectuels diye zebânzet olmaktadır. Gençlerden Katolik mezhebine peyrev olanlar şu husûsta mu'allimlerini ta'kîb etmezler. Dreyfus işlerinin şu cihetleri nazar-ı tedkîke alınınca harekât-ı Dreyfusiyyun Lutheryanlar meyânında hissedildiğinin esbâbı ne ettiği gibi bir su'âl Dreyfus işlerinden hisse-yâb olan erbâb-ı merâkın vârit hâtırı olsa gerektir. Şu su'ale kestirme bir cevâp vermek yâhûd daha doğrusu bulmak için Fransa'da ziyâdesiyle hükümfermâ olan Katolik ve Lutheryan ve laedrileri ya'nî Hristiyanlığın mezhepli ve mezhepsizlerinden mezkûr üç fırka ahvâlini velev sathî olsun gözden geçirelim. Lutheryan mezhebini taşıyan Fransızlar Fransa'nın yeniden tulû' ederek berhayât olabilmesi Katolikliğin Fransa'dan bütün bütüne mahvolmasında buluyorlar. Papa ile Fransa ahâlisinden bir cemmigafir henüz Katolik mezhebini ileri götürdüklerini de görmekle berâber bu mezhebin eski zamândaki kuvveti kalmadığını da görüyoruz. Lutheryanlara gelince peyrev oldukları mezhebi ta'assuptan 'ârî düşünerek ma'neviyâtına hizmet edenlerden bulundukları için Hristiyanlığı şimdiki 'asr-ı hâzır terakkiyâtına yardımı olabilecek sûrette takdîm eylediklerinden 'â'ile teşkilinde ve hemcinslerini sevmekte Katoliklere benzemezler. Katolik mezhebinden mezhepsizliğe, laedriliğe, dehrîliğe bir adım mesâfe olduğunu Lutheryan mezhebinde görmeyiz. Lutheryanlar hüsn-i ahlâk, insâniyet, saffet ve ma'neviyâtı kendilerine (mezhep) (ya'nî hatt-ı hareket, ittihâz eylediklerinden Lutheryanlığı terkederek -zu'mlarınca- insâniyeti terketmiş oluyor. İşte şu esbâba mebnîdir ki Fransa Lutheryanları Almanya Lutheryanlarının meclûbu oluyor ki Dreyfus işi de onları günden güne daha ziyâde Alman Lutheryanlarına meyill ediyor. Şu hâlden diğer bir mühim noktaya geçebilir ki o da Fransa'nın ... ziyâdesiyle sû-i te'sîri olan ahvâlden biri de Katoliklik olduğundan 'ibârettir. İspanya ve İtalya ve hattâ Avusturya'nın hâ'iz olduğu ahvâl müdde'âmızı ispât için birer burhân ittihâz edilebilir...

Buraya kadar şu satırları gözden süzüveren kârî'n-i kirâm mektûbuma zemîn ittihâz eylediklerim kendi müşâhedâtım ve efkâr-ı husûsiyem semeri olduğuna zâhip olmayacaklarına eminim. Şimdiye kadar nakil eylediklerimin kâffesi mes'elenin şu cihetlerini vukûf-u tamla tedkîk eden erbâb-ı vukûftan en nâmdâr 'addedilenlerin hulâsa-i efkârı olup Siyami Hristiyanlardan aldığım şu gibi ma'lûmâtımı mu'teber *Ma'lûmât*'ın kârileriyle mukâseme etmemek elimden gelmiyor. *Ma'lûmât*'ın kârileri bile Dreyfusiyyun silkine geçtikleri mündericâtında şu cihete fevka'l-'âde ehemmiyet verildiğinden anlaşılmıyor mu? Sadede gelerek deriz ki Lutheryanlık 'âlemi Dreyfus'u elde bir (iklîl-i zafer) etmekten ziyâde tahrikât-ı siyâsiyye peruku edecekler Lutheryanların efkâr-ı meşrûhada bulunmalarıyla Dreyfus'un (başta gelenler) meyânında (ilzâmi bir râbita)

görünemeyeceğinden demek Almanya Fransa mukârenetini ârzû edenler bugün Dreyfus işlerinden müstefit olmak fırsatını kaybedemeyeceklerdir. Dreyfus taraftarlarından kısm-ı küllisinin generallere ve orduya ta'arruza kalkıştıkları kendilerinin Almanya Fransa mukârenetini tâlip olduklarını ra'nâ göstermiyor mu? Musevi sermâyedârâna gelince Dreyfus işini şu yolda sarf edegeldikleri nukûd-ı kuvvesiyle de Lutheryanlar gösterdiği cihete kendi matmah-ı nazarlarına gösteriyorlar ki şunun tafsîli mektûbunun hacminden pek vâsi'dir.

Evet, Lutheryanlık Dreyfus (da'vâ-i dâ'imisinin) yırtılmaz bir estârî yâhûd çekilmez bir gölgesidir! Dreyfus'un cünhalı olup olmadığı mes'elesine gelince mûmâ-ileyhin Şeytan Ada'sına gönderilecek kadar erbâb-ı cinâyetten olmadığını cihân te'yîd eder. Dreyfus'u kabâhatlendirecek isnâdât kalem ile yazılabileceğinden kat kat ziyâdedir. Mûmâ-ileyh Fransa Harbiye Nezâreti tarafından tevkîf edilmezden daha evvel (mimliler)den idi.

Bir gün (Buadofer) Dreyfus'un şüpheli ettiğine dâ'ir iki general ile bir şeyler söylerken Dreyfus bağteten elinde birtakım (ma'rûzât evrâkıyla içeri girince Buadofer kendi şüphesini izâle etmek üzere mûmâ-ileyhi tecrübe etmek fikrinde bulundu... Dreyfus taht-ı tevkîfe alınarak Fransa Harbiye Nezâreti'nde on iki gün mücrimâne isticvâb edildiği eyyâmda zevcesi tâb-âver tahammül olamayarak da'vâ vekîlini da'vet eyledi. (*Libre Parole*) gazetesi ilk def'â olarak (Fransa erkân-ı harp zâbitânından biri hıyânetle ithâm olunarak tevkîf edilmiş ise de şu zât millet-i Museviden bulunduğu cihetle salıverilecektir) diye bir iki satır yazdığı ajans Hevas'a sermâye ve gazetelere makâle olarak birkaç günden sonra Dreyfus'la münâsebât-ı kadîmede bulunan Avusturyalı bir kadın Monte Carlo'da ta'kîbâtına dâ'ir bir i'lânı gözden geçirdiği günden nazarlardan kaybolduğu gibi garip garip hâllerdir yekdiğerini vely etmekle o andan Dreyfus hakkında akıtlmakta olan evrâd 'âdetân (şelâle-i evrâk) rengini almıştır ki bugünkü mektûbum o şelâlenin (yarı parlak) bir (reşhası) şeklini alıyor. Fıkrası muhterem kâriyerim nazarında bugün Dersa'âdet evrâk-ı havâdisi sütûnlarını işgâl eden (kelimâta bir giriş) rengini almayacağına emniyetimi 'ilâve-i hâtime eylerim.

Cihângîr Ândicân

Malumat, No: 565, 19 Kânunuevvel 1898

**Şimâl Mektûbu
Petersburg Muhâbirimizden
Rusya Haftası**

İslâm matba'ası- külâh mes'elesi- müsâmere-i İslâm- Müslümân urgânı- ma'ârif kırlangıcı- hadika-i ma'ârif- mâder-i ma'ârif.

Dün (Tümen) şehrinden aldığım bir mektûp, Acem'in dediği gibi, Tümen Tümen mûcib-i meserretim olmuştur. Tümen şehri mektûplarımı okuyanlara pek de yakın olmayıp Sibiryâ'nın garp cihetinde Müslümân meskûn bir beldedir.

Mezkûr şehir mevki'-i coğrafyası nokta-i nazarından Çin içerisine kadar yayılmakta olan 'unsur-ı İslâm'ın merkezi 'addolunabilir. Tümen şehrinde bulunan Müslümânların terakkiyât-ı ma'neviyyelerine dâ'ir yeni bir teşebbüsâtta bulunulur ve teşebbüste kuvveden fiile çıkarsa havâli-i mezkûrede meskûn milyonları mütecâviz ehl-i İslâm -hal-i 'ataşta bulunanların bir çeşme başına hücum ettikleri gibi- Tümen şehrine doğru müteveccih olmaları tabî'îdir.

Meşâhîr-i İslâm'dan bir zât şehir-i mezkûrda bir İslâm matba'ası ihdâs ediyor.

Nâm ve şöhreti gerek 'âlem-i İslâm'da ve gerek Petersburg ve Moskova'da cümle mu'teberânın ma'lûmu olduğu gibi (*Ma'lûmât*) gazetelerini gözden geçirenlerin de ma'rûfu olan Abdürreşit Hamî Efendi hazretleri şu şâyân-ı medh ve sitâyîş olan (emr-i hayrın) bânî ve mü'essisi oluyor.

Abdürreşit Efendi hakkında haftalık *Ma'lûmât*'ın vaktiyle vermiş olduğu tafsîlâtı biraz ihtâr edelim:

Henüz elli yaşını bulmayan efendi-i mûmâ-ileyh hayâtının devre-i faaliyesinde ebnâ-yı cinsine ve hâssaten Rusya Müslümânlarına ma'ârif-i İslâmiyye nokta-i nazarından bir hizmette bulunmak istiyor. Abdürreşit Efendi ibtidâî tahsîli ile intihâî tahsîlini Medine-i münevvere ve Mekke-i mûkerremede en mu'teber müfessirin ve muhaddisîn halka-i tedrisinde ikmâl ettikten sonra memleketine 'avdet ederek Rusya hükûmetinin intihâbı üzere bir hayli müddet Orenburg'daki Meclis-i Kebîr-i İslâm a'zâlığını ve mu'ahharen riyâsetini der'uhte etmekle bir taraftan ifâ-i vazîfe ederek diğer taraftan Müslümânların Rusya hükûmetiyle olan merbûtiyetini ve Müslümânların kâffe-i ahvâlini ve bunların sâ'ir Ruslar misillü müterakki ve medeni ve sâhib-i servet ve hükûmetine fâ'ideli bir 'unsur olabilmeleri çârelerini düşünerek Müslümânlar meyânında müdekkikâne icrâ eylediği seyâhatteki müşâhedâtına dâ'ir tanzîm eylediği lâyihasını merci'-i 'âidiyete takdîm eder. O târihten i'tibâren terk-i me'mûriyetle Rusya'nın hâricinde bulunan Müslümânlar 'âleminde dahi öyle bir cevelân icrâ ederek küre-i arz üzerinde mevcûd bilumum Müslümân mu'teberânıyla münâsebâtta bulunmuştur. Esnâ-i seyâhatteki müşâhedâtını Müslümânların lisân-ı 'umûmi ve mezhebisi 'addolunan Arapça evrâk-ı havâdisle neşrettirip tanıdığı 'ulemâya tevzî' ve irsâl eyler.

Reşit Efendi Rusya'da bulunan Müslümânların evvelâ Rusça öğrenmelerini Rusya nizâmını Rusya usûl-i idâresini bilmelerini ârzû ediyor. Sâniyen mektep mu'allimlerinin usûl-i ta'lîme vâkıf olmalarını istiyor. Sâlisen Rusya Müslümânlarından 'ulûm ve fûnûn ve sanâyi' ve ticâreti ta'lîm ve tedris için gerek Devlet-i 'Aliyye-i 'Osmâniyye'den ve gerek Avrupa'da bulunan erbâb-ı fen ve

mu‘arrifinden mu‘allimler celbini tavsiye ediyor. Râbiân gerek Rusça ve gerek Tatarca faydalı âsâr neşrini cidden ârzû ediyor. Velhâsıl Abdürreşit Efendi Rusya hükûmetinin nizâmât-ı dâhiliyyesinin o taraf-ı Müslümânlarına bahşetmiş olduğu hukûku muhâfaza etmekle berâber Rusya Müslümânlarının ilerlemesini istiyor.

Abdürreşit Efendi maksadını kuvveden fiile çıkarmadan çok zamân evvel Tatarlardan birkaç kişiye Dersa‘âdet’te matba‘acılık, müretteplik, makinecilik, dökmeçilik, litograf ve fotoğraf ve ... ve ... sanatlarını tahsîl ettirerek ve fiilen tecrübelerini icrâ ederek Sibiryâ’ya göndermiştir. Sibiryâ, Rusya hükûmetinin müsenna şimendifer hattını almak şerefine nâ’il olduğu bir zamânda Abdürreşit Efendi hazretlerinin o taraf-ı Müslümânları hakkında bervech-i meşrûh efkâr ve niyyât-ı insâniyet-kârânede bulunması ‘âlem-i İslâmiyetten ziyâde ‘âlem-i insâniyeti memnun ahvâlden ettiğini *Ma‘lûmât*’ın muhterem kârilerine tebşîrle kesb-i iftihâr ederim.

Rusya’da öteden beri deverân eden bir (külâh mes’elesinde) Müslümânlar (külâh kapmışlardır.) dersem sezâdır. Şöyle ki: Geçenlerde Rusya hükûmetinin Petersburg’daki baş senato dâ’iresinde bir mes’ele mevki‘-i bahse vaz’ edilerek Müslümânların menfa‘atine muvâfık sûrette halledilmiştir. Şu mes’ele Müslümânlar Rusya devâ’ir-i resmiyyesinde ve mâhakimde başlarını açıp açmamak mes’elesinden ‘ibâret olup (Muhammedilerin bu gibi yerlerde başlarını açmamaları eser-i ihtirâm ve ri‘âyet ettiğinden ba‘demâ hiçbir da‘îrede onların Ruslar misillü baş açmaya icbâr edilmemesi) taht-ı karâra alınmıştır.

Petersburg’da hâsılât-ı sâfiyyesi Müslümânların ihtiyâcât-ı mübremesine sarfedilmek üzere geçenlerde icrâ olunan (müsâmereye) Çin ve Japonya ve İrân devletlerinin hey’et-i süferâsı ve Rusya ecille-i me’mûrîni ve Petersburg’daki İslâm mu‘teberânı maaile tecemmu‘ etmişlerdir. Dâ’ire-i mezkûre ‘Osmânî ve İrân bayraklarıyla tezyîn edilmişti. Mü’essisini tebrikle maatteessüf ismini zikretmiyorum. Zîrâ müsâmereye şark ve İslâm süsü verildiğini Avrupa usûlü müsâmereler gibi ‘â’ile ile berâber gelenlere ne dersiniz? Gelmez ise (şarklık) kokusu nerden alınsın? ‘Â’ile ile gelirse iş (alafranga) olmuyor mu? İşte şu müsâmerenin nîm şark ve nîm garp denilmeye şâyân (garîp) bir renk almasına hayret ediyoruz. ‘Â’ilelerini muhadderât-ı İslâm usûlünde tutmak ârzûsunda bulunan ne kadar Rus tanırız. Şu husûsta mü’essisi ta’yîb etmeyiniz. Cehâlete hamlediniz ki Petersburg ufkundan dışarı çıkmayan bir Müslümânın şu gibi harekâtı olsa olsa eser-i cehâletten başka bir şey olamaz. Fakat buna cehâlet de denmez. Zîrâ dinimizin erkânından olan (tesettürü) anlatacak Petersburg’da ‘ulemâ-i İslâm yok değil!

Müslümânların nâsir-i efkârı olmak üzere, Bakü’lü Tagief’in (Kaspi) ‘unvânı altında yevmi Rusça bir gazete neşrolunuyor. Şübbân-ı İslâm’dan eli kalem tutanlar mezkûr gazete sahâyifinde vatandaşları bulunan Gürcülere Ermenilere karşı ihrâz-ı galebe ediyorlar. Mezkûr gazetede neşrolunan bir makâlede şark garbın (gehvâresi) ve garp ise şarkın (fevvâresi) (şelâle-i terakkiyâtı) ettiği güzelce îzâh olunmuştur.

Avrupa'dan cenûbî Kafkasya'ya gelen genç mütefenninler ma'ârif husûsunda çalışıyorlar. Kafkasya Müslümânları yirmi beş seneden beri evlâtlarını Avrupa mekâtibine vermeye rağbet ediyorlar. Şu husûsta dahi onlara (ders-i 'ibret) veren yanı başlarında bulunan Gürcüler ve Ermeniler olmuştur. Müslümân beylerinin rençberi bulunanların evlâdı 'ulûm sâyesinde Rusya'nın mahkemelerinde re'îs olduğunu gören bir Müslümân fûnûn ve 'ulûm ne ettiğini re'y'el-'ayn görünce iktidârı sâyesinde evlâdına kemâl u 'irfân vermeye gayret ediyor. Şimdi her sene dört beş kişi Avrupa'nın mekâtib-i 'âdisinde dârülfünûnda ikmâl-i tahsîl ederek Kafkasya'ya 'avdet ediyorlar. Bunlar meyânında zirâ'at ve ticâret ve tıp ve mühendislik gibi fevka'l-'âde fâ'ideli meslekte ikmâl-i tahsîl edenler vardır. 'Ulûmu Avrupa'dan getiren mezkûr gençler lisânı da kendiliğinden tahsîl ederek kendi târîhini, kendi memleketini, kendi menâfi'ni bilip takdîr eden zâtların günden güne Kafkasya'da çoğaldığı görülüyor.

Rusya'nın ibtidâî mekâtibi ba'demâ birer bahçe derûnunda bulundurulacağı Rusya ma'ârifince taht-ı karâra alınan tedâbîr-i cedîdeden olmuştur. Şâkirdan arafta derslerine devâm ederek diğer taraftan güzel havâdan bilistifâde zirâ'atin de ibtidâî derslerini mezkûr bahçelerde görecekler. Demek ibtidâî mektepler ileride birer (hadîka-i ma'ârif) rengi alacaklar.

Petersburg'da Rusubukana? nâm zengin bir kadın menâfi'-i dârülfünûn külliyesinden muhtâc-ı mu'âvenet olanlara verilmek üzere yüz bin rublelik bir servetini Rusya Ma'ârif Nezâretine terketmiştir ki buna "mâder ma'ârif" nâmı vermekte kalem mecbûrdur.

Cihângîr Ândicân

Malumat, No: 567, 21 Kânunuevvel 1898

Şimâl Mektûbu

Petersburg Muhâbirimizden:

Cüzzam ve Cüzzamlılar

Cüzzam, 'ilel-i sârîyenin en dehşetlisidir. Cüzzamın ne kadar müthiş bir 'illet-i sârîye ettiğini anlamak için tıp ve etibbâya mürâca'ata lüzûm kalmaz. Zîrâ her memlekette belki ekser bilâdda bu 'illet-i müthişenin zebûnu olmuş pek çok kimselere tesâdüf olunmaktadır.

Cüzzamın ta'bîr-i tıbbisini (Latincesi) burada beyân etmezden evvel akvâm-ı Türkiyyeden Türkistân taraflarında bulunanlar nezdinde cüzzam 'illetinin (yelme) ta'bîrle zebânzet ettiğini unutmayalım. (Yelme) denilince vücûd-ı beşere baştanbaşa yayılıp etini kemiğinden (yalayan) tadrîcen silip mahveden dehşetli bir 'illet göz önünde tecessüm ediyor ki şunun 'Arapçası,

‘İbrânicosi, Latincesi belki o dehşeti tasvîr edemez. Akvâm-ı mezkûr meyânında (kahr) ve (la‘net) gibi kelimât-ı galîze yerinde kullanılan kelime (yelme)dir. (Yelmeli!) diye birine tevcih-i hitâp edilince muhâtabın makhûr ve mel‘ûn ve matrût bir adam olduğu hâtıra gelir. Cüzzamın son devresinde bulunanlara (kefli) (kâşil) denilir ki bunların şehrin hâricinde mezâristân köşelerinde, orman içerilerinde yerleştirilerek o sûretle son günlerini beklerler. Şu sûretle tecrît olunan zât ahâlî tarafından değil kendiliğinden köşe-i tenhâyı arayarak pençe-i cüzzamda eriyip giderler.

Türkistân Rusunun beri taraflarına, Sibiryâ kıt‘asına cenûbî ve dâhilî Rusya içerilerine ve hattâ şimâlî Rusya’nın bir kısmında ve mu‘ahharen İsviçre’ye ve hattâ Almanya’ya bile şu müthiş ‘illetin sirâyet eylediği keşfedilmiştir. Asya ile Avrupa meyânında vâsıta-i medeniyet süsünü taşıyan Rusya şu husûsta düvel-i garbiyyenin kâffesinden ziyâde tedkîkât ve ta‘kîbâta koyulmuştur.

Hükûmetle berâber ahâliden müteşekkil cem‘iyyât-ı hayriyye ve salîb-i ahmer hey’eti ile beni nev‘îni şu dehşetli ‘illetten muhâfaza etmek kaydında bulunanlar Rusya cüzzamlıları hakkında gerek nakden ve gerek bedenlen ihtiyâr-ı fedâkârîden geri durmuyorlar.

Bundan bir sene evvel Almanya’nın bir eyâletinde (76) cüzzamlı keşfedilmekle mes‘ele mevki‘-i bahse vaz‘ olunarak Berlin’de Doktor Kohen taht-ı riyâsetinde etibbâ-yı mütehassısından mürekkep bir komisyon teşkil edildiği henüz hâtırlarda olsa gerektir. Mezkûr komisyonun ilk müzâkerâtında taht-ı karâra alınan şâyân-ı tezkâr tedâbîrden biri Rusya’ya hey‘et-i mahsûsa i‘zâmıyla Rusların cüzzam ‘ileti hakkında ittihâz-gerdeleri olan tedâbîr hakkında mahallinde tedkîkât icrâ olunmuştu. Anan ettibbâsı şu husûsta Rusya’da bir hayli ma‘lûmât-ı mühimmeye destres oldukları hâlde Berlin’e ‘avdet ederek müşâhedât-ı husûsiyelerini risâlelerle neşrettiler.

Avrupa’ya ‘akseden yâhût Avrupa’da isbât-ı mâhiyet eden bir ‘illet velev cüzzam olsun şimdiki tıbb-ı cedîd kahramanları meydânında (zebun-kan) olacağı hâtıra gelmiyor mu? Almanya etibbâsı şu husûsta ciddi bir istişâreyi müte‘âkiben bir konferans ‘akdine karâr verdiler.

Doktor (Virhu) konferans riyâsetinde bulunduğundan mes‘elenin muşikâfâne bir sûrette tedkîk edilmesine derece-i nihâyede ehemmiyet vermiştir. Doktor Virhu şimdiye kadar ta‘birât-ı tıbbiye meyânında cüzzamın (leprojeri) diye zebânzet olduğu bir hata olup sahîh ve fasihi (leprojeri) ettiği ve ba‘demâ öylece ta‘bîr edilmesi gibi cihetlerin tedkîki mu‘allim-i mûmâ-ileyhin mes‘eleyle fevka‘l-‘âde ehemmiyet verdiği bir burhân ‘addolunabilir.

Virhu konferansın sed edilmesini müte‘âkiben cüzzam ve cüzzamlılara üç cilt üzerine mühim bir eserini Avrupa mehere-i etibbâsına takdîmle mes‘elede el birliğiyle hidmet olunmasını musırrâne talep eylemiştir.

Mezkûr konferans cüzzam ‘illetinin repraec baccillus denilen mikrobun mevâlîd-i selâse meyânında vücûd-u beşerden mâ’adâ kendine bir cevelân-gâh-ı tenemmüv bulamadığı tecrübeten meydâna çıkarılmıştır. Cüzzamın mikrobı ve şu mikrobun mahal-i neşvünemâsını bu sûretle keşfolunmuştur. Fenn-i bakteriyolojide şu keşif bir (miftâh keşif) demek olup ilerisini ya’nî mikropların mâhiyetini ve sûret-i tekessür ve tedennisi ne gibi esbâba mebnî ettiği ve husûsât-ı sâ’ireyi ortaya çıkarmak ve belki de verem ve vebâ ‘illetlerinden daha ziyâde müşkil ve nâkâbil-i hâl bir mes’ele olacaktır.

Yine mezkûr konferansın verdiği karâr-ı kat’i cümlesinden olarak evvelen cüzzam ‘illetinin sâri ettiği, sâniyen bulaşıkların mutlaka tecrît edilmesi, sâlisen ‘illetin şimdiye kadar bildiğimizden ziyâde dehşetli olduğu, râbian şu ‘ileti ta’kîb için her memlekette husûsî bir hey’et-i tıbbiye teşkîli, hâmisen beyne’l-milel diğer bir hey’et-i etibbâ tesîsi, sâdisen üç senede bir ‘umûmi bir tıp konferansı teşkîli ve hakezâ..

Tedâbîr-i meşrûha bâdî-i nazarda etibbânın şu mes’elede de kendilerine bir sermâye-i te’ayyüş ittihâz ettikleri sûretinde telakkî edilmekle berâber ‘alâkadâr bulunan mehere-i etibbânın mahâret ve hazâkat ve iktidârı bi’l-etraf düşünülürse teşebbüsâtın ne derece ciddi ve samîmî ettiği tahakkuk eder.

Şimdilik en ziyâde ‘illet-i mezkûre hakkında tedkîkâtta bulunanların birincisi Ruslardır. Şu yolda tanzîm olunan bir istatistiğe nazaran Rusya vefeyâtının binde otuzu İsveç Norveç’inin binde onaltısı cüzzam ‘illetinden olduğu tahakkuk etmiştir.

Almanlardan mâ’adâ İngilizlerden dahi Rusya cüzzamlıları ahvâlini tedkîk etmek üzere Rusya’ya gelenler nazar-ı dikkate alınırsa memâlik-i mezkûrede dahi cüzzam ‘illetinin te’sîr ve kuvvetini gösterdiği anlaşılıyor. Rusya sıhhiyesinin elyevm ziyâdesiyle meşgûl olduğu bir mes’ele var ise o da cüzzam ve cüzzamlılar hakkındaki tedâbîrin beyne’l-ahâli ta’mîm edilmesi mes’elesidir. Rusya hey’et-i sıhhiyesi hıfzıssıhhayı lâıyıkıyla tadrîs ve ta’mîm etmek üzere sıhhi bir mekteb-i ‘âlî kûşât edilmesini Rusya Ma’ârif Nezâreti’ne teklîf ediyor.

(Ma’lûmât) gazetesini gözden süzüveren etibbâ-yı mütehasısın nazar-ı dikkatini şu mühim mes’eleyle celbetmek maksadıyla ‘unvânı câlib-i nefret olan mektûbum sâ’ir kâri’în-i kirâm nezdinde dahi ehemmiyetle telakkî edilse gerektir.

Cihângîr Ândicân

Şimâl Mektûbu
Petersburg Muhâbirimizden:
Aç ve Biilaç (Kardeşler)

Ruşa'da (Kazan öksüzleri) (Kazanskaya sirota) diye bir darbimesel vardır. Şimdi hâle pek ziyâde muvâfık düşüyor. Çünkü Kazan eyâleti şimdi 'âdetâ Rusya'nın (öksüzü) bulunmak raddelerine gelmiştir: Ne geçen senenin, ne de sene-i hâliyyenin vilâyât-ı mezkûre ile hemcivâr eyâlât dâhilindeki mahsûlât-ı arziye çiftçilere tohum verecek kadar bile bereketli olamadığından eyâlât-ı mezkûre ahâlisi kaht ü galâyı karşılayacak acınacak bir felaket hâlinde bulunuyorlar.

Rusya hükûmeti vilâyât-ı mezkûreye zahire yetiştirmeğe var kuvvetini sarfetmekle berâber henüz orada kaht ü galâ hükümfermâ olduğunu i'lân etmekten ihtirâz ediyor.

Rusya'nın neresinde bir belâ baş gösterir göstermez ilk önce (salib-i ahmer) cem'iyyeti de baş göstererek her tarafa mu'âvenet ellerini uzatıverir. Cem'iyyet-i mezkûre Kazan ile komşusu bulunan sâ'ir eyâlâta daha evvelden kuvve-i mu'âvenetini 'atfeylemiştir. İhtiyâcât-ı meşrûha kat kat kesb-i izdiyâd etmesi icâb etmez mi? Hâlbûki bu husûsta evrâk-ı havâdise sermâye verenler o taraf-ı Müslümânlarından yalnız bir nâmla geçivererek Rus 'unsuru 'âlemi hakkında bertafsîl-i îzâhât vermektedirler. Bir Rus 'â'ilesi içinde vâlidinin mi'desinde kendi cismini besleyecek gıdâ bulunamadığından kucağındaki nevzât memeden bir yudum olsun süt çıkaramayarak öylece terk-i hayât ediyor imiş. 'Â'ile efrâdından beher kişiye otuz günde otuz üç fond (üç fond bir okka eder) ekmek verilmekte olup hâlbûki efrât meyânında çocuk genç ihtiyâr da vardır. Bir çocuğa şundan ziyâde yemek yeme diye emir verilemeyeceği gibi bir ihtiyâra da haydi el verir yediğin diye sofradan taretmek de olamaz. (karın îmân kabûl etmez) darbimeseli burada hükümünü icrâ ediyor. Salib-i ahmerin mu'âveneti şu derecede olup diğer taraftan tâ mayıs ayından beri zirâ'a elverişli bârân-ı rahmet de nüzûl etmektedir.

Salib-i ahmer ile Rusya hükûmetinin vilâyât-ı mezkûreye 'atfeyledikleri kuvve-i nakdiyye ve mu'âvenât-ı gıdâ'iyeye bilâ-tefrîk-i din ve mezhep kaht-zedegâna tevzî' edilmesi cümle-i mukarrerâtan olmakla berâber ahkâm-ı İnciliyyeden (yakınlarınızı seviniz) emri Ortodokslarca gayr-i mer'î bırakılamaz. Bir Rusun karîbi kendi 'unsuru olacağı tabî'îdir. Rusya vilâyât-ı mezkûre dâhilindeki ahâli-i Müslime'yi pençe-i kaht ü galâda ezdirmek istediği hâtıra gelmeyeceği gibi ahâli-i mezkûrenin 'unsuru karîbten bulunmadıkları da hâtırdan çıkmıyor.

Kazan eyâleti dâhilinde taraf taraf sevkolunan salib-i ahmer cem'iyyeti adamları her ne kadar fa'âlâne hareket ediyorlar ise de o fa'âliyetin son kuvveti milel-i gayr-i Mesihiyeye isâbet edeceği

tabî'îdir. Zîrâ Rus 'unsurundan muhtâç olan aç ve biilaçların ihtiyâcât-ı mübremesi başlıca şunlardan 'ibâret oluyor.

(1) Mahrûkât (2) melbûsât (3) me'kûlât (4) mahsûlât için tohum. Kazan ile hemcivârı bulunan eyâlâtın sekenesine gelince dörtte üçü Müslümân olduğu için bir muhbirin mektûbunda Kazan Vatski Okmaski vilâyetlerinde dökülen gözyaşları tarlalara dökülürse idi mutlakâ mahsûlât bereketli olacaktı zemîninde idâre-i lisân eylemeli cidden girye-nâk olunacak ahvâldendir. (Dil hacminde) olan (*Tercüman*) gazetesî ma'nen ve fi'len kendini Rusya Müslümânlarının (yegâne) mütercem efkârı ve lisân-ı 'umûmîsi diye i'lân eylediği hâlde şu vadide o dahi Rusya evrâk-ı havâdisinin gölgesine çekilir. Aç biilaç vilâyetlerdeki Tatar birâderlerimizin ne hâlde bulunduğunu mezkûr varak-pâre (*Tercüman*) değil, boz ... kağıtlar dolusu kitaplar yazılmakla ta'rif etmek mümkün olmaz. Dün Kazan eyâletinden Petersburg'daki 'askerî imâma misâfireten gelen bir ihtiyâr Tatar ile bizzat şu husûsta görüştüm. Mevtin timsâli demek olan şu zavallı ihtiyârın gözyaşları ile söylediklerini mektûbuma zemîn edemem. Köylerde kasabalardan dûr bulunan kıyı, bucâklardaki Tatar 'â'ilesinin hayâtı pençe-i kaht ü galâ içinde ezilip gitmekte ve kimse tarafından eserli bir mu'âvenet sarfedilmemekte imiş. Tatarlar meyânında milyonlar, zenginler, erbâb-ı hayr ve hasenât-ı zâtlar lâ-yu'ad ve lâ-yuhşa olmakla berâber bunları yekdiğerinden agâh edebilecek meydânda bir vâsıta-i efkâr nerede!

Cihângîr Ândicân

Malumat, No: 597, 20 Kânunusani 1899

Şimâl Mektûbu
Petersburg Muhâbirimizden
Rusya Müslümânları

-1-

Rusya hükûmetinin gerek doğrudan doğruya gerekse dolayısıyla (tâbi'-i siyâsîsi) olmak üzere kalemrevinde bulunan Müslümânları ('unvân-ı vâhid) altında göstermek Rus politikasına mugâyir bir hareket ettiğinden bu Müslümânların usûl-i idâre ve münâsebât-ı irtibâtiyye ve husûsât-ı sâ'iresi her dâ'im her noktada kayd-ı tefrîkten vâreste olamamaktadır. Meselâ (Tataristan) dersin anlamazlar. Mutlaka bunları (Kazanskiye Tatary) (Kazan Tatarları) Sibirskiye Tatary (Sibirya Tatarları) (Krymskiye Tatary) (Kırım Tatarları) gibi parça parça 'unvânlar altında göstermeli, "Lehistan Müslümânları" dediniz mi oradaki kalilü'l-mikdâr Müslümânları aslâ tanınamazlığa kalkarlar. Kafkasya Müslümânları denince bunları da "Azerbaycantsy" "Zakafkasksy" (Mâverâ-yı Kafkasya ve Azerbaycan Müslümânları) "Guritsy" (Dağıstanlılar) (Şimâli Kafkasyalılar) gibi nâmlar altında zikredilmesini talep ederler. "Türkistân Müslümânları" yerinde de (Hiveliler, Buharalılar, Türkmenler yâhûd (Russkiy Turkestan) (Rusya Türkistânı ta'bîrâtı coğrafya kitâplarına sâlnâmelere

bile kaydettirirler... Tataristan Müslümânlarının usûl-i idâresi Kafkasya'ninkine bunlarıki de Türkistân'ınkine Kırım'ınki ise Lehistan'da bulunanlara benzemez.

Türkistân Müslümânlarının umûr-u diniyye ve âdâp ve mişvârına aslâ hükûmet ilişemediğini Kafkasya'da bulamazsınız. Kafkasya'da 'ulemâ-yı İslâm vefâyât, tevellüdât, münâhakât ve tekîfâtta başka umûr karışmadığını da Tataristan'da göremezsiniz. Türkistân'da mesâ'il-i dîniyyeye 'â'id evrâk ve mekâtibât sırf Türkçe Çağatayca cârî olmakta iken Kafkasya'da Rusçasıyla berâber Tataristan'da ise sırf Rusça gider. Tataristan 'ulemâsından resmen bir iş başına geçirilenler (velev mu'ez olsun) mecbûrî Rusçadan imtihan vermelidir. Kafkasya'da ise Rusça'ya âşînâ olanlara tercihen veriliyor. Türkistân'a gelince "Rusçayı dayatmak henüz nâ-be-mevsim gözüküyor.

Tataristan Müslümânları karye-i 'askeriyyeyi çektikleri hâlde Kafkasya Müslümânları kendi ârzuları vechle milliye sırasına diziliyorlar, Türkistân Müslümânlarına gelince onlar bittabi daha serbest bir hâlde cesâret-yâb olmak devresinde bulunuyorlar.

Rusya Müslümânlarının ma'ârifî de mütefâvittir: Tataristan 'âleminde Rusya mekâtib-i 'aliyesinde ikmâl-i tahsîl etmiş dârülfünûn şahâdetnâmelilere (mübâlağa olmasın) her kazâda tesâdüf olunmakta iken Kafkasya'da o gibileri her vilâyette bulamazsınız. Türkistân'a gelince 'umûm kıt'ada bir dârülfünûn tahsîli görmüşüne tesâdüf olamaz. Lehistan cihetlerindeki Müslümânlar meyânında mekâtib-i 'aliye tahsîlli zevât kesretledir. Hattâ bunlar meyânında yazıp okumak bilmeyenlere tesâdüf olunamazdır desem mübâlağa olmaz zannediyorum. Lehistan Müslümânları İngiltere'deki Liverpool İslâm Cem'iiyetinin başka bir nev'i oluyor. İngiliz Müslümânları İngilizliği dört elle tuttıkları hâlde kalplerini nûr-ı Muhammedî ile münevver etmekte olup Lehistanlılara gelince abâ vü ecdâtlarından bilverâse aldıkları dîn-i mübîn-i Ahmediyye dört elle sarıldıkları hâlde efkâr-ı münevvere erbâbından olmak fırsatını kaybetmemişlerdir.

Cihângîr Ândicân
(Mâ-ba'dı var)

Malumat, No: 601, 24 Kânunusani 1899

Şimâl Mektûbu
Petersburg Muhâbirimizden:
Rusya Müslümânları

-2-

Evvelki mektûbumdan müstebân olduğu vechle, Rusya Müslümânları, Rusya ve Rusluk içinde dinen müttehit 'azîm bir 'unsur teşkil eyledikleri hâlde usûlen ve nizâmen müteferrid ve gayr-ı müttehit birer (mevki'-i husûsî) işgâl ediyorlar.

Rusya akvâm-ı İslâmiyyesinin mâzîsinde bir hakikat aramak, o ‘âlemden bahis açmak, Mevlânâ Molla-yı Rûmî’nin Mesnevisinde hikâye eylediği (a‘mâ ve fil) hikâyesinin bir meselini ortaya sürmek demektir. Rusya Müslümânlarının mâzîsi “ibrâzü’l-ma‘kûlât bi’l-mahsûsât kâ‘idesine tevfikân tecessüm ettirildikte mes’ele ‘aynı “fil şeklini alacağı misillü o “şekilden” bahse kalkışanlar da ‘aynı “a‘mâlar” hâlini bulacağı şüphesizdir. Şimdi o “fil” şeklini bulan “mâzîyi” araştıran “a‘mâlar” merkezi Rusya’da iseler, filin “bacaklarını” elde etmekten ileri geçemeyecekleri için “fil” demek dört metîn sütûnlardan demektir diye i‘tâ-yı ma‘lûmât etmekten ileri yürümeye cesâret-yâb olamamakla o yolda sâbit-kademâne “mâzîden” dem vurmakta ma‘zûr bulunuyorlar! Lehistan’dakilere gelince, filin “kuyruğunu” elde etmekten ileri geçemedikleri cihetle “fil demek ‘asâ-yı tüylü andırır değneğimsi bir şeydir” diye ‘âcizâne idâre-i lisân etmekle iktifâ ederler. Daha ileride Kırım şibh-i cezîresindeki a‘mâlar” “filin -buutuna- geldiklerinden “fil” demek yukarısı gerginlemiş, aşağısı suya kök atmış, kara ağaç demektir” kabilinden ifâdât verse sezâdır. Daha ileride Dağıstan ve Kafkasya cibâli üzerinde bulunan “a‘mâlar” gelince o filin tam ortasına rûkn-i vücûd denilen o heykel-i metîne tesâdüf ettiklerinden “fil demek dağ demektir” gibi müthiş bir ma‘lûmât vermek kadar metânet gösterecekler becadır.

Daha ileri, Bahr-i Hazar’ın öte cihetine Mâverâ-yı Kaspi sahrâsındaki yeni “a‘mâlara” varılınca “filin” başı ile o ma‘nîdâr hortumuna isâbet eylediklerinden “fil demek Hint horozunu hâtırlatır her tarafa saldırır elastikli tulumbası kolay çekilmez bir mu‘ammâdır” diye izâhâta girişmeler hakları vardır...

‘Aziz karîlerim, “fil ve a‘mâ” temsîlim cânınızı sıkmasın: Zîrâ şu cânınızı sıkın timsâl mâzîde aradığınız bir “hâl-i hakikat-i misâl”dir ki başka türlü göstermek ve görmek nâkâbil imkândır.

Biz, Rusya Müslümânları mâzîsine ‘atf-ı nazar edilince böyle dehşet-engîz bir hakikatın göz önüne fırlayıverdiği ârzûnuza mutâbık kalmıyor değil mi? Siz mutlaka târîh istiyorsunuz o târîh farzımuhâl olarak ortaya konulsa bile ‘acabâ yine bizim (filden) evfak mı olacak! Tatarların Rusları (bi-ru’us) eyledikleri Rusların Tatarları târumâr ettiği, kanların hûnrîzâne cevelânı, Ruslar onları mahvetmek için zihinde pinhân eyledikleri planı, hareket-i Cengizi ve metânet Şamil’i, Çerkeslerin Çek-kes-i Gürcistan ve Gence ve Karabağ ve Şirvan karışıklıkları ile Göktepe dibindeki tepeleme hâdisâtından bir nebzecek biraraya getirildikte yine fil cesâmetinden daha büyük ciltler doldurulması lâzım gelir ki şu külfet ve zahmet değil midir ki şimdiye kadar Rusya Müslümânları hakkında müverrihîn-i İslâm’ın hiçbir tarafından hakikat-i hâli tasvîr eder bir eser kütüphâne-i ‘âleme tevdi‘ edilmemiştir.

Çağatayca’da, Tatarca’da kısmen Farisice ve Rusça’da kaleme alınan birkaç ‘aded (sahâyif-i târîh) (Rusya Müslümânları târîhine) mukaddeme alınacak kadar olsun bir hakikati hâvî olmadığından onları araştırmaktan ise isimlerini “esâmî-i kütüp” cedâvilinden silmek daha fâ‘ide-bahş olur dersem ta’n ve tekdîre kalkışmazsınız zannediyorum: Kütüphânenizde birer numûnesi

mevcûd olan böyle semeresiz eserlerden herhangisini ârzû ederseniz açiveriniz sahîfelerini dikkatle gözden süzünüz. Bunların sahâyîfinde teşebbüsât, medâyiğ ve mersiye ve masâl ve hurâfât ve rivâyâtta başka şâyân-ı zıkr ve izhâr bir fıkraya tesâdüf olursa bana da söyleyiveriniz! Târîh ‘unvânı altında dercolunan vukû‘âtın erkâm-ı târîhiyyesi bile (hesâbını yutturmak isteyen nîm sevâd kasâplar misillü) esâs bahsin bî-esâs ettiğini gösterir birçok evlât, babalarından daha yaşlı oluyor! Muhârebede düşman telef oluyor bunlarınkı aslâ telef olmadığı hâlde bile memleket yine elden gidiyor! Ru’yâlar ta‘bîr olunarak mu‘abbirin irâ‘e eylediği hatt-ı hareketle hareket olunuyor! Coğrafyadan bî-haber olanlar aslâ görmedikleri bilmedikleri düşman memleketi hakkında zihnen tasârladıkları efkâra mebnî çocukcasına haritalar tanzîm ediyorlar. (Bu gibi haritalardan şimdi bile Rusların ‘askerî müzehânesinde mevcûddur) Rusya Müslümânları yedinde mevcûd olan târîhlerden birer nüshası Rusya hükûmeti tarafından elde edilerek mütehassıslar vâsıtasıyla metin ve tercümesiyle berâber birtâkım târîhî izâhâtıyla neşrolunduğu misillü târîh münekkitleri de şu eserler hakkında bâlâda ... olunan hakîkati serdetmekten geri durmuyorlar.

Rusya Müslümânlarının mâzîsini tasavvur ve takrîr eder nice âsâr ve rivâyât vardır ki bunlar hakkında (târîh-i güyâ) (söyleyici târîh) denilse sezâdır.

İşte şu gördüğünüz eski kal‘e harâbeleri üzerinde (kahkahalarıyla) mâzîyi hikâye eden bûm, o târîh meş‘ûmun en mühim fıkralarını ezberliyor, tekrâr ediyor!

Şu harâbeler içinde sâye-dâr olan meşe ağaçları o noktalarda hânlar ‘â‘ilesinin hırâmân olduklarını ve onlardan her biri defter ‘aşkını şu noktalarda dinlettiğini yaprakları üzerinde naklediyor.

Şimdi cephehâne kâlibına ifrâğ olunan o binâ-yı muhakkem birinin dâ‘ire-i hükûmeti idi. O burclar, tahassun-gâhlar, kal‘eler, nârîn kal‘eler, birer hânın hazînesini bel‘ etmekle meydânâ çıkarılmış âsârdır.

Medreseler bugün bomboş bulundukları hâlde vaktiyle (kal ...?) dinleri kıylükâliyle mâlâmâl idi.

Şu ‘askerî müzehâne ve gözden süzdüğünüz âsâratıkadan tüfek müzehânenin kapısındaki (Nimet-i Evvelin) nâm Tatar neferin ecdâdı tarafından Ruslara karşı endâht olunan âlet-i nâriyye oluyor. Ve hakezâ.

Mâ-ba‘dı var
Cihângîr Ândicân

Şimâl Mektûbu
Petersburg Muhâbirimizden:
Rusya Müslümânları [*]

-3-

Rusya Müslümânları meyânında vukû‘ bulan seyâhat ve cevelânım esnâsında herhangi memlekete vürût ettim ise ilk önce ma‘lûmât-ı târîhiyye almak üzere merkez vilâyetteki (Sarâyhân harâbeleri) ile (şehristân emvâtını) ziyâret etmek i‘tiyâdından ayrılamadım. Zîrâ Rusya Müslümânlarının mâzîsi, mâsebak ahvâli hakkında dosdoğru bir ma‘lûmâta destres olmak için şu iki vâsıtanın başka meydânda bir eser bulmak nâkâbil imkân ettiği kaç def‘a tecrübe edilmişti. Kırım şibh-i cezîresinin Bahçesarây şehrinde bulunuyoruz.

Şu Eski Sarây câmi‘inde, târîh-nüvîsler için bir hayli (mecâmi‘-i kuyudât) mevcûd-ı mefkûl hâlinde pîş-i nazarınızda nümûdâr oluyor. Vaktiyle kimsenin giremediği o mutantan kapılar, şimdi aslâ kapanılmaz şekilde gözüküyor... Rehberiniz sizi şu makâm-ı heybet-mânın her köşesine bî götürüyor. Her girdiğiniz dâ‘ire derûnunda o dâ‘ireye mensûp olan pîrâmûnların (şeyhleri) timsâl-i mücessem denilecek sûrette gözüküyor. O dîraht-ı köhensâl dalı üzerine hâmûşâne bir vaz‘iyyetle konarak, ma‘nîdâr gözlerini solgun bakışla size ‘atfeden bum, şu gördüklerimizin bugünkü bekçilerinden bir tarassudu ve müteyakkızdır. Evet, o köşelerde, medhâllerde, o nakş-dâr sakıflar üzerinde alabildiğine târ u pûdunu çekiveren örümcek ağları şu gezdiğimiz köşklerin rengi solmaz, yırtılmaz, bozulmaz, inceden ince fakat ziyâdesiyle metîn tefrîşât ve tecemmülâtı şeklini alıyor...

Feleğin insânlara karşı gösteregeldiği şu gibi istihzâlarını burada hissedince, a‘sâbınız hissiyât-ı kalbiyyenin duygularına vâsıta-i tercüman olmakta izhâr-ı ‘aczederek gözleriniz dudaklarınızın salıverdiği kahkahalara giryân oluyor. Dudaklarınızda gözlerinizin ışıq-efşân olduklarına hande-rîz-i hayret olacak hâller zuhûr ediyor! Şu hâller arasında bulundukça hemen fırsatı fevtetmeden var kuvvetinizle bağırırsınız.

Seyâhate mahsûs dikkatle gözden geçirdikten sonra kütükleri birer tekye-gâh-ı hazîn ve ... endûh-gîn hâlini almış köhensâl meşe ağaçlarından birinin meselâ sîne-i hâtıratı sahâyif-i târîh misillü şerha-dâr ve târumâr olan o mahalleri ağacın kütüğüne demek istiyoruz gözden süzünce yaprakları üzerinde harekât-ı hat misillü nümûdâr olan karıncalardan inceden ince rivâyâtlar dinliyoruz: İntizâm ve kânûn-ı tabî‘îsi sâyesinde Kırım Girayları harâbesinde “bervech-i bâlâ” dinlediklerimizi Deryâ-yı Ahdar’ın (Bahr-i Hazar’ın) sâhilindeki Şâh Halil Ah harâbelerinde,

* [*] Ma‘lûmât’ın 601,597 nüshalarından mâ-ba‘d.

(Derbend) ve (...) ve (Şirvan) ve (Şeki) ve (Karabağ) ve (Karadağ) hânları virânelerinde, Tataristan'da ötede yurtlarında bile 'aynı me'alde işitiyoruz..

(Mâ-ba'dı var) Cihângîr Ândicân

Malumat, No: 619, 14 Şubat 1899

Şimâl Mektûbu
Petersburg Muhâbirimizden:
Rusya Müslümânları [*]

4

Bundan onbeş sene evvel bir İslâm şehrinde misâfireten ikâmet ediyordum Ramazânü'l-mübâreğin Hırka-i Şerîf ziyâretleri eyyâmında bulunuyorduk. Bir gün sulehâdan ümmî bir zâtın ru'yâsı beyne'n-nâs şüyû' buldu şu mübârek zât üç gece yekdiğerini müte'âkiben gördüğü ru'yâda mezkûr şehrin semt-i bâlâsında mevcûd nâkûs binâsı altında, bir zât-ı şerîf yattığı ve lahdi üzerinde nâmı zikredildiği kendisine söyleniliyor imiş. Bu ru'yâya inanmayanlar meyânında biri de kendimi gördüğümü şimdi bile i'tirâf ediyorum. Şâyi'a kuvvet-i şüyû'unu bulunca mezkûr şehrin kadısı, keyfiyet-i hâli şehrin muhafızına hikâye eder. Muhâfız mahall-i mezkûrun hafredilmesine muvâfakat gösterir. İki gün devâm eden hafriyât 'akabinde ru'yâda irâ'e olunan mezâr ortaya çıkınca şehrin kesîrül-mikdâr İslâmından ziyâde bir iki yüz Rus ve Leh ve hayrette kaldılar. Nâkûs oradan diğer mahale nakl olunmakla şu mevki-i mübârek İslâmlar tarafından bir ziyâret-gâh hâline konuldu. Temelinde fakîrin yediyle vaz' edilmiş bir taş dahî vardır. Sâhib-i ru'yâ birkaç günden sonra irtihâl-i dâr-ı bekâ ederek makâm-ı mezkûr civârında defnedildi.

Rusya Müslümânları şehirlerinde böyle zât-ı şerîf türbeleri çok bulunur.

Rusya Müslümânları meyânında (Hive ile Buhara dâhil olmadığı halde) eski bir kütüphâneye tesâdüf edilmemiştir. 'Ulemâ ve erbâb-ı vukûfun husûsî kütüphânelerinde eski zamân hânlarının âsâr-ı vakfiyesine tesâdüf olunur. Pek girân-bahâ el yazıları bunlar meyânında mevcûddur. Rusların Türkmen ve Semerkant kütüphânelerinden elde eyledikleri el yazıları meyânında Hazret-i Ömer (...) Efendimizin yazdığı iddi'â olunan bir Mushaf-ı Şerîf nüshası vardır. Hakîrin bâbü'l-ebvâb derbendinde fevka'l-'âde bir fedâkârlık mukâbilinde bir hânzâde 'â'ilesinden elde edindiğim kûfi yazılı Mushaf-ı Şerîf rebi-i hicretin otuz târîhini hâvî olup Rusya (...) cem'iyeti nazarından geçirilerek nâyâb bir eser-i kadîm olduğu tahakkuk etmiştir. Şu eseri elde etmek üzere İngiliz Bible

*597,601, 609 nüshalardan mâ-ba'd.

Cem'iyyetinin evvel vakit İrân zemîninde icrâ-yı seyâhat etmekte olan (Mister ...) yüz İngiliz lirası mukâbilinde elde etmeye çabalamış idi ise de muvaffak olamamıştı.

Rusya Müslümânları meyânında (Rus Müslümânları târîhi) için girân-bahâ el yazılarına tesâdüf edilmiştir.

Rusya Müslümânlarının mâzîsini bize gösterecek husûsî bir esere destres olmadığındaki noksan şimdiki Rusya Müslümânlarından muharrirliğe yeltenenlerde hissedildiğinden ileride bundan bâhis bir eser meydâna çıkarılması karîbü'l-ihimâldir.

Cihângîr Ândicân

Mâ-ba'dı var

ÖZGEÇMİŞ

2007 yılında Kaşgarlı Mahmut İlköğretim okulunu; 2012 yılında Atilla Uras Lisesini; 2018 yılında da Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümünü bitirdi. 2018 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, tarih anabilim dalında yüksek lisans programına başladı.

ŞENOL, bekâr olup, orta seviyede İngilizce bilmektedir.

